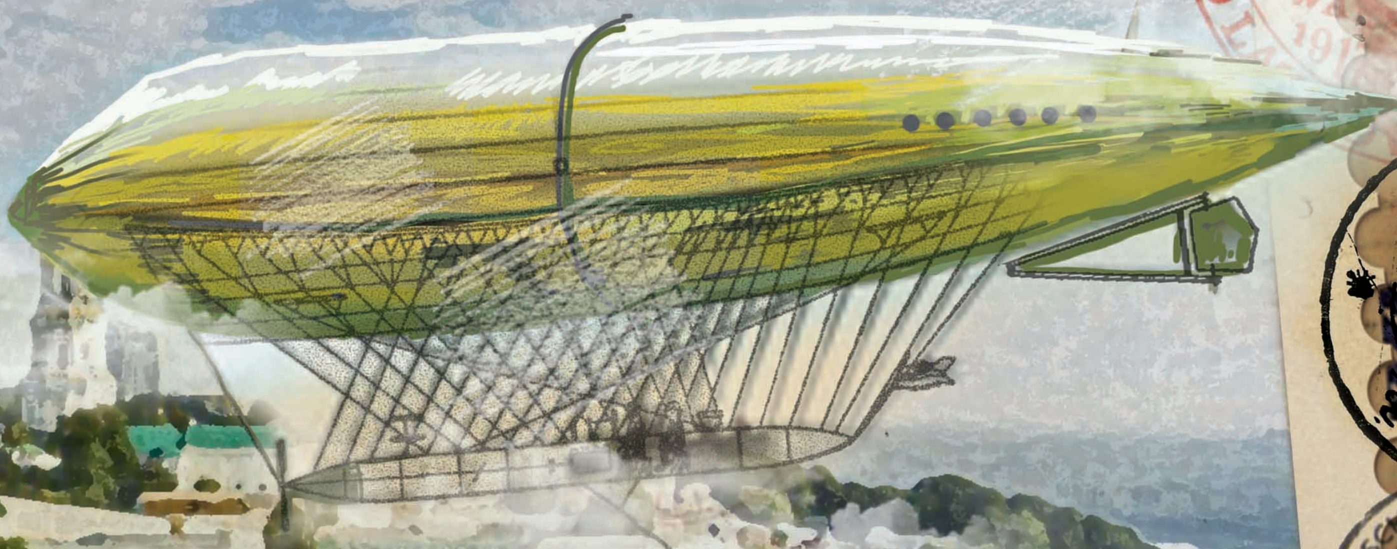
ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

Андерс Федір Фердинандович

Розробник першого дирижаблю в Україні

6 (58) 2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 6 (58) червень, 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена 150-річчю з дня народження Андерса Федора Фердинандовича – відомого інженера, пілота та конструктора першого українського дирижабля. Федір Фердинандович був одним із фундаторів пасажирського сполучення на літальних апаратах. Навчаючись у Київському політехнічному інституті він зацікавився авіацією і у 1910 році видав брошуру «Как самому построить аэроплан», проте все життя присвятив дирижаблям. У 1911 році збудував перший в Російській імперії дирижабль м'якої конструкції «Київ» і здійснив на ньому публічний політ.

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

МЕДИЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

AGRICULTURAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

MEDICAL SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

POLITICAL SCIENCES

HISTORY OF ART

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 62-83-52.003

МОДЕЛЬ ОПОРУ ОГОРОДЖУЮЧИХ КОНСТРУКЦІЙ БУДІВЛІ З ВРАХУВАННЯМ СИЛИ ВІТРУ

Оборонов Т.Ю., Порядіна Д.С., Федорусь Г.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В статті розглядаються можливі способи розрахунку теплового навантаження на будівництво, що базується на впливі сили вітру, у формі, яку можна легко інтегрувати в алгоритм BMS реального часу. Для випробувального проекту було отримано спрощену формулу для визначення будівельного навантаження шляхом розробки та створення еквівалентної зовнішньої температури, яка базується на розрахунку охолодження вітру на будівлі.
Ключові слова: будівля, сила вітру, опір огороджуючих конструкцій, теплове навантаження, інфільтрація.

Постановка проблеми. Індивідуальні принципи цього дослідження були добре вивчені попередніми дослідниками, але поєднання цих принципів ще не розглянуто. На основі цього дослідження було поставлено та вирішено наступне питання дослідження моделі яка враховує інфільтрацію та вплив вітру на поверхневі опори будівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередніми дослідниками були визначені вирази які описують опір конструкцій при одній силі вітру постійний час, але не врахована зміна сили вітру.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі попередніх досліджень потрібно оптимізувати та налаштувати формулу для геометрії та будівництва певної будівлі.

Мета статті. Мета роботи полягає в тому, щоб прийти до алгебраїчного наближення чисельного рішення рівнянь потоку, щоб вони могли бути застосовані до будівлі при різній швидкості вітру, так що можна визначити еквівалентні інфільтративні втрати.

Виклад основного матеріалу. Вітер впливає на споживання енергії у будівництві, впливаючи на:

· Повітряну інфільтрацію умовних приміщень. Градієнти тиску і перенесення теплоти через поверхні змінюються за швидкістю вітру;

· Швидкість передачі тепла від зовнішніх поверхонь шляхом зміни коефіцієнта теплопередачі на поверхні.

Рух повітря – це важливий вплив на втрату енергії. Зі зростанням рівня ізоляції в будівлях, рівень проникності повітря став переважаючим фактором втрати тепла.

Вітер впливає на розподіл тиску повітря над поверхнями будівлі, що приводить до масового перенесення через отвори в стінах, вікнах, дверях та даху. Розподіл тиску залежить від поля швидкості та тиску навколо всієї будівлі [1].

Коротше кажучи, на підвітрянній стороні будівлі спостерігається збільшення тиску, а зниження тиску на сторонах підніжжя, де прискорений потік.

Таким чином, з відомих внутрішніх і зовнішніх умов та розрахункових значень вентиляції та інфільтрації, можна розрахувати збільшені нагрівальні навантаження на будівлю через вітер.

Втрати тепла шляхом інфільтрації прямо пропорційні кількості потоку через поверхневі отвори, що підтверджено експериментальними вимірюваннями газу в закритих резиденціях [4; 7]. Для вирішення рівняння потоку встановлюються співвідношення між потоком і швидкістю вітру, або, між потоком і підвищеним диференціалом.

Необхідний тиск, обумовлений швидкістю вітру по структурі.

У розробці вентиляційних розрахунків були використані наступні спрощувальні припущення:

· Будинок – одна змішана зона;

· Витоки стін рівномірно розподілені по чотирьох стінках;

· Течія, що проходить через всі витоки будівель, характеризуються тим же силовим показником тиску, k.

Ця модель покращує оцінку швидкості проникнення повітря, якщо в ній враховане перше припущення:

$$Q = C\Delta Pk$$

Проведені випробування на вентиляційний тиск [3, 9], показали, що припущення ламінарного потоку для константи потужності "k", що використовується в багатьох моделях інфільтрації є нереальним, як це зазвичай передбачається на рівні 0,5, але краще використовувати тест на герметичність, визначений ламінарним потоком.

Параметр "k" зазвичай виявляється за допомогою тестів вентиляційного тиску самого будинку. Для типового житлового будинку $k \approx 0{,}67$, приблизно на півдорозі в межах від $k = 0{,}50$ для ламінарного потоку до $k = 1{,}0$ для повністю розвиненого ламінарного потоку.

Дослідження Акіна та співавторів [2] показало, що коефіцієнт тиску для чотирьох стін будинку може бути спрощеним до алгебраїчного середнього коефіцієнта тиску стін і був досить точний для визначення тиску, що діє на будівлю в цілому, так що можливо виконати тепло розрахунки збитків. Акінс серед інших прийшов

до цього висновку за допомогою польових досліджень, а не теоретичних розрахунків.

Для визначення ультразвукової втрати інфільтрації повітряна проникність будівлі обчислюється випробуванням повітряного тиску $p = 50$ Па.

Це є репрезентативним для умов випробувань, але може використовуватися для визначення потоку повітря через структуру при будь-якій різниці тиску.

Використовуючи наступне рівняння, яке базується на співвідношенні енергетичного потоку, можна визначити об'ємний потік інфільтрації та ексфільтрації:

$$Q = U \cdot S \cdot \left(\frac{2 \cdot \Delta P}{\rho}\right)^k$$

де, Q – об'єм потоку (м^3/с); S – площа витоків (м^2); ΔP – перепад тиску (Па); U – коефіцієнт викидів при випробуванні ρ – щільність повітря (кг/м^3); k – коефіцієнт потужності потоку від випробувань.

Для визначення витоку повітря при різниці тиску, відмінної від значення випробувального значення 50Па, площа витоків не зміниться, якщо S1 = S2:

$$\frac{Q_1}{U \cdot \left(\frac{2 \cdot \Delta P_1}{\rho}\right)^k} = \frac{Q_2}{U \cdot \left(\frac{2 \cdot \Delta P_2}{\rho}\right)^k},$$

і тоді:

- Q1 та ΔP1 відповідають потоку повітря та тиску в умовах дослідження;
- Q2 та ΔP2 відповідають потоку повітря, який повинен визначатися при фактичному перепаді тиску, що виникає через вітер.

Оскільки повітряний потік потрібен при фактичному перепаді тиску, що відбувається, то це рівняння можна представити таким чином:

$$Q_2 = \frac{U \cdot Q_1 \cdot \left(\frac{2 \cdot \Delta P_1}{\rho}\right)^k}{U \cdot \left(\frac{2 \cdot \Delta P_1}{\rho}\right)^k}$$

При подальшому обчисленні рівняння скоротивши загальні константи коефіцієнта розряду (U) та щільності повітря (ρ) і скоротивши загальну потужність, що застосовується до витрат отримаємо:

$$Q_2 = Q_1 \cdot \left(\frac{\Delta P_2}{\Delta P_1}\right)^k$$

Остаточне рівняння дає фактичну швидкість інфільтрату Q_2 або Q_v (м^3/с) від співвідношення між досягнутою герметичністю будівлі при її перепаді тиску на час випробування проти поточного тиску, обумовленого швидкістю вітру на будівлю (тобто фактичний тиск).

Для розрахунку варто зазначити, що повітряна інфільтрація може бути розрахована за наступним рівнянням:

Вимірювання тиску в повній мірі базуються на тому ж принципі, що і в аеродинамічному тунелі. Диференціальні перетворювачі тиску можуть бути використані для вимірювання різниці між тиском на поверхні будівлі та опорним тиском, або внутрішнім тиском будівлі. Датчик тиску повинен бути встановлений на кожному фасаді [5].

На кожному фасаді використовується манометр, здатний вимірювати дуже низький тиск повітря та диференціальний тиск, щоб досягти середньої різниці тиску.

Встановлено, що тискові перетворювачі часто не використовуються в системах управління будівництвом, і з практичних причин потрібно визначати швидкість вітру для виявлення тиску, особливо якщо система використовується на менших, простих будівлях. З цієї причини потрібно використовувати наступне емпіричне визначення дійсного ΔP завдяки швидкості вітру:

Середній тиск, що діє на будь-яку точку на поверхні будівлі, може бути представлений таким рівнянням:

Враховуючи кількість втрат теплоти (Вт) отримаємо:

$$Q_v = C_p \cdot \rho \cdot V_v \cdot (t_в - t_з),$$

де Q_v – втрати тепла на вентиляцію (Вт); C_p – питома теплоємність повітря (Дж/кг·К); ρ – щільність повітря (кг/м^3); V – об'єм потоку повітря (м^3/с); $t_в$ – нутрішня температура повітря (^{o}С); $t_з$ – зовнішня температура повітря (^{o}С).

Оскільки зміна щільності повітря та питомої теплоємності над очікуваною різницею температур є незначною, цифри для питомої теплоємності та щільності прийняті наближено як 1052 Дж/кг · К і 1,27 кг/м^3

Це рівняння стає таким:

$$Q_v = 1336 \cdot V_v \cdot (t_в - t_з),$$

Остаточний вираз для втрати вентиляції від вітру наступний:

$$Q_v = 1336 \cdot (t_в - t_з) \cdot Q_1 \cdot \left(\frac{\Delta P_2}{\Delta P_1}\right)^k$$

Проведемо розрахунок зовнішнього опору через більшу швидкість вітру.

Вітер може мати значний вплив на поверхню теплопередачі. Загальна величина засклeної площі конструкції залежить від фізичних властивостей вікон, а також від умов вітру, що впливає на зовнішню стійкість вікна. Течія вітру навколо будівлі викликає турбулентну примусову конвекцію та передачу тепла від будівлі. Це призводить до збільшення споживання енергії. Вітер впливає на зовнішні опори будівлі, і, отже, значення V буде змінюватися залежно від швидкості вітру.

Опір стін з блоків чи цегляної кладки є набагато більшим, ніж скло, і тому варіація за рахунок збільшення швидкості вітру незначна у випадку зміни структури стіни.

Збільшення коефіцієнта теплопередачі було математично змодельована кількома дослідниками, як теоретично, так і шляхом проведення польових досліджень та тестування будівель. Примусова конвекція (вітер) домінує над коефіцієнтом зовнішньої плівки. Тому даний коефіцієнт – це функція сили швидкості вітру (ω в м/с) та напрямку вітру. Кореляції [10] наближались до реальної моделі з рівняннями для вираження поверхневого опору, але багато з них стали не практичними (ненадійними) при дуже низьких швидкостях вітру, і тим більше в умовах без вітру.

Дослідження останніх років, здається, залишають деякі питання без відповіді, і автор вважає, що труднощі при визначенні такого рівняння пов'язані з багатьма існуючими змінними. Найбільш помітними з цих перешкод є:

• невідома перехідна частина між природною та примусовою конвекцією є слабко зрозумілою;

• немає теоретичної основи для їх поєднання, крім очікувань, що коефіцієнт плівки повинен постійно змінюватися між двома частинами.

Тому була обрана наступна модель, в результаті дослідження якої були сформульовані рівняння для визначення зовнішнього конвективного коефіцієнта для малоповерхових будівель.

$$R_o = \sqrt{U_\tau \left(\Delta t\right)^{5/3} + \left(\alpha \cdot V^b\right)^2}$$

Проста створена модель використовується для обчислення, що включає як природну, так і примусову конвекцію. Модель не відрізняє навітряний або підвітряний потік, подібний до багатьох попередніх моделей, але відрізняється наступним:

· При швидкості вітру 0-2 м/с, модель однакова для навітряних і підвітряних даних;

· Значення констант поля вимірюються і визначаються стандартними статистичними методами.

Результати були записані як дуже точні, з постійними значеннями та відхиленнями:

	Коефіцієнти		
	U, Вт/м² · К	a	b
Навітряний потік	0.82±0.02	2.43±0.051	0.95±0.012
Підвітряний потік	0.82	2.91±0.076	0.539±0.008
Припущені значення	0.82	2.71	0.74

З метою спрощення рівняння прийнято середньозважене значення між навітряним і підвітряним потоком, дослідження показало, що дані спрощення дають доволі точні процедури розрахунку.

З метою спрощення рівняння прийнято середньозважене значення між навітряним і підвітряним потоком, дослідження показало, що дані спрощення дають доволі точні процедури розрахунку.

Зверніть увагу, що зовнішній опір моделі на 2 м/с приблизно дорівнює 0.045 м² · К/Вт.

Як ми бачимо діапазон значень опору простий за рахунок примусової конвекції є великим. Відомості про швидкість вітру показують, що швидкість вітру зазвичай становить 5 м/с, але може досягти 58 м/с. Це вкладає в контекст широкий діапазон, через який може змінюватися поверхневий опір будівлі.

Остаточне рівняння зовнішнього опору вікна за законами індексів стає таким:

$$R = \sqrt{0.82\left(\Delta t\right)^{7/3} + \left(2.71 \cdot V^{0.74}\right)}$$

Висновки і пропозиції. Для перевірки прогнозів рівняння були виміряні нагрівальні навантаження та записані внутрішні температури просторів. Порівнюючи ефективність цього розрахунку з виміряними даними, можна зробити наступні спостереження:

· Обчислення охолодження вітром будівлі, яке спочатку використовувалося для компенсації впливу швидкості вітру на температуру, виявило невисоку точність, вимагаючи більшого або меншого рівнів нагрівання, ніж потрібно, оскільки в повній мірі всі інші зовнішні змінні не використовувались;

· Типові відмінності між вимірюванням опалення та реальним попитом на будівництво будуть значно покращені за рахунок включення всіх погодних параметрів, що можуть вимірюватися на місці. Визначаючи повні переваги такого підходу, буде потрібно повноцінний моніторинговий аналіз для вивчення всіх форм крайніх погодних умов.

Список літератури:

1. Atkins, Nolan T. "Damaging Surface Wind Mechanisms" / Atkins, Nolan T., Christopher S. Bouchard, Ron W. Przybylinski, Robert J. Trapp, Gary Schmoc // ker, 10 June 2003 Saint Louis Bow Echo during BAMEX. Mon. Wea. Rev., 133, 2275-2296.
2. Geurts C. Wind effects on buildings and design of wind-sensitive structures / Geurts C., Van Bentum C. // Dept. of Building, civil and Environmental Engineering, Concordia University, Montreal Canada, (2007), pp. 58.
3. Ross H. Infiltration Pressurisation Correlation: Simplified Physical Modeling / Ross H., Grimsrud, D. ASHRAE Transactions, Vol. 86, (1980), pp. 778-807.
4. Sulatisky Warren. Field Validation of Algebraic Equations for Stack and Wind Driven Air Infiltration Calculations / Sulatisky Warren and Webb, Wilson and Sherman // Published in ASHRAE HVAC&R Research Journal, Vol. 4, No. 2, April 1998.

Оборонов Т.Ю., Порядина Д.С., Федорусь А.О.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

МОДЕЛЬ СОПРОТИВЛЕНИЯ ОГРАЖДАЮЩИХ КОНСТРУКЦИЙ ЗДАНИЯ С УЧЕТОМ СИЛЫ ВЕТРА

Аннотация
В статье рассматриваются возможные способы расчета тепловой нагрузки на строительство, котороя основана на воздействии силы ветра, в форме, которую можно легко интегрировать в алгоритм BMS реального времени. Для испытательного проекта было получено упрощенную формулу для определения строительной нагрузки путем разработки и создания эквивалентной внешней температуры, которая основана на расчете охлаждения ветром здания.
Ключевые слова: здание, сила ветра, сопротивление ограждающих конструкций, тепловая нагрузка, инфильтрация.

Oboronov T.Yu., Poriadina D.S., Fedorus H.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

MODEL BUILDING RESISTANCE TAKING INTO ACCOUNT WIND POWER

Summary
The article discusses possible ways of calculating the thermal load on a building based on the influence of wind power, in a form that can be easily integrated into the real-time BMS algorithm. For the test project, a simplified formula for determining the building load was obtained by developing and creating an equivalent external temperature based on the calculation of wind cooling for the building.
Keywords: building, wind force, resistance of enclosing structures, thermal load, infiltration.

UDC 62-83-52.003

DETERMINATION OF ENGINE PUMP EQUIPMENT STATE USING TAXONOMETRIC METHOD

Oboronov T.Yu., Fedorus H.O., Poriadina D.S.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

The article discusses the issues of determining the main factors affecting the operation of powerful engines. The issue of statistically multifactor data processing is also considered to determine specific indicators of the state of the engines.
Keywords: engine, pump installation, indicators of electric power quality, normalization, energy condition, technical condition.

Formulation of the problem. The work of pumping plants in the conditions of supply of low-quality electric power leads to lowering of engine power indices and performance of the plant. So, with deviations of electricity quality indicators that exceed the standardized values, the normal operation of the engine, or can only be achieved if there is a significant reduction in the load, or even impossible at all. Reducing the power and technical state of the pump installation occurs even when the electricity quality indicators change within acceptable tolerance standards.

Two options are offered for solution of the problem, namely, the use of modern methods of regulating the quality of electricity through the use of the latest power electronic components or work with a reduced efficiency and the need for more frequent repairs and replacement of equipment.

Analysis of recent research and publications. The power and technical state of powerful (more than 100 kW) engines of pumping plants depends on a variety of factors, as evidenced by the experience of the operation of industrial plants [1]. The greatest influence on the power and technical state of the electric drive of the pump plants results in: the quality of manufacturing of the parts of the plants, active and structural materials of the engines; their maintenance and repair; power supply quality; load mode; operating conditions; compliance with application implementation.

Selection of previously unsettled parts of the general problem. On the basis of research into the factors of influence on the power and technical state of engines of pump systems with synchronous motors to determine which of them cause the greatest negative impact on the electric drive and their operating modes. Deviation of the parameters causes the deterioration of the energy and technical condition and reduces the resource of the electrical complex. On the basis of definite factors, a taxonomic evaluation of the engines.

The purpose of the article. The main purpose of this work is to accomplish taxonomic evaluation of the energy and technical state of the pumping unit engines and the factors that influence them most.

Presenting main material. The accuracy and adequacy of the assessment of the impact factors on synchronous pump systems on production depends on the completeness of the consideration of all important indicators that have an impact on this efficiency and reflect the full picture of the diagnosis during operation of the equipment in the production. Therefore, the definition of a sufficiently complete set of output indicators is a fundamentally important and responsible step for further analysis of the energy and technical state of pumping plants.

According to DSTU EN 50006: 2016 it is recommended to use Ishikawa and Pareto diagrams for analyzing energy consumption of electrical engineering complexes, and the volume of the group of experts is recommended from 15 to 25 people (specialists of the energy department of enterprises and scientists in this field). During the analysis of the indicators, experts who were competent in this field, namely, employees, energy, mechanics, deputy directors on technical issues at enterprises of Ukraine who were trained and taught in the field of energy saving, were involved. According to the results of expert evaluation, they determined a set of indicators that are most in line with the task – the determination of the factors influencing the power and technical state of the electric drive of pump systems with synchronous engines.

The consistency of experts' evaluations based on the coefficient of concordation offered by Kendall on the importance of each of the indicators for the task of assessing the current state of the quality of the operation of pumping plants, the analysis of factors influencing the energy and technical state of the electrical complex is given by the formula:

$$W = \frac{12 \cdot D}{m^2\left(k^3 - k\right)}, \quad (1)$$

Where

$$D = \sum_{i=1}^{n}\left\{\sum_{j=1}^{m} x_{ij} - \frac{1}{2}\cdot m\left(k+1\right)\right\}^2$$

sum of squares of differences (deviations);

t – number of experts; n – number of indicators.

Having analyzed the set of selected indicators in the paper [4] it was concluded that the greatest influence on the power and technical state of the piston engines causesdeviation of the supply voltage; load mode; the operation conditions; quality of maintenance and repair; non-sinusoidal voltage supply; quality of active and constructive engine materials; voltage asymmetry.

The basis of the taxonometric method is the choice of the standard and the comparison of the optimal parameters of its vector with the corre-

sponding parameters of the vectors of all other objects of research (determination of the Euclidean distances, according to which the object is ranked: the smallest distance corresponds to the highest point of the object). The principal difference between this method and the other used to evaluate the status of an object is to provide all statistical data by selected criteria (indicators) in the form of a matrix, where a single line is a vector of a particular object whose coordinates are the values of the criteria (indicators).

The method involves several steps [3; 5]. The main of them is the stage of valuation of the indicators under consideration, due to the fact that they may have different nature and incomparable value between themselves. Indicators, in turn, make up the matrix *P* (i-th vector-column of the elements of the matrix *P* is the list of values of the homogeneous i-th indicator (the number of indices n) for each of the b – objects, and the s-th vector row of elements – list of heterogeneous values of indicators for s-th object ($i=\overline{1,n};\ s=\overline{1,b}$). At this stage, normalization occurs according to the following formulas:

$$P'_{s,i}=\frac{p_{s,i}-\overline{p_i}}{\sigma_i},$$

$$\overline{p_i}=\frac{1}{b}\sum_{s=1}^{b}p_{s,i},$$

$$\sigma_i=\sqrt{\frac{1}{b}\sum_{s=1}^{b}p_{s,i}-\overline{p_i}^2}$$

where $P'_{s,i}$ – the matrix normalized values indicators (s 1, b ; i 1, n); $p_{s,i}$ – elements matrix P; σ_i – average value i-th indicator for all over aggregate the objects; – average quadratic deviation i-th index.

Another important step is to form a «reference» object [2, 6]. For the formation of a «reference» object, with which all the others will be compared, the optimal values of normalized *and* –h indicators for all objects are determined. Accordingly, the maximum values for the resultant sign are chosen [6]. The selected optimal values form a matrix string:

$$Pet_i=\left[\max p_{s,1}\ \max p_{s,2}\dots\max p_{s,n}\right],$$

where $\max p_{s,1}$ – setting the maximum value *i-th* normalized index for productive the sign.

The next step in the method is to map the values i–x values of all the objects under study with their «reference» values. At this stage, the distances are calculated between s-m object and reference, using the following expression:

$$D_s=\sqrt{\sum_{s=1}^{b}p'_{s,i}-p'et_i^{\,2}}$$

Based on the distances defined at this stage it is already possible to draw a conclusion on which object is the best, that is, to perform the rating of the objects under study. As noted above, we use the matrix:

$$P=\begin{bmatrix}P_{11} & \cdots & P_{1i} & \cdots & P_{1n}\\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots\\ P_{s1} & \cdots & P_{si} & \cdots & P_{sn}\\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots & \cdots\\ P_{b1} & \cdots & P_{bi} & \cdots & P_{bn}\end{bmatrix}$$

For the matrix *P the* influence of the quality of the supply voltage on the power and technical state of the piston engines (9) i-th vector-column of the elements – a list of values of the homogeneous i-th indicator (number of indices n) for each of the b – installations, and s-th element vector row – a list of varied values indicators for the s – thinstallation ($i=\overline{1,n};\ s=\overline{1,b}$).

In order to compare the numerical values of indicators among themselves, it is necessary to bring them dimensionless. This is proposed to be done by standardizing the values of indicators [3]. For the numerical value, which will be compared with each indicator, it is convenient to take the norm of the vector – column (the norm of each criterion) for the engines under study:

$$P_i^{norm}=\sqrt{\sum_{s=1}^{b}p_{si}^2},$$

where $p_{s,i}$ – numerical value of the i-th indicator ($i=\overline{1,n}$) on the s-th installation ($s=\overline{1,b}$);

n – the number of indicators being considered; b – the number of plants under investigation.

Thus, the normalized values of the criteria given in the unit are determined by the expression:

$$P'_{s,i}=\frac{p_{s,i}}{P_i^{norm}}$$

where $P'_{s,i}$ – matrix of normalized values of indicators ($i=\overline{1,n};\ s=\overline{1,b}$)

For the formation of a «reference» indicator of the influence of the quality of supply voltage on the NU with SD, which will be compared to all the others, the optimal values of normalized *and* -h indicators for all installations are determined. The maximal values, depending on the influence on the NU, are selected accordingly. The selected optimal values form a matrix string:

$$Pet_i^e=\left[\max p'^e_{s1}\dots\max p'^e_{si}\dots\max p'^e_{sn}\right],$$

$\max p'^e_{si}$ – determination of the maximum normalized taking into account the value of the i-th factor from the influence on the NU ($s=\overline{1,b};\ i=\overline{1,n}$)

As a result, the ratio for determining the distances between the s-m real state and the «reference», on the basis of which the impact on the energy and technical state of the NU from SD is determined, will have the following form:

$$D_s^e=\sqrt{\sum_{s=1}^{b}p'_{s,i}-p'et_i^{e2}}.$$

The influence of the voltage quality is determined on the basis of the above expression – the distance value D^e_s the smaller the negative effect is caused by the indicators of supply voltage on the NU from SD and above its residual resource. The results of the calculations of the influence of the quality of the supply voltage on the total energy of SD NU 1D1250-125 are given on the dendrogram of rice 1.

The combined taxonomic indices of the influence of the quality of the supply voltage on the energy Indexes synchronous engines pump them installations are given in tabl. 1

With the dendrograms, it is evident that there are 2 classes of engine operation, that is, the normal and transient mode of operation. Indicators 14 and 19 correspond to the emergency mode of the engine with a voltage drop of 13%.

Conclusions and suggestions. According to Table 1, we can conclude that the greatest negative impact on the energy performance of the ND 1D1250-125 causes precisely the deviation of the quality of the supply voltage. It is also proposed to identify factors that adversely affect the pumping stations through the use of Ishikawa and Pareto diagramsinvolving experts, enabling the identification of key informational factors, such as the quality of supply voltage, load conditions and operating conditions. This method can be used online, and immediately affect the cause of engine malfunction.

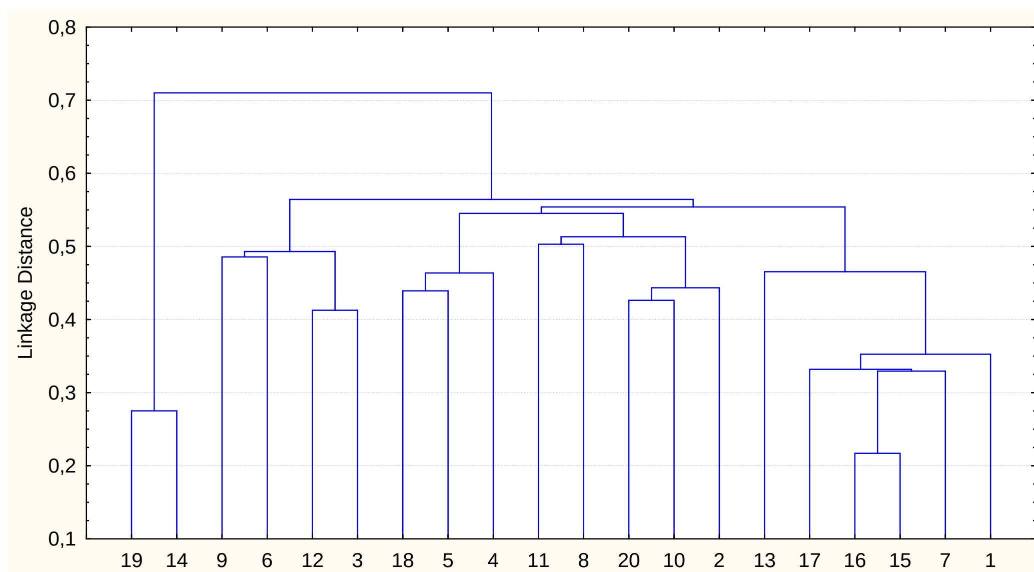

Fig. 1. Dendrogram of the total influence of the quality indicators of the supply voltage on the total energy of SD NU 1Д1250-125

Table 1

Taxonomic Indicator of Impact of Quality of Supply Voltage on Energy Indicators of Pump Station Engines

Taxonomic Indicator	SD NU SDV 7200/29 (1000 kW)	SD NU SM 250 (250 kW)	NU 1D1250-125 (630 kW)
Coefficient of performance	0,357	0.561	0.781
Full energy	0.421	0.612	0.705
Active energy	0.394	0.524	0.652
Reactive energy	0.182	0.195	0.283
Complete energy loss	0.467	0.689	0.846

References:

1. Ромашихин Ю.В. Алгоритмы системы определения параметров двигателей переменного тока / Ю.В. Ромашихин, Д.И. Родькин // Вісник КДПУ. Зб. наук, праць КДПУ им. М. Остроградского. Кременчук: КДПУ им. М. Остроградского, 2010. – Вип. 4(63), ч. 2. – С. 130-134.
2. Калинов А.П. Анализ методов идентификации электромагнитных параметров синхронных двигателей / А.П. Калинов // Зб. наук, праць КНТУ. Техніка в сільськогосподарському виробництві галузеве машинобудування, автоматизація. – Кіровоград, 2004. – Вип. 15. – С. 110-119.
3. Zhezhelenko I.V. Electromagnetic compatibility in electric power supply systems: textbook for institutions of higer education: translation from Ukrainian by S.I. Kostritska and L.O. Tokar / I.V. Zhezhelenko, A.K. Shidlovskiy, G.G. Pivnyak, Yu.L. Sayenko; editorship of the English version and terminology by Professor O.B. Ivanov. – 2nd edition. – D.: National Mining University, 2013. – 239 p.
4. Печеник М.В. Визначення сукупності факторів впливу на енергоефективність насосних установок з синхронними двигунами на цукрових заводах / М.В. Печеник Т.Ю. Оборонов, А.М. Терезюк // Матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії». Збірник наукових праць. – м. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «ПХДПУ ім. Григорія Сковороди» – 2016. – С. 256-261.
5. Фокин Ю.А. Вероятностно-статистические методы в расчетах систем электронабжения / Ю.А. Фокин. – М.: Энергоатомиздат, 1985. – 240 с.
6. Белоконов И.В. Статистический анализ динамических систем: Учебное пособие / И.В. Белоконов. – Самара: Самар. гос. аэрокосм. ун-т, 2001. – 256 с.

Оборонов Т.Ю., Федорусь Г.О., Порядіна Д.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ РОБОТИ ДВИГУНІВ НАСОСНИХ УСТАНОВОК З ВИКОРИСТАННЯМ ТАКСОНОМЕТРИЧНОГО МЕТОДУ

Анотація
В статті розглядаються питання визначення основних факторів впливу на роботу потужних двигунів. Також розглядається питання статистичної багатофакторної обробки даних для визначення конкретних показників впливу на стан двигунів.
Ключові слова: двигун, насосна установка, показники якості електроенергії, нормування, енергетичний стан, технічний стан.

Оборонов Т.Ю., Федорусь А.О., Порядина Д.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОСТОЯНИЯ РАБОТЫ ДВИГАТЕЛЕЙ НАСОСНЫХ УСТАНОВОК С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТАКСОНОМЕТРИЧЕСКОГО МЕТОДА

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы определения основных факторов влияния на работу мощных двигателей. Также рассматривается вопрос статистической многофакторной обработки данных для определения конкретных показателей влияния на состояние двигателей.
Ключевые слова: двигатель, насосная установка, показатели качества электроэнергии, нормирование, энергетическое состояние, техническое состояние.

УДК 661:665.7

ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ СКЛАДУ ПРИСАДКИ КОМПЛЕКСНОЇ ДІЇ ДО БЕНЗИНІВ

Роїк І.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено теоретичні питання формування компонентного складу присадок до палива. Акцентується увага на залежності хімічної структури миючих домішок від умов функціонування різних вузлів паливно-розподільної системи бензинового двигуна: карбюратора, інжектора, впускного клапану, камери згоряння. Розглянуто також добавки, які покращують згоряння бензину і зменшують емісію отруйних речовин у вихлопних газах. Наводяться основи їх одержання та загальна інформація щодо оцінювання їхньої функціональної дії. Виділено ряд хімічних речовин, що забезпечують покращення згоряння бензину і зменшення емісії отруйних речовин у викидних газах шляхом їх введення у паливо у складі присадок.
Ключові слова: вуглеводневе паливо, миюче-диспергуючі присадки, емісія отруйних речовин, двигуни внутрішнього згорання.

Постановка проблеми. Швидкі темпи зростання автопарку легкових автомобілів сприяють збільшенню обсягів споживання палива, що призводить до забруднення атмосфери викидами близько 200 хімічних сполук різної токсичної дії. Проблема зниження негативного впливу автотранспорту на довкілля є актуальною і потребує вирішення. Серед існуючих способів зниження концентрації шкідливих речовин у відпрацьованих газах (ВГ) двигунів внутрішнього згорання, що працюють на бензині, одним із найперспективніших є застосування присадок до них. Тому розробка композиційного складу присадок до палива представляє актуальну науково-практичну задачу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Миюче-диспергуючі присадки до вуглеводневого палива (їх ще називають антинагарними, очищувальними) – це хімічні сполуки, що забезпечують чистоту вузлів паливно-розподільної системи. Вони відомі з початку 50-х років XX століття і інтенсивно використовуються з кінця 60-х років, коли на більшості автомобілів США була запроваджена система примусової вентиляції картера, що різко інтенсифікувало утворення смолистих осадів у карбюраторі та всмоктувальному колекторі [1].

Перші домішки такого типу появилися на ринку ще в середині 50-х років, але широкого застосування набули тільки в кінці 60-х, коли в США паливна система автомобілів була обладнана примусовою вентиляцією картера [2; 3]. Їх називають мийними, диспергувальними, очищувальними тощо. Призначення цих добавок полягає в забезпеченні чистоти карбюратора.

Джерелами відкладень у карбюраторі є атмосферні забруднення, картерні гази, а також продукти перетворення нестабільних палив [5]. Утворення паливно-повітряної суміші в карбюраторі при відсутності рециркуляції викидних газів відбувається при невисокій температурі, тому утворені відкладення мають малополярний характер. Це, в основному, багатоциклічні ароматичні сполуки. Рециркуляція через карбюратор викидних газів сприяє протіканню окислювальних процесів і утворенню значно полярніших осадів.

Як мийні домішки для очищення карбюратора при відсутності рециркуляції викидних газів рекомендують [2; 3; 5], в основному, низькомолекулярні (C_{14}-C_{30}) ПАР на основі таких класів органічних сполук:

– аліфатичні, в т. ч., оксіетильовані моно-, ді- і поліаміни;

– аміди, амідоаміни і амідоаміноестери на основі карбонових моно- і дикислот C_{19}-C_{25} та аліфатичних моно-, ді- і поліамінів, в т. ч., оксіетильованих C_2-C_8 аміноспиртів тощо [8]. Сюди ж можна віднести і такі продукти амідування як сукциніміди, основи Манніха, імідазоліни, оксазоліни тощо;

– амонійні солі та четвертинні амонійні солі;

– кисневі сполуки – естери, етери на основі гліколів, полігліколів і карбонових кислот з радикалами C_5-C_8, карбонові кислоти з радикалами C_5-C_{18}, гліколі C_6, алкіл бензоли, оксіетильовані похідні цих сполук [9];

– солі карбонових, сульфонових, та фосфорних кислот;

– фосфорні сполуки (амінофосфати, аміди фосфорної кислоти).

На практиці найбільшого поширення набули амідоаміни на основі карбонових кислот і аліфатичних амінів чи поліамінів. Це пояснюється не тільки їхньою ефективністю, але й економічною доцільністю. Як правило, амідоаміни містять 2-4 % карбонових кислот (~ C_{17}).

Прикладами амідоамінних присадок є: *Ethyl* МРА-85, МРА-9 (фірма Етил), Афен-1, Афен, Автомаг, Автопрем, "0011", Аспект – модифікатор, Неолин-1 ТУ 38.401-103-93 (Росія), Паливин (Україна), *Dyomin O* (N-олеїл-1,3-діамінопропан), *Etomin S/15* (поліоксіетилен-5-олеїламін (АкзоНобель) [10].

У роботах О. П Ликова і А. М. Данилова повідомляється про розроблення, випробування та впровадження домішок до моторних палив з метою очищення паливних систем двигунів від смол і нагару, захисту деталей від зношування та корозії під час експлуатації. Ці добавки застосовують з метою очищення карбюратора від уже утворених осадів та запобігання їхньому відкладенню. Звідси, домішка в більшій мірі повинна бути мийною, ніж диспергуючою [4, 5, 17]. Молекула такої ПАР повинна мати полярну групу з підвищеною адсорбційністю до металу та відкладень на ньому, що сприяє зниженню

поверхневого натягу на поверхні розподілу фаз. Радикал молекули повинен мати таку довжину, щоб його сольватація дозволяла потоку палива змивати відкладення. Отже, хоча миюча дія ПАР прямо залежить від її поверхневої активності – здатності знижувати поверхневий натяг на межі розділу фазі, але цей процес набагато складніший і включає також солюбілізацію та стабілізацію змитих відкладень [4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки мийно-диспергуючі присадки можна вводити до палива, як правило, разом з антидетонаторами, антиоксидантами, інгібіторами корозії та іржавіння, покращувачами мастильних властивостей, дезактиваторами металів, прискорювачами горіння, то треба враховувати взаємодію між ними. Важливим є сумісність паливних домішок з моторною оливою, оскільки не виключене їхнє попадання в картер. Це може призвести до випадання осадів і дезактивації оливних добавок. Крім того, присадки до палив самі повинні бути паливом, тобто згоряючи, не створювати додаткових проблем екологічного чи технічного характеру.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз і виділення основних компонентів присадок комплексної дії з огляду на екологічний аспект їх застосування.

Виклад основного матеріалу. При горінні палива в двигуні внаслідок неповного згоряння і піролізу вуглеводнів утворюються оксиди нітрогену (NO_x), оксид карбону (II) (CO), тверді часточки (дим, сажа, частково окиснені вуглеводні тощо), а також викидаються вуглеводні, особливо ароматичні, в т. ч. з конденсованими ядрами (бенз(а)пірен), альдегіди, мурашина кислота. Останні можуть утворюватися при використанні спиртових палив чи компонентів оксигенатного типу [3; 5]. Всі ці компоненти викидних газів дуже шкідливі для здоров'я людини, для флори і фауни. А вимоги до їхньої емісії постійно зростають і контролюються прийняттям відповідних національних законів і міжнародних угод.

На утворення отруйних викидів в значній мірі впливають конструкційні чинники двигуна та склад палива: конструкція камери згоряння, ступінь стиснення, співвідношення «паливо:повітря», тип індукційної системи (карбюрація чи пряме вприскування), електронний контроль інжекції, обладнання системами нагнітання чи турбонагнітання повітря, рециркуляції викидних газів, їхнього допалювання, наявність миюче-диспергуючих присадок, антидетонаторів, вуглеводневий склад бензину, наявність оксигенатних компонентів тощо. Все це використовують з метою зменшення емісії отруйних викидів.

Використання в бензинах миюче-диспергуючих присадок є важливим чинником, що сприяє зменшенню емісії отруйних викидів. Розглянемо присадки, які покращують згоряння палива до кінцевих продуктів – CO_2 і H_2O. Для цього сучасні двигуни обладнують спеціальними пристроями. Одним з них є система рециркуляції викидних газів (*Exhaust Gas Recirculation*) [13; 14]. Частина викидних газів поступає через повітряний фільтр на допалювання. Рециркуляція знижує викиди NO_x (за рахунок зниження пікових температур займання, що забезпечується теплоємністю CO_2 і H_2O). Але частки сажі, відкладаються на лініях, клапанах, каліброваних отворах, дроселі, поршні, навіть кільцях. Тому на шляху подавання рециркуляційного газу в камеру згоряння іноді ставлять спеціальні фільтри-уловлювачі термічного допалювання сажі.

Рециркуляційний газ, виходячи з двигуна з температурою 500-550° С, поступає на фільтр-уловлювач при ~ 190-200° С. Внаслідок накопичення на ньому сажі зростає перепад тиску; це, у свою чергу, потребує збільшення обертів двигуна і крутного моменту валу. Тоді температура на фільтрі підвищується, і при > 300° С сажа загоряється. Періодично цикли повторюються. Такі прилади досить дорогі, вимагають підвищеного тиску викидних газів і втрати потужності двигуна.

Відомі також каталітичні допалювачі викидних газів. Викидний газ проходить через патрон з каталізатором (існують пристрої з каталізатором, через які проходить паливо [4]), на якому відбувається допалювання CO та вуглеводнів. Але каталізатори на основі рідкоземельних металів досить чутливі до складу палива. Як каталізатори використовують солі Pt, Rh, Re (X_2PtCl_6, $RhCl_3$, $XReO_3$, де X: K, Rb, Ce) у вигляді розчину або золю в бензині в концентрації до 100 мг/л. Ці солі адсорбуються на поверхні каталітичного пристрою і сприяють зниженню вмісту NO_x, окисненню CO і вуглеводнів [4; 5]. Дія перехідних металів щодо зниження викидів NO_x і покращення згоряння палива може також базуватися на іонізації металу в камері згоряння.

Сірчисті та фосфористі речовини отруюють каталізатор, а сажа, блокуючи його активні центри, також виводить його з ладу. Тому каталізатор періодично регенерують при високій температурі ~ 250° С. Робота двигуна на низьких обертах в режимі *stop-start* спричиняє накопиченню сажі і призводить до нечутливості лямбда-кисневого сенсора до викидних газів. Характерними добавками, що покращують горіння бензину є солі лужних (K, Na, Li) і лужно-земельних (Ca, Mg, Sr) металів карбонових кислот, фенолів, сульфонових кислот, а також металічні комплекси дикетонів з електронно-донорними сполуками: поліамінами, азолами, тіазолінами, етерами, амідами тощо [15].

Розчинність цих сполук у бензині забезпечується відповідною довжиною вуглеводневого радикалу. Найпоширенішими є солі алкенілянтарних кислот (М~1000). Застосовують також саму алкенілянтарну кислоту (АЯК) в суміші з мийними присадкими. Вважається, що ці додатки підвищують швидкість поширення полум'я і, тим самим, знижують температуру згоряння в системі допалювання. Так, уведення до бензину 10-20 ppm суміші натрієвих і стронцієвих солей АЯК знижує температуру згоряння сажі на фільтрі-уловлювачі з > 300 до < 200° С. Ці добавки також знижують утворення нагарів у двигуні та захищають сідло випускного клапану від рецесії.

Одним із способів зниження емісії отруйних викидів є використання інжекційної системи впорскування палива, а також нагнітання чи турбонагнітання циліндрів повітрям, навіть киснем. Тобто, для нормального згоряння палива повинна бути достатня кількість кисню. Частина його вводиться у зв'язаному вигляді у складі присадок.

З цією метою використовують також пероксиди, хоч відомо, що такі сполуки можуть спричиняти детонацію. І. В. Мухортов та А. А. Лаврик рекомендують, наприклад, використовувати пероксид дитретбутилу, який застосовують разом зі стабілізатором – третбутанолом. Важливе значення має концентрація пероксиду. При його надлишку можлива перевитрата палива. Дитретбутилпероксид можна використовувати також у спиртових паливах чи їхніх сумішах з бензином. Щоб зменшити детонацію додатково вводять ще воду та ізопропанол. Але спирти з водою, зазвичай, створюють небажані проблеми (наприклад, корозію). Щоб уникнути цього рекомендують вводити дитретбутилпероксид у бензин разом з амінами, поліамінами, імідазолінами, полімерними амінами тощо. До амінів додають 2-4% карбонової кислоти (~C_{13}), що додатково надає миючої функції добавкам, чим забезпечує чистоту карбюратора [15]. Концентрація пероксиду становить 1-10%, амінного детергента – 2-10%.

При випробуванні бензину на двигуні Тойота Корола без амінного детергента в присутності пероксиду спостерігалося навіть підвищення емісії СО (на 74%) [9]. Додаткове уведення детергента до бензину знижувало емісію вуглеводнів майже вдвічі, а СО на 35%. При цьому економія палива становила 1,5%, а потужність двигуна, особливо на високих обертах зросла на 10-20%. Такий позитивний вплив амінного детергента, ймовірно, пов'язаний з індукційним розкладом пероксиду в присутності амінів.

Як антиемісійні присадки можна використовувати металоорганічні сполуки або металокомплекси Феруму та Мангану, які відомі як антидетонатори (фероцени, циклопентадієніли мангану). Антиемісійна ефективність цих домішок підвищується в присутності деяких органічних речовин – естерів, етерів, тетраетоксисиланів тощо. Вважають [4; 10; 12], що метали слугують каталізаторами горіння і сприяють бездимному згорянню палива, а органічні добавки є синергістами цієї дії. Відомо, що самі сполуки циклопентадієнілтрикарбонілу мангану та діалкілетери (R = ізопропіл, метилтретбутил тощо) підвищують детонаційну стійкість бензину, а сумісне використання їх ще й сприяє зниженню емісії отруйних викидів та осадів у камері згоряння. При цьому етером слугував тетрагідрофуран. При концентрації метилциклопентадієнілтрикарбонілу мангану 0,125 г/дм^3 і тетрагідрофурану 60 г/дм^3 в бензині, що випробовувався на одноциліндровому двигуні Олдсмобіл, емісія знизилася на 32%, а осад в камері зменшився на 13%. Підкреслюється ефективність таких присадок, наприклад, КМ [8].

Знижують викиди отруйних газів та зменшують витрату бензину також естери, наприклад, оцтовоетиловий, або етери ортомурашиної кислоти – продукти взаємодії гліоксалю (H-C(0)-C(0)H) зі спиртами [13].

Досить ефективною виявилася композиція ацетилацетонату феруму ($5 \cdot 10^{-6}$ – $2 \cdot 10^{-4}$%) і тетраетоксисилану (0,005-0,02%). У таких концентраціях ці сполуки знижують емісію СО на 80%, вуглеводнів на 73%, NO_x на 85%, бенз(а)пірену на 15-38% [11].

Металокомплексам та їхнім сумішам з різними органічними сполуками притаманна як антиемісійна, так і антидетонаційна дія. Вуглеводневі полімери здатні покращувати горіння палив, наприклад, поліізобутен внаслідок впливу на фізичні властивості палива. Повідомляється [4], що введення до бензину полібутену знижує викиди СО, NO_x і CO_2, при одночасному підвищенні потужності двигуна на 10%.

Таким чином, встановлено, що застосування миюче-диспергуючих присадок до бензинів дає змогу не лише покращити експлуатаційні показники колісних автотранспортних засобів (АТЗ), але й суттєво знизити вміст отруйних речовин у викидних газах двигунів внутрішнього згорання (ДВЗ).

Висновки і пропозиції. Таким чином, для покращення згоряння бензину і зменшення емісії отруйних речовин у викидних газах використовують домішки, що забезпечують:

– каталіз процесів горіння палива (металоорганічні сполуки феруму та мангану; металокомплекси – фероцени, циклопентадієніли мангану тощо або їхні суміші з різними органічними сполуками – етерами, естереми тощо);

– зниження температури згоряння сажі і твердих часток у системі термічного допалювання продуктів неповного згоряння палива (солі лужних і лужноземельних металів карбонових кислот, наприклад, алкенілянтарних; металокомплекси солей лужних і лужноземельних металів з дикетонами та з електронодонорними сполуками – амінами, поліамінами, азолами, тіазолінами, естерами, амідами тощо;

– покращення горіння за рахунок зв'язаного Оксигену (пероксиди).

Оскільки мийно-диспергуючі присадки можна вводити до палива, як правило, разом з антидетонаторами, антиоксидантами, інгібіторами корозії та іржавіння, покращувачами мастильних властивостей, дезактиваторами металів, прискорювачами горіння, то треба враховувати взаємодію між ними. Присадки до палив самі повинні бути паливом, тобто згоряючи, не створювати додаткових проблем екологічного чи технічного характеру.

Список літератури:

1. Патент США 4844717. Состав топлива и метод контролирования октанового числа // Реферативный журнал «Изобретения стран мира». – 1990. – № 6. – С. 25–27.
2. Офіційний веб-сайт компанії Corning Incorporated [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.corning.com/.
3. Патент США 6136051. Способ и композиция для уменьшения отложений в камере сгорания // Реферативный журнал «Изобретения стран мира». – 2001. – № 10. – С. 55.
4. Лыков О. П. Улучшение эксплуатационных характеристик моторных топлив с помощью поверхностно-активных присадок / О. П. Лыков // ХТТМ. – 1992. – № 1. – С. 16–25.
5. Данилов А. М. Присадки и добавки. Улучшение экологических характеристик нефтяных топлив / А. М. Данилов. – М.: Химия, 1996. – 231 с.

6. Особенности моющего действия неионогенных поверхностно активных веществ / Л. С. Симоненко, Н. С. Певзнер, И. С. Корсакова [и др.] // ХТТМ. – 1992. – № 7. – С. 30-31.
7. Патент США 6152972. Добавки к бензину для каталитического ограничения выбросов из двигателей внутреннего сгорания // Реферативный журнал «Изобретения стран мира». – 2001. – №11. – С. 50.
8. Данилов А. М. Применение присадок в допливах для автомобилей: Справ. изд. / Данилов А. М. – М.: Химия, 2000. – 232 с.
9. Пат. 2155212 Российская Федерация, МПК С 10 L 1/18. Очищающая присадка к топливу и топливо для двигателей внутреннего сгорания / Мухортов И. В., Лаврик А. А.; заявители Мухортов И. В., Лаврик А. А., патентообладатель Лаврик А. А. – № 99123543/04; заявл. 10.11.99; опубл. 27.08.00, Бюл. № 21.
10. Кулиев А. М. Химия и технология присадок к маслам и допливам / Кулиев А. М. – Л.: Химия, 1985. – 312 с.
11. Roik, I., Vasylkevych, O., Stepsnov, M., (2014) Gasoline Additive which contains high temperature antioxidants. Patent UA 93246.
12. Офіційний веб-сайт компанії Chevron Phillips Chemical Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.cpchem.com/products/.
13. Офіційний веб-сайт компанії. Huntsman International LLC. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.huntsman.com/.
14. Roik, I., Vasylkevych, O., Stepsnov, M., Bondarenko S. “Evaluation of influence of multyfunctional additives on operational and technical parameters of petrol”, Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, no. 6(63), pp. 12-16.

Роик И.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОБОСНОВАНИЕ ВЫБОРА СОСТАВА ПРИСАДКИ КОМПЛЕКСНОГО ДЕЙСТВИЯ К БЕНЗИНАМ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования компонентного состава присадок к топливу. Акцентируется внимание на зависимости химической структуры моющих примесей от условий функционирования различных узлов топливно-распределительной системы бензинового двигателя. Рассмотрены также добавки, которые улучшают сгорания бензина и уменьшают эмиссию ядовитых веществ в выхлопных газах. Выделен ряд химических веществ, обеспечивающих улучшение сгорания бензина и уменьшение эмиссии ядовитых веществ в выхлопных газах путем их введения в топливо в составе присадок.
Ключевые слова: углеводородное топливо, моюще-диспергирующие присадки, эмиссия вредных веществ, двигатели внутреннего сгорания.

Roik I.V.
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

THE JUSTIFICATION FOR THE SELECTION OF COMPLEX-ACTION GASOLINE ADDITIVE COMPOSITION

Summary
Theoretical issues of component composition of fuel additives formation are investigated. The emphasis is placed on the dependence of the chemical structure of detergents on the conditions of operation of various nodes of the fuel-distributing system of the gasoline engine. It is considered the additives that improve combustion of gasoline and reduce emissions of toxic substances in exhaust gases. The basics of their obtaining and general information on the evaluation of their functional activity are given. A number of chemicals have been identified that improve the combustion of gasoline and reduce the emission of toxic substances in the exhaust gases through their introduction into the fuel as additive.
Keywords: hydrocarbon fuel, washing-dispersing additive, emission of poisonous substances, internal combustion engines.

УДК 531/532

АНАЛІЗ ЧИСЕЛЬНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ГІДРОПРУЖНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ІМПУЛЬСНОМУ ЗОВНІШНЬОМУ НАВАНТАЖЕННІ

Штефан Н.І., Телестакова В.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Робота присвячена аналізу чисельних експериментів розрахунку гідропружних систем при імпульсному навантаженні, враховуючи можливість виникнення кавітації. Неврахування руйнування рідини призводить до значних помилок у визначенні прогинів і принципово неправдивої картини розподілу тиску в рідині.
Ключові слова: динаміка, гідропружні системи, ідеальна рідина, руйнівна рідина, бульбашкова рідина.

Постановка задачі. Дана робота є логічним продовженням статті [1], в якій на прикладі конструкції, що складається з двох співвісних циліндричних оболонок, які взаємодіють за допомогою рідини (рис. 1), ставилося питання про дослідження впливу руйнування рідини і динаміки бульбашок газу, що знаходяться в рідині (бульбашкової рідини) на деформування конструкції під дією зовнішнього імпульсного навантаження. Була проведена фізична та математична постановка цієї проблеми.

Деякі питання щодо впливу динаміки бульбашок газу, які перебувають в рідини, що полягає в спільному розв'язанні хвильового рівняння і рівняння Релея, визначені автором цієї роботи, розглянуті в [2].

Нагадаємо, що поведінку рідкого середовища було розглянуто в рамках трьох моделей: ідеально пружної, руйнівної (кавітуючої) та бульбашкової рідини [3-5]. При описі моделі ідеально пружної рідини були прийняті допущення про неруйнівність рідкого середовища і відсутність в ній ушкоджень у вигляді бульбашок газу. При цьому рух рідини вважався потенційним.

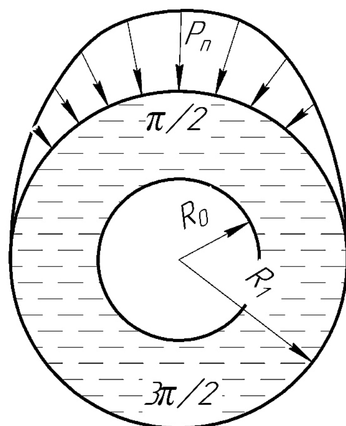

Рис. 1. Досліджувана конструкція

При розв'язанні задач гідропружності [5; 6] час здійснення кавітації, як правило, великий і можна записати вирази, які детально розглянуті в [1]. Зазвичай зруйноване в зонах кавітації рідке середовище розглядається як суцільне. Тому для неї залишається справедливим рівняння (2) з [1], записане для кавітуючої рідини.

Математичне формулювання даної задачі гідропружності полягає в використанні рівнянь руху конструкції та рідини; контактної взаємодії рідини і конструкції (граничних умов). Для опису руху коаксіальних пружних циліндрів використані лінійні рівняння моментної теорії оболонок, записані в переміщеннях. Контактні умови на поверхні рідина-конструкція відповідають умовам непротікання і рівності тиску ідеальної рідини навантаженню, спрямованому по нормалі до конструкції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз результатів чисельних експериментів. В якості апарату чисельного моделювання використаний метод кінцевих різниць. Чисельне моделювання ґрунтувалося на застосуванні рівнянь ідеально пружної рідини при визначенні границь нестаціонарних зон. На початку кожного кроку інтегрування середовища в зонах кавітації ставилася у відповідність ідеально пружна рідина з параметрами кавітуючої рідини. Після цього за рівнянням ідеально пружної рідини обчислювався тиск у всьому об'ємі рідини. Зони, в яких за розрахунком $p \le p_c$ вважалися зонами кавітації досліджуваної (реальної) рідини. Так визначалося нове положення границь кавітаційних зон. Усередині цих границь параметри визначалися за рівняннями кавітуючого середовища. Таким чином відшукувалися границі кавітації на кожному кроці інтегрування задачі.

Нагадаємо, що алгоритм розв'язання задачі взаємодії пружної конструкції з бульбашковою рідиною полягає в наступному [1]:

1. Знаходимо значення об'єму бульбашки.
2. Визначаємо потенціал швидкості з урахуванням об'єму бульбашки.
3. Обчислюємо прогини оболонок.
4. Знаходимо потенціал швидкості на границях.

Послідовність етапів 1-4 утворює обчислювальний цикл, в процесі виконання якого враховується динаміка бульбашок газу в рідині, яка взаємодіє з конструкцією.

Отже, для сформульованої в [1] крайової задачі гідропружності проводилися серії чисельних експериментів, після чого були проаналізовані їх результати. Для співвісних циліндричних оболонок розрахунки проводилися для зовнішньої оболонки товщиною 0,3 см і радіусом 100 см, для внутрішньої – товщиною 0,5 см і радіусом 50 см, виконаних зі сталі. Амплітуда імпульсного навантаження P_n покладалася рівною 1 і 5 МПа, тривалість якої $\tau = 2{,}6 \cdot 10^{-4}$с. Було вивчено вплив урахування можливого руйнування рідини на деформування співвісних циліндричних оболонок

при використанні в розрахунку моделей ідеально-пружної та кавітуючої рідин для $A = 1$ МПа.

Так, зміна прогинів центральних точок зовнішньої і внутрішньої оболонок у часі з урахуванням зміщення тіла як абсолютно жорсткого, істотно відрізняється при використанні різних моделей рідини. На рис. 2 показано, що крива 1, отримана при використанні моделі кавітуючої рідини кардинально відрізняється від кривої 2, отриманої за моделлю ідеально-пружною рідини. Крива 3 відповідає випадку бульбашкової рідини. Це має місце як для зовнішньої, так і для внутрішньої оболонок.

На рис. 3 представлені зміни прогинів тих же точок оболонок в часі, але вже без урахування зміщення тіла як абсолютно жорсткого. Тут крива 1 отримана при використанні моделі кавітації, 2 – по ідеально пружній, а 3 – бульбашкової рідини. Криві зміни тиску по стовпу рідини між оболонками наведені на рис. 3. Отримана істотна відмінність кривих 1', 2', 3', побудованих при використанні моделі руйнівної рідини від кривих 1, 2, 3, отриманих при використанні моделі ідеально-пружною рідини. Тут криві 1'', 2'', 3'' відповідають випадку бульбашкової рідини.

Для співвісних циліндричних оболонок, що взаємодіють за допомогою рідини, проведені чисельні експерименти і при амплітуді імпульсного навантаження $A = 5$ МПа.

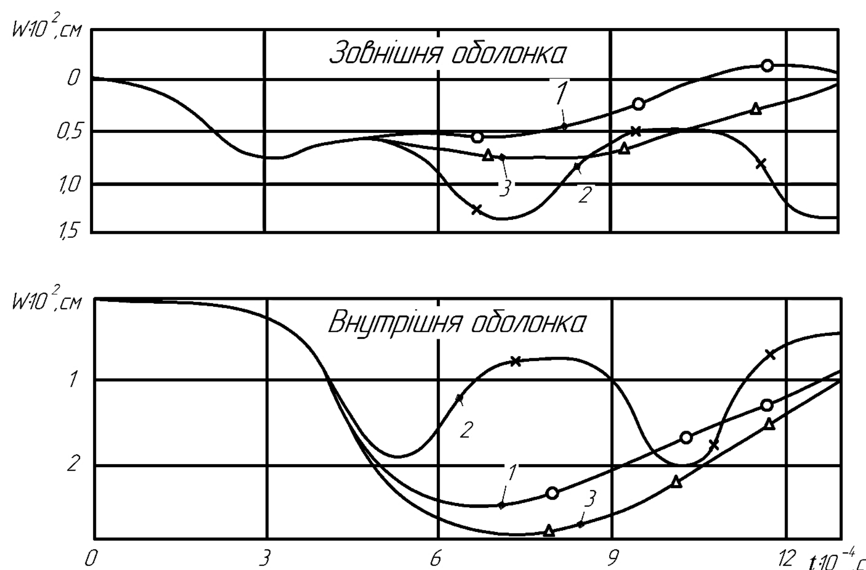

Рис. 2. Прогини центральних точок зовнішньої і внутрішньої оболонок

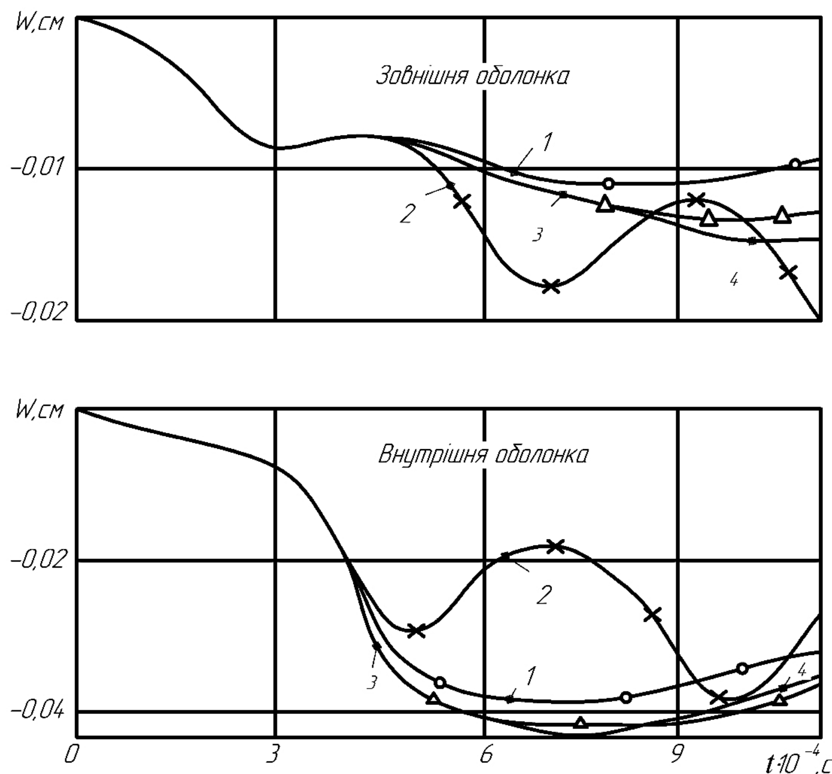

Рис. 3. Прогини центральних точок оболонок точок оболонок без урахування зміщення тіла як абсолютно жорсткого

На рис. 4 і рис. 5 для вказаного значення А представлені зміни прогинів центральних точок оболонок у часі з урахуванням зміщення тіла як абсолютно жорсткого (рис. 4) і без урахування такого (рис. 5). Видно, що крива 1, отримана з використанням моделі ідеально-пружною рідини, крива 2, отримана за моделлю руйнівної рідини, а також крива 3, що отримана з використанням моделі бульбашкової рідини, аналогічні кривим, отриманим з використанням цих же моделей для значення амплітуди $A = 1$ МПа. Це дає можливість зробити певні висновки. У досить широкому діапазоні значень амплітуди діючого імпульсного навантаження вплив кавітації, що виникає, на деформування оболонок суттєве, що вказує на те, що розрахунки в таких випадках необхідно проводити по моделі, що враховує явище кавітації.

Також з аналізу графіків, представлених на рис. 2, 3 та рис. 5, 6 можна зробити висновок, що при зростанні амплітуди зовнішнього навантаження збільшується вплив кавітації на величину максимального прогину оболонок. Так, при $A = 1$ МПа для зовнішньої оболонки воно становить 20%, а для внутрішнього – 30%, а при $A = 5$ МПа для зовнішньої – 32%, а для внутрішньої – 45%.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Всі експериментальні дослідження вказують на те, що при розрахунку гідропружних систем при імпульсному навантаженні необхідно враховувати можливість виникнення кавітації. Неврахування руйнування рідини призводить до зна-

чних помилок у визначенні прогинів і принципово неправдивої картини розподілу тиску в рідині.

Подальше дослідження сформульованої математичної постановки задачі [1] з динаміки нестаціонарної взаємодії конструкції, яка складається з двох коаксіальних циліндрів з бульбашковою рідиною, полягає у вивченні впливу динаміки бульбашок газу, які перебувають в рідини, що зводиться до спільного розв'язання хвильового рівняння і рівняння Релея. Це знайде своє відображення в подальших публікаціях.

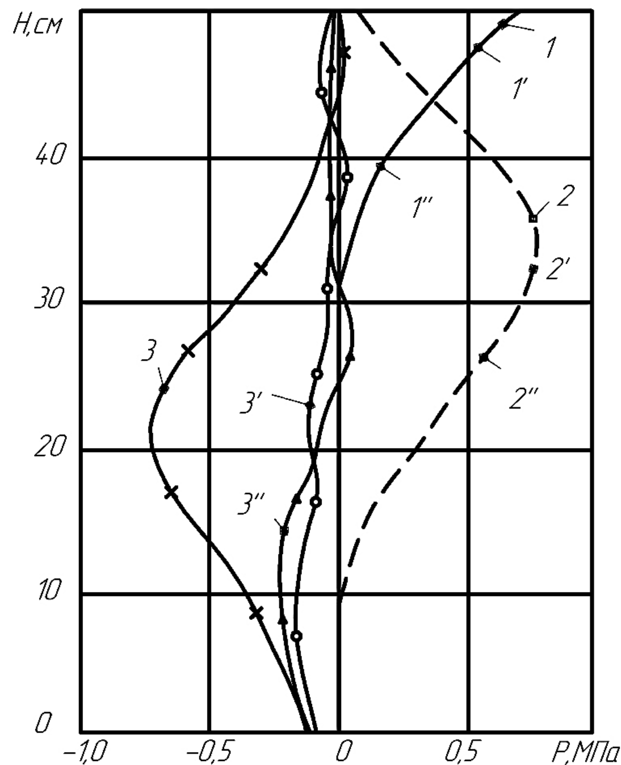

Рис. 4. Зміна тиску по рідині між оболонками

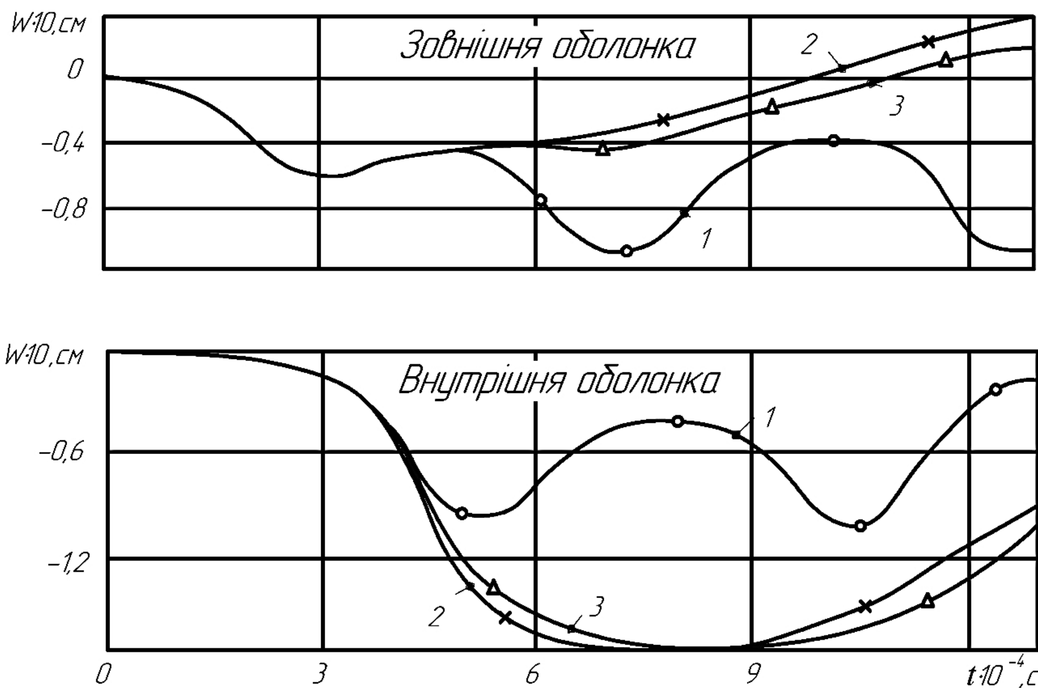

Рис. 5. Зміна прогинів центральних точок оболонок з урахуванням абсолютної жорсткості тіла

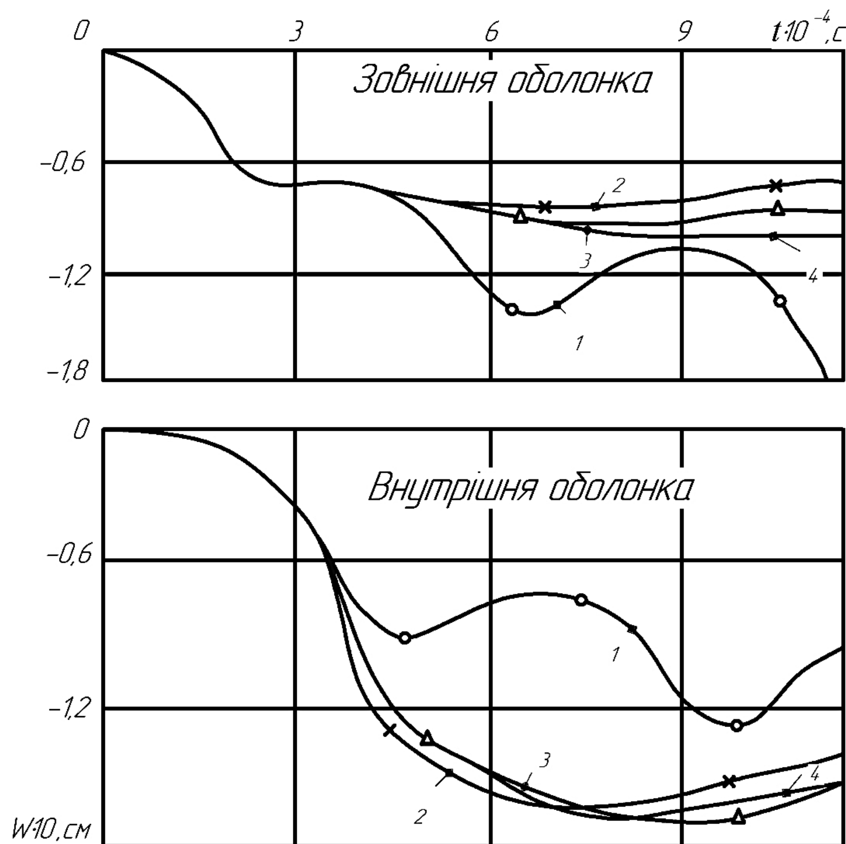

Рис. 6. Зміна прогинів центральних точок оболонок без урахуванням абсолютної жорсткості тіла (1 – ідеально-пружна рідина, 2 – руйнівна, 3 та 4 – бульбашкова)

Список літератури:

1. Штефан Н.І., Телестакова В.В. // Динаміка співвісних циліндричних оболонок, заповнених бульбашковою рідиною / «Молодий вчений», 2018, №1(53), с. 578-580. Url: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/1/136.pdf.
2. Штефан Н.И. // Исследование динамического поведения пузырька газа, находящегося в жидкости // 82 международная научно-техническая конференция, Беларусь, БГТУ, Минск, 2018.
3. Галиев Ш.У. Нелинейные волны различной физико-механической природы в ограниченной сплошной среде // Пробл. прочности. 1985. № 12. С. 3-14.
4. Галиев Ш.У. Кавитационные резонансные колебания жидкости в деформируемых трубопроводах и резервуарах. К., 1983. 63 с. (АН УССР. Ин-т пробл. прочност, 23–83).
5. Jones A.V. Cavitation effects in LMFBR containment loading-sensitivity study // Proc. 6th SMIRT conf. Paris, 2015. P. 127–149.
6. Галиев Ш.У. Динамика гидроупругопластических систем. К., 1981, 276 с.

Штефан Н.И., Телестакова В.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ЧИСЛЕННЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИНАМИКИ ГИДРОУПРУГОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ИМПУЛЬСНОМ ВНЕШНЕМ НАГРУЖЕНИИ

Аннотация
Работа посвящена анализу численных экспериментов расчета гидроупругих систем при импульсном нагружении. При этом рассматривается случай возможного возникновения кавитации. Показано, что неучет разрушения жидкости (возникновение кавитации) приводит к значительным ошибкам в определении деформаций соосных цилиндрических оболочек, между которыми находится жидкость. Также показано, что принципиально неправдивой в таком случае будет и картина распределения давления в жидкости.
Ключевые слова: динамика, гидроупругие системи, численные эксперименты, разрушаемая жидкость, пузырьковая жидкость.

Shtefan N.I., Telestakova V.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF NUMERICAL EXPERIMENTS TO THE INVESTIGATION OF THE DYNAMICS OF THE HYDRAELASTIC SYSTEM UNDER IMPULSIVE EXTERNAL LOADING

Summary
The paper is devoted to the analysis of numerical experiments for the calculation of hydroelastic systems under pulsed loading. In this case, the case of possible occurrence of cavitation is considered. It is shown that ignoring the destruction of the liquid (the occurrence of cavitation) leads to significant errors in determining the deformation of coaxial cylindrical membranes, between which is the liquid. It is also shown that the principle of the falsehood in this case will be the pattern of pressure distribution in the liquid.
Keywords: dynamics, hydroelastic systems, numerical experiments, destructive liquid, bubble liquid.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 633.11:631.5:631.8(477.7)

НАРОСТАННЯ НАДЗЕМНОЇ МАСИ ТА ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНА ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В УМОВАХ ПІВДЕННОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Панфілова А.В.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті наведені результати досліджень з вивчення ефективності оброблення посівів пшениці озимої сучасними рістрегулюючими препаратами по фону внесення мінеральних добрив, проведених в 2011-2016 рр. на чорноземі південному в умовах Степу України. Вивчали вплив сортових особливостей пшениці озимої та варіантів живлення на наростання надземної маси рослин та формування ними зернової продуктивності. Визначено, що за вирощування пшениці озимої по фону внесення під передпосівну культивацію мінерального добрива в дозі $N_{30}P_{30}$ (фон) та застосування позакореневого підживлення посівів комплексними органо-мінеральними добривами Органік Д2 та Ескорт-біо створюються сприятливі умови для формування лінійних розмірів, наростання сирої надземної маси на завершення вегетації рослин та урожайності зерна досліджуваних сортів.

Ключові слова: пшениця озима, сорт, живлення рослин, рістрегулюючі препарати, висота рослин, сира надземна маса, урожайність.

Постановка проблеми. Пшениця озима на півдні України є однією з найбільш поширених та головною зерновою культурою. Але в останні роки врожайність її формується не високою, а зерно має переважно низьку якість, яка, на жаль, не завжди відповідає вимогам харчової промисливості. Зерно пшениці озимої є високоліквідним товаром і користується великим попитом у багатьох країнах світу. Саме тому, збільшення обсягів його виробництва в Україні є пріоритетним напрямом, оскільки може слугувати надійним джерелом одержання грошових коштів від реалізації зернової продукції. Підвищення врожайності пшениці озимої дозволяє не тільки істотно покращити економічний стан сільськогосподарських підприємств, але й підвищити продовольчу безпеку держави [2; 5; 9].

Одним з найефективніших та швидкодіючих факторів підвищення врожайності пшениці озимої і поліпшення якості її зерна є добрива. Застосування добрив забезпечує досить високі прирости врожаю пшениці на всіх ґрунтових відмінах. Разом з тим в останні роки застосування добрив істотно скоротилося і продовжує зменшуватись, внаслідок їх вартості та економічної спроможності господарств [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що мінеральне живлення рослин – є одним з основних і головних прийомів впливу хлібороба на стійкість рослин, їх оптимальний ріст і розвиток упродовж вегетації і в кінцевому підсумку є вирішальним фактором в формуванні не тільки величини врожаю, а й основних показників його якості. Зона Південного Степу України завжди була відома і славилася отриманням сильного і цінного зерна. Саме від живлення рослин залежить обмін речовин, всі фізіологічні процеси, фотосинтез, водний режим і т. д. У зв'язку з цим управління продуктивністю вирощуваних сільськогосподарських культур в значній мірі обумовлюється регулюванням мінерального живлення за допомогою застосування добрив [1].

Виробництво зерна – головне завдання сільськогосподарської діяльності. У вирішенні цього завдання основне місце належить пшениці озимій. Значним резервом підвищення інтенсивності накопичення надземної біомаси рослин, урожайності та поліпшення якості зерна при вирощуванні пшениці озимої є сортові особливостей рослин та сучасні високоефективні стимулятори росту рослин. Ними обробляють насіння перед сівбою та обприскують посіви під час вегетації рослин по фону внесення невисоких доз мінеральних добрив [4; 7; 8], тому дослідження з цього напряму є досить актуальними.

Мета та методика досліджень. Метою наших досліджень було встановити вплив удосконалення елементів технології вирощування пшениці озимої в умовах Південного Степу України шляхом запровадження ресурсозберігаючого живлення рослин на нагромадження надземної маси рослин та формування ними зернової продуктивності.

Експериментальні дослідження проводили впродовж 2011-2016 рр. на дослідному полі Миколаївського НАУ. Об'єктом досліджень була пшениця озима – сорти Кольчуга та Заможність. Технологія їх вирощування, за винятком досліджуваних факторів, була загальноприйнятою до існуючих зональних рекомендацій для Південного Степу України. Погодні умови у роки досліджень різнилися, зокрема, у 2015-2016 рр. упродовж вегетації випало значно більше опадів. Загалом, вони були типовими для зони Південного Степу України.

Ґрунт дослідних ділянок представлений чорноземом південним, залишковослабкосолонцюватим важкосуглинковим на лесах. Реакція грун-

тового розчину нейтральна (pH – 6,8). Вміст гумусу в шарі 0-30 см становить 3,3%. Рухомих форм елементів живлення в орному шарі грунту в середньому містилося: нітратів (за Грандваль Ляжу) – 18, рухомого фосфору (за Мачигіним) – 49, обмінного калію (на полуменевому фотометрі) – 295 мг/кг ґрунту.

Загальна площа ділянки 80 м², облікової – 20 м², повторність триразова.

Схема досліду включала наступні варіанти:

Фактор А – сорт: 1. Кольчуга; 2. Заможність.

Фактор В – живлення: 1. Контроль (без добрив); 2. $N_{30}P_{30}$ – під передпосівну культивацію – фон; 3. Фон + Мочевин К1 (1 л/га); 4. Фон + Мочевин К2 (1 л/га); 5. Фон + Ескорт-біо (0,5 л/га); 6. Фон + Мочевин К1 + Мочевин К2 (по 0,5 л/га); 7. Фон + Органік Д2 (1 л/га). Норма робочого розчину складала 200 л/га. Підживлення посівів сучасними рістрегулюючими речовинами проводили на початку відновлення весняної вегетації та на початку виходу рослин пшениці озимої у трубку.

Виклад основного матеріалу. Поряд з іншими господарсько-цінними показниками, ми аналізували висоту рослин. Високоврожайний генотип, а також сприятливі умови в період цвітіння, утворення та наливу зерна, забезпечують формування урожайності, а стійкість рослин до вилягання – їх збереження. Відомо, що вилягання значною мірою зумовлюється довжиною соломини, тому останніми десятиліттями все більшої актуальності набуває напрям селекції пшениці на короткостебельність. Форми з невисоким стеблом менш схильні до вилягання, порівняно з високорослими рослинами [3]. Нашими дослідженнями встановлено, що, насамперед, на процеси росту і розвитку пшениці озимої впливали сортові особливості рослин. В середньому за роки досліджень і по фактору живлення, максимальною висотою у всі фази росту та розвитку вирізнялися рослини сорту Заможність (рис. 1).

Так, у фазі весняного кущіння рослини зазначеного сорту мали лінійні розміри на рівні 28,4 см, у фазі виходу рослин у трубку – 34,8 см, у фазі колосіння та повної стиглості зерна – відповідно 93,9 та 96,0 см, що перевищило показники по сорту Кольчуга відповідно на 2,4 см (9,2%); 3,4 см (10,8%); 3,4 см (3,8%) та 3,1 см (3,3%).

Застосування сучасних рістрегулюючих речовин та мікродобрив по фону внесення помірної дози мінеральних добрив під передпосівну культивацію сприяло покращенню ростових процесів рослин пшениці озимої у всі фази росту і розвитку. Слід відмітити, що у середньому по досліджуваних сортах та за роки вирощування у контрольному варіанті без удобрення рослини сформували висоту 21,9-88,5 см залежно від фази росту та розвитку, на фоні внесення лише $N_{30}P_{30}$ лінійна висота збільшилася до 23,0-90,3 см, а за проведення позакореневих підживлень – до 27,2-97,9 см залежно від препарату та фази росту та розвитку рослин.

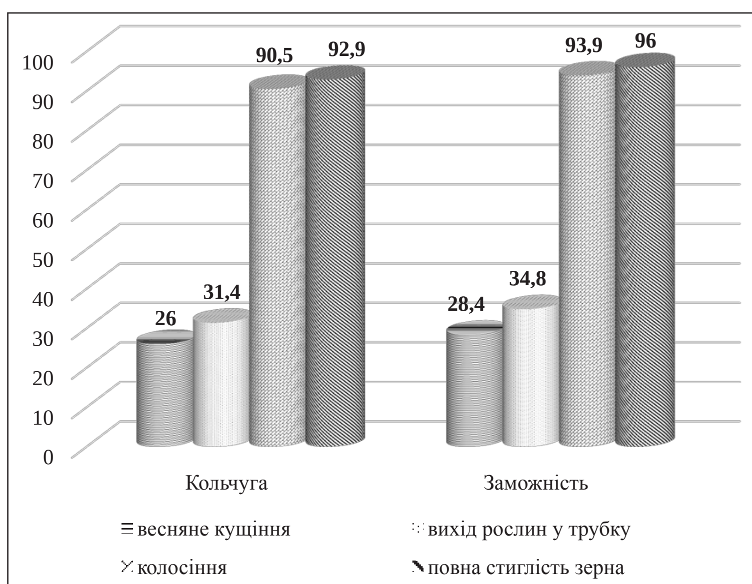

Рис. 1. Висота рослин пшениці озимої залежно від сорту (середнє за 2012-2016 рр. та по фактору живлення), см

Таблиця 1

Наростання сирої надземної маси рослин пшениці озимої залежно від сортових особливостей та оптимізації живлення (середнє за 2012-2016 рр.), г/м²

Сорт	Варіант живлення	Фаза розвитку рослин			
		весняне кущіння	вихід рослин у трубку	колосіння	молочна стиглість зерна
Кольчуга	Контроль	807	1511	1976	2190
	$N_{30}P_{30}$ (фон)	857	1618	2107	2357
	Фон + Мочевин К1	1050	1854	3031	3805
	Фон + Мочевин К2	1090	1941	3112	3796
	Фон + Мочевин К1 + Мочевин К2	1124	2045	3327	4104
	Фон + Ескорт-біо	1190	2181	3455	4223
	Фон + Органік Д2	1150	2088	3365	4149
Заможність	Контроль	865	1595	2083	2276
	$N_{30}P_{30}$ (фон)	952	1730	2261	2479
	Фон + Мочевин К1	1151	1978	3144	3907
	Фон + Мочевин К2	1194	2025	3227	3988
	Фон + Мочевин К1 + Мочевин К2	1260	2162	3412	4237
	Фон + Ескорт-біо	1347	2300	3581	4327
	Фон + Органік Д2	1270	2205	3458	4236

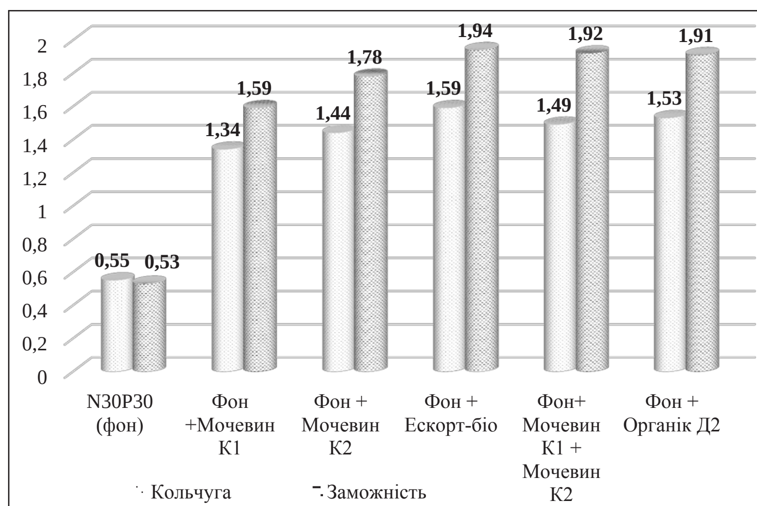

Рис. 2. Прирости урожайності пшениці озимої залежно від сортових особливостей та оптимізації живлення, т/га до контролю (середнє за 2012-2016 рр.)

Дещо вищими рослини пшениці озимої були у варіантах досліду фон + Ескорт-біо та фон + Органік Д2. Так, в середньому за роки досліджень та по фазах росту та розвитку рослин, висота рослин пшениці озимої сорту Кольчуга становила відповідно 63,5-64,0 см, а сорту Заможність – 66,4-66,8 см, що відповідно на 17,8-18,6 та 15,3-16,0% більше порівняно до контролю.

Нашими дослідженнями визначено, що накопичення сирої надземної маси рослин пшениці озимої також залежало від досліджуваних факторів (табл. 1).

Найбільш істотно на її утворення впливав фактор живлення. Так, у середньому за роки досліджень по сортах, у неудобрених варіантах сирої надземної маси накопичилось у фазі весняного кущіння 836 г/м^2, у фазі виходу рослин у трубку – 1553 г/м^2, у фазах колосіння та повної стиглості зерна відповідно 2030 та 2233 г/м^2. За внесення під передпосівну культивацію мінеральних добрив в дозі $N_{30}P_{30}$ надземна маса рослин пшениці озимої зросла до 905 г/м^2 у фазі весняного кущіння, 1674 г/м^2 у фазі виходу рослин у трубку, 2184 г/м^2 у фазі колосіння та до 2418 г/м^2 у фазі повної стиглості зерна, що перевищило контрольний варіант досліду на 69 г/м^2 (8,3%), 121 г/м^2 (7,8%), 154 г/м^2 (7,6%) та 185 г/м^2 (8,3%) відповідно.

Застосування позакореневих підживлень в періоди вегетації рослин пшениці озимої по фону основного внесення $N_{30}P_{30}$ сприяло нагромадженню дещо більшої сирої надземної маси рослин. Визначено, що абсолютна перевага у формуванні біомаси рослинами пшениці озимої, незалежно від досліджуваного сорту, належала варіантам досліду із застосуванням для підживлення посівів в період вегетації препаратів Органік Д2 та Ескорт-біо по фону $N_{30}P_{30}$. Так, в середньому за роки дослідження та по фазах вегетації, на даних варіантах живлення було сформовано 2688-2762 г/м^2 сирої надземної маси рослин пшениці озимої сорту Кольчуга та 2792-2889 г/м^2 сирої маси рослин сорту Заможність, що відповідно перевищило показники контролю на 1067-1141 та 1087-1184 г/м^2.

Слід зазначити, що в середньому за роки досліджень, незалежно від фази росту та розвитку дещо більшу надземну масу нагромаджували рослини сорту Заможність.

Проведені нами дослідження свідчать, що в середньому за роки досліджень, урожайність пшениці озимої сорту Кольчуга склала 2,89-4,48 т/га, а сорту Заможність – 3,05-4,99 т/га залежно від варіанту живлення. При цьому, в середньому за роки досліджень і по фактору удобрення, дещо більшу урожайність мав сорт Заможність – 4,43 т/га, що перевищило показники по сорту Кольчуга на 0,41 т/га або 9,3%.

Слід зазначити, що найбільший приріст врожаю зерна пшениці озимої обох досліджуваних нами сортів був у варіантах підживлення рослин в період вегетації Органік Д2 та Ескорт-біо по фону внесення мінеральних добрив в дозі $N_{30}P_{30}$ (рис. 2).

Так, на даних варіантах досліду приріст врожаю пшениці озимої сорту Кольчуга становив 1,53-1,59 т/га або 34,6-35,5%, а сорту Заможність – 1,91-1,94 т/га або 38,5-38,9% порівняно до контрольного варіанту досліду. Дещо менший приріст врожаю порівняно до контролю спостерігали на варіанті сумісного застосування добрив Мочевин К1 та Мочевин К2 – 1,49-1,92 т/га або 34,0-38,6% залежно від сорту.

Висновок. В умовах Південного Степу України, у середньому за роки досліджень, внесення мінеральних добрив у дозі $N_{30}P_{30}$ під передпосівну культивацію та застосування позакореневих підживлень посівів на початку відновлення весняної вегетації та на початку виходу рослин пшениці озимої у трубку добривами Ескорт-біо та Органік Д2 забезпечує формування максимальних лінійних розмірів та показників нагромадження сирої надземної маси рослин. Слід зазначити, що рослини пшениці озимої сорту Заможність сформували дещо більші показники лінійних розмірів та нагромадження сирої надземної маси в період вегетації порівняно до сорту Кольчуга.

Результати досліджень також показали, що найбільшу врожайність сорти пшениці озимої формували за внесення мінеральних добрив у дозі $N_{30}P_{30}$ та підживлення посівів Ескорт-біо – приріст до контролю склав 1,59-1,94 т/га залежно від сорту.

Вважаємо за доцільне дослідження у даному напрямі продовжувати та поглиблювати у зв'язку з появою нових сортів, препаратів й зміною кліматичних і ґрунтових умов.

Список літератури:

1. Дворецкий В. Ф., Музыка Н. Н., Кувшинова А. А. Пути повышения эффективности применения удобрений под зерновые культуры в зоне Степи Украины. Аграрная наука: развитие и перспективы: материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конф. 5 окт. 2015 г. Николаев: Николаевская ГСИС ЮЗ. С. 23.
2. Моргун В. В., Санін Є. Ю., Швартау В. В. Клуб 100 центнерів. Сучасні сорти та системи живлення і захисту озимої пшениці. Київ: Логос. 2014. 148 с.
3. Новак Ж. М., Полянецька І. О., Заболотна І. Р. Висота рослин та щільність колоса зразків пшениці озимої, створених методом віддаленої гібридизації. Наукові праці Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. 2014. Випуск 21. С. 179-183.
4. Панфілова А. В., Гамаюнова В. В. Формування надземної маси сортів пшениці озимої залежно від оптимізації живлення в умовах Південного Степу України. Вісник Львівського національного аграрного університету. Агрономія. 2018. № 22(1). С. 332-339.
5. Сайко В. Ф. Перспектива виробництва зерна в Україні. Вісник аграрної науки. 1997. № 9. С. 27-32.
6. Смірнова І. В., Гамаюнова В. В. Вплив мінерального живлення на врожайність зерна сортів пшениці озимої. Аграрная наука: развитие и перспективы: материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конф. 5 окт. 2015 г. Николаев: Николаевская ГСИС ЮЗ. С. 19.
7. Современные подходы к увеличению эффективности удобрений под сельскохозяйственные культуры в земледелии Южной Степи Украины. Гамаюнова В. В. и др. Пути повышения эффективности орошаемого земледелия. ФГБНУ «РосНИИПМ». 2015. Вып. 4(60). С. 75-80.
8. Формування надземної маси ярих пшениці та тритикале під впливом оптимізації їх живлення на півдні України / В. В. Гамаюнова та ін. Вісник ЖНАЕУ. 2017. № 2(61). Т. 1. С. 20-28.
9. Prospects of doubling global wheat yields. M. J. Hawkesford, J. L. Araus, R. Park et al. Food and Energy Security. 2013. 2(1). P. 34-48.

Панфилова А.В.
Николаевский национальный аграрный университет

НАРАСТАНИЕ НАДЗЕМНОЙ МАССЫ И ФОРМИРОВАНИЕ УРОЖАЙНОСТИ ЗЕРНА ПШЕНИЦЫ ОЗИМОЙ В УСЛОВИЯХ ЮЖНОЙ СТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье приведены результаты исследований по изучению эффективности обработки посевов пшеницы озимой современными рострегулирующими препаратами по фону внесения минеральных удобрений, проведенных в 2011-2016 гг. на черноземе южном в условиях южной Степи Украины. Изучали влияние сортовых особенностей пшеницы озимой и вариантов питания на нарастание надземной массы растений и формирования ими зерновой продуктивности. Определено, что при выращивании пшеницы озимой по фону внесения под предпосевную культивацию минерального удобрения в дозе $N_{30}P_{30}$ (фон) и применения внекорневой подкормки посевов комплексными органо-минеральными удобрениями Органик Д2 и Эскорт-био создаются благоприятные условия для формирования линейных размеров, нарастания сырой надземной массы в завершение вегетации растений и урожайности зерна изучаемых сортов.
Ключевые слова: пшеница озимая, сорт, питание растений, рострегулирующие препараты, высота растений, сырая надземная масса, урожайность.

Panfilova A.V.
Mykolayiv National Agrarian University

FORMATION OF THE TOP MASS AND THE YIELD CAPACITY OF WINTER WHEAT IN THE SOUTHERN STEPPE OF UKRAINE

Summary
The article presents the results of studies about the effectiveness of winter wheat crop cultivation with modern retriever preparations in the background of mineral fertilizers carried out in 2011-2016 on the southern bleak soils in the Ukrainian Steppe. The effect of varietal characteristics of winter wheat and power options on the growth of the top mass and the formation of grain productivity was studied. The maximum top mass and yield of winter wheat barley varieties in all years of research was formed for cultivating by the applying a moderate dose of mineral fertilizers ($N_{30}P_{30}$) and foliar application of crops with Organic D2 and Escort-bio.
Keywords: winter wheat, variety, plant nutrition, regulatory preparations, top mass of plants, crop capacity.

УДК 631.95:633.2:627.533.13/.14:631.442.5

АГРОЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПОСОБІВ ПОЛІПШЕННЯ ЛУКІВ ТА ПАСОВИЩ НА ОСУШУВАНИХ ОРГАНОГЕННИХ ҐРУНТАХ ГУМІДНОЙ ЗОНИ

Слюсар І.Т., Сербенюк В.О.
Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»
Сербенюк Г.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті висвітлено агроекологічні аспекти способів поліпшення старосіяних злакових травостоїв луків та пасовищ на осушуваних органогенних ґрунтах. На основі проведених досліджень встановлено, що ефективним способом використання осушуваних староорних торфових ґрунтів Лісостепу є проведення докорінного та поверхневого поліпшення з внесенням мінеральних добрив у дозі $N_{60}P_{45}K_{120}$ за триукісного режиму скошування, що запобігає надлишковому вимиванню хімікатів у ґрунтові води.
Ключові слова: добрива, торф, родючість, способи поліпшення, злакові травостої, осушуванні органогенні ґрунти, луки, пасовища.

Постановка проблеми. В зв'язку з рядом причин в останні роки, перезалуження луків і пасовищ проводиться не своєчасно. В травостоях яких цінні в кормовому відношенні трави випали, а їх місце зайняли низькопродуктивні місцеві аборигени, бур'яни, а інколи і шкідливі для тварин рослини [1; 2; 3]. До того ж серед багатьох проблем, що постають в умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, особливе місце належить охороні навколишнього середовища. Ця проблема є надто гострою в зоні осушуваних меліорацій, де відбувається зміна водно-повітряного, температурного, поживного режимів та мікробіологічних процесів. За сільськогосподарського використання осушуваних органогенних ґрунтів створюються сприятливі умови для інтенсивної мінералізації торфовищ, водної та вітрової ерозії, а за неправильного внесення мінеральних добрив та наявності фільтраційних потоків можливе забруднення хімікатами ґрунтових і річкових вод [4; 5; 6].

Вирішення зазначених вище проблем вимагає постійного вдосконалення ефективних заходів підвищення продуктивності багаторічних трав зі збереження, підвищенням родючості ґрунту та охорони довкілля. В зв'язку з цим нами були проведення дослідження з виявлення ефективних та екологічно безпечних заходів підвищення врожайності старосіяних лучних травостоїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З питання ефективності використання старосіяних багаторічних травостоїв луків та пасовищ на осушуваних торфовищах висвітлено в роботах А.В. Троїцького, Г.С. Кияка, М.В. Куксіна, А.В. Боговіна та ін., проте, в зв'язку з загостренням екологічної ситуації, в останні роки, ставиться питання практично повного залуження торфовищ з метою зменшення мінералізації торфу та запобігання забруднення ґрунтових та річкових вод з одночасним підвищенням урожайності багаторічних трав [7; 8]. Тому виникла потреба в дослідженні найефективніших способів поліпшення старосіяних луків та пасовищ на фоні різного удобрення та режиму скошування, з висвітленням питання вимивання агрохімікатів у ґрунтові води.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішення вище викладеної проблеми включає розробку ефективного способу поліпшення старосіяних злакових травостоїв з виясненням найефективнішого мінерального удобрення та висвітленням найдоцільнішого режиму скошування травостоїв з одночасним уточненням заходів у запобіганні надлишкового вимивання біогенних речовин у ґрунтові води.

Формулювання цілей статті. Виявити ефективні способи поліпшення старосіяних злакових травостоїв шляхом різного обробітку ґрунту, удобрення та режиму скошування на осушуваних органогенних ґрунтах, та заходи запобігання надмірної мінералізації торфу і вимивання біогенних речовин у ґрунтові води.

Методика дослідження. Експериментальні дослідження проводили на Панфильській дослідній станції ННЦ "Інститут землеробства НААН" протягом 2011-2015 рр. Грунт дослідного поля – середньоглибоке карбонатне, староорне торфовище в заплаві р. Супій.

Потужність торфу – 2,0-2,5 м, розкладеність торфу в орному шарі – 55-65%, щільність складення ґрунту – 0,375-0,435 г/см^3, зольність – 45-50%. За хімічним складом ґрунт карбонатний (37-49% $CaCO_3$), $pH_{водної\ витяжки}$ – 7,3-7,8, уміст загального азоту 1,6-1,9%, валових форм фосфору 0,45-0,76, калію 0,09-0,12%.

Технологія з омолодження багаторічних травостоїв включала фрезування дернини, а за поверхневого поліпшення лише дискування дернини та прикочування до і після обробітку посіву, а також посів половинною нормою травосуміші на ділянках з поверхневим поліпшенням. За докорінного поліпшення проводили фрезування та оранку на глибину 20-22 см, дискування і прикочування до і після сівби травосуміші. На ділянках з мінімальним обробітком ґрунту на початку серпня вносили гербіциди 2,4-Д амінну сіль (1,2 л/га) та раундап (5 л/га). Вивчали два способи використання (двоукісне та триукісне), кожний на площі 0,24 га. Мінеральні добрива у формі аміачної селітри, суперфосфату та калійної солі вносили під багаторічну травосуміш за схемою: 1. – без добрив, 2. – K_{120}, 3. – $P_{45}K_{120}$, 4. – $N_{60}P_{45}K_{120}$ навесні підчас відростання трав.

Облік врожаю проводили шляхом скошування і зважування зеленої маси багаторічних трав з усієї облікової ділянки. За період вегетації про-

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

водили чотири, три та два укоси трав: перший у фазі початку виколошування переважаючих видів трав, а всі наступні – через 40-50 днів після скошування [4].

Вміст сухої речовини в кожному укосі визначали термостатно-ваговим методом, шляхом висушування за температури 105^0 С до постійної маси. Уміст у сухій масі врожаю органічних речовин та зольних елементів визначали методом спектроскопії на інфрачервоному аналізаторі NIRSistems 4500 з комп'ютерним забезпеченням [7].

Вологість ґрунту визначали термостатно-ваговим методом чотири рази за вегетацію в шарі 0-30 см. Рівні ґрунтових вод заміряли через кожні 5 днів у водомірних колодязях [8].

Відбирання ґрунту на агрохімічний аналіз (нітратний, амонійний азот, фосфор і калій) проводили з орного (0-30 см) шару два раза за вегетацію (навесні та в кінці вегетації). Вміст нітратного азоту визначали потенціометричним методом (ДСТУ 4725-2007), амонійний азот шляхом екстрагуванням розчину хлориду калію (ДСТУ ISO/TS14256-1:2003), фосфор і калій – за Б.П. Мачигіним, з наступним визначенням рухомого фосфору колориметрично, обмінного калію – на полуменевому фотометрі [7].

Математичну обробку одержаних результатів польових досліджень проводили методом дисперсійного аналізу за В.О. Єщенко [5]. Економічну ефективність вирощування багаторічної травосуміші розраховували згідно з загальними виробничими нормами та за обліком основних складових витрат на 01.11.2015 р.; визначали за методикою О.К. Медведовського, П.І. Іваненка [6].

Виклад основного матеріалу. Спостереження на агрометеорологічній станції м. Яготин, яка розміщена на відстані 2 км від дослідних ділянок Панфильської дослідної станції показали, що погодні умови вегетаційного періоду за 2014-2015 рр. характеризувалися дещо підвищеними температурами повітря на $2{,}1^0$ С за середньобагаторічної $15{,}2^0$ С та не достатньою кількістю опадів 273 мм за середньо багаторічної 327 мм, що безпосередньо вплинуло на урожайність травостоїв, накопичення сухої маси протягом вегетаційного періоду, а також на основні хімічні показники корму.

Таким чином, погодні умови за вегетаційного періоду були сприятливими для вирощування багаторічних трав із додатковим зволоження через осушувально-зволожувальну мережу у засушливі періоди вегетації, що і забезпечило високу їхню продуктивність.

Рівні ґрунтових вод на дослідних ділянках за вегетаційний період 2014-2015 рр. істотно залежали від режиму роботи Супійської осушувально-зволожувальної системи та погодних умов (табл. 1).

У першій половині вегетації (квітень-червень) вони були близькими до оптимальних 33-87 см від поверхні ґрунту у другій половині (липень – серпень) – опускалися до 130-141 см за оптимальних показників 80-90 см від поверхні ґрунту.

Можна відмітити, що під кінець вегетації рівні ґрунтових вод у вересні місяці опускались на глибину понад 135-149 см від поверхні ґрунту. Таке залягання рівнів ґрунтових вод у цей період вегетації сприяли безперешкодному збиранню врожаю багаторічних трав та мало впливало на їхню врожайності.

Таблиця 1

Рівні ґрунтових вод, заплава р. Супій, см від поверхні ґрунту

Рік	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Середнє за вегетацію
2011	41	76	95	67	64	74	69
2012	38	67	66	87	95	59	69
2013	38	65	66	75	58	36	57
2014	36	49	70	78	81	97	69
2015	29	65	67	77	140	140	86
Середнє	36	64	73	77	88	81	70

Динаміка рівнів ґрунтових вод визначально вплинула на вологість ґрунту зони аерації, в середньому за роки досліджень не опускалася нижче нижньої межі оптимальної вологості (48% від повної вологоємності) [1; 9], а тому безумовно мало впливало на зниження продуктивності багаторічних травосумішей.

Спостереження за вмістом у ґрунті поживних речовин показує, що аміачний азот у середньому за вегетацію в залежності від способу поліпшення на ділянках без добрив знаходився на рівні 71,2-116,8 на 100 г сухого ґрунту (табл. 2).

Вміст у ґрунті нітратного азоту показав, що на різних ділянках досліду його кількість в орному шарі ґрунту була майже на порядок вищою порівняно з аміачним. Його вміст у ґрунті більше мірі залежав від внесених азотних добрив та погодних умов року. Способи поліпшення суттєвого впливу на його накопичення у ґрунті не мали, проте досить високий вміст його спостерігали на ділянках без внесення РК, це пов'язано з слабшим розвитком рослин із-за недостатнього забезпечення фосфорно-калійними добривами, в результаті чого мінеральний азот, який накопичувався в ґрунті від мінералізації торфу, залишився не використаним.

Найвищий вміст рухомого фосфору в ґрунті (8,2-11,8 мг на 100 г сухого ґрунту) спостерігали на ділянках без внесення калійних добрив, що відповідає високому забезпеченню фосфору у ґрунті (більше 7,8 мг на 100 г), та показує на менше використання його рослинами на ділянках без внесення калійних добрив.

Внесення $P_{45}K_{120}$ сприяло підвищенню рухомого фосфору у ґрунті за докорінного поліпшення на 1,2, поверхневого на 2,1 мг на 100 г сухого ґрунту, а на ділянках за внесення $N_{60}P_{45}K_{120}$ вміст рухомого фосфору не перевищував показників на ділянках без добрив, що вказує на підвищене використання рослинами фосфору з ґрунту і тим самим це сприяло отриманню врожаю на рівні 7,2-9,7 т/га сухої маси.

Вміст обмінного калію в ґрунті повністю залежав від внесених калійних добрив. Так, найвищий його вміст у ґрунті (15,1-23,9 мг на 100 г сухого ґрунту) відмічено у всіх ділянках за внесення калійних добрив зі значним його зменшенням на ділянках без добрив 10,9-12,2 мг на 100 г сухого ґрунту. Чіткої залежності за вмістом калію від способу поліпшення не мали, але спосте-

рігали тенденцію до підвищення цього елемента в ґрунті на сінокосах з проведенням докорінного поліпшення та мінімального обробітку із внесенням 2,4 Д амінної солі.

Таблиця 2

Вміст поживних речовин в орному шарі ґрунту (0-30 см) залежно від способу поліпшення та удобрення за триукісного використання, заплава р. Супій, мг на 100 г сухого ґрунту, середнє за 2011-2015 рр.

Спосіб поліпшення травостоїв	Удобрення	NO_3	P_2O_5	$К_2O$
Докорінне поліпшення	без добрив	116,8	8,2	10,9
	$К_{120}$	76,0	8,1	16,3
	$P_{45}К_{120}$	67,0	8,5	17,1
	$N_{60}P_{45}К_{120}$	86,7	8,5	16,7
Омолодження	без добрив	90,3	9,8	10,8
	$К_{120}$	73,8	8,7	15,3
	$P_{45}К_{120}$	67,9	9,5	16,3
	$N_{60}P_{45}К_{120}$	92,0	9,6	14,7
Поверхневе поліпшення	без добрив	71,2	11,8	10,9
	$К_{120}$	56,6	11,9	13,8
	$P_{45}К_{120}$	66,0	11,6	18,5
	$N_{60}P_{45}К_{120}$	89,7	11,5	14,5
Мінімальний обробіток + 2,4Д амінна сіль	без добрив	74,3	11,2	12,1
	$К_{120}$	57,3	9,5	15,6
	$P_{45}К_{120}$	57,4	9,6	14,9
	$N_{60}P_{45}К_{120}$	81,2	11,1	15,6
Мінімальний обробіток + раундап	без добрив	73,0	10,5	10,7
	$К_{120}$	51,8	10,5	15,5
	$P_{45}К_{120}$	52,4	10,7	20,0
	$N_{60}P_{45}К_{120}$	75,5	11,5	16,6
$НІР_{05}$		2,8	1,9	2,3

Проведенні дослідження показали (табл. 3), що найефективнішим способом поліпшення старосіяних сінокосів на осушуваних глибоких карбонатних торфовищах Лісостепу є проведення докорінного та поверхневого поліпшення з внесенням повного мінерального удобрення ($N_{60}P_{45}К_{120}$), такий захід забезпечував середню врожайність за три роки 10,3-10,4 т/га сухої маси, при цьому приріст врожайності проти контролю складав 6,0-4,8 т/га. Дещо нижчу врожайність отримали за технології омолодження – 8,8 т/га, яка поступалася всім іншим способам поліпшення.

Внесення фосфорно-калійних та калійних добрив сприяло отриманню врожайності за докорінного поліпшення на рівні 9,1 та 7,2 т/га, а за поверхневого відповідно на 9,5 та 9,3 т/га сухої маси, що вказує на високу ефективність не тільки повного мінерального удобрення, а і внесення лише фосфорно-калійних та калійних добрив на торфових ґрунтах.

За омолодження старосіяних травостоїв шляхом фрезування з наступним прикочуванням, можна відмітити, що за внесення $N_{60}P_{45}К_{120}$ забезпечувало урожайність багаторічних трав на рівні – 8,8 т/га сухої маси. Внесення $P_{45}К_{120}$ та $К_{120}$ сприяло отриманню врожаю на рівні – 8,6 та 7,4 т/га, що вище порівняно із ділянками без добрив на 4,1 та 2,9 т/га сухої маси.

Щодо внесення гербіцидів, як основний захід у боротьбі з бур'янами, то заслуговує на увагу внесення Раундапу. При цьому ефективність способу поліпшення не залежала від режиму скошування травостоїв.

Формування врожайності багаторічних трав за мінімального обробітку ґрунту, як за застосування 2,4 Д амінної солі так і суцільної дії Раундапу, практично було однаковим, при цьому найефективнішим, за внесення цих гербіцидів,виявилось внесення $N_{60}P_{45}К_{120}$ – 9,1 та 9,2 т/га сухої маси.

Триукісний режим скошування порівняно з двоукісним без застосування мінеральних добрив забезпечувавприріст врожайності за докорінного поліпшення – на 0,1 т/га, за омолодження – на 0,7 т/га, поверхневого поліпшення – на 1,1 т/га, за внесення 2,4 Д амінної солі – на 0,5 т/га та за внесення Раундапу – на 0,9 т/га. Внесення мінерального добрива в дозі $N_{60}P_{45}К_{120}$ забезпечило приріст урожайності за докорінного поліпшення на 1,4 т/га сухої маси та поверхневого – 1,4 т/га. На інших варіантах внесення добрив під сінокоси забезпечувало дещо нижчі показники врожайності.

В цілому можна відмітити, що досліджувані способи поліпшення старосіяних сінокосів та пасовищ сприяли підвищенню урожайності багаторічних трав. А застосування мінеральних добрив на торфових ґрунтах забезпечувало поліпшення живлення рослин калієм та фосфором.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Найефективнішим способом використання осушуваних органогенних ґрунтів та запобігання їхньої деградації, є тривале використання багаторічних травостоїв з періодичним проведенням поверхневого або докорінного поліпшення з щорічним внесенням $N_{90}P_{45}К_{120}$ та проведенням трьох укосів. Такий спосіб використання забезпечує щорічно отримувати 10,3-10,4 т/га сухої маси та зменшує мінералізацію торфу до 4,5-5,0 т/га.

Таблиця 3

Урожайність багаторічних трав в залежності від способів поліпшення угідь та мінеральних добрив на торфових ґрунтах заплави р. Супій, т/га сухої маси

Спосіб поліпшення	Удобрення	Три укоси						Два укоси					
		Рік					середнє	Рік					середнє
		2011	2012	2013	2014	2015		2011	2012	2013	2014	2015	
Перезалуження	без добрив	4,40	3,87	5,88	4,90	3,80	4,57	3,70	2,28	5,52	4,50	4,10	4,02
	K_{120}	8,60	8,05	9,26	7,20	7,30	8,08	7,20	7,24	7,46	7,20	6,60	7,14
	$P_{45}K_{120}$	9,20	8,37	9,22	9,00	9,10	8,98	7,60	6,94	8,09	8,50	9,20	8,07
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	10,30	8,72	9,95	10,20	10,30	9,89	9,20	7,48	8,34	8,50	9,30	8,56
Омолодження	без добрив	2,50	3,25	3,91	4,40	4,50	3,71	2,30	2,82	3,43	3,50	4,10	3,23
	K_{120}	7,10	6,63	6,84	7,40	7,50	7,09	6,10	5,30	6,04	6,10	5,70	5,85
	$P_{45}K_{120}$	7,20	6,71	8,41	8,60	8,70	7,92	6,40	5,77	7,05	7,50	7,60	6,86
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	7,90	6,47	9,01	8,80	8,90	8,22	6,90	5,80	7,52	8,00	8,30	7,30
Поверхневе поліпшення	без добрив	4,10	3,84	6,32	5,50	5,60	5,07	3,90	3,60	5,65	4,50	4,50	4,43
	K_{120}	8,60	8,61	8,24	9,30	9,40	8,83	7,40	7,59	7,65	7,50	8,10	7,65
	$P_{45}K_{120}$	8,90	8,78	9,43	9,40	9,50	9,20	7,90	7,44	8,20	8,10	8,30	7,99
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	10,20	9,19	10,11	10,30	10,40	10,04	8,40	7,91	8,63	8,90	9,10	8,59
Поліпшення з мінімальним обробітком ґрунту + 2,4Д амінна сіль	без добрив	3,00	3,99	5,86	4,40	4,50	4,35	2,80	3,57	4,69	3,90	3,90	3,77
	K_{120}	7,70	8,16	8,74	7,90	8,00	8,10	6,60	6,08	7,07	7,20	5,80	6,55
	$P_{45}K_{120}$	7,90	8,42	9,21	9,00	9,10	8,73	6,70	6,14	7,68	8,10	7,80	7,28
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	8,50	8,30	9,91	9,40	9,50	9,12	7,50	7,22	8,36	8,50	8,10	7,94
Поліпшення з мінімальним обробітком ґрунту + Раундап	без добрив	3,30	3,91	5,91	5,10	5,20	4,68	3,10	3,62	4,92	4,30	4,30	4,05
	K_{120}	8,00	8,19	8,17	8,60	8,70	8,33	7,00	7,05	7,15	7,30	6,90	7,08
	$P_{45}K_{120}$	8,20	9,05	9,31	8,80	8,90	8,85	7,40	7,77	7,61	8,10	7,90	7,76
	$N_{60}P_{45}K_{120}$	9,00	8,66	9,67	9,10	9,20	9,13	7,90	7,51	8,16	7,80	7,90	7,85
$НІР_{05}$	за способом поліпшення	0,42	0,49	0,35	0,48	0,49							
	за удобренням	0,64	0,51	0,49	0,53	0,52							

Список літератури:

1. Рижук С.М. Агроекологічні основи ефективного використання осушуваних Полісся і Лісостепу України // С.М. Рижук, І.Т. Слюсар / – К.: Аграрна наука, 2006. – 425 с.
2. Боговін А.В. Травянисті біогеоценози, їхнє поліпшення та раціональне використання // А.В. Боговін, І.Т. Слюсар, М.К. Царенко / – К.: Аграрна наука, 2005. – 361 с.
3. Слюсар І.Т. Корми з осушеного гектара // І.Т. Слюсар, М.І. Штакал, М.К. Царенко / – К.: Аграрна наука, 1998. – 164 с.
4. Сільськогосподарське використання осушених земель гумідної зони України // В.Р. Гімбражевський, В.Р. Коваленко, І.Т. Слюсар та інші / Методичні рекомендації – К.: Аграрна наука, 2000. – 76 с.
5. Слюсар І.Т. Луківництво з основами насівнивництва // І.Т. Слюсар, В.А. Вергунов, М.М. Гаврилюк / – К.: Аграрна наука, 2001. – 196 с.
6. Слюсар І.Т. Особливості системи землеробства на осушених землях гумідної зони України: проблеми, шляхи вирішення // І.Т. Слюсар, О.П. Соляник / Зб. Екологія: проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства. – Житомир: Державний екологічний університет. 2005. – С. 38-42.
7. Петриченко В.Ф. Лучне кормовиробництво і насінництво трав. // В.Ф. Петриченко, П.С. Макаренко / Вінниця «Діло», 2005. – 338 с.

Слюсар И.Т., Сербенюк В.А.
Национальный научный центр «Институт земледелия НААН»
Сербенюк А.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

АГРОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОСОБОВ УЛУЧШЕНИЯ ЛУГОВ И ПАСТБИЩ НА ОСУШАЕМЫХ ОРГАНОГЕННЫХ ПОЧВ ГУМИДНОЙ ЗОНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены агроэкологические аспекты способов улучшения старосеяных злаковых травостоев лугов и пастбищ на осушаемых органогенных почвах. На основе проведенных исследований установлено, что эффективным способом использования осушаемых староорных торфяных почв Лесостепи является проведение коренного и поверхностного улучшения с внесением минеральных удобрений в дозе $N_{60}P_{45}K_{120}$ за триукосного режима скашивания, что предотвращает избыточное вымывание химикатов в грунтовые воды.
Ключевые слова: удобрения, торф, плодородие, способы улучшения, злаковые травостои, осушуваные органогенные почвы, луг, пастбище.

Sliusar I.T., Serbenyuk V.A.
National Scientific Centre “Institute of agriculture NAAN”
Serbenyuk A.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

AGRO-ECOLOGICAL ASPECTS OF METHODS OF IMPROVEMENT OF MEADOW AND PASTURES ON PROTEINED ORGANIC GROUND OF THE HUMIDAL ZONE

Summary
The article deals with agroecological aspects of ways to improve starosna grass swards meadows and pastures on drained organic soils. On the basis of the conducted researches it is established that efficient use of Stroomi drained peat soils of forest-Steppe is radical and superficial improvement with the introduction of mineral fertilizers in the dose of $N_{60}P_{45}K_{120}$ for triuksmo regime of mowing, which prevents excessive leaching of chemicals into groundwater.
Keywords: fertilizers, peat, fertility, ways to improve, cereal grass, dewatering of organic soils, meadow, pasture.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 611.718.1:572.08:[347.157:796.8]

РАССМОТРЕНИЕ РЯДА МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ У СПОРТСМЕНОК ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЛЁГКОЙ АТЛЕТИКОЙ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

На основании анализа и обобщения литературных источников, а также результатов педагогического эксперимента в статье приводятся данные о ряде морфофункциональных особенностей у юных спортсменок, которые занимаются такими видами лёгкой атлетики, как метание молота и толкание ядра. У спортсменок в этих видах спорта выявлены инверсии значений половых соматотипов, а также морфофункциональные изменения с проявлением у них андрогенизации. Выявленные у спортсменок морфофункциональные значения, являются результатом произошедших адаптационных изменений в их организмах.
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, лёгкая атлетика, толкание ядра, метание молота, морфофункциональные изменения, половые соматотипы, андрогенизация, адаптация.

Постановка проблемы. Стремительно развивающийся женский спорт, в т. ч. и спорт высших дострижений, всегда является объектом пристального изучения разных направлений науки. Со стороны спортивной морфологии не остаються без внимания адаптивные процессы, которые происходят в оргпнизмах женщин-спортсменок разных возрастных групп. В лёгкой атлетике, в её разнообразии, особое место занимают такие атлетические виды, как метанин молота и толкание ядра [1; 3, с. 68-70]. В этих легкоатлетических специализациях, от спортсменок требуются значительные физические усилия, для выполнения всех элементов и приёмов производимого действия. Значительные физические загрузки в данных видах спорта, обуславливают не только специфику отбора для занятий, но и особенности построения тренировочно-соревновательного процесса у спортсменок. Особого внимания требуют вопросы адаптационных процессов, которые происходят под. влиянием этих значительных загрузок, в организмах начинающих спортсменок пубертатного и юношеского возрастов, а также у молодых спортсменок, с формированием у них, со временем, инверсивных половых соматотипов [2, с. 100-106; 3, с. 68-70; 4, с. 18-26; 5, с. 15-25; 6, с. 140-142; 7, с. 76-78; 8, с. 26-29; 10]. Эта проблема и обусловила про**ведение** данного исследования.

Анализ последних исследования и публикаций. Нами было проведено изучение доступных исследовательских, научных и методических источников по изучаемой проблеме. При этом, при имеющемся достаточном количестве материалов по специфике подготовки и проведения тренировочного и соревновательного процессов у спортсменок в данных видах спорта, нами было найдено, по нашему мнению, недостаточное количество материалов, по морфофункциональным особенностям организма спортсменок, в разных возрастных группах. При этом, хотелось бы отметить работы следующих авторов, занимавшихся исследования морфофункциональных изменений в половых соматотипах у спортсменок, вопросами адаптации и полового диморфизма в женском спорте высших дострижений, в т. ч. и у спортсменок, занимающихся метанием молота и толканием ядра. Это такие авторы, как: Т.С. Соболева, 1996; М.Г. Ткачук, А.А. Дюсенова, 2009; Ю.В. Корягина, С.В. Матук, 2010; Т.П. Замчий, Ю.В. Корягина, 2011; С.Я. Надеина, В.М. Клоц, Л.А. Звягинцева и др., 2011; И.А. Грец, Г.Н. Грец, И.М. Силованова, 2013; Е.А. Олейник, 2013; Н.Д. Нененко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин, 2014; В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина, 2015; С.В. Бульбанович, И.Н. Брусова, 2016; К.А. Бугаевский, 2014-2018.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. При анализе доступных информационных источников по изучаемой проблеме, нами было установлено, что работ, касающихся изучения особенностей формирования и адаптационных изменений у спортсменок юношеского возраста, занимающихся метанием молота и толканием ядра и, соответственно, изучение происходящих у них морфофункциональных изменений, явно не достаточно.

Цель статьи: освещение и анализ полученных результатов исследования, касающихся определения имеющихся в половых соматотипах, адаптационных морфофункциональных показателей и их изменений, у спортсменок юношеского возраста, занимающихся такими видами лёгкой атлетики, как метание молота и толкание ядра.

Изложение основного материала. Экспериментальной базой исследования явились спортивные секции, в которых тренировались

Таблица 1

Антропометрические показатели у спортсменок обеих групп

Показатель	Длина тела	Масса тела	Ширина плеч	Ширина таза
Спортсменки (n=16) метание молота	178,37±0,78	83,26±0,23	37,74±0,85	27, 83±0,24
Спортсменки (n=18) толкание ядра	176,59±0,59	82,47±0,51	36,57±0,37	27,14±0,64

Источник: разработка автора

Таблица 2

Показатели распределения спортсменок по половым соматотипам

Наименование показателя	Гинекоморфный половой соматотип	Мезоморфный половой соматотип	Андроморфный половой соматотип
Спортсменки (n=16) метание молота	-	9 (56,25%) спортсменок	7 (43,75%) спортсменки
Спортсменки (n=18) толкание ядра	-	11 (61,11%) спортсменок	7 (38,89%) спортсменок

Источник: разработка автора

спортсменки юношеского возраста (n=34), занимающиеся метанием молота (n=16), и толканием ядра (n=18). Для достижения цели исследования нами применялся комплекс научных методов, включающий анализ доступных научных и научно-методических источников информации, определение анатомо-антропометрических и морфофункциональных значений у спортсменок, интервьюирование. Были проведены мероприятия, направленные на определение в исследуемых группах спортсменок значений индекса полового диморфизма (ИПД), с определением антропометрических показателей ширины плеч (ШП) и ширины таза (ШТ), с последующим распределением спортсменок на половые соматотипы по классификации Дж. Таннера, определения индекса относительной ширина таза (ИОШТ), как индекса морфии для женщин, индекса относительной ширины плеч (ИОШП), индекс маскулинизации (ИМ), индекса андроморфии (ИА). Также был применён метод математической статистики с обработкой полученных данных.

В проводимом нами эксперименте приняли участие спортсменки юношеского возраста, занимающиеся метанием диска (n=16), средний возраст спортсменок составил 19,57±0,36 лет. В группе спортсменок, занимающихся толканием ядра (n=18), средний возраст спортсменок составил 19, 49±0,48 лет. Все спортсменки соответствуют критериям юношеского возраста [9, с. 47-54]. Уровень спортивной квалификации спортсменок обеих обследованных групп – от I разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС). Интенсивность и частота занятий оставляет 4-6 раз в неделю, от 2-х до 2,5 часов, приходящихся на 1 тренировку.

Результаты исследований и их обсуждение. После проведения необходимых антропометрических измерений, нами были получены результаты, представленные в табл. 1.

Как видно из данных, представленных в табл. 1, длина тела юных спортсменок, соответствует значениям высокого роста (173-179,9 см), масса тела у спортсменок повышена [9, с. 47-54].

После проведения анализа результатов полученных антропометрических показателей, было установлено, что средние значения показателей ШП у спортсменок в обеих исследуемых группах (p≤0,05), значительно превышают полученные значения ШТ, с имеющимися значениями в этих группах, менее анатомически допустимого значения в 28-29 см [9, с. 47-54]. Данный тип соотношений ШП/ШТ свидетельствует о маскулинном типе фигуры у спортсменок обеих групп [9, с. 47-54]. Длина тела (рост) и масса тела (вес), у спортсменок обеих групп были практически близки друг к другу.

После проведения антропометрических измерений, включавших определение показателей ширины плеч и ширины таза были получены следующие результаты распределения спортсменок юношеского возраста, обеих групп, по половым соматотипам, согласно классификации Дж. Таннера и У. Маршалла [2, с. 100-106; 3, с. 68-70; 4, с. 18-26; 5, с. 15-25; 6, с. 140-142; 7, с. 76-78; 8, с. 26-29; 10], отражённые в табл. 2.

Распределение спортсменок по половым соматотипам, такое: у спортсменок обеих исследуемых групп, гинекоморфный половой соматотип не был определён, мезоморфный соматотип определён у 20 (58,82%) спортсменок, занимающихся метанием молота и толканием ядра. Андроморфный половой соматотип был определён у 14 (41,18%) спортсменок обеих групп.

Дополнительно, нами были проведены исчисления ряда морфофункциональных и индексных значений. Полученные данные приведены в табл. 3.

Таблица 3

Морфофункциональные значения у спортсменок обеих групп

Наименование показателя	Спортсменки (n=16) метание молота	Спортсменки (n=18) толкание ядра
Индекс массы тела (кг/смI), ИМТ	26,91±0,11	27,12±0,35
Индекс относительной ширины плеч (см), ИОШП	24,28±0,74	23,69±0,68
Индекс относительной ширины таза (см), ИОШТ	16,01±0,34	15,96±0,47
Индекс полового диморфизма, ИПД	81,86±0,21	81,34±0,78
Индекс маскулинизации, ИМ	1,38±0,09	1,34±0,92
Индекс андроморфии, ИА	66,23±0,78	65,87±0,59

Согласно показателей ИМТ, спортсменки обеих групп, могут быть отнесены к лицам с избыточной массой тела – от 25-30 кг/см^2 [2, с. 100-106; 9, с. 47-54]. По мнению ряда исследователей увеличение массы тела у спортсменок

в этих видах спорта обусловлена увеличением костной и мышечной массы, как результат адаптации к физическим нагрузкам у женщин, занимающихся силовыми видами спорта [2, с. 100-106; 9, с. 47-54].

Показатели ИОШТ и ИОШП, в сторону их увеличения в обеих группах – проявления брахиморфного типа значений ИОШП (более 21,7) и явления стенопиелии – (до 15,9 см) у спортсменок в толкании ядра, и явления метропиелии (16,0-17,6) – у спортсменок, занимающихся метанием молота [2, с. 100-106; 9, с. 47-54].

Значения индекса маскулинизации и индекса андроморфии, указывают на адаптационные изменения у спортсменок обеих групп, в сторону мезоморфии и андроморфии, явлений гиперстении и гипергиноидного типа, которые сопровождаются соматической перестройкой организма спортсменок, с явлениями гиперандрогении и, соответственно, гипоэстрогении. Хотя показатели значений ИПД в обеих исследуемых группах находятся у верхних границ показателей мезоморфного полового соматотипа, количество спортсменок с андроморфным половым соматотипом в двух группах, значительно выражено – 14 (41,18%).

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие **выводы**:

1. В обеих исследуемых группах спортсменок выявлены явления интенсивных адаптационных изменений в инверсированных половых соматотипах, как следствие неадекватных физических нагрузок у спортсменок.

2. Важным фактом, указывающим на значительные адаптационные изменения в обеих группах спортсменок есть то, что в них полностью отсутствуют спортсменки с гинекоморфным половым соматотипом.

3. В этих группах доминирую спортсменки с инверсионными, мезоморфным – 20 (58,82%) и андроморфным – 14 (41,18%), половыми соматотипами.

4. Достоверным подтверждением адаптивных изменений у спортсменок обеих групп, служат выявленные негативные изменения во всех определяемых морфофункциональных показателях и морфологических индексных значениях.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в исследовании сроков, этапности и динамики полового созревания, особенностей динамики овариально-менструального цикла у данной группы спортсменок и вариантов их возможных нарушений.

Список литературы:

1. Бульбанович С.В. Особенности отбора легкоатлетов-метателей / С.В. Бульбанович, И.Н. Брусова // Царскосельские чтения. – 2016. – № XX. – С. 284-287. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-otbora-legkoatletov-metateley (дата обращения: 13.06.2018).
2. Бугаевский К.А. Особенности индекса полового диморфизма и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся атлетизмом / К.А. Бугаевский // Актуальные проблемы теории и методики армрестлинга, бодибилдинга, гиревого спорта, пауэрлифтинга и тяжелой атлетики. Вып. 4: сб. науч. статей / под ред. В.П. Сименя. – Чебоксары: Чуваш. гос. пед. ун-т, 2017. – С. 100-106.
3. Грец И.А. Оценка выраженности полового диморфизма по морфофункциональным показателям спортсменов-метателй высокой квалификации / И.А. Грец, Г.Н. Грец, И.М. Силованова // Теория и практика физической культуры. – 2013. – № 5. – С. 68-70.
4. Замчий Т.П. Морфологические, функциональные и психологические особенности спортсменов и спортсменок силовых видов спорта с позиции полового диморфизма / Т.П. Замчий, Ю.В. Корягина // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2011. – № 7. – С. 18-26.
5. Исследование полозависимых характеристик спортсменок, представительниц феминных, макулинных и нейтральных видов спорта / Н.Д. Нененко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – С. 15-25.
6. Корягина Ю.В. Морфологические особенности спортсменов как результат адаптации к занятиям разными силовыми видами спорта / Ю.В. Корягина, С.В. Матук // Омский Научный Вестник. – 2010. – № 4 (89). – С. 140-142.
7. К вопросу об инверсии показателей полового диморфизма у представительниц маскулинных видов спорта / В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина // Вестник ВолгГМУ. – № 4 (56). – 2015. – С. 76-78.
8. Надеина С.Я. Определение морфофункциональных особенностей у спортсменов с различными соматотипами по классификации Дж. Таннера / С.Я. Надеина, В.М. Клоц, Л.А. Звягинцева и др. // Известия АлтГУ. – 2011. – № 3-2. – С. 26-29.
9. Никитюк Д.Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д.Б. Никитюк, В.Н. Николенко, С.В. Клочкова // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47-54.
10. Олейник Е.А. Женщины, спорт, здоровье. Конституциональные особенности, состояние здоровья и образ жизни женщин-спортсменок: Монография / Е.А. Олейник. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2013. – 163 с.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

РОЗГЛЯД РЯДУ МОРФОФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У СПОРТСМЕНОК ЮНАЦЬКОГО ВІКУ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ЛЕГКОЮ АТЛЕТИКОЮ

Анотація
На підставі аналізу та узагальнення літературних джерел, а також результатів педагогічного експерименту, в статті наводяться дані про ряд морфофункціональних особливостей у юних спортсменок, які займаються такими видами легкої атлетики, як метання молота і штовхання ядра. У спортсменок в цих видах спорту виявлені інверсії значень статевих соматотипів, а також морфофункціональні зміни, з проявом у них андрогенізації. Виявлені у спортсменок морфофункціональні значення, є результатом адаптаційних змін, що відбулися в їх організмах.
Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, легка атлетика, штовхання ядра, метання молота, морфофункціональні зміни, статеві соматотипи, андрогенізація, адаптація.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye

CONSIDERATION OF THE SERIES OF MORPHOFUNCTIONAL VALUES IN FEMALE ATHLETES OF YOUNG AGE, ENGAGED BY LIGHT ATHLETICS

Summary
Based on the analysis and generalization of the literature sources, as well as the results of the pedagogical experiment, the article presents data on a number of morphofunctional features in young athletes who are engaged in such types of athletics as hammer throwing and shot put. In sportswomen in these sports, inversions of the values of sexual somatotypes, as well as morphofunctional changes with the manifestation of androgenization in them, are revealed. The morphofunctional values revealed in athletes are the result of the adaptations that have occurred in their organisms.
Keywords: female athletes, junior age, athletics, shot put, hammer throwing, morphofunctional changes, sex somatotypes, androgenization, adaptation.

УДК 159.947.5:[796-055.25]

ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ДЕВУШЕК 12-14 ЛЕТ К ЗАНЯТИЯМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

Пивень А.Ф.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды
Лэсык В.В.
Национальная академия статистики, учета и аудита

В статье рассматриваются отношение к занятиям физической культурой девушек 12-14 лет к занятиям физической культурой, с учетом их интересов и потребностей. Представлены факторы, влияющие на отношение обучающихся к урокам физической культуры. В исследованиях принимали участие 185 девочек в возрасте 12-14 лет. Обоснована целесообразность использования предложенной методики в процессе обучения физической культуры в школах.
Ключевые слова: мотивация, подростки, урок, интерес, здоровья.

Постановка проблемы. Современные условия жизни ставят высокие требования к уровню здоровья человека. В центре внимания общества всегда была забота о здоровье детей. Необходимые изменения в организации оздоровительной работы, которые обеспечивают полноценное образование и оздоровление даже в сложных экономических условиях. Меры, которые позволят сформировать у учащихся потребность к занятиям физической культурой и спортом, способствуют формированию здорового образа жизни необходимо осуществлять с учетом интересов и потребностей детей.

В программе по физическому воспитанию учащихся (Н. Алексеев и др., 1995; В.И. Лях и др., 1996; Е.Н. Литвинов, М.Я. Виленський, Б.И. Туркунов, 1996; М.Д. Зубалий, 2001) одной из основных задач является укрепление здоровья, однако, эта задача практически не решается. Средний прирост показателей физической подготовленности (Ю.Н. Вавилов, 1990), достигнутый за год обучения (при двух уроках физической культуры в неделю), составляет только 4% у мальчиков и 3,3% – у девушек, не позволяет даже выполнять нормативы программы. Очевидно, что за два урока физической культуры, проводимых традиционными методами, невозможно ни оздоровить учеников, ни значительно повысить уровень их физической подготовленности.

С целью исправления такого негативного явления, необходим новый методический подход к физическому воспитанию в школе, направлен не только на развитие двигательных способностей, умений и навыков, но и на основе системы самостоятельных занятий, формировать у школьников мотивацию к физкультурной деятельности, воспитывать у них потребность к физическому самосовершенствованию.

Проблема повышения эффективности занятий путем изменения их содержания, использования не только общепринятых физических упражнений, но и нетрадиционных оздоровительных средств, которые позволяют усилить влияние как на физические кондиции, так и на улучшение состояния здоровья является чрезвычайно актуальной [4].

Поэтому основной задачей физического воспитания являются формирование образа жизни подростков таким образом, чтобы у них была настоящая потребность реализации полученных умений и навыков на уроках физической культуры в школе. При этом уроки должны носить оздоровительный характер, быть направленными на улучшение как функционального состояния, так и физической подготовленности с учетом интересов и потребностей учащихся.

Анализ последних публикаций. Как свидетельствуют работы Н.В. Андрощука, А.В. Огнистого, В.Г. Григоренка, А.З. Леонова, В.С. Язловецького и др. В типовых школах учатся 30-50% учащихся с отклонениями в физическом и функциональном развитии, с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата, с задержкой психического развития, с нарушениями зрения и тому подобное. Дети с отклонениями в физическом и психическом развитии имеют особую потребность в занятиях физическими упражнениями, направленными на укрепление здоровья.

По состоянию на сегодняшний день, уроки физической культуры в общеобразовательных школах компенсируют только 11% необходимого суточного объема движений. Среднесуточный объем двигательной активности большинства учащихся на 35-45% ниже гигиенических норм, недостаточно для обеспечения нормального развития и оптимальной двигательной подготовленности учащихся (М.В. Антропова, З.И. Кузнецова, Г.Г. Манке, Р.В. Силла, Д.В. Колесов и др.).

В качестве оздоровительных средств, по мнению ряда авторов, могут быть использованы дыхательные упражнения (Т.Д. Кузнецова, 1996), точечный массаж биологически активных точек для профилактики простудных заболеваний (А. Тюрин, 1996; А.В. синяков, 1 999 и др.), аэробика (А.А. Ломова, 2000), шейпинг (Д.А. Скворцова, 2000). В связи с этим важным является изучение мотивов, потребностей, интересов детей в различные возрастные периоды для совершенствования системы физического воспитания.

Проблему самостоятельных занятий физическими упражнениями, которые выполняются в виде домашних заданий исследовали Г.П. Богданов; О.М. Козленко; Г.Б. Мейксон; Г.А. Пастушенко; К.Г. Плотников; В.М. Шаулин; В.В. Шерета вопросы формирования у учащихся потребностей физического совершенствования рассмо-

трены в исследованиях М.Д. Зубалия; М.П. Козленка; В.И. Орлова, А.Л. Турчака и др.; вопрос формования мотивов, потребностей и отношение студентов к занятиям физическими упражнениями рассмотрены в работах М.Я. Виленського; Л.В. Волкова; Е.П. Ильина; А.Ф. Тараненко и др. Но научно обоснованных разработок формирования мотивации школьников к занятиям физическими упражнениями в доступной литературе нами выявлено в недостаточной степени.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В контексте проблемы формирования мотивов к занятиям физическими упражнениями представляет интерес вопрос о предпочтительности различных видов учебной деятельности для учащихся 5-7-х классов. Необходимостью управления не только умственными действиями, но и мотивами приобретения знаний, поскольку результаты изучения структуры мотивов становятся основой для планирования процесса формирования мотивации.

Цель исследования. Изучение образа жизни, интересов и мотивов девушек-подростков 12-14 лет для коррекции и совершенствования системы физического воспитания в общеобразовательных школах.

Методы иследованя: использовался теоретический анализ проблемы на основе изучения научной литературы по педагогике, психологии, теории и методики физического воспитания, а также анализ программно-методических и нормативных документов, педагогической практики, различные виды и формы бесед, анкетирования, опросов, наблюдений.

Результаты исследования. Уроки физической культуры – основная форма организации физического воспитания детей в школе. Именно на уроках физической культуры школьники приобретают знания, навыки, умения выполнять утреннюю гигиеническую гимнастику, физкультминутки, игры и упражнения на переменах, проводить закаливание организма, самостоятельно заниматься физическими упражнениями по месту жительства с целью повышения уровня своей физической подготовленности.

Важным педагогическим условием процесса мотивации на уроках физкультуры является содействие формированию у школьников положительного отношения к физкультурной деятельности, а также привлечение школьников к другим формам занятий физической культурой.

Влияние уроков физкультуры на воспитание позитивного отношения школьников к занятиям физическими упражнениями зависит от многих факторов и прежде всего от качества их проведения, в частности, от того, насколько удачно подбираются упражнения, рационально организуется процесс их выполнения, экономно расходуется время, стимулируется двигательная и познавательная активность учащихся, осуществляется показ и разъяснение учителя, от позитивного настроя учителя к взаимодействию с учениками, а также от мест занятий, количества и качества инвентаря и тому подобное. Основными педагогическими средствами формирования у школьников положительного отношения к физкультурной деятельности являются: содержание учебного материала; методы обучения.

Процесс мотивации в обучении – это педагогическая деятельность учителя, которая побуждает учащихся к активной учебной работы. Необходимость мотивации обусловлена принципом активности обучения. Согласно этому принципу, что усваивается, осознается учениками исключительно через собственную активную деятельность. Все, что не стало предметом рассуждений и практической деятельности ребенка, не влияет существенно на ее развитие. Для повышения активности учащихся учитель использует разнообразные педагогические средства, направленные на раскрытие значения и содержания изучаемого, но также формирование положительного отношения к занятиям физической культурой.

Основными педагогическими средствами мотивации физкультурной деятельности является мотивирование и стимулы.

Мотивация – это совокупность фактов, аргументов и доказательств, которые использует учитель в учебной деятельности для убеждения учеников в необходимости систематических самостоятельных занятий физическими упражнениями.

В учебно-экспериментальной работе использовались типы мотивации, которые: раскрывают значимость предмета «физическая культура»; показывают значение каждого раздела комплексной программы по физическому воспитанию; направлены на убеждение учащихся в значении каждой темы учебной программы.

Формирование мотивов осуществляется более эффективно, если мотивацию сочетать с стимулами. Стимулы – это внешние, по отношению к содержанию и цели деятельности влияния, с помощью которых формируются мотивы. Мотивы отличаются от стимулов тем, что они непосредственно связаны с предметом деятельности.

Одним из важнейших стимулов повышения учебной деятельности является создание такой учебной ситуации, в которой ученик смог бы добиться успеха. Известно, что длительное отсутствие успеха формирует у учащихся негативное отношение к этой деятельности, снижает ее эффективность.

Нами было проведено исследование, которое направлено на изучение мотивов и интересов подростков. Особое внимание было уделено их отношению к занятиям физической культурой и спортом. Контингент обследованных – девушки 12-14 лет, ученики СШ № 1, СШ № 4, СШ № 7 г. Переяслав-Хмельницкий Киевской области (всего 185 человек). В разработанной нами анкете, были подобраны вопросы, направленные на определение мировоззренческих ориентиров учащейся молодежи, отношение к учебному заведению, умение использовать полученные знания, выявить стимулы повышения мотивации к занятиям физической культурой и спортом.

Что касается отношения детей к своей школе заметим, что 57% опрошенных считают, что их школа ничем не отличается от других школ, 16% считают, что она хуже других, а вот 27% детей считают свою школу лучшей.

Необходимо обратить внимание на настроение детей с которым они идут в школу. Данные показывают, что большая часть детей 70% идет в школу спокойно, с радостью всего 10%, взвол-

нованными 9%. Настораживают данные о том, что 11% детей идут в школу со страхом.

Анализируя приведенные данные, следует заметить, что большинство детей довольны системой организации учебной работы в школах. Педагогам, администрации школы следует обратить особое внимание на детей, которые боятся идти в школу. Необходимо создать благоприятные условия для адаптации детей к школьному обучению.

На вопрос «Считаете ли Вы, что полученные в школе знания помогут Вам самостоятельно решать жизненные проблемы?» только 37% детей уверены в этом, 43% детей вообще не могут ответить на этот вопрос, а 20% детей не считают знания полученные в школе как помощь в жизни.

Большинство детей осознанно считают ценностью жизни и одним из факторов, который формирует мировоззрение семью (47%), друзей (23%), материальный достаток (16%). Это свидетельствует о смещении силы влияние общественного воспитания к семейной. Важное значение для 28-29% подростков имеют перспективы профессионального роста.

Одной из проблем, которая беспокоит подростков в настоящее время – это состояние их здоровья (52%). Как известно здоровья человека формируется в детском и подростковом возрасте. По научным данным авторов (В. Завацкий, 1994; Т.Ю. Круцевич, 1999; А.С. Куц, 1993; И.А. Омельяненко, 1999; А. Сухарев, 1991), состояние здоровья школьников за последние годы значительно ухудшилось. В Целевой комплексной программе «Физическое воспитание – здоровье нации» [5] отмечается, что в Украине сложилась крайне неудовлетворительная ситуация с состоянием здоровья населения, особенно детей и подростков. Поскольку дети сознательно относятся к состоянию своего здоровья специалистам необходимо больше внимания уделять поиску рациональных средств и методов оздоровления детей в системе школьного обучения [3]. В связи с этим приоритетным ответом на вопрос: «Что побудило вас заниматься физической культурой?» является укрепление здоровья у 49% опрошенных, совет родителей в 18%, совет друзей в 15%, совет учителя в 10%, посещение соревнований в 9% и только 5% детей занимаются физической культурой для того, чтобы получить положительную оценку в школе.

Сознательное отношение к процессу физического воспитания в школе определены в ответах на вопрос о том, знания, которые они получают на уроках физической культуры способствуют улучшению здоровья: 62% детей считают «да», и 38% считают, что не влияют на улучшение здоровья.

Регулярно посещают уроки физической культуры 70% девушек, а 30% – не посещают. Однако, в анкете были поставлены контрольные вопросы, которые позволяют выявить нежелание детей посещать уроки физической культуры. На вопрос «нравятся Вам уроки физической культуры?» 57% учащихся отметили, что посещают занятия с радостью, 24% равнодушны к урокам физической культуры, 19% ученикам уроки не нравятся. Из числа опрошенных по болезни пропускают занятия физической культуры 15% детей.

Важным фактором, влияющим на формирование здоровья является умение правильно распределять свободное время на различные виды занятий.

Большую часть времени 27% подростки проводят в общении с друзьями, 25% – играют на компьютере, 12% – смотрят телепрограммы, 5% – читают книги, 8% – занимаются спортом.

Из числа опрошенных 41% девушек занимаются физкультурно-оздоровительными упражнениями во внеучебное время, самостоятельно выполняют утреннюю зарядку, занимаются оздоровительным бегом, гимнастикой для улучшения состояния здоровья.

Повышение мотивации и положительное отношение к физической культуре состоится в том случае, если будут учтены желания и интересы детей [2]. Для этого необходимо ввести в систему школьного образования виды физически-оздоровительных занятий, которые пользуются наибольшей популярностью. По данным нашего исследования популярные среди девушек 12-14 лет: плавание (31%), аэробика, степ-аэробика (29%), спортивные игры (16%), шейпинг (6%), большой теннис (5%), восточные единоборства (4%). Негативно влияет на повышение мотивации к реализации цели самосовершенствования средствами физического воспитания невыполнение желаний подростков заниматься любыми видами спорта как в системе урочных, так и неурочное форм занятий.

Выводы исследования. Знание о реальном положении образа жизни, интересов и мотивов подростков необходимы для коррекции и активного управления образовательно-воспитательным процессом, внедрение оздоровительно-профилактических мероприятий, внедрения новых форм и средств физического воспитания для повышения эффективности занятий физической культурой и спортом.

В специальной литературе вопросы формирования положительной мотивации школьников к самостоятельным занятиям физическими упражнениями представлены недостаточно, отсутствует концептуальная основа мотивации к физкультурной деятельности. В связи с этим, даже наиболее эффективные средства и методы не могут в полной мере влиять на оптимальный уровень физического развития, двигательной подготовленности и здоровья школьников.

Дальнейшие исследования целесообразно провести в направлении изучения других проблем мотивации девушек 13-14 лет к занятиям физической культурой.

Список литературы:

1. Андреева Б.В. Программирование физкультурно-оздоровительных занятий девочек 12-13 лет: автореферат дис. канд. наук физического воспитания и спорта / Б.В. Андреева. – Киев, 2002. – 16 с.
2. Еднак Г.А. Физическая культура в школе / Еднак Г.А., Плахтий П.Д., Яценюк Ю.П. – Львов, 2010. – 260 с.
3. Круцевич Т.Ю. Мотивация к занятиям физической культурой и спортом школьников, проживающих в различных регионах Украины / Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхняя // Современный Олимпийский спорт и спорт для всех. – Москва. – 2003. – Т. 1. – С. 262.
4. Пожидаев С.Н., Перепелица Е.В. Проблемы разработки и внедрения оздоровительных программ физического воспитания школьников / С.Н. Поджыдаев, Е.В. Перепелица // Актуальные проблемы физической культуры: Сб. научн. трудов. – Ростов на Дону. – 1995.
5. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки: Розпорядження КМУ вщ 31.08.2011 № 828-р [Электронный ресурс].

Півень О.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
Лесик В.В.
Національна академія статистики, обліку та аудиту

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІВЧАТ 12-14 РОКІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Анотація
У статті розглядаються відношення до занять фізичною культурою дівчат 12-14 років до занять фізичною культурою, з урахуванням їх інтересів та потреб. Представлені фактори, що впливають на ставлення учнів до уроків фізичної культури. У дослідженнях брали участь 185 дівчаток у віці 12-14 років. Обґрунтовано доцільність використання запропонованої методики в процесі навчання фізичної культури в школах.
Ключові слова: мотивація, підлітки, урок, інтерес, здоров'я.

Piven A.F.
Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnytsky
Lesyk V.V.
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

INVESTIGATION OF THE MOTIVATION OF GIRLS 12-14 YEARS OLD TO PHYSICAL EDUCATION

Summary
The article deals with the attitude to physical training of girls of 12-14 years old to physical training, taking into account their interests and needs. The factors influencing the attitude of students to the lessons of physical culture are presented. In the studies, 185 girls aged 12-14 years took part. The expediency of using the proposed methodology in the process of teaching physical culture in schools is substantiated.
Keywords: motivation, teenagers, lesson, interest, health.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.126.42

ВЕГЕТАТИВНА ДИСФУНКЦІЯ ПРИ ПРОЛАПСІ МІТРАЛЬНОГО КЛАПАНА

Ждан В.М., Катеренчук О.І.
Українська медична стоматологічна академія

В статті розглянуто еволюцію уявлень щодо ролі різних типів вегетативного дисбалансу у виникненні життєвозагрожуючих аритмій та раптової смерті у пацієнтів з пролапсом мітрального клапана. Мінливий вектор наукових уявлень щодо домінуючого типу вегетативного дисбалансу призвів до значно глибшого розуміння особливостей функціонування вегетативної нервової системи та її впливу на міокард. Встановлено, що і підвищення тонусу симпатичного відділу нервової системи, і парасимпатикотонія здатні слугувати тригерами аритмій, здійснюючи свій вплив через кардинально відмінні патофізіологічні механізми. Визначення характеру вегетативної дисфункції у пацієнтів з пролапсом мітрального клапана є обгрунтованим діагностичним заходом направленим на вибір оптимальної лікувальної тактики.
Ключові слова: пролапс мітрального клапана, вегетативна дисфункція, гіперсимпатикотонія, парасимпатикотонія, аритмія, раптова серцева смерть.

Постановка проблеми. Пролапс мітрального клапана (ПМК) – найпоширеніша поліетіологічна аномалія клапанного апарату серця, в основі якої провисання однієї або ж обох стулок мітрального клапана в порожнину лівого передсердя під час систоли лівого шлуночка. В європейських країнах та США розповсюдженість ПМК в загальній популяції оцінюється в межах 2-3% осіб та виявляється дещо частіше серед молодих жінок європеоїдної раси.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. До літературного огляду було включено 31 наукову статтю з бази даних PubMed, відібрані за пошуковими словами «пролапс мітрального клапана», «вегетативна дисфункція», «симпатикотонія» за період з 1970 по 2018 роки.

ПМК зазвичай розглядається як відносно «сприятливий» тип клапанного ураження, він здатен призводити до раптової серцевої смерті (РСС), прогресування мітральної регургітації з розвитком синдрому серцевої недостатності, відриву хорд, виникнення інфекційного ендокардиту та системних емболій [4, 6]. Так, C. Basso et al., аналізуючи результати 650 аутопсій померлих осіб віком 19-40 років від РСС, виявили в 6,61% випадків ізольований ПМК, при цьому в 88% випадків відмічалась фокальна атрофія міокарда з жировим його заміщенням (переважно в зоні вихідного тракту правого шлуночка). У 83% випадків ретроспективно виявлено інвертовані зубці Т в нижніх відведеннях електрокардіограми (ЕКГ) та шлуночкові порушення ритму з морфологією блокади правої ніжки пучка Гіса [2]. Цікаво, що ще в 1980 році J. F. Lecrelq et al. відзначили відсутність залежності між тяжкістю ПМК та вираженістю шлуночкових порушень ритму, припускаючи, що тригером можуть виступати фізичні навантаження та психоемоційні стимули [16]. Цю ідею підтримали J. M. Gardin et al., довівши зв'язок між гіпервентиляцією та змінами положення сегменту ST у жінок з ПМК [22].

На роль психовегетативних порушень як несприятливого прогностичного фактору при ПМК вказує і робота C. F. Wooley та H. Boudoulas, унікальність якої в тому, що здійснювалось порівняння мітральної регургітації та звукових феноменів між ветеранами ІІ-ої світової війни та пацієнтів-сучасників науковців [31].

Невирішені проблеми. Висока поширеність поєднання психовегетативних порушень при ПМК вже тривалий час не викликає жодних сумнівів в науковому середовищі, однак, досі залишається невизначеним який з типів дисфункції автономної нервової системи (гіперсимпатикотонія чи парасимпатикотонія, дисфункція центральних чи периферичних вегетативних структур) супроводжується гіршим прогнозом.

Завдання дослідження: на підставі проведеного аналізу літературних джерел, присвячених науковим роботам з вивчення вегетативної дисфункції при ПМК, виявити найімовірніший тип вегетативного дисбалансу, що призводить до розвитку аритмічних подій та несприятливого прогнозу.

Основний матеріал дослідження. З 1979 року активно розвивається теорія гіперсимпатикотонії як типу вегетативного дисбалансу здатного призвести до шлуночкових аритмій та РСС. Так, F. A. Gaffney et al. вказав, що ПМК у жінок супроводжується підвищенням симпатичного тонусу і зниженням парасимпатичного [10], а A. A. Schmaltz довів прогресуючу з віком тяжкість гіперсимпатикотонії у дітей з ПМК [23].

В 1988 році H. Bouduolas та C. F. Wooley вказали, що при ПМК виникає дисфункція катехоламінової реактивності та розвивається адренергічна гіперреактивність [5], а 4 роки потому R. Gil et al. довели несприятливий вплив адренергічних структур на реполяризацію міокарда при наявності ПМК [18].

Однак, з другої половини 80-тих років теорія гіперсимпатикотонії у пацієнтів з ПМК виглядає вже менш переконливо. Так, J. W. Lenders не виявив відмінностей за характером симпатичної активності між особами з симптомним ПМК, безсимптомним ПМК та здоровими [17]. K. H. Henneke et al. в 1992 році вказали на відсутність достовірних порушень механізмів пресинаптичної пе-

редачі імпульсу в адренергічних структурах при даній клапанній аномалії [12], а M. Sniezek-Mociejewska виявила лише у пацієнтів з ПМК та 5 градацією тяжкості шлуночкових порушень ритму збільшення екскреції катехоламінів з сечею [26]. В дослідженні очолюваному G. Tacoy, виявлено зниження вираженості симпатикотонії за показниками варіабельності серцевого ритму при лікуванні метопрололом пацієнтів з ПМК, однак сприятливий вплив на прогноз такої терапевтичної тактики залишався сумнівним [28].

Скепсису щодо ролі гіперсимпатикотонії при ПМК додала робота A. Frisinghelli, в якій чітко доведено наявність парасимпатикотонії при ПМК та висловлено припущення про можливий зв'язок ПМК із надмірною стимуляцією аферентних закінчень блукаючого нерву в тканині передсердь [30]. В цьому ж році S. Strano et al. висловили припущення, що підвищення тонусу блукаючого нерва при ПМК є компенсаторною реакцією у відповідь на виникнення і прогресування мітральної регургітації [27]. Між тим, дане положення доречно піддати сумніву, оскільки E. P. Silva виявив дисфункцію вагуса у 75% пацієнтів з ПМК, без статистичного зв'язку з наявністю чи відсутністю клінічно значимої мітральної регургітації [24].

Протягом 2 половини 90-тих років було здійснено низку спроб переоцінити значимість парасимпатикотонії у пацієнтів з ПМК. Зокрема, V. I. Shmyrev et al. в 1996 році вказали, що хоча ПМК є станом з гіперсимпатикотонією, виникнення вегетативних кризів насправді асоціюється зі зниженням симпатичного тонусу [25]. Стосовно взаємозв'язку парасимпатикотонії з ризиком виникнення аритмічних подій варто розглянути наступні роботи. В 1997 році K. Tamaki виявив, що шлуночкові порушення ритму більш поширені серед пацієнтів з більшими значеннями HF (високочастотного спектру варіабельності серцевого ритму), особливо в нічний час, тобто на фоні гіперпарасимпатикотонії [29].

Низкою вчених протягом останніх десятиліть здійснено спроби оцінити прогностичну роль використання ортостатичних тестів для оцінки постуральної реактивності при ПМК, що однак дало суперечливі результати [20; 21].

Варто відмітити, що саме 90-ті роки XX століття започаткували період активного вивчення патоморфологічних порушень при ПМК, які здатні провокувати виникнення аритмічних подій. Так, в 1995 році T. Oki et al. виявили в субендокардіальному шарі в зоні міксоматозної дегенерації знижене представлення антигенів S-100, GFAP, NFP, які є маркерами шванівських клітин та нейроглії [19]. Hu X. et al. встановили, що ПМК характеризується підвищеною експресією α-, β_1- та β_2-адренергічних рецепторів. Норадреналін, зв'язуючись з ними, запускає специфічний фенотип ремоделювання екстрацелюлярного матрикса серця, знижуючи вміст мРНК залученої до синтезу колагену I та III типів, а також підвищуючи синтез металопротеїназ типів 2 та 9 [13; 14]. Крім того, існує припущення про дефіцит магнію як клінічну особливість та несприятливий прогностичний маркер при ПМК [3].

Також, здійнювалась низка спроб виявити специфічні ЕКГ-маркери характерні для пацієнтів з ПМК, в тому числі пов'язані із вегетативною дисфункцією. За даними S. Digeos-Hasnier et al. при ПМК має місце порушення реполяризації міокарда внаслідок вегетативної дисфункції, маркерами якої є подовжена тривалість інтервалу QT та зниження величини циркадного індексу QT/RR [8]. В двох роботах доведено, що зниження турбулентності серцевого ритму при ПМК є негативним прогностичним фактором [7; 11]. Варті уваги результати дослідження K. Babaoglu et al., опубліковані 2009 року, в яких доведено роль зниженої дисперсії хвилі P у пацієнтів з ПМК [1].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведені дані, мусимо визнати, що за майже півстолітній період вивчення ПМК в наукових дослідженнях відмічались абсолютно різні погляди на роль підвищення активності того чи іншого відділу вегетативної нервової системи на перебіг ПМК. Так. дослідження E. Montani 1986 року заклало підозру в наявність дисфункції обох ланок ВНС та розлади усіх видів вегетативної реактивності у пацієнтів з ПМК [9], але в 2016 році I. E. Imamoglu та A. G. Eroğlu, залучивши до дослідження 42 дитини з первинним ПМК, не виявили жодних відмінностей між дітьми з ПМК та здоровими за показниками варіабельності серцевого ритму в спокої та при виконанні тестів на вивчення вегетативної реактивності [15].

Найімовірніше, вегетативна дисфункція незалежно від типу (симпатикотонія чи парасимпатикотонія) не є безпосередньою причиною аритмогенезу, але є одним з тригер-факторів, що видозмінюючи процеси реполяризації міокарда, здатна провокувати виникнення життєвозагрожуючих аритмічних подій.

Список літератури:

1. Babaoglu K. P-wave dispersion and heart rate variability in children with mitral valve prolapse / K. Babaoglu, G. Altun, K. Binnetoğlu // Pediatr. Cardiol. – 2011. – № 32 (4). – P. 449-454.
2. Basso C. Arrhythmic Mitral Valve Prolapse and Sudden Cardiac Death / C. Basso, M. Marra Perazzolo, S. Rizzo [et al.] // Circulation. – 2015. – № 132 (7). – P. 56-66.
3. Bobkowski W. The importance of magnesium status in the pathophysiology of mitral valve prolapse / W. Bobkowski, A. Nowak, J. Durlach // Magnes Res. – 2005. – № 18 (1). – P. 35-52.
4. Boudoulas K. D. Floppy mitral valve (FMV)/mitral valve prolapse (MVP) and the FMV/MVP syndrome: pathophysiologic mechanisms and pathogenesis of symptoms / K. D. Boudoulas, H. Boudoulas // Cardiology. – 2013. – № 126 (2). – P. 69-80.
5. Boudoulas H. Mitral valve prolapse syndrome. Evidence of hyperadrenergic state / H. Boudoulas, C. F. Wooley // Postgrad. Med. – 1988. – Spec. No. – P. 152-162.
6. Boudoulas H. Mitral valve prolapse syndrome: neur-endocrinological aspects / H. Boudoulas, C. F. Wooley // Herz. – 1988. – № 13 (4). – P. 249-258.

7. Chen H. Y. Relationship of heart rate turbulence, heart rate variability and the number of ventricular premature beats in patients with mitral valve prolapse and non-significant regurgitation / H. Y. Chen // Int. J. Cardiol. – 2009. – № 135 (2). – P. 269-271.
8. Digeos-Hasnier S. Abnormalities of ventricular repolarization in mitral valve prolapse / S. Digeos-Hasnier, X. Copie, O. Paziaud [et al.] // Ann. Noninvasive Electrocardiol. – 2005. – № 10 (3). – P. 297-304.
9. Functional evaluation of the autonomic regulation in mitral valve prolapse / E. Montani, C. Candotti, M. O. Triulzi [et al.] // G. Ital. Cardiol. – 1986. – № 16 (11). – P. 934-940.
10. Gaffney F. A. Autonomic dysfunction in women with mitral valve prolapse syndrome / F. A. Gaffney, E. S. Karlsson, W. Campbell [et al.] // Circulation. – 1979. – № 59 (5). – P. 894-901.
11. Gunduz H. Heart rate turbulence and heart rate variability in patients with mitral valve prolapse / H. Gunduz, H. Arinc, M. Kayardi [et al.] // Europace. – 2006. – № 8 (7). – P. 515-520.
12. Henneke K. H. Assessment of cardiac adrenergic supply in mitral valve prolapse using m-[123I]iodobenzylguanidine scintigraphy / K. H. Henneke, G. Pongratz, H. Feistel [et al.] // Int. J. Cardiol. – 1992. – № 37 (3). – P. 389-394.
13. Hu X. A novel role of sympathetic activity in regulating mitral valve prolapse / X. Hu, H. Z. Wang, J. Liu [et al.] // Circ. J. – 2014. – 78 (6). – P. 1486-1493.
14. Hu X. Autonomic dysregulation as a novel underlying cause of mitral valve prolapse: a hypothesis / X. Hu, Q. Zhao // Med. Sci. Monit. – 2011. – № 17 (9). – P. 27-31
15. İmamoğlu E. Y. QT dispersion and ventricular arrhythmias in children with primary mitral valve prolapse / E. Y. İmamoğlu, A. G. Eroğlu // Turk. Pediatri Ars. – 2016. – № 51 (3). – P. 135-141.
16. Leclercq J. F. Ventricular arrhythmias and mitral valve prolapse. A study of 35 cases / J. F. Leclercq, M. C. Malergue, D. Milosevic [et al.] // Arch. Mal. Coeur. Vaiss. – 1980. – № 73 (3). – P. 276-87.
17. Lenders J. W. Normal sympathetic neural activity in patients with mitral valve prolapse / J. W. Lenders, J. H. Fast, J. Blankers [et al.] // Clin. Cardiol. – 1986. – № 9 (5). – P. 177-182.
18. Mitral valve prolapse. Atrial stimulation, ajmaline test and «pharmacological denervation» in the evaluation of ventricular repolarization / [R. Gil, J. Kaźmierczak, Z. Kornacewicz-Jach, E. Zinka] // Kardiol. Pol. – 1992. – № 37 (8). – P. 82-87.
19. Oki T. Histopathologic studies of innervation of normal and prolapsed human mitral valves / T. Oki, N. Fukuda, T. Kawano [et al.] // J. Heart Valve Dis. – 1995. – № 4 (5). – P. 496-502.
20. Postural exercise abnormalities in symptomatic patients with mitral valve prolapse / T. M. Bashore, C. L. Grines, D. Utlak [et al.] // J. Am. Coll. Cardiol. – 1988. – № 11 (3). – P. 499-507.
21. Posture and Gender Differentially Affect Heart Rate Variability of Symptomatic Mitral Valve Prolapse and Normal Adults / C. J. Chang, Y. C. Chen, C. H. Lee [et al.] // Acta Cardiol. Sin. – 2016. – № 32 (4). – P. 467-476.
22. Pseudoischemic «false positive» S-T segment changes induced by hyperventilation in patients with mitral valve prolapse / [J. M. Gardin, J. M. Isner, J. A. Ronan Jr., S. M. Fox] // Am. J. Cardiol. – 1980. – № 45 (5). – P. 952-958.
23. Schmaltz A. A. Computerized cardiac rhythm and heart analysis in children with mitral valve prolapse / A. A. Schmaltz, K. M. Irion, R. Graneis [et al.] // Herz. – 1982. – № 7 (1). – P. 50-56.
24. Silva E. P. Assessment of cardiovascular reflexes in patients with mitral valve prolapse syndrome / E. P. Silva, J. L. Ducla-Soares, M. G. Santos [et al.] // Rev. Port. Cardiol. – 1996. – № 15 (7-8). – P. 585-589.
25. Shmyrev V. I. Autonomic regulation of cardiac activity and the status of central hemodynamics in patients with idiopathic mitral valve prolapse / V. I. Shmyrev, O. B. Stepura, N. L. Rolik [et al.] // Zh. Nevrol. Psikhiatr. Im. S. S. Korsakova. – 1996. – № 96 (3). – P. 25-28.
26. Sniezek-Maciejewska M. Ventricular arrhythmias and the autonomic tone in patients with mitral valve prolapse / M. Sniezek-Maciejewska, J. P. Dubiel, W. Piwowarska [et al.] // Clin. Cardiol. – 1992. – № 15 (10). – P. 720-724.
27. Strano S. Modification of the sympatho-vagal interaction in mitral valve prolapse syndrome. Evaluation of heart rate variability by spectrum analysis / S. Strano, S. De Castro, A. Ferrucci [et al.] // Cardiologia. – 1992. – № 37 (11). – P. 755-760.
28. Taçoy G. Effect of metoprolol on heart rate variability in symptomatic patients with mitral valve prolapse / G. Taçoy, A. S. Balcioğlu, U. Arslan [et al.] // Am. J. Cardiol. – 2007. – № 99 (11). – P. 1568-1570.
29. Tamaki K. Mitral valve prolapse and autonomic activity in normal women / K. Tamaki, A. Noda, R. Ito [et al.] // Rinsho Byori. – 1997. – № 45 (6). – P. 590-594.
30. The role of mitral regurgitation in the neurovegetative regulation of mitral valve prolapse / [A. Frisinghelli, M. Turiel, A. Milletich [et al.] // Cardiologia. – 1992. – № 37 (11). – P. 781-783.
31. Wooley C. F. From irritable heart to mitral valve prolapse: World War II – the U.S. experience and the prevalence of apical systolic murmurs and mitral regurgitation in drafted men compared with present day mitral valve prolapse studies / C. F. Wooley, H. Boudoulas // Am. J. Cardiol. – 1988. – № 61 (11). – P. 895-899.

Ждан В.Н., Катеренчук А.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

ВЕГЕТАТИВНАЯ ДИСФУНКЦИЯ ПРИ ПРОЛАПСЕ МИТРАЛЬНОГО КЛАПАНА

Аннотация
В статье рассмотрена эволюция представлений о роли различных типов вегетативного дисбаланса в возникновении жизнеугрожающих аритмий и внезапной смерти у пациентов с пролапсом митрального клапана. Изменчивый вектор научных представлений о доминирующем типе вегетативного дисбаланса привел к значительно более глубокому пониманию особенностей функционирования вегетативной нервной системы и ее влияния на миокард. Установлено, что и повышение тонуса симпатического отдела нервной системы, и парасимпатикотония способны служить триггерами аритмий, осуществляя свое влияние через кардинально отличные патофизиологические механизмы. Определение характера вегетативной дисфункции у пациентов с пролапсом митрального клапана является обоснованным диагностическим мероприятием направленным на выбор оптимальной лечебной тактики.
Ключевые слова: пролапс митрального клапана, вегетативная дисфункция, гиперсимпатикотония, парасимпатикотония, аритмия, внезапная сердечная смерть.

Zhdan V.M., Katerenchuk O.I.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

AUTONOMIC DYSFUNCTION IN MITRAL VALVE PROLAPSE

Summary
The article discusses the evolution of scientific views on the role of various types of autonomic imbalance to the occurence of life-threatening arrhythmias and sudden death in patients with mitral valve prolapse. The variable vector of scientific conceptions about the dominant type of autonomic imbalance in mitral valve prolapce has led to a much deeper understanding of the peculiarities of autonomic nervous system functioning and its influence on the myocardium. It is established that as increased sympathetic regulation, as increased parasympathetic tone can serve as trigger for arrhythmias occurence through principally different pathophysiological mechanisms. Determining the nature of autonomic dysfunction in patients with mitral valve prolapse is a well-grounded diagnostic measure aimed tochoosing the optimal therapeutic approaches.
Keywords: mitral valve prolapse, autonomic dysfunction, increased sympathetic regulation, increased parasympathetic regulation, arrhythmia, sudden cardiac death.

УДК 617.557-007.43-089.843/.844-06

ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНІ УСКЛАДНЕННЯ ПАХВИННОЇ АЛОГЕРНІОПЛАСТИКИ ЗАЛЕЖНО ВІД СПОСОБУ ФІКСАЦІЇ ІМПЛАНТАТА

Москалюк О.П., Довгопола Т.С.
ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

В роботі описані особливості розвитку післяопераційних ускладнень пахвинної алогерніопластики залежно від способу фіксації імплантанта. Виявлений негативний вплив контакту імплантата із структурами сімяного канатика. Вплив проявлявся розвитком ряду післяопераційних ускладнень у хворих. Показано, що при розмежуванні імплантата та сім'яного канатика прояв негативних змін в останньому зменшуються. Необхідно попереджувати контакт імплантата та сім'яного канатика при проведенні хірургічного лікування пахвинних гриж.

Ключові слова: пахвинна грижа, пахвинна алогерніопластика, ускладнення, імплантант, сімяний канатик.

Постановка проблеми. На сьогодні в арсеналі хірургів є близько 400 методик пахвинної герніопластики, що свідчить про безперервний пошук надійного методу лікування пахвинних гриж, який би попереджав виникнення рецидиву грижі та забезпечував високу якість життя [1; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування алотрансплантатів дозволило зменшити кількість рецидивів гриж до 3-9%. Спосіб I.L. Lichtenstein став «золотим стандартом», який у більшості клінік світу практично не має альтернативи [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методика I.L. Lichtenstein не позбавлена недоліків. Не дивлячись на інертність синтетичного матеріалу, навколо нього розвивається тканинна реакція з вираженим запальним компонентом, що спричинює ряд специфічних ускладнень. Серед них – сероми, гематоми, відчуття стороннього тіла, синдром хронічного пахвинного болю. Крім небезпеки рецидиву, пахвинна алогерніопластика має певний відсоток інших ускладнень, зокрема порушення кровообігу в яєчку, що призводить до порушення репродуктивної функції чоловіків [1; 2].

Розвиток специфічних ускладнень певною мірою пояснюється безпосередньою схемою операції I.L. Lichtenstein – сім'яний канатик на значному протязі контактує із синтетичним матеріалом [1; 3].

Мета статті. Вивчити особливості післяопераційних ускладнень пахвинної алогерніопластики залежно від способу фіксації імплантата та наявності контакту останнього із сім'яним канатиком.

Виклад основного матеріалу. Хворі контрольної групи були від 19 до 66 років (у середньому – 46,2±12,61 р.). Вік хворих основної групи коливався від 18 до 65 років (у середньому – 44,5±13,07 р.). Усі хворі оперовані під місцевою інфільтративною анестезією 0,25% розчином новокаїну. Як алотрансплантат в обох групах застосовували поліпропіленові сітки фірми «Ethicon» (Johnson & Johnson, США). Середні розміри використаного імплантату становили: ширина – 6,3±1,81 см, довжина – 12,2±2,08 см.

Хворим контрольної групи (n=73) виконували операцію I.L. Lichtenstein за класичною методикою. Хворим основної групи (n=71) виконували розроблений спосіб герніопластики (патент України на корисну модель № 81728). Після обробки грижового мішка розсікали поперечну фасцію від внутрішнього отвору пахвинного каналу до зовнішнього краю піхви прямого м'яза живота. Сім'яний канатик після мобілізації розташовували у передочеревинному просторі, а краї поперечної фасції зшивали безперервним швом з ліквідацією внутрішнього отвору пахвинного каналу. Формували нове місце виходу сім'яного канатика біля латерального краю піхви прямого м'яза живота.

Виконували пластику грижового дефекту за допомогою сітчастого імплантату достатніх розмірів, по верхньому краю якого формували вирізку для сім'яного канатика. Сітчастий імплантат розташовували на поперечній фасції заводячи верхній край під поперечний м'яз живота. Фіксацію починали з пришивання нижнього краю імплантату вузловими швами до лобкового горбика та пахвинної зв'язки. Латеральний та верхній край сітки фіксували за допомогою П-подібних швів з інтервалом 1,5 см, які проводили через верхній клапоть апоневрозу зовнішнього косого м'яза живота, внутрішній косий та поперечний м'язи живота і зав'язували на зовнішній поверхні апоневрозу зовнішнього косого м'яза живота. Медіальний край імплантату фіксували до задньої поверхні піхви прямого м'яза живота таким чином, що б сім'яний канатик розташовувався у сформованій вирізці (рис. 1). Розріз сітки додатково укріплювали окремими вузловими швами. Краї апоневрозу зовнішнього косого м'яза живота зшивали між собою.

Для об'єктивізації і порівняння результатів лікування пацієнтів основної і контрольної груп нами були обрані такі критерії: інтенсивність больового синдрому, частота призначення в післяопераційному періоді наркотичних і ненаркотичних знеболюючих засобів, терміни відновлення базової активності та працездатності, частота та характер післяопераційних ускладнень, тривалість післяопераційного ліжко-дня, частота рецидивів гриж.

Серед ускладнень післяопераційного періоду в контрольній групі хворих відзначені сероми у 3 (4,1%) випадках, у 2 (2,7%) – гематоми, ще в 3 (4,1%) випадках – інфільтрат післяопераційної рани. В одного хворого контрольної групи з відмежованою гематомою довелося проводити черезшкірну пункцію і дренування. В решті випадків ускладнення не потребували додаткової хірургічної корекції. Подібні гематоми не рідко

призводять до нагноєння післяопераційної рани, можуть стимулювати розвиток рецидиву грижі. В даного хворого через 3 місяці після проведення операції виник рецидив грижі.

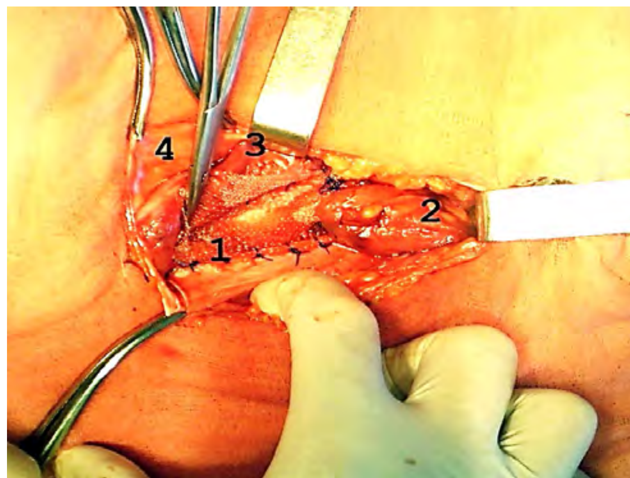

Рис. 1. Завершальний етап фіксації сітчастого імплантату:
1 – пахвинна зв'язка;
2 – сім'яний канатик;
3 – поперечний та внутрішній косий м'язи живота;
4 – верхній клапоть апоневрозу зовнішнього косого м'яза живота

У 3 (4,1%) хворих групи контролю протягом місяця після операції була наявна парестезія в ділянці післяопераційного рубця. Відчуття стороннього тіла відзначали 2 (2,7%) хворих даної групи.

Серед ускладнень післяопераційного періоду в хворих основної групи виявлено тільки сероми в 2 (2,8%) хворих та інфільтрат післяопераційної рани в 2 (2,8%) осіб, що було пов'язано з наявністю пахвинно-мошонкових гриж великих розмірів, що ускладнило виділення грижового мішка із структур сім'яного канатика. Дані ускладнення не потребували додаткових хірургічних маніпуляцій. Зазначені відмінності в кількості ускладнень ми пов'язуємо з тим, що при пластиці за методикою I.L. Lichtenstein сім'яний канатик безпосередньо контактує із сітчастим протезом на значній ділянці, що призводить до його травматизації, розвитку гематом та сером. Характеристика післяопераційних ускладнень наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Частота післяопераційних ускладнень, абс. (%)

Характер ускладнення	Основна група (n=71)	Контрольна група (n=73)
Інфільтрат післяопераційної рани	2 (2,8%)	3 (4,1%)
Гематома	-	2 (2,7%)
Серома	2 (2,8%)	3 (4,1%)
Парестезії	2 (2,8%)	3 (4,1%)
Синдром хронічного пахвинного болю	-	2 (2,7%)
Відчуття стороннього тіла	1 (1,4%)	2 (2,7%)
Загальна частота ускладнень	7 (9,8%)	15 (20,4%)

В 2 (2,8%) хворих основної групи протягом місяця після операції виявлена парестезія в ділянці післяопераційного рубця. Відчуття стороннього тіла не відмітив жодний пацієнт основної групи.

При оцінці розвитку синдрому хронічного пахвинного болю, що спостерігався протягом трьох місяців після оперативного втручання, варто відмітити, що дане ускладнення виявлено в 2 (2,7%) хворих контрольної групи. В хворих основної групи даного ускладнення не було.

На нашу думку, наведені відмінності в розвитку таких ускладнень як парестезії, відчуття стороннього тіла та синдрому хронічного пахвинного болю обумовлені травматизацією нервів внаслідок контакту сім'яного канатика із сітчастим імплантатом з подальшим втягненням їх в сполучнотканинний рубець в хворих контрольної групи. В свою чергу залучення сім'яного канатика в рубцевий процес у пізньому післяопераційному періоді призводить до розвитку хронічного больового синдрому. Загальна частота ускладнень становила: у хворих основної групи – 9,8%, у пацієнтів групи контролю – 20,4%.

За даними літератури частота виникнення післяопераційного набряку тканин мошонки і яєчка має значну тенденцію до збільшення саме серед осіб молодого віку, що в подальшому може негативно вплинути на репродуктивну функцію. Саме тому даному ускладненню приділено особливу увагу.

Проаналізувавши вид пахвинної грижі у хворих, в яких спостерігався набряк тканин мошонки і яєчка в післяопераційному періоді слід відмітити, що у всіх пацієнтів були косі пахвинні грижі. Зрозуміло, що під час виконання герніопластики при наявності косої пахвинної грижі, операція завжди виконується в більш складних технічних умовах. Виділення грижового мішка з елементів сім'яного канатика при косій пахвинній грижі порушує взаємне розміщення елементів і структур пахвинного каналу, підвищуючи травматичність операції. Натомість при прямій пахвинній грижі виділення грижового мішка, що розміщений поза елементами сім'яного канатика, здійснюється простіше. Крім того пряма пахвинна грижа рідко опускається в мошонку, тому при виділенні грижового мішка немає контакту з яєчком, що часто буває при косій пахвинній грижі.

Вивчення частоти виникнення набряку тканин мошонки і яєчка в післяопераційному періоді виявив, що в 1,5 рази частіше дане ускладнення спостерігалося в хворих контрольної групи – 13 (17,8%) пацієнтів проти 8 (11,3%). Таким чином, кожна шоста пахвинна герніопластика, що виконана за I.L. Lichtenstein (контрольна група), ускладнювалася післяопераційним набряком мошонки. При чому термін зникнення набряку тканин мошонки і яєчка був достовірно ($p<0,05$) більшим в хворих контрольної групи – 17,3±2,24 доби проти 11,1±1,98 діб.

Однак, враховуючи наявність у хворих обох груп співставимих типів пахвинних гриж та розмірів грижового мішка, ймовірно не тільки сама операція вплинула на розвиток даного ускладнення. На нашу думку, саме контакт сім'яного канатика з сітчастим імплантатом на значній ділянці при герніопластиці за методикою I.L. Lichtenstein (контрольна група хворих) сприяє збереженню набряку самого сім'яного канатика, що порушує венозний та лімфатичний відтік від яєчка, що

в свою чергу сприяє виникненню набряку тканин мошонки і яєчка. А залучення сім'яного канатика в рубцевий процес навколо імплантату в післяопераційному періоді сприяє збереженню набряку тканин мошонки і яєчка протягом тривалого часу, що відмічено у хворих контрольної групи.

Післяопераційний ліжко-день був нижчим ($p<0,05$) в основній групі і становив 2,9±0,76 діб проти 5,4±0,98 діб у контрольній групі. Середній термін відновлення базової активності в контрольній групі становив 4,4±0,48 діб. Даний показник був порівняно меншим в основній групі хворих – 3,1±0,43 діб ($p<0,05$). Також достовірно ($p<0,05$) меншим був термін відновлення працездатності в хворих основної групи і становив 22,2±1,24 діб проти 26,2±1,38 діб в групі контролю.

Швидке відновлення працездатності хворих основної групи має не тільки соціальне, а й економічне значення. На нашу думку, наведені відмінності в тривалості лікування між групами хворих можна пояснити зменшенням тривалості та інтенсивності больового синдрому, зменшенням ознак перифокального запального набряку в осіб основної групи внаслідок відсутності контакту сім'яного канатика з імплантатом. Також менші терміни амбулаторного лікування в основній групі можна пояснити меншою кількістю ускладнень в пацієнтів даної групи.

Рецидив пахвинної грижі виник у 4 (5,5%) хворих контрольної групи. Рецидиву грижі в осіб основної групи не було при спостереженні від 1 до 5 років у віддаленому періоді.

Висновки і пропозиції. Попередження контакту полімерного імплантату з елементами сім'яного канатика зменшує вплив запальної реакції на структури пахвинного каналу та репродуктивні органи, що призводить до зменшення больового синдрому, пришвидшує соціальну та трудову реабілітацію пацієнтів, позитивно впливає на якість життя чоловіків у післяопераційному періоді.

Список літератури:

1. Акрамов Н.Р., Омаров Т.И., Гимадеева Л.Р. и др. Репродуктивный статус мужчин после классической герниопластики, выполненной в детском возрасте при паховой грыже. Казанский медицинский журнал. 2014. Т. 95, № 1. P. 7-11.
2. Бабіков В.М. Лапароскопічна корекція двосторонніх пахвинних гриж у дітей. Шпитальна хірургія. Журнал імені Л. Я. Ковальчука. 2017. № 4. С. 118-122. doi: 10.11603/2414-4533.2017.4.8333.
3. Расулов Р., Москаленко И.С. Реабилитация физическими упражнениями после операции по удалению паховой грыжи. Международный научный журнал «Символ науки». 2017. Т. 2, № 3. С. 215-217.
4. Brown C.N., Finch J.G. Which mesh for hernia repair? Ann R Coll Surg Engl. 2010. Vol. 92, № 4. P. 272-278. doi: 10.1308/003588410X12664192076296.
5. Lechner M.N., Jäger T., Buchner S. et al. Rail or roll: a new, convenient and safe way to position self-gripping meshes in open inguinal hernia repair. Hernia. 2016. Vol. 20, № 3. P. 417-422. doi: 10.1007/s10029-015-1389-y.

Москалюк А.П., Довгопола Т.С.
ВГУЗ Украины «Буковинский государственный медицинский университет»

ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫЕ ОСЛОЖНЕНИЯ ПАХОВОЙ АЛЛОГЕРНИОПЛАСТИКИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СПОСОБА ФИКСАЦИИ ИМПЛАНТАТА

Аннотация
В работе описаны особенности развития послеоперационных осложнений паховой аллогерниопластики в зависимости от способа фиксации имплантата. Обнаружено негативное влияние контакта имплантата со структурами семенного канатика. Влияние проявлялось развитием ряда послеоперационных осложнений у больных. Показано, что при разграничении имплантата и семенного канатика проявление негативных изменений в последнем уменьшаются. Необходимо предупреждать контакт имплантата и семенного канатика при проведении хирургического лечения паховых грыж.
Ключевые слова: паховая грыжа, паховая аллогерниопластика, осложнения, имплантат, семенной канатик.

Moskaliuk O.P., Dovhopola T.S.
HSEE of Ukraine «Bukovinian State Medical University»

POSTOPERATIVE COMPLICATIONS OF INGUINAL ALOGERNIOPLASTICS DEPENDING ON THE METHOD OF IMPLANT FIXATION

Summary
The article describes the features of the development of postoperative complications of inguinal alogernioplastics depending on the method of fixation of implant. The negative influence of the implant's contact with the structures of the spermatic cord is revealed. This effect manifested itself in the development of a number of postoperative complications in patients. It was shown that when the implant and spermatic cord are differentiated, the negative changes are reduced. It is necessary to prevent the contact of the implant and spermatic cord during the surgical treatment of inguinal hernias.
Keywords: inguinal hernia, inguinal alogernioplastics, complication, implant, spermatic cord.

УДК 615.46.03:616.314-08:006.352

ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ПЛОМБУВАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ГРУПИ СТАНДАРТІВ ISO 10993 (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Мочалов Ю.О.
Ужгородський національний університет

Стоматологічне матеріалознавство є одним із найбільш динамічним за розвитком напрямком стоматології. Щороку, на стоматологічний ринок в Україні та світі виводиться певна кількість інноваційних продуктів, частина з котрих має реальні шанси стати широко вживаними в щоденній клінічній практиці. На сьогодні спеціалізованими нормативними документами для стоматологічної продукції є міжнародні стандарти ISO 10993 «Вироби медичні. Оцінка біологічної дії медичних виробів», ISO 7405 «Оцінка біологічної сумісності медичних виробів, які використовуються в стоматології» та ISO 1942 «Стоматологія. Термінологія», котрі визначають процедуру оцінки біологічного впливу стоматологічних пломбувальних матеріалів, порядок, критерії оцінки і мінімально достатню кількість тестів і випробувань.
Ключові слова: стоматологія, пломбувальні матеріали, біологічна дія, стандартизація, безпека.

Вступ. Сьогодні, стоматологічне матеріалознавство є одним із найбільш динамічним за розвитком напрямком стоматології. Щороку, на стоматологічний ринок в Україні та світі виводиться певна кількість інноваційних продуктів, частина з котрих має шанси стати широко вживаними в щоденній клінічній практиці. І стоматологічні пломбувальні (реставраційні) матеріали не є винятком. В Україні державне регулювання безпеки медичних засобів, до котрих відносяться стоматологічні зубні цементи і пломбувальні (реставраційні) матеріали, забезпечується Конституцією України, законами та підзаконними актами, серед яких основним є Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності». Наведений закон передбачає можливості запозичення та імплементацію у виробництві та оцінці відповідності медичних виробів норм міжнародного права, зокрема Директив Ради Європи, та групи міжнародних стандартів ISO [1, с. 3; 2, с. 3-22; 3, с. 63; 4; 5, с. 102].

Оцінка відповідності стоматологічних матеріалів за вимогами ISO

Група міжнародних стандартів ISO є збірником уніфікованих і затверджених на міжнародному рівні нормативних документів, які носять рекомендаційний характер регулюють широкий спектр видів господарської діяльності, починаючи від управління бізнес-процесами, завершуючи процедурою виробництва різної продукції, її сертифікації щодо відповідності зокрема.

Стосовно стоматологічних пломбувальних (реставраційних) матеріалів, то сертифікації їх відповідності проводиться відповідно до вимог групи стандартів ISO 10993 «Оцінка біологічного впливу медичних виробів». Зазначена група стандартів включає в себе наступні 19 документів:

1. Частина 1 – «Оцінка і дослідження» [6].
2. Частина 2 – «Вимоги до поводження з тваринами» [7].
3. Частина 3 – «Дослідження генотоксичності, канцерогенності і токсичного впливу на репродуктивну функцію» [8].
4. Частина 4 – «Дослідження виробів, які взаємодіють із кров'ю» [9].
5. Частина 5 – «Дослідження на цитотоксичність: методи in vitro» [10].
6. Частина 6 – «Дослідження місцевої дії після імплантації» [11].
7. Частина 7 – «Залишковий вміст етиленоксиду після стерилізації» [12].
8. Частина 9 – «Основні принципи ідентифікації та кількісного визначення потенційних продуктів деградації» [13].
9. Частина 10 – «Дослідження подразнювальної та сенсибілізувальної дії» [14].
10. Частина 11 – «Дослідження загальнотоксичної дії» [15].
11. Частина 12 – «Приготування проб і стандартні зразки» [16].
12. Частина 13 – «Ідентифікація та кількісне визначення продуктів деградації полімерних медичних виробів» [17].
13. Частина 14 – «Ідентифікація та кількісне визначення продуктів деградації виробів з кераміки» [18].
14. Частина 15 – «Ідентифікація та кількісне визначення продуктів деградації виробів з металів і сплавів» [19].
15. Частина 16 – «Моделювання і дослідження токсикокінетики продуктів деградації і вимивання» [20].
16. Частина 17 – «Встановлення граничних значень для речовин, які вимиваються» [21].
17. Частина 18 – «Дослідження хімічних властивостей матеріалів» [22].
18. Частина 19 – «Дослідження фізико-хімічних, морфологічних і топографічних властивостей матеріалів» [23].
19. Частина 20 – «Принципи та методи дослідження імунотоксичної дії медичних виробів» [24].
20. Частина 8 – вилучено.

Зазначений документ містить точні вказівки щодо класифікації і градації медичних виробів, що в подальшому впливає на вимоги до їх характеристик і біологічного впливу при застосуванні їх у людини. Для випробування стоматологічних матеріалів було розроблено окремий стандарт ISO 7405:2008, котрий містить регламент роботи із матеріалами згідно вимог ISO 10993 [25].

Медичний виріб – це будь-який прилад, апарат, пристосування, матеріал або інший виріб, включаючи програмне забезпечення, що застосовується ізольовано або в комплекті, і призна-

чене виробником для: діагностики, профілактики, спостереження, лікування або полегшення захворювання; діагностики, спостереження, лікування, полегшення або компенсації пошкодження органів або фізичної вади; дослідження, заміни або зміни анатомії або фізіологічного процесу; контрацепції; і який не є фармакологічним, імунологічним або метаболічним засобом, але може бути доповнений такими засобами (визначення наведено у відповідності до ISO 10993-1, ISO 10993-12, ISO 1942, ISO 7405:2008). Стандарт ISO 10993-1 містить класифікацію медичних виробів, згідно якої стоматологічні пломбувальні (реставраційні) матеріали належать до виробів, які контактують із організмом людини і до виробів, приєднаних до організму людини ззовні. За часом контакту із організмом людини такі матеріали належать до виробів постійного контакту (тобто вироби, які контактують із тканинами людини довше 30 діб) [16, с. 11; 25, с. 7].

Відповідно до сказаного вище, оцінка біосумісності стоматологічних пломбувальних матеріалів передбачає виконання наступних груп тестів:

1. Оцінка цитотоксичності (ISO 7405, ч. 6.2 і 6.3).
2. Оцінка цитотоксичності (ISO 10993-5).
3. Оцінка цитотоксичності (ISO 7405, додаток В).
4. Оцінка гіперчутливості сповільненого типу (ISO 10993-10).
5. Оцінка подразнення і внутрішньошкірної реактивності (ISO 10993-10).
6. Оцінка системної токсичності (ISO 10993-11).
7. Оцінка субхронічної (підгострої) системної токсичності (ISO 10993-11).
8. Оцінка генотоксичності (ISO 10993-3).
9. Оцінка імплантації (ISO 10993-6).
10. Оцінка випробування пульпарного і дентинного застосування (ISO 7405, ч. 6.5) [25, с. 18].

Наведений алгоритм і перелік тестів застосовуються при оцінці біологічного впливу стоматологічних пломбувальних матеріалів, які встановлюються на тривалий період (від 24 год до 30 діб) та постійного використання (більше 30 діб). Для стоматологічних матеріалів короткочасного використання (до 24 год включно) рекомендовано наступний перелік тестів:

1. Оцінка цитотоксичності (ISO 7405, ч. 6.2 і 6.3).
2. Оцінка цитотоксичності (ISO 10993-5).
3. Оцінка цитотоксичності (ISO 7405, додаток В).
4. Оцінка гіперчутливості сповільненого типу (ISO 10993-10).
5. Оцінка подразнення і внутрішньошкірної реактивності (ISO 10993-10).
6. Оцінка випробування пульпарного і дентинного застосування (ISO 7405, ч. 6.5) [25, с. 18].

Виконання ряду перелічених тестів передбачає використання лабораторних тварин для з'ясування біологічного впливу досліджуваних стоматологічних матеріалів, і зазначені втручання можуть бути болісними й також нести додаткові ризики для життя і здоров'я лабораторної тварини. Норми стандарту ISO 10993-2 «Вимоги до поводження з тваринами» передбачають подвійну регуляцію експерименту як самим стандартом, так і національним законодавством країни, в якій такий експеримент виконується [7, с. 5]. На сьогодні, робота із лабораторними тваринами в Україні регулюється нормами Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів» від 14 грудня 2009 р. № 944, Порядком проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р., документом «Загальні етичні принципи експериментів на тваринах», схваленим Першим національним конгресом з біоетики (20 вересня 2001 р., м. Київ), Положенням про обов'язкову біоетичну експертизу дисертаційних робіт, які виконуються в галузях медицини, біології та ветеринарної медицини МОН України [26; 27; 28; 29, с. 151; 30, с. 245; 31; 32, с. 96]. В основу багатьох національних нормативно-правових документів взято текст статей Європейської конвенції про захист хребетних тварин від 1986 р., котра була підписана Україною, але поки що не пройшла процедуру ратифікації в парламенті [33].

З огляду на наближення законодавства України до норм ЄС (і щодо процедури оцінки біологічного впливу стоматологічних виробів зокрема), доцільно звернути увагу на нормативні документи Європейського союзу. Основним документом, який регулює таку процедуру, є Директива Ради Європи 93/42/ЕЕС від 14 червня 1993 р. Зазначена Директива регулює процедуру використання і оцінку біологічної безпеки медичного обладнання, медичних виробів та їх компонентів, також регуляторний вплив документу полягає в сприянні гармонізації національного законодавства країн-членів ЄС, а також у сприянні гармонізації національних і міжнародних стандартів якості. Впорядковано принципи класифікації безпечності медичної апаратури і медичних виробів. Також Директива додатково впорядковує компетенції національних і загальноєвропейських органів контролю якості і безпеки медичної апаратури і медичних виробів, розмежовує рівні відповідальності виробника, контроль доклінічних і клінічних випробувань медичної апаратури і медичних виробів; впорядковує форму етикетки і позначок контролю, сертифікації вказаної продукції. Частина статей документа містить відсилкові норми на інші Директиви Ради Європи і міжнародні документи, й на міжнародні стандарти ISO зокрема. Більш того, зміст вказаних Директив частково збігається зі змістом зазначених міжнародних стандартів [34].

Висновки. Сучасна технологія оцінки біосумісності стоматологічних пломбувальних (реставраційних) матеріалів для коронкової частини зуба на поступово вдосконалюється в Україні в напрямку приведення до відповідності із європейськими та міжнародними нормами законодавства. На сьогодні спеціалізованими нормативними документами є міжнародні стандарти ISO 10993 «Вироби медичні. Оцінка біологічної дії медичних виробів», ISO 7405 «Оцінка біологічної сумісності медичних виробів, які використовуються в стоматології» та ISO 1942 «Стоматологія. Термінологія», котрі визначають процедуру оцінки біологічного впливу стоматологічних пломбувальних матеріалів, порядок, критерії оцінки і мінімально достатню кількість тестів і випробувань.

Список літератури:

1. Национальный стандарт Российской Федерации «Стоматология. Оценка биосовместимости медицинских изделий, применяемых в стоматологии». – М.: Стандартинформ, 2011. – 34 с.
2. Шабалина А. Э. Разработка и совершенствование методов стандартизации стоматологических средств и материалов, содержащих эвгенол: дисс. ... канд. хим. наук / А. Э. Шабалина. – Москва: РУДН, 2008. – 156 с.
3. Боровский Е. В. Стандарты в стоматологии – дело разумное / Е. В. Боровский, К. С. Суворов // Стоматология. – 2012. – Т. 91, № 4. – С. 63-65.
4. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://zakon2.rada. gov.ua/ laws/show/124-19/print1509982923532764.
5. Костенко С. Б. Аналіз спектрофотометричної оцінки фотополімерних пломбувальних матеріалів / С. Б. Костенко // Современная стоматология. – 2015. – № 5. – С. 102-104.
6. ГОСТ ISO 10993-1-2011 Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 1. Оценка и исследования [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://docs.cntd.ru/document/1200100813.
7. ГОСТ Р ИСО 10993-2-2009. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 2.Требования к обращению с животными [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://docs.cntd.ru/document/1200074475.
8. ISO 10993-3:2003. Biological evaluation of medical devices. Part 3: Tests for genotoxicity, carcinogenicity and reproductive toxicity [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: www.gostinfo.ru/catalog/Details/?id=5532293.
9. ISO 10993-4. Biological evaluation of medical devices. Part 4: Selection of tests for interactions with blood [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.evs.ee/preview/iso-10993-4-2017-en.pdf.
10. ISO 10993-5. Biological evaluation of medical devices. Part 5: Tests for in vitro cytotoxicity [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/36406.html.
11. ISO 10993-6:2007. Biological evaluation of medical devices. Part 6: Tests for local effects after implantation [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/61089.html.
12. ISO 10993-7. Biological evaluation of medical devices. Part 7: Ethylene oxide sterilization residuals [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/34213.html.
13. ISO 10993-9. Biological evaluation of medical devices. Part 9: Framework for identification and quantification of potential degradation products [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://www.iso.org/standard/44049.html.
14. ГОСТ ISO 10993-10-2011. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 10. Исследования раздражающего и сенсибилизирующего действия [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://www.lamsystems-lto.ru/files/pdf/gost/10993-10-2011.pdf.
15. ГОСТ ISO 10993-11-2011. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 11. Исследования общетоксического действия [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://internet-law.ru/gosts/gost/52934/.
16. ГОСТ ISO 10993-12-2015. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 12. Приготовление проб и контрольные образцы [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://internet-law.ru/gosts/gost/59780/.
17. ISO 10993-13. Biological evaluation of medical devices. Part 13: Identification and quantification of degradation products from polymeric medical devices [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/44050.html.
18. ISO 10993-14. Biological evaluation of medical devices. Part 14: Identification and quantification of degradation products from ceramics [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.sis.se/api/document/ preview/899360/.
19. ISO 10993-15. Biological evaluation of medical devices. Part 15: Identification and quantification of degradation products from metals and alloys [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/22694.html.
20. ISO 10993-16. Biological evaluation of medical devices. Part 16: Toxicokinetic study design for degradation products and leachables [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.iso.org/standard/64582.html.
21. ISO 10993-17. Biological evaluation of medical devices. Part 17: Establishment of allowable limits for leachable substances [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://docs.cntd.ru/document/1200101612.
22. ISO 10993-18. Biological evaluation of medical devices. Part 18: Chemical characterization of materials [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://docs.cntd.ru/document/1200078401.
23. ГОСТ ISO/TS 10993-19-2011. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 19. Исследования физико-химических, морфологических и топографических свойств материалов [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://internet-law.ru/gosts/gost/52945/.
24. ГОСТ ISO/TS 10993-20-2011. Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий. Часть 20. Принципы и методы исследования иммунотоксичности медицинских изделий [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://internet-law.ru/gosts/gost/52933/.
25. American national standard / American dental association standard № 41. Evaluation of biocompatibility of medical devices used in dentistry. Modified adoption of ISO 7405:2008 Dentistry – Evaluation of biocompatibility of medical devices used in dentistry. – Chicago: ADA, 2008. – 42 p.
26. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27. – Ст. 230.
27. Порядок проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 1 березня 2012 р. № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12.
28. Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 грудня 2009 р. № 944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10.

29. Світличний О. П., Берегеля І. М. Адміністративний захист тварин, які використовуються в наукових експериментах, навчальному процесі та виробництві біологічних препаратів від жорстокого поводження. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2 (252). С. 150-154.
30. Апихтіна О. Л. Правові аспекти при роботі з експериментальними тваринами / О. Л. Апихтіна // Сьогодення і біоетика: [ред. колегія: Ю. І. Кундієв (відп. ред.) та ін.]. – К.: ВД «Авіцена», 2011. – С. 244-250.
31. Про внесення доповнень до переліків і форм документів, що використовуються при атестації наукових і науково-педагогічних працівників. Наказ Вищої атестаційної комісії від 31.03.2005 р. № 130 (z0422-05): Закони України: інформаційно-правовий портал [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: http://uazakon.com/documents/date_6t/pg_gcwxsf.htm.
32. Добреля Н. В. Правова база для проведення етичної експертизи доклінічних досліджень лікарських засобів з використанням лабораторних тварин / Н. В. Добреля, Л. В. Бойцова, І. В. Данова // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2015. – № 2. – С. 95-100.
33. Європейська конвенція про захист хребетних тварин від 1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_137.
34. Medical Devices Directive 93/42/EEC [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу: https://www.emergobyul.com/sites/default/files/file/europe-consolidated-mdd-93-42-eec. pdf.

Мочалов Ю.А.
Ужгородский национальный университет

ИССЛЕДОВАНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ ГРУППЫ СТАНДАРТОВ ISO 10993 (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
Стоматологическое материаловедение является одним из самых динамично развивающихся направлений стоматологии. Ежегодно на стоматологический рынок Украины и мира выходит определенное количество инновационных продуктов, часть из которых имеет шансы стать широко применяемыми в ежедневной клинической практике. Сегодня специализированными нормативными документами для стоматологической продукции являются международные стандарты ISO 10993 «Изделия медицинские. Оценка биологического действия медицинских изделий», ISO 7405 «Оценка биологической совместимости медицинских изделий, используемых в стоматологии» и ISO 1942 «Стоматология. Терминология», которые определяют процедуру оценки биологического воздействия стоматологических пломбировочных материалов, порядок, критерии оценки и минимально достаточное количество тестов и испытаний.
Ключевые слова: стоматология, пломбировочные материалы, биологическое действие, стандартизация, безопасность.

Mochalov Iu.O.
Uzhgorod National University

STUDY OF SAFETY OF THE DENTAL FILING (RESTORATIVE) MATERIALS ACCORDING TO THE ISO 10993 STANDARDS (REVIEW)

Summary
Science about the dental materials is a one of the most dynamic developing areas of dentistry. Every year a number of innovative products are introduced to the dental market in Ukraine and in the world, some of them have a chance to become widely used in daily clinical practice. Today, the specialized normative documents for dental products certification are international standards ISO 10993 «Medical devices. Assessment of biological effects of medical products», ISO 7405 «Assessment of the biosecurity of medical products used in dentistry» and ISO 1942 «Dentistry. Terminology», which determine the procedure for assessing the biological effects of dental filing (restorative) materials, the procedure, the criteria for evaluation and the minimum numbers of tests and list of tests.
Keywords: stomatology, filing materials, biological action, standard, safety.

УДК 615.8:616.8

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ХВОРИХ НА НЕВРИТ ЛИЦЕВОГО НЕРВА

Неведомська Є.О., Пендрак Я.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Часті переохолодження, інфекції, інтоксикації, травми є причинами ушкодження лицевого нерва, у результаті чого виникає неврит цього нерва, який посідає серед захворювань черепно-мозкових нервів перше місце у дітей, а в дорослих – друге місце. Після перенесеного захворювання пацієнти мають серйозні як фізичні так і психологічні проблеми, пов'язані з дефектом обличчя (асиметрія), слинотечою, з подальшим наростанням симптоматики невропатії лицьового нерва, що порушує нормальний спосіб життя і соціальну активність людини. У статті обґрунтовано ефективну дію комплексної індивідуальної програми реабілітації хворих на неврит лицевого нерва.
Ключові слова: лицевий нерв, неврит лицевого нерва, фізична реабілітація, індивідуальна програма реабілітації.

Постановка проблеми. Лицевий нерв (лат. *nervus facialis*) іннервує всі мімічні м'язи обличчя та стремінцевий м'яз середнього вуха, більшість екзокринних залоз голови (слізна залоза, залози слизової оболонки носової та ротової порожнин, слинні залози (окрім привушної), відповідає за смакову чутливість передніх двох третин язика, забезпечує чутливість невеликої ділянки вушної раковини [6]. Часті переохолодження, інфекції, інтоксикації, травми можуть стати причинами ушкодження лицьового нерва, у результаті чого виникає неврит цього нерва. Уперше це захворювання описано 1836 року шотландським фізіологом Чарлзом Беллою (Ch. Bell) і на його честь це захворювання й отримало свою назву – параліч Белла [1].

Неврит лицевого нерва, або параліч Белла, – це запальне ураження нерва, що іннервує мімічні м'язи однієї половини обличчя [7]. В результаті в цих м'язах розвивається слабкість, яка веде до зниження (парез) або повної відсутності (параліч) мімічних рухів і появи асиметрії обличчя.

У дітей неврит лицевого нерва посідає перше місце серед захворювань черепно-мозкових нервів [2; 8], а в дорослих – друге місце [2]. Часте захворювання в дитячому віці пояснюється анатомічною будовою лицевого нерва [2; 8]: 1) несформованістю фаллопієвого каналу, через що лицевий нерв виходить зі скроневої кістки практично під шкірою, наслідком чого є підвищений ризик травматизації нерва у дітей порівняно з дорослими; 2) несформованістю соскоподібного відростка скроневої кістки, через що цей нерв є менш захищеним від травм.

Український дослідник О. В. Бісмак зазначає, що неврит лицевого нерва «призводить до незворотних процесів у тканинах нерва, часто не підлягає відновленню, що призводить до трофічних порушень м'язів обличчя» [3, с. 211]. Навіть після лікування невриту лицевого нерва в 10-25% випадків відзначається неповне відновлення функції мімічних м'язів, у 18% випадків залишається виражений косметичний дефект, а в 16-32% випадків формується постневритична контрактура [3]. Зазначене підкреслює актуальність фізичної реабілітації хворих на неврит лицевого нерва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За літературними джерелами основним клінічним проявом невриту лицевого нерва є асиметрія обличчя [1]. Проте, як зазначають українські дослідники І. І. Ліскевич та М. І. Пітик, 5,74% хворих на невропатії лицьового нерва скаржилися на біль у вусі чи привушній ділянці, 16,4% – на набряк половини обличчя до появи асиметрії, 10,7% – на порушення смаку, 0,82% – на посмикування повіки на ураженій стороні, стільки ж на порушення смаку в поєднанні з посмикуванням повіки, ще 0,82% – на порушення смаку, слуху та посіпування повіки. За тяжкістю ураження системи «лицевий нерв – мімічні м'язи» за шкалою House – Brackmann у 9,8% хворих мала місце помірна дисфункція лицевого нерва – III ступінь, у 79,5% хворих – дисфункція середньої тяжкості – IV ступінь, у 10,7% хворих – тяжка дисфункція – V ступінь» [4, с. 81].

У дослідженнях останніх років [7] показано, що в сироватці крові цих хворих виявляються підвищені титри антитіл до вірусів простого герпесу, Епштейна-Барр, грипу, аденовірусів, що свідчить про важливу роль вірусної інфекції в генезі даної форми невропатії лицевого нерва, а провокуючим фактором, як правило, є переохолодження. Розвиток запалення та набряку спричинює компресію та ішемію лицевого нерва, чому сприяють анатомічні особливості, зокрема, вузькість кісткового каналу. Саме від рівня ураження лицевого нерва залежить спектр супутніх клінічних проявів захворювання.

Стосовно патогенезу невропатії лицевого нерва тривалий час існувало декілька теорій (судинна, запальна та інші) [9]. Проте, останнім часом дослідники зупинилися на єдиній схемі змін, що відбуваються: «ішемія – набряк – компресія» або ж «первинна ішемія – набряк – компресія – вторинна ішемія» [7]. Параліч Белла авторами [7; 8] розглядається як варіант тунельного синдрому. Оскільки лицевий нерв займає до 70% поперечного зрізу вузького фаллопієвого каналу і стовбур його у вертикальній частині концентрично покривають міцні колагенові волокна, набряк призводить до його самостискування. Підтвердженням теорії тунельного синдрому також є те, що пускові фактори (інфекція, переохолодження) діють на організм взагалі, а ураження лицевого нерва виникає на одній стороні, ймовірно тій, де має місце анатомічна вузькість каналу. Особливо сприятливі для компресії умови в нижньому відділі каналу, де на рівні шило-соскоподібного отвору найбільш потовщений та еластичний епіневрій. Наслідками тривалої й вираженої компресії нерва є демієліні-

зація та вторинна дегенерація нервових волокон. Провідне значення у патогенезі відіграє порушення судинного тонусу з переважанням спазмів у системі артерій (сонних), що кровопостачають стовбур головного мозку. Слід враховувати й патохімічні зміни – активацію пероксидного окислення ліпідів і пригнічення антиоксидантних систем, підвищення проникності мембран для калію, розвиток мієліно- та аксонопатії лицевого нерва й порушення нервово-м'язової передачі внаслідок блокади вивільнення ацетилхоліну із закінчень рухових аксонів та порушення взаємодії ацетилхоліну з його рецепторами на постсинаптичній мембрані [8].

Основним клінічним проявом невропатії лицевого нерва є парез або параліч мімічної мускулатури відповідної половини обличчя [1]. Це призводить до лицьової асиметрії: на ураженій стороні зморшки лоба згладжені, брова стоїть нижче, носо-губна складка згладжена, кут рота опущений. Ці розлади особливо помітні при активному скороченні м'язів обличчя. При активному вишкірянні зубів, ще більше перетягується в здорову сторону. Щока на стороні паралічу лицевого нерва при вдихові і вимові приголосних звуків може бути перекошена. Око на стороні ушкодження лицевого нерва не закривається внаслідок паралічу колового м'яза ока. При спробі закрити око очне яблуко на стороні паралічу відходить в сторону. Коли хворий дивиться вгору, око на хворій стороні підіймається вище, ніж на здоровій, і утворюється широке коло склери між рогівкою і нижньою повікою (симптом Негро) [8].

Наслідком парезу колового м'яза ока є не тільки лагофтальм (неможливість повного закриття очей), але і сльозотеча на хворій стороні, яке пояснюється роздратуванням постійно розплющеного ока, а також тим, що через нерухомість нижньої повіки сльози не потрапляють в слізно-носовий канал. Сльозотеча деякими хворими дуже важко переноситься. Вони скаржаться на пелену, туман перед очима, адже сльоза заволікає око. У низці випадків на стороні паралічу лицевого нерва спостерігається парадоксальна сльозотеча під час їжі, при сухості ока, при плачі (симптом крокодилових сліз).

Через парез колового м'яза рота з'являється слинотеча, іноді випадання їжі з рота, яка може також застрявати між щокою і яснами хворої сторони.

Що стосується решти м'язів, які іннервуються лицевим нервом, то поразка м'язів вушної раковини, підшкірного м'яза шиї, апоневроза голови протікає у людини клінічно безсимптомно, оскільки більшість людей не можуть рухати цими м'язами. При невропатії лицевого нерва на стороні ушкодження знижується або зникає надбрівний і корнеальний рефлекси [1; 6].

Аналіз літератури виявив, що проведення традиційного лікування невриту лицевого нерва сприяє повному видужуванню чи значному полегшенню лише у 60-75% пацієнтів, у 10-25% випадків відзначається неповне відновлення функції мімічних м'язів, у 18% випадків залишається виражений косметичний дефект, а в 16-32% випадків формується постневритична контрактура мімічних м'язів, у 3-13% спостерігаються рецидиви захворювання [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання лікування та реабілітації хворих на неврит лицевого нерва і дотепер залишається ще далеко невирішеним, незважаючи на те, що існує значний арсенал методів та засобів відновлення. Це пов'язано з тим, що після перенесеного захворювання пацієнти мають серйозні як фізичні так і психологічні проблеми, пов'язані з дефектом обличчя (асиметрія), слинотечою, з подальшим наростанням симптоматики невропатії лицевого нерва, що порушує нормальний спосіб життя і соціальну активність людини. З огляду на зазначене, дуже важливим є реабілітація пацієнтів з невритом лицевого нерва.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є обґрунтування ефективної дії комплексу засобів фізичної реабілітації хворих на неврит лицевого нерва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами досліджувалися пацієнти Київської міської клінічної лікарні № 18. Для оцінки ступеню тяжкості ураження лицевого нерва пацієнтів ми використали шкалу Хауса-Бракмана (House-Brackmann) [10]. Характерні ознаки хворих пацієнтів, а саме: не закривалось повністю око, відповідно до сторони ураження невритом лицьового нерву, ледь помітні рухи лицьової мускулатури, асиметричне обличчя в спокої, рухи лоба відсутні, дали нам змогу встановити, що всі пацієнти на момент потрапляння до стаціонарного відділення мали однаковий ступінь тяжкості ураження лицевого нерва, а саме тяжку його дисфункцію, яка за шкалою Хауса-Бракмана відповідає 5 балам.

Аналіз анамнезів хворих пацієнтів допоміг нам сформулювати коло завдань фізичної реабілітації для кожного пацієнта. Проте, як виявилося в результаті дослідження, ці завдання подібні, зокрема: відновити нормальний тонус мімічних м'язів, відновити функцію тієї чи іншої повіки, підвищити загальний тонус організму. Це спонукало нас до складання комплексної індивідуальної програми фізичної реабілітації (ІПР), яка складається з лікувальної фізичної культури (ЛФК), лікувального масажу та фізіотерапії. На нашу думку, цей комплекс (ЛФК, лікувальний масаж та фізіотерапія) забезпечить підтримку тонусу, поліпшення кровопостачання денервованих мімічних м'язів і підвищить загальний тонус організму.

Завдання ЛФК полягає у відновленні самостійних рухів м'язів обличчя з обох боків. Спеціальні вправи починають з виконання найпростіших рухів мімічних м'язів. Використовують артикуляційні рухи губ, починаючи з вимови голосних «а, у, і, о» та ін., а потім – кількох складів – «ма-ма-ма-ма, чу-чу-чу-чу, мі-мі-мі-мі» тощо. Слід відзначити, що поєднання звуків «б, в, п, ф, з» зі звуками «с» та «у» важкі для вимови. Тому рекомендується давати хворому завдання на день для самостійного виконання перед дзеркалом найбільш важко-засвоюваних звуків і складів. Критерієм відновлення нормального стискання губ може бути здатність хворого свистіти на видиху та витягувати губи трубочкою.

Із спеціальних активних вправ рекомендуємо такі: підведення й опускання надбрівної дуги, надування щоки без опору і з тиском на неї, закривання і відкривання ока, складання губ для свисту, висовування язика, вискалювання зубів,

піднімання та «насуплювання» брови, утягування щоки при закритому роті. Спочатку ці вправи варто виконувати за допомогою рук, а потім самостійно перед дзеркалом до 5 разів на добу. При цьому необхідно стежити за правильністю їх виконання, у протилежному випадку можуть виникати патологічні умовно-рефлекторні зв'язки. Темп виконання вправ повільний або середній. Кожну вправу на початку курсу повторюють 10-15 разів, потім кількість повторень збільшують щодня на 3-5 і поступово доводять до 30-40 разів. По мірі збільшення амплітуди самостійних рухів і сили скорочення паретичних м'язів слід зменшувати допомогу рук у виконанні вправ. Треба уникати втоми уражених м'язів. Вправи для мімічної мускулатури варто чергувати із загальнозміцнювальними і дихальними. Останні мають особливо велике значення при порушенні мови.

Таким чином, при ураженнях лицевого нерва ЛФК спрямована на найшвидше відновлення і компенсацію мімічних рухових розладів. ЛФК забезпечить м'язову діяльність обличчя для відтворення максимальної симетрії між здоровою та ураженою сторонами пацієнта.

Підтримати тонус м'язів на боці ураження й поліпшити проведення нервових імпульсів допоможе лікувальний масаж обличчя. Цей масаж починають з ділянки лоба погладжувальними рухами долонної поверхні пальців, потім виконують спіралеподібне розминання в напрямку від середньої лінії до скронь. Коловий м'яз ока масажують по верхньому краю від середньої лінії назовні, а по нижньому краю – у зворотному напрямку; масаж щоки виконують у напрямку від краю нижньої щелепи вгору до носа. Масаж верхньої губи, носа та підборіддя також проводять знизу вгору, тобто від кута рота до носа, від кінчика носа до перенісся і з-під краю нижньої щелепи до кута рота. Кожен прийом масажу рекомендується повторювати 5-8 разів, сеанси масажу – кілька разів на день. Масаж доцільно виконувати після прогрівання хворої половини обличчя.

Важливими є лікувальний масаж шийно-комірної ділянки і волосистої частини голови. Масаж починають з комірної ділянки та шиї. Після цього проводиться масаж обличчя. Хворий сідає з дзеркалом у руках, а масажист розташовується навпроти хворого. Масажист обов'язково повинен бачити все обличчя пацієнта, а останній – виконувати рекомендовані під час процедури вправи, спостерігаючи за їх точністю за допомогою дзеркала. Прийоми масажу (погладжування, розтирання, легке розминання, вібрація) проводять дуже обережно.

Лікувальний масаж волосистої частини голови проводиться з метою поліпшення кровообігу та лімфообігу. Положення хворого: сидячи в кріслі з опорою голови на підголівник, при максимальному розслабленні м'язів тулуба і рук. Масаж волосистої частини голови: погладжування і розтирання граблеподібне і долонею. Погладжування і розтирання потиличного черевця потилично-лобового м'яза і м'язів задньої поверхні шиї.

Масаж грудинно-ключично-соскоподібних м'язів: погладжування, розтирання, розминання. Вібраційне погладжування голови і шиї, биття кінцями пальців.

Масаж скроневих областей і вушних раковин – погладжування, розтирання, розминання вушних раковин.

Масаж мімічних м'язів здорового боку обличчя в лобовій ділянці, навколо очниці, губ, щік, шиї: погладжування, розтирання, натискання і пощипування; вібрація і поплескування долонною поверхнею пальців.

Пацієнтам рекомендується також і самомасаж: хворий засовує за щоку протилежного боку ураження великий палець і злегка розтягує її, а рештою пальців одночасно робить віялоподібне розминання м'язів щоки і колового м'яза рота.

Отже, масаж і самомасаж стимулюватиме тонус м'язів на боці ураження й поліпшить проведення нервових імпульсів по лицевому нерву.

Третім складником запропонованої комплексної програми – є застосування фізіотерапевтичних методів. Ми рекомендуємо УВЧ на зону розгалуження лицевого нерву з метою посилення протизапального ефекту, крово- і лімфообігу в м'язах обличчя, поліпшення провідності лицевого нерву. Перед лікувальним масажем рекомендуємо проводити прогрівання уражених ділянок парафіном.

Для досягнення поставлених перед нами задач кожному хворому на неврит лицевого нерва було складено індивідуальну реабілітаційну програму (ІРП), приклад якої подано в таблиці 1.

Цю комплексну реабілітаційну програму, яка поєднує в собі ЛФК, масаж / самомасаж і фізіопроцедури, необхідно виконувати щоденно, поки хворий знаходиться в стаціонарі. Це забезпечить

Таблиця 1

Індивідуальна реабілітаційна програма при невриті лицевого нерва

Реабілітаційна практика	Кількість занять	Тривалість заняття (у хвилинах)	Загальна тривалість (у хвилинах)	Місце проведення
Ранкова гігієнічна гімнастика	1	10 хв	10 хв	палата
Лікувальний масаж шийно-комірної ділянки	1	25 хв	25 хв	масажний кабінет
Лікувальний масаж волосистої частини голови	1	20 хв	20 хв	масажний кабінет
УВЧ	1	10 хв	10 хв	кабінет фізіотерапії
Звукова гімнастика	1	20 хв	20 хв	кабінет ЛФК
Лікувальний масаж / самомасаж обличчя	1	20 хв	10 хв	масажний кабінет, палата
Парафін	1	30 хв.	30 хв.	кабінет фізіотерапії
ЛФК для мімічних м'язів	3	40 хв.	120 хв.	кабінет ЛФК

відновлення тонусу м'язів на боці ураження й проведення нервових імпульсів по лицьовому нерву.

Дослідження динаміки стану пацієнтів з ураженням лицевого нерва нами проводилося після 7 днів та 14 днів з дня виконання ними індивідуальної програми реабілітації (ІПР). Для цього ми також використали шкалу Хауса-Бракмана [10]. Результати цього дослідження подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка зміни ступеня тяжкості ураження лицевого нерва пацієнтів протягом періоду проходження комплексної фізичної реабілітації

Ступінь тяжкості ураження лицевого нерва, у балах	Кількість пацієнтів, у %		
	День надходження	Через 7 днів виконання ІПР	Через 14 днів виконання ІПР
5	100	20	-
4	-	60	60
3	-	20	40

Аналіз таблиці 2 виявив, що:

1) через 7 днів виконання пацієнтами індивідуальної програми реабілітації (ІПР) у 20% пацієнтів видимих зрушень на покращення не спостерігалося; проте, на 14-ий день встановлено, що ступінь тяжкості ураження їхнього лицевого нерва з 5-ти балів змінився на 4-и бали, тобто з тяжкої дисфункції на середньотяжку дисфункцію цього нерва;

2) у 60% пацієнтів через 7 днів виконання ними ІПР ступінь тяжкості ураження лицевого нерва з 5-ти балів змінився на 4-и бали, тобто констатувалася вже середньотяжка дисфункція цього нерва;

3) у 20% пацієнтів після 7 днів виконання ними ІПР ступінь тяжкості ураження лицевого нерва з 5-ти балів змінився на 3-и бали, тобто констатувалася вже помірна дисфункція цього нерва;

4) через 14 днів у 60% хворих після виконання ІПР констатувалася середньотяжка дисфункція лицевого нерва, що відповідає 4 балам, а у 40% пацієнтів – помірна дисфункція цього нерва, що відповідає 3 балам.

Таким чином, у всіх пацієнтів (100%) після виконання розробленої нами індивідуальної програми реабілітації (ІПР) спостерігається позитивна динаміка (див. рис. 1-2).

Для виявлення ознак невриту лицевого нерву в осіб після використання ІПР ми використали також діагностичні тести [5]. Огляд на предмет невриту лицевого нерву ми здійснили за алгоритмом: симетричність лобових складок; симетричність носогубних складок; симетричність очних щілин; з'ясування, чи може людина витягати губи трубочкою; з'ясування, чи може людина свистіти та робити вишкірювання зубів; визначення особливостей сльозо- і слиновиділення (вологість або сухість слизових оболонок очей і ротової порожнини) та встановлення смакової чутливості на передніх 2/3 язика [6].

Рис. 1. Динаміка зміни ступеня тяжкості ураження лицевого нерва пацієнтів через 7 днів виконання ІПР

Рис. 2. Динаміка зміни ступеня тяжкості ураження лицеового нерва через 14 днів виконання ІПР

Огляд за діагностичними тестами пацієнтів з невритом лицевого нерва після проходження ними 14-ти денного курсу за розробленою нами ІПР підтвердив позитивну динаміку змін за тим чи іншим показником у всіх пацієнтів: у 100% пацієнтів відновилися симетричність носо-губних складок та нормальні показники сльозо- і слиновиділення; у 60% пацієнтів смакова чутливість на передніх 2/3 язика відновилася до норми; у 40% пацієнтів відновилися симетричність очних щілин та лобових складок; 40% пацієнтів можуть свистіти та здійснювати вишкірювання зубів; 20% осіб може витягати губи трубочкою.

Висновки з даного дослідження. Після 14-ти денного курсу використання пацієнтами з невритом лицевого нерва розробленої нами програми комплексної фізичної реабілітації у них спостерігалася позитивна динаміка, що засвідчила ефективність ІПР. Фізичний реабілітолог має контролювати стан пацієнта та виконання індивідуальної реабілітаційної програми, у разі потреби, своєчасно вносити необхідні корективи.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані в практичній реалізації розробленої індивідуальної програми комплексної фізичної реабілітації хворих з невритом лицевого нерва.

Список літератури:

1. Артюшкевич А. С. Клиника, дигностика и лечение невропатий лицевого нерва / А. С. Артюшкевич, Г. М. Руман, Н. Ф. Адащик, А. Г. Байда // Современная стоматология. – 2015. – № 2. – С. 23-28.
2. Ахророва Ш. Б. Возрастные и гендерные клинико-патогенетические особенности острой невропатии лицевого нерва / Ш. Б. Ахророва // Международный неврологический журнал. – 2017. – № 4 (90). – С. 52-54.
3. Бісмак О. В. Фізична реабілітація у комплексному відновленні хворих на неврит лицевого нерва / Олена Василівна Бісмак // «Молодий вчений». – № 10 (50). – Жовтень, 2017. – С. 211-214.
4. Ліскевич І. І. Ефективність лікування невропатії лицевого нерва у дітей та підлітків з урахуванням оцінки стану окисно-відновних процесів / І. І. Ліскевич, М. І. Пітик // Міжнародний неврологічний журнал. – 2014. – № 2. – С. 13-16.
5. Неведомська Є. О. Анатомія та фізіологія нервової системи: навч.-метод. посіб. для практичних робіт для студ. вищ. навч. закл. / Євгенія Олексіівна Неведомська. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. – 70 с.
6. Неведомська Є. О., Макаренко Л. Г. Методика вивчення черепних нервів [Текст] / Є. Неведомська, Л. Макаренко // Біологія і хімія в рідній школі. – 2018. – № 1. – С. 2-5.
7. Неврологія: підручник / І. А. Григорова, Л. І. Соколова, С. С. Пшик та ін.; за ред. І. А. Григорової, Л. І. Соколової. – К.: ВСВ «Медицина», 2015. – 640 с.
8. Пітик М. І. Невропатія лицевого нерва у дітей: деякі аспекти діагностики та лікування / М. І. Пітик, І. І. Ліскевич // Журнал неврології ім. Б. М. Маньковського. – 2015. – № 1. – С. 80-85.
9. Рибалов О. В. Сучасний погляд на виникнення та розвиток периферичних уражень лицевого нерва / Рибалов О. В., Аветіков Д. С., Іваницька О. С. // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2014. – № 4 (48). – С. 286-290.
10. House J. W., Brackmann D. E. Facial nerve grading system. Otolaryngol Head Neck Surg. 1985. 93: 146-147.

Неведомская Е.А., Пендрак Я.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ БОЛЬНЫХ С НЕВРИТОМ ЛИЦЕВОГО НЕРВА

Аннотация
Частые переохлаждения, инфекции, интоксикации, травмы являются причинами повреждения лицевого нерва, в результате чего возникает неврит этого нерва, который занимает среди заболеваний черепно-мозговых нервов первое место у детей, а у взрослых – второе место. После перенесенного заболевания пациенты имеют серьезные как физические так и психологические проблемы, связанные с дефектом лица (асимметрия), слюнотечение, с последующим нарастанием симптоматики невропатии лицевого нерва, которая нарушает нормальный образ жизни и социальную активность человека. В статье обосновано эффективное действие комплексной индивидуальной программы реабилитации больных с невритом лицевого нерва.
Ключевые слова: лицевой нерв, неврит лицевого нерва, физическая реабилитация, индивидуальная программа реабилитации.

Nevedomska Ye.O., Pendrak Ya.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

PHYSICAL REHABILITATION OF PATIENTS WITH NEURITIS OF THE FACIAL NERVE

Summary
Frequent hypothermia, infection, intoxication, injury is the cause of damage to the facial nerve, resulting in neuritis of the nerve, which is among the diseases of the cranial nerves in the first place in children, and in adults – the second place. After suffering from the disease, patients have severe physical and psychological problems associated with the defect of the face (asymmetry), salivating, with subsequent increase in the symptoms of facial nerve neuropathy, which affects the normal way of life and social activity of man. The article substantiates the effective operation of a comprehensive individual rehabilitation program for patients with facial nerve neuritis.
Keywords: facial nerve, neuritis of the facial nerve, physical rehabilitation, individual rehabilitation program.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 304.3

НЕБЕЗПЕКИ У ЖИТТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УНИКНЕННЯ

Омельницька Є.В., Долженкова О.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглянуто основні небезпеки, які спіткають студентів майже кожного дня з боку самих студентів. Перемагай небезпеки розумом і досвідом. Прислів'я говорить про те, що завжди треба бути розсудливим, тоді і небезпеки не страшні. Людина, як соціальна істота, живе та розвивається всередині суспільства, витягуючи знання про світ, які дозволяють індивіду створювати собі й своїм близьким найбільш прийнятні умови існування.
Ключові слова: студентська молодь, небезпеки, отруєння, масові скупчення людей, суїцид.

Постановка проблеми. Сьогодні життя людей спіткає небезпека переважно з боку самої людини. Основними причинами смертності населення є куріння, зловживання алкоголем, відсутність систематичних фізичних навантажень і незбалансоване харчування, тобто нездоровий спосіб життя. З віком людина піклується про своє здоров'я пильніше, а молодь входить до основної «групи ризику», якій потрібно надати якнайбільше інформації щодо небезпек у житті, наслідків дії цих причин та шляхів уникнення.

Аналіз останніх досліджень. В сучасному житті часто постає питання уникнення небезпек в житті студентської молоді. Аналізуючи їх кількість, можна зауважити, що серед людей немає абсолютної єдності у понятті небезпеки. Кожен по-різному бачить шляхи їх уникнення. Однак, на нашу думку, підтвердженням найвдаліших уникнень проблем є сучасний вітчизняний досвід.

Формулювання цілей статті. Ознайомлення з небезпеками у житті студентської молоді, дослідження причин їх виникнення та визначення шляхів уникнення.

Виклад основного матеріалу. Кожного дня людина знаходиться в центрі різних подій, які вона може створювати сама для себе або бути учасником в ситуаціях, які її торкнулися в несподіваний момент часу, на які вона не чекала і навіть не здогадувалась, що з нею може щось подібне статися.

Все частіше ми зустрічаємо повідомлення на телебаченні, в пресі, в інтернеті про зникнення людей, пограбування, хуліганські напади, вбивства, отруєння в навчальних закладах, аварії на дорогах тощо. Такі обставини загострюють почуття небезпеки та вимагають бути обачнішими.

У даній статті розглянемо, які небезпеки виникають у житті студентської молоді, візьмемо до уваги ситуації, з якими може стикатися студент майже кожного дня та визначимо шляхи їх уникнення.

Дуже часто в Україні стаються суїциди, не виключенням є добровільний ухід з життя і молодих людей. Причиною цього є цькування деяких студентів в групі, а в останні роки, навіть, переживання, пов'язані з іспитами.

Під час сесії постійні стреси й хвилювання з приводу невдалої відповіді на іспиті, що тягне за собою позбавлення стипендії, призводять, найчастіше, до пригніченості та глибокої депресії. Страждають від цього, в основному, першокурсники або студенти останніх курсів, які отримують диплом. Не завжди причиною психічних відхилень є регулярне недосипання і не менш регулярне недоїдання. Такий ефект може дати несправедлива оцінка знань студента викладачем, образи під час відповідей, загрози відрахування та ін. Абітурієнтам, на яких під час вступу до навчального закладу тисне різка зміна обставин, емоційні перевантаження і розумове напруження, також доводиться не солодко, у багатьох з них виникають чи загострюються захворювання (наприклад, гастрит). Хоча, до самогубств справа доходить вкрай рідко.

Мабуть, закликати молодих людей до самовладання і менш драматичного відношення до власних невдач і комплексів марно. Зате корисно не раз нагадувати про те, наскільки важливо уважно і делікатно ставитися до людей, що нас оточують, а батькам – стежити за змінами в поведінці своїх дітей, кожен з яких може бути потенційним самогубцем, що наважується на останній фатальний крок.

Щоб добре вчитися, студенту потрібно мати достатню кількість енергії, а, отже добре харчуватися. Не можна залишати молоду людину без обіду – це погано відіб'ється на її здоров'ї. Але нерідко учні вищих навчальних закладів отримують отруєння після з'їденого в їдальні, що є серйозною небезпекою, яку не можна залишити без уваги. У студентів не завжди є можливість взяти харчі з собою з дому чи вибігти до магазину під час перерви, тому вони користуються столовими та піддаються ризику отруєння в несподіваний момент часу.

Причинами виникнення групових випадків отруєння можуть бути грубі порушення санітарного законодавства при експлуатації їдальні, порушення принципів товарного сусідства при транспортуванні та зберіганні харчових продуктів, порушення технології приготування страв, термінів реалізації варених овочів, недотримання санітарних норм на харчоблоці.

Часто у виникненні небезпеки винні самі кухарі або їх недосвідчені помічники, які готують їжу з неякісних продуктів, в брудному посуді неми-

тими руками. Вони не замислюються, яку шкоду наносять своїми діями молодому поколінню.

Все, що стосується їдальні, має знаходитись на особливому контролі адміністрації вищого навчального закладу, аби не сталося біди, потрібно проводити аналіз, щоб виявити причину і визначити закономірності її виникнення, бо отруєння може нести за собою й фатальний результат. На основі такої інформації адміністрація має розробити заходи щодо запобігання захворюваності та отруєнь. Але єдиної класифікації методів аналізу не існує.

Великою загрозою для молоді є також участь у масових заходах. Було багато спроб з боку вчених пояснити факт натовпу, поведінку гурту, але всі ці нюанси не були встановлені. На сьогодні можна сказати, що натовп нікого окремо не виділяє, робить людей схожими.

Задля своєї безпеки молоді потрібно уникати місць масового скупчення людей. Приходити на заходи необхідно з кимось. Близькі люди прийдуть на допомогу завжди в першу чергу. Також необхідно продумати одяг, в якому йти на захід. Не слід надягати просторі сукні, балахони, краватки, шарфи тощо, а жінкам – взувати високі підбори. Бажано, щоб взуття щільно охоплювало ноги, а ще краще – було зашнуровано, а одяг прилягав до тіла.

В разі перебування в місці масового скупчення людей, потрібно бути обачним і прорахувати ходи відступу заздалегідь, а якщо виникає загроза життю, зберігати спокій, знаходитись якомога ближче до флангів натовпу.

Сьогодні ми не уявляємо нашого життя без транспорту, тому не можна залишити без уваги й небезпеки, з якими стикаються студенти, що живуть у віддалених від вишу районах, містах чи селах.

За участю транспорту, який надає сервіс з перевезення пасажирів, на дорогах України стається дуже багато дорожньо-транспортних пригод.

Суттєвим кроком до зменшення аварійності могло б стати доручення працівникам Державної служби України з питань безпеки на автотранспорті перевірок місць, де зберігаються транспортні засоби, контролю своєчасності проходження медогляду водіїв, технічного огляду транспорту, наявності у водія права на перевезення пасажирів тощо.

За наявності таких обстежень ряд небезпек, які призводять до смерті та травмують людей на автошляхах, суттєво зменшився б, а винні водії позбулися ліцензії.

В аваріях на дорогах винні не лише водії автомобілів, а й часто самі пішоходи, які порушують правила дорожнього руху. За своє життя відповідають самі пішоходи, тому щоб залишитися цілими, здоровими та неушкодженими їм краще пропустити автомобіль, навіть трохи запізнитися на роботу чи навчання.

Через те, що у вищих навчальних закладах навчаються студенти з інших міст, їм доводиться винаймати квартири чи жити у гуртожитках. Студенти гуртожитків дуже часто скаржаться на незадовільні умови проживання. Гуртожиток – «школа виживання», там з'являються нові у житті молодих людей небезпеки, до яких вони не звикли – це вибиті віконні стекла, розетки, що не працюють, зламані ліжка та інші проблеми. Необхідно чимало потрудитися, щоб довести кімнату до жилого стану. Деякі студенти починають самостійно лагодити проводку, розетки, крани, склити вікна і встановлювати батареї, хоча робити цього не зобов'язані. За самостійного усунення всіх несправностей обов'язково необхідно повідомляти адміністратора про якість та кількість меблів, що наявні в кімнаті, та звіряти з описом адміністратора. Якщо цього не зробити зі студента спокійно можуть зажадати стільці, полиці, тумбочки та інші предмети, які начебто були в кімнаті рік тому. Звичайно, якщо гарненько поплакатися адміністратору на нежитловий вигляд кімнати, можна випросити що-небудь з його заповітних сховищ, але це буває вкрай рідко.

Усі студенти дотримуються правила: зайвих речей в гуртожитку не буває. Не треба від чогось відмовлятися та питати: «Куди я подіну це засмальцьоване покривало?» або «Навіщо мені така погнута лампа?» Беруть усе – стане в нагоді!

Крім незадовільних умов, студенти також стикаються з такими проблемами, як економія на опаленні, необхідність митися холодною водою та багато інших. Такі обставини несуть небезпеку для здоров'я та життя.

Не всі студенти можуть змиритися з такими умовами, і більшість з них вимушені йти працювати, щоб поліпшити своє існування, мати змогу винаймати квартиру. А деякі молоді люди навіть мають працювати після закінчення занять, щоб сплатити за своє навчання.

Студенти можуть легко потрапити на гачок аферистів, бо саме вони намагаються заробити швидко та легко, вони наївні та довірливі, бо не мають ще достатнього життєвого досвіду.

Переважну більшість оголошень про роботу вдома у засобах інформації подають з метою шахрайства. Тут виникають дві основні небезпеки: або молода людина виконає роботу і їй нічого не заплатять, або її попросять за щось заплатити і вона втратить гроші.

Яскравими прикладами такого шахрайства є пакування чаю або збірка канцелярських ручок дома. Аферисти кажуть, що відправлять адресату посилку з товаром, який потрібно зібрати або упакувати й відправити їм назад, але спочатку за неї необхідно внести заставу, а коли робота буде виконана за неї заплатять. Насправді ж, за внесення пристойної застави студенти отримують посилку з непотребом, або не отримують її зовсім. В іншому варіанті афери висилають посилку без застави, але після того як робота виконана та пакування відправлено назад, ніякої оплати праці молоді люди не отримують.

Шахраї можуть запропонувати роботу в інтернеті, пошук або дзвінки до клієнтів, збір будь-якої інформації, роботу з текстами тощо. Одному з авторів статті теж довелося побувати в ролі жертви обману. Завдання полягало в тому, щоб вигадати рекламу і за місяць знайти 300 осіб, які мають зареєструватися на сайті та звантажити безкоштовний урок. Коли завдання було виконано і справа дійшла до заробітної плати, шахраї спочатку просто видалили свою сторінку з соціальної мережі, потім її знову відновили, а на повідомлення перестали відповідати.

Найнеприємніше, що жертвами такого шахрайства, найчастіше стають жінки в декреті, студенти, інваліди. Шахраї знають, що це якраз ті категорії людей, які особливо зацікавлені в робо-

ті вдома, і не мають можливості шукати винних та притягати їх до відповідальності.

Студенти для своїх розваг часто відвідують дискотеки, але ніхто з них не думає про те, що там може бути небезпечно. Є особлива категорія молодих людей, які ведуть виключно нічний спосіб життя та піддають себе великій небезпеці. Від задимленості та тютюнового диму у приміщеннях дискотек виникають проблеми з очима і дихальними органами, від гучної музики погіршується слух. Не варто забувати й про пожежну небезпеку. Окрім того, клуби та дискотеки часто є розсадниками всіх мислимих і немислимих пороків.

Наприклад, на дискотеках чи концертах активність натовпу, рівень його дій та наслідки залежать від кількості випитого алкоголю. Скляна пляшка, яку вдалося пронести, є небезпечною зброєю в руках хулігана. В алкогольному сп'янінні людина не здатна стримувати свою агресію, затіває сварки й бійки й наражає на небезпеку багатьох людей, що прийшли відпочити та розважитись.

Крім випадків пов'язаних з алкоголем, також бувають викрадення студентів, ґвалтування, в основному дівчат. Тому, ще раз хочеться зауважити, що потрібно приходити на такі заходи лише зі своїми близькими або друзями, на яких можна покластися у різних небезпечних ситуаціях і бути з ними поруч, бо крім них майже ніхто не кинеться на допомогу серед незнайомих людей. А якщо приходити одному, то є висока ймовірність, що молода людина може стати жертвою, не очікуючи на такий оберт обставин.

Для уникнення розглянутих небезпек в житті студентів потрібно залучати їх до спортивних заходів, суспільних робіт, творчості у різноманітних секціях та гуртках. Частіше за все, участь у таких групах призводить до того, що людина знаходить своїх однодумців та може спілкуватися з ними не тільки на заняттях, але й у вільний час. Це, у свою чергу, є гарантією того, що студент буде займатися чимось важливим для себе, та часу на «ненадійних» друзів буде менше. Якщо ці секції спортивні, то вони привчають ще й до дисципліни та ведення здорового образу життя.

Для зменшення ризику виникнення небезпек життєдіяльності студентської молоді бажано використовувати досвід батьків, вчителів та інших дорослих, які мають вплив на молодь, у студентському житті, проводити відверті розмови зі студентами на теми шкідливості поганих звичок, споживання алкоголю, тютюнових виробів та наркотичних засобів; необхідності триматися осторонь масових скупчень людей тощо.

Висновки. Отже, сьогодні у нашому суспільстві існує гостра проблема, пов'язана з високим рівнем небезпек української студентської молоді, що потребує детального аналізу. Підхід до розв'язання причин виникнення проблем студентів означає залучення до вирішення означеної потреби не лише представників галузі охорони здоров'я, але й освіти, культури, соціальної роботи тощо. Як свідчить світовий досвід, головним чинником є спосіб життя, бо від нього залежать дії людей відносно інших. Тому, щоб уникати небезпек, потрібно починати змінювати світ з себе.

Список літератури:

1. Дані Державного навчального закладу «Криворізький центр підготовки та перепідготовки робітників кадрів будівельної галузі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://centrkrog.narod.ru/zahodibezpekitolpa.html.
2. Дані щоденника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://1njcrf9.diary.ru/p201198194.htm.
3. Дані Казанських відомостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kazved.ru/article/20574.aspx.
4. Дані Головного управління Держпродспоживслужби у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lvivdpss.gov.ua/prychyny-ta-umovy-vynyknennya-spalahiv-hrupovyh-infektsijnyh-zahvoryuvan-za-2017-r/.
5. Дані збірника мудрості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sbornik-mudrosti.ru/poslovicy-i-pogovorki-pro-opasnost/.
6. Дані знання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://znanija.com/task/6948823.

Омельницкая Е.В., Долженкова Е.В.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОПАСНОСТИ В ЖИЗНИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ И ПУТИ ИХ ИЗБЕЖАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные опасности, которые постигнут студентов почти каждый день со стороны самих студентов. Побеждай опасности умом и опытом. Пословица говорит о том, что всегда надо быть благоразумным, тогда и опасности не страшны. Человек, как социальное существо, живет и развивается внутри общества, извлекая знания о мире, которые позволяют индивиду создавать себе и своим близким наиболее приемлемые условия существования.
Ключевые слова: студенческая молодежь, опасности, отравления, массовые скопления людей, суицид.

Omelnitskaya E.V., Dolzhenkova H.V.
Oles Honchar Dniprovsky National University

DANGERS IN THE LIFE OF STUDENT YOUTH AND WAYS TO AVOID THEM

Summary
In the article deals with the main dangers that students face almost every day. Defeat the dangers of mind and experience. The proverb says that you always have to be wise, then the dangers are not terrible. Man, as a social being, lives and develops within society, extracting knowledge about the world, which allows an individual to create the most acceptable conditions for existence for himself and his relatives.
Keywords: student youth, danger, poisoning, mass congestion of people, suicide.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

ФЕНОМЕН БІЛЬШОВИЗМУ В РОБОТІ Є. МАЛАНЮКА «ДО ПРОБЛЕМИ БОЛЬШЕВИЗМУ»

Грабовська І.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проводиться аналіз основних положень та гіпотез, висловлених видатним українським поетом, публіцистом, аналітиком та громадським діячем Євгеном Маланюком у роботі «До проблеми большевизму». Показано, що дослідник висунув низку цікавих ідей щодо сутності феномена більшовизму, зокрема, що жовтнева революція в Росії 1917 р. була більшовицьким переворотом; більшовизм став механізмом і формою оновлення Російської імперії; СССР стала «соціялістично-комуністичною» (Є. Маланюк) імперією; совєтський тоталітаризм був найжорстокішим у світі; більшовизм є суто російським явищем, тощо. Дослідження робить наголос на небезпечності для України та світу недооцінки загроз з боку неоімперії сучасного Кремля.
Ключові слова: Є. Маланюк, більшовизм, робота «До проблеми большевизму», українська діаспора, спадок, антиколоніальний дискурс.

Постановка проблеми. У з'ясуванні питання щодо колоніальності/неколоніальності України (відповідно її постколоніальності чи неправомірності визначення постсовєтського періоду історії країни як постколоніального) вагомою доказовою базою можуть слугувати роботи значної кількості представників інтелектуального прошарку української діаспори ХХ століття. До таких досліджень із повним правом можна віднести роботу Є. Маланюка «До проблеми большевизму» [10], яка вийшла друком у Нью-Йорку в 1956 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремої цілісної роботи, присвяченої аналізу феномена більшовизму у вище зазначеній роботі Є. Маланюка наразі не існує. Проте, дослідження Є. Маланюка «До проблеми большевизму» дуже часто згадується при аналізі творчості цієї видатної особистості.

Отже, **метою даної статті** є дослідження феномена большевизму в роботі Є. Маланюка «До проблеми большевизму», аналіз аргументації, яку наводить відомий український діаспорний дослідник щодо імперськості як царської Росії, так і «соціялістичної імперії» (Є. Маланюк) СССР та обґрунтування колоніального статусу УССР в межах оновленої московської імперії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, варто зазначити, що антиколоніальний антиросійський дискурс, неможливий на теренах СССР і відповідно, УРСР, активно і грунтовно розвивався інтелектуальною частиною української діаспори протягом майже всього ХХ століття. Не дивлячись на складний психологічний та фінансовий стан більшості представників української політичної (інтелектуальної) діаспори, сьогодні маємо дякувати їм за цілі напрямки досліджень із царини українознавства, які ще довго б залишались лакунами у вітчизняному дискурсі через неможливість їхнього розвитку в межах офіційної совєтської гуманітаристики. До таких напрямків належить і антиколоніальний (антиімперський) дискурс, яскраво представлений у цілій низці робіт українських діаспорних дослідників [3]. Про цей факт не можна не сказати, коли звертаєшся до інтелектуального спадку тих, хто свій талант, час та енергію присвятив вивченню проблем далекої Батьківщини – України. Це часто відбувалось у трагічний спосіб, можливо, найточніше описаний Ю. Крістевою у роботі «Самі собі чужі», коли людина перетворюється на суцільну психологічну травму, бо «чужинець – це людина, в якої під панциром активіста чи невтомного «працівника-іммігранта» здирано шкіру» [7, с. 13]. Такі люди особливо чутливі до зла, що існує у світі. Так Є. Маланюк у брошурі «До проблеми большевизму» стверджує: «Не треба бути містиком, щоб відчути, що живемо в добі, коли присутність і активність Зла є майже наочна» [10, с. 13]. Про «душевну оголеність» українця-емігранта говорить між іншими проблемами Є. Маланюк: «Ми, спеціяльно українці-ізгої, відчуваємо не лише присутність, а й саму **природу** Зла з такою гостротою, з якою сатану відчували хіба люди Середньовіччя» [10, с. 13]. Доля українських політичних емігрантів була дуже тяжкою та складною.

Життя на чужині Є. Маланюка було так само не простим. Проте, маємо у його доробку значну кількість творів антиімперського спрямування, як наукових, так і художніх.

Робота Є. Маланюка «До проблеми большевизму» не є винятком із низки антиколоніальних розвідок як представників політичної діаспори Європи та США, так і з доробку самого автора вказаної брошури.

Беручись до аналізу специфічно російського явища, яким, на думку Є. Маланюка, є російський більшовизм, початок якому поклала російська революція 1917 р. (до речі, в тексті роботи дослідник частіше вживає поняття «жовтневий», або «большевицький переворот»), автор вдається до декількох цікавих ідей-зауваг. Насамперед він стверджує, що «комуністична **легенда** Москви

з її «інтернаціоналізмом» та «будовою соціялізму» (очевидно, марксівського), хоч яким важливим знаряддям в загальнім арсеналі Москви не є, одначе не вичерпує проблеми, і... istотної ролі не відіграє. Найскорше, як всяка вимізкувана ідеологія, є вона лише свого роду димовою завісою, якою маскується реальну істоту явища, що зветься большевизм» [10, с. 6]. І далі: «Большевизм бо – поняття значно ширше за комунізм, що становить лише один... з псевдонімів большевизму» [10, с. 6]. З цією думкою автора дослідження більшовизму варто погодитись, адже будь яка життєва реальність завжди розширює межі теорії, інколи до невпізнанності. Варто зауважити, що вище наведене твердження Є. Маланюка повністю співпадає з положеннями щодо природи більшовизму, висловленими, зокрема, у тепер вже класичній праці всесвітньо відомого російського філософа Н. Бєрдяєва «Истоки и смысл русского коммунизма». Знання марксівської теорії не допоможе зрозуміти сутність більшовизму, вважає Н. Бєрдяєв. Вже у перших рядках свого твору він пише: «Русский коммунизм трудно понять вследствие двойного его характера. С одной стороны он есть явление мировое и интернациональное, с другой стороны – явление русское и национальное. Особенно важно для западных людей понять национальные корни русского коммунизма, его детерминированность русской историей. Знание марксизма этому не поможет» [1].

Є. Маланюк теж наголошує на органічності більшовизму для російського народу. Він пише: «Як явище історичне, воно не може не бути органічним, отже зв'язаним з певним географічним тереном, з певним населенням, з певним історичним типом людини, з історією певного народу, з умовинами певного культурного "клімату"« [10, с. 7].

До речі, Є. Маланюк визнає за Н. Бєрдяєвим глибоке розуміння сутності марксизму, посилаючись на роботу «Соціалізм як релігія». «...відомий тепер філософ – М. Бєрдяєв в одній з ранніх своїх статтей, що носила вимовний наголовок «Соціялізм як релігія» (р. 1906) підкреслив в марксизмі «брехню», «в'язницю духа» і «зло майбутнього», – зазначає дослідник. – Бєрдяєв вже відчув демонізм марксизму, культ безособовости, безобличности, небуття й пророчо передбачив в нім «релігію навиворіт»: безсумнівний його антихристиянізм» [10, с. 17].

А ось що про більшовизм пише сучасний російський філософ В. Кантор: «Марксизм был усвоен паразитарно. ... с марксизмом большевики попытались обойтись вполне по-степному, как с украденным у соседа созревшим плодом, потреблять который не умели. Разумеется, результаты такого усвоения западной теории были чудовищные, по сути своей ордынские. Запад силен личностным развитием, а в орде независимая личность – явление немыслимое. Поэтому и было выбито все, что хотя бы напоминало о личностном своеобразии. Думая рвануться на Запад, вернулись в Московскую Русь» [5, с. 34].

Заслуговує на увагу й ідея Є. Маланюка щодо сил, зацікавлених у підтримці комуністичної ідеї в її московському варіанті. Дослідник вважає, що у сучасному йому світі існують сили, які не лише толерують ідею «марксівського соціялізму-комунізму», а й активно сприяють її поширенню та утвердженню. Саме вони є тими зовнішніми силами, які дозволяють так довго існувати «абсурдній» імперії – СССР. «Немає сумніву, – пише Є. Маланюк, – тим більше по надто переконливих досвідах останнього часу, що комунізм Москви, як і очолювана нею імперія – без помочі тих зовнішніх чинників – давно вже перестали б існувати. І то не лише наслідком активного спротиву органічних сил всередині СССР, а й просто наслідком абсурдальности самої механічної конструкції совімперії, яка тримається лише мільйоновою поліційною внутрішньою армією, пляновим нищенням органічности в людині й систематичним витереблюванням духовного життя у підбитих і обернених в рабство народів...» [10, с. 5].

Як вважає автор розвідки «До проблеми большевизму», така підтримка московського комунізму-більшовизму у світі пояснюється страхом перед націоналізмом як ідеологічною платформою та ненавистю до нього як політичної практики. У роботі «До проблеми большевизму» Є. Маланюк зауважує: «Ці ж самі чинники – від самого початку реставрованої большевизмом імперії вперто називали й називають її «Росією», мимо конституційних в ній змін, всупереч офіційній назві СССР. Ця «Росія», видно, більше відповідає їх сентиментам, а одночасно лоскоче імперіялістичні амбіції большевиків, що стали «дворянами» совімперії» [10, с. 5]. Як бачимо, на відміну від деяких сучасних українських вчених, які заперечують імперськість СССР і, відповідно, колоніальність України, Є. Маланюк – представник політичної української діаспори – у 60-х роках XX століття та й у більш ранніх творах, однозначно кваліфікує СССР як «соціялістичну» імперію, що стала новітнім продовженням царської Російської імперії, її реінкарнацією у XX столітті.

Варта уваги й думка автора про роль ідеї комунізму у виправданні тоталітарної практики совєтського режиму. Є. Маланюк зазначає, що комунізм «...тут відіграє ролю своєрідного **оправдування** совєтської системи постійного терору і періодичного «геносиду», бо, мовляв, великі цілі («комунізму») вимагають великих жертв» [10, с. 5]. «Це є характеристичне «підведення» під злочин захисної ідеології» [10, с. 5-6], – зазначає дослідник. Злочинність тоталітаризму СССР, що відпочатково набув форми «диктатури пролетаріату», мала найрізноманітніші прояви. «Він позначився становленням культу особи, масовими репресіями та знищеннями мільйонів людей за політичними чи соціальними мотивами, прискоренням модернізаційних процесів у соціально-економічній сфері у формі примусової колективізації та індустріалізації, які також супроводжувалися мільйонами людських жертв» [6, с. 165].

На міжнародній арені совєтський імперіалізм проявив себе у створенні так званих «країн соціалістичного табору», про які Є. Маланюк у брошурі «До проблеми большевизму» пише: «В результаті маємо по другій світовій війні таку цинічну пресову термінологію, як ... «комунонімці», «комуно-чехи»..., так ніби на тих теренах не існує звичайна імперіалістична окупація Москви...» [10, с. 6].

Цінним моментом роботи «До проблеми большевизму» є той факт, що автор намагається розібратися в існуючій проблемі на підставі

осмислення свого власного досвіду участі в революційних подіях початку доби, цілком свідомо проводячи паралелі між царською, імперською Росією та більшовизмом. «В першім же подуві большевизму, з першою ж промовою Леніна, люд московський – крізь «марксистичну» фразеологію – відчув традиційний дух **автократії**, дух **історичного царизму**, дух істотно москалеві **рідний**» [10, с. 10], – стверджує Є. Маланюк. І далі дослідник зазначає: «Можна лише, навіть без зайвої аргументації, ствердити, що т.зв. російська революція, бувши в істоті своїй розпадом імперії, знайшла в большевиках **зміну обслуги імперської машини**. Її вже не в стані були обслуговувати здегенеровані нащадки історичного, поважно ослабленого культурно-чужими «окраїнними» домішками, «служилого дворянства». Та ще й в такім критичнім моменті для імперії, коли вона в блискавичнім темпі тратила заграбовані колонії й опинялася в стані «голої» етнографічної Московщини...» [10, с. 11-12].

Отже, для Є. Маланюка було абсолютно ясно, що більшовизм відпочатково був явищем неоімперським. Він не передбачав реального створення багатонаціональної держави, як то заявлялось вождями пролетаріату. Автор декларує, що Україна як була колонією Російської імперії, так і залишилась нею в епоху більшовизму. Протягом усього того часу «спільної» історії царизм культивував у російському народові «...люту злобу... до... хахлов-«черкасішек»... і всієї немосковської решти світу, яка раніш чи пізніш мусить бути, мовляв «нашою», хоче вона того чи не хоче. «Стерпітся-слюбітся», як каже московське прислів'я, а ні, то «примучим», як звучить не менш характеристичне дієслово з московської державницької термінології» [10, с. 55], – зазначає Є. Маланюк.

Як і в часи так званої класичної Російської імперії совєтський інтернаціоналізм найточніше описується словами одного із найреакційніших діячів Російської імперії М.І. Каткова. Він висловив сутність специфічної «любові» колонізатора – російського шовініста до України: «Прекраснее Малороссии нет страны в мире. И главное то, что у нее теперь нет истории, – ее историческая жизнь давно и навсегда кончена. Есть только прошлое, песни. Легенды о нем – какая-то вневременность. **Это меня восхищает больше всего**» [12, с. 30].

Цікавими є роздуми автора брошури з приволу того, що більшовизм зробив з людиною, який тип людини він цілеспрямовано формував. Слухняні гвинтики системи вироблялись жорстокими способами. «Більшовики самі друкували в місцевих ЗМІ списки страчених, нікого й нічого не стидаючись. ...Практику публікування списків страчених невдовзі представники іншого тоталітарного режиму – нацисти. Окупаційні газети, а так само плакати, випущені окупаційною владою, містили довгі переліки українців, страчених у помсту за якусь дію чи просто так, для перестороги» [4, с. 46].

А «улюбленець партії», як його називав Ленін, Н. Бухарін в роботі «Економіка перехідного періоду» писав про те, що розстріли та терор є ефективним засобом формування нової людини комуністичної доби. На полях книги Ленін зазначив, що повністю згоден із цією позицією Бухаріна.

Усе це не було випадковістю. Воно піднялось із глибин російського менталітету. Тому і більшовизм надовго «прижився» в оновленій совєтській імперії. «І коли прийшла так звана большевицька революція (яка в дійсності була лишень початком збройної реставрації імперії, започаткувавши ряд імперіалістичних воєн Москви), то не тільки світ, але й бувші «російські» народи – незмірно дивувалися нелюдським методам большевиків, своєрідному адміністраційному устроєві большевицької держави (Чека, терор, як система, презирство до людини), нечуваному кровожерству влади, безприкладному цинізмові й нелюдській жорстокості московського народу» [10, с. 33].

Сучасний відомий в РФ філософ В.К. Кантор писав, що більшовизм розбудив у людині тієї доби найгірші, найогидніші інстинкти. Фактично таку ж думку висловив його колега І.К. Пантін [11].

Висновки. Талант Є. Маланюка-поета (геніальні поети, як відомо, наділені даром провидіння) дозволив йому у далекому 1956 р. (рік видання брошури) передбачити неможливість для Росії вирватись із порочного кола власної історії через «...психоісторичний комплекс "царе-православія", скристалізований за татарщини і закам'янілий здається вже навіки в невольничій душі московського народу» [10, с. 63]. Отже, за Є. Маланюком, більшовизм – це російський неоімперіалізм із жорсткою тоталітарною системою державного правління, заснований на масовому терорі та зневазі до індивідуальної та колективної особистості. У ідеологічному плані режим озброєний пристосованою до специфіки Росії комуністичною теорією.

Сучасний знаний у світі аналітик А. Ілларіонов зазначає: «Той процес розпаду, який почався на початку 20-го століття з розпаду Російської імперії, продовжився на рубежі 80-х, 90-х років з розпадом Радянської імперії, – цей процес не закінчений. Тому що Російська Федерація побудована за тим самим принципом, за яким був побудований Радянський Союз зразка 22-го року і який розпався в 91-му році» [див. 8].

Новий імперський реваншизм спостерігається сьогодні у вигляді путінізму сучасної РФ. І гібридну війну, яку веде Росія проти України сьогодні можна з повним правом вважати ще й колоніальною. Як справедливо зазначає відомий український політолог І. Лосєв, «було б помилкою вважати, що колоніалізм – це лише історичний феномен. Він є, розвивається та видозмінюється також і в наш час, виступаючи вже у формі неоколоніалізму, породжуючи нові свої варіанти панування економічного, інформаційного, культурного тощо. Але його сутність – нерівноправ'я, визискування, диктат – залишається незмінною. І не треба думати, що поле докладання його зусиль – лише Африка, Азія й Латинська Америка. У певному сенсі колоніалізм не знає кордонів» [9, с. 22-23].

Тому не можна не погодитись із думкою Е. Блан про те, що «бачення нинішньої Росії вже не може задовольнитися плиткими коментарями тих світських кремлезнавців, які вперто ходять у «рожевих окулярах». Усупереч тим, хто – в Росії та інших країнах – розпачливо намагається прикрасити бісів у білому, для Європи... настала пора остаточно усвідомити надто реальну загрозу цього мафіозного неототалітаризму. Й настала давно!» [2, с. 360].

Список літератури:

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Николай Бердяев. – [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdyaev/berdn015.htm.
2. Блан Е. Родом із КГБ. Система Путіна / Елен Блан. – К.: Темпора, 2009. – 360 с.
3. Грабовська І.М. До характеристики совєтського типу постколоніалізму (українська специфіка) / І.М. Грабовська // Zwiastowac. Nauki i praktyki. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju. 30.01.2017-31.01.2017 – Warszawa. – С. 71-74.
4. Грабовський С., Лосєв І. Azat Qirim чи колонія Москви? Імперський геноцид і кримськотатарська революція. – К: Видавничий дім «Стилос», 2017. – 120 с.
5. Кантор В.К. Западничество как проблема «русского пути» / В.К. Кантор // Вопросы философии. – № 4. – 1993. – С. 24-34.
6. Кобченко К. Тоталітаризм і Україна: досвід минулого та виклики сучасності / Катерина Кобченко // Українознавчий альманах. Вип. 18. – К.: Україна, 2015. – С. 164-171.
7. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
8. Лащенко О. Андрій Ілларіонов про Україну, Путіна та неминучий розпад Росії. Інтерв'ю / Олександр Лащенко. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/28482959.html.
9. Лосєв І. Не заморські, але залежні. Чи є підстави вважати Україну колишньою російською колонією / Ігор Лосєв // Український тиждень. – № 44 (520). – 3-9.11.2017. – С. 22-23.
10. Маланюк Є. До проблеми большевизму / Євген Маланюк. – Ню Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України – Спілка Української Молоді Америки, 1956. – 83 с.
11. Пантин И.К. Россия в мире: историческое самоузнавание / И.К. Пантин // Вопросы философии. – № 1. – 1993. – С. 20-30.
12. Цит. за: Мороз В. Мойсей і Датан / Валентин Мороз. – Торонто-Балтімор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. – 51 с.

Грабовская И.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФЕНОМЕН БОЛЬШЕВИЗМА В РАБОТЕ Е. МАЛАНЮКА «К ПРОБЛЕМЕ БОЛЬШЕВИЗМА»

Аннотация
Проводится анализ основных положений и гипотез, высказанных выдающимся украинским поэтом, публицистом, аналитиком, общественным деятелем Евгением Маланюком в работе «К проблеме большевизма». Показано, что исследователь выдвинул ряд интересных идей относительно сущности феномена большевизма, в частности, что октябрьская революция в России 1917 г. была большевистским переворотом; большевизм стал механизмом и формой обновления Российской империи; СССР стал «социалистически-коммунистической» (Е. Маланюк) империей; советский тоталитаризм был самым жестоким; большевизм является сугубо российским явлением и т.д. Исследование указывает на опасность для Украины и мира недооценки угроз со стороны неоимперии современного Кремля.
Ключевые слова: Е. Маланюк, большевизм, работа «К проблеме большевизма», украинская диаспора, наследие, антиколониальный дискурс.

Grabovska I.M.
National Taras Shevchenko University

THE PHENOMENON OF BOLSHEVISM IN THE WORK Y. MALANYUK «TO THE PROBLEM OF BOLSHEVISM»

Summary
An analysis of the main provisions and hypotheses expressed by the outstanding Ukrainian poet, publicist, analyst, public figure Yevgen Malanyuk in his work «To the Problem of Bolshevism» is being conducted. It is shown that the researcher put forward a number of interesting ideas on the essence of the phenomenon of Bolshevism, in particular, that the October Revolution in Russia in 1917 was a Bolshevik coup; Bolshevism became the mechanism and form of renewal of the Russian Empire; the USSR became a «socialist-communist» (Y. Malanyuk) empire; Soviet totalitarianism was the most cruel; Bolshevism is a purely Russian phenomenon and so on. The study points to a danger for Ukraine and the world of underestimation of threats from the neo-empire of the modern Kremlin.
Keywords: Y. Malanyuk, Bolshevism, work «To the Problem of Bolshevism», Ukrainian Diaspora, heritage, anti-colonial discourse.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.038.14(477)(092)

КАЗИМИР МАЛЕВИЧ: ХУДОЖНИК, НОВАТОР, ПЕДАГОГ

Мендерецька Н.В.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена ювілейному року Казимира Малевича. Розглядаються аспекти його художньої, педагогічної та громадської діяльності українського періоду. Художник повстає неординарною, унікальною особистістю світового рівня, новаторські ідеї якого змінили уявлення про авангардне мистецтво XX століття. Основоположник та ідеолог безпредметного, нефігуративного живопису, творчий, художній та літературній спадок якого формує скарбницю світового мистецтва нашого часу.
Ключові слова: Казимир Малевич, авангард, супрематизм, живопис, педагогічна діяльність.

У 2018 році відзначають 140 років з дня народження Казимира Малевича – відомого українського і радянського художника-авангардиста польського походження, основоположника одного з найбільш ранніх проявів абстрактного мистецтва – супрематизму.

Постановка проблеми. Малевич є одним з найбільш досліджених авангардних художників XX століття. Однак з-поміж цих ретельно проаналізованих періодів творчості, таких як Московський, Пітерський, Вітебський, останній – Київський період, залишається найменш дослідженим. Це зумовлює інтерес до означеної теми, необхідність розгляду питань мистецького та педагогічного спадку видатного митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Декілька років тому вийшов двотомник листів Казимира Малевича і спогадів про нього («Малевич о себе. Современники о Малевиче. Письма. Документы. Воспоминания. Критика» [1]) – найповніше й найфундаментальніше зібрання текстів про життя і творчість художника, з якого можна дізнатися чимало цікавого про непересічну особистість митця. Серед науковців, які зверталися до вивчення творчого спадку та життя художника, багато європейських, російських та українських мистецтвознавців. Особливе місце серед видань займає монографія «Малевич» [4] Жана-Клода Маркаде. Монографія «Малевич» французького дослідника Жана-Клода Маркаде є українською редакцією його франкомовної книги «Malйvitch» (1990). Праця Маркаде стала першою книгою, що охопила всю еволюцію творчості польсько-українсько-російського маляра, архітектора, теоретика, педагога й мислителя. На відміну від багатьох інших досліджень, присвячених Малевичу, вона відрізняється увагою до українського коріння видатного митця (Казимир Малевич народився в Києві й до 17 років проживав в Україні), його малярської поетики, впливів українського селянського мистецтва на творчість Малевича. З українських авторів варто відзначити антології «Малевич та Україна» [2] професора Дмитра Горбачова, а також останній науковий досвід вивчення спадку митця за віднайденими рукописними спогадами, дослідниці творчості, мистецтвознавця Тетяни Філевської [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато дослідників його творчості не виділяють Київський період митця, як окремий період. Він лише згадується у контексті викладання в Київському художньому інституті. Окрім опублікованих статей в журналі «Нова ґенерація», донедавна не було жодних матеріалів, які могли би стати основою для дослідження: не було жодної інформації про те, чим займався Малевич у Києві, в чому конкретно полягла його діяльність як митця і викладача.

Мета статті. Головною ціллю статті є спроба розглянути аспекти художньої, педагогічної та громадської діяльності Казимира Малевича українського періоду його творчості у контексті його художнього спадку світового рівня, супрематичні ідеї якого змінили уявлення про авангардне мистецтво XX століття.

Виклад основного матеріалу. Народився Казимир Малевич у Києві у сім'ї Северина та Людвіки Малевичів. Батько був інженером цукрового виробництва, сім'я часто переїжджала з одного містечка до іншого, від однієї цукроварні до іншої. До 17 років жив на Поділлі (Ямпіль), Харківщині (Пархомівка, Білопілля), Чернігівщині (Вовчок, Конотоп). Малювати вчився у Миколи Пимоненка в Київській мистецькій школі (1895-1897). У 1904 році переїхав до Москви, але згодом, поживши недовго у білокам'яній, червоному Пітері та білоруському Вітебську, в 1927 році знову переїхав до Києва.

За менш ніж десять років його живопис проходить різні етапи і впливи

– через імпресіонізм, символізм, неопримітивізм, сезанізм, футуризм, кубізм, алогізм та інші – доки врешті не приходить до безпредметного мистецтва. 1915 року на «Останній футуристичній виставці "0,10"» у Петрограді Малевич вперше показує серію супрематичних полотен, в тому числі «Чотирикутник», що увійшов в історію мистецтва як «Чорний квадрат» [3, с. 94].

У 1917-1918 роках в міру того, як ідеологія Жовтневої революції пред'являла все більші вимоги до представників руського авангарду – єдиній групі художників, які підтримали її з самого початку, Малевичу ставало все складніше знаходити ідеологічні виправдання для своєї художньої

практики. Його особисті політичні погляди, близькі до анархізму, який на його думку повною мірою відповідав його естетиці, після придушення більшовиками анархістського бунту в Кронштадті в 1918 році, тільки загострювали становище.

Прийняте Малевичем рішення покинути живопис стало трагічним досвідом у мистецтві XX століття, момент, коли «нуль» майже втілився прямо на полотні. Мова йде про декілька картин, у яких «біла» (точніше, злегка тонована) форма пливе на грані видимості по білому простору полотна. Не пред'являючи майже нічого, окрім жалюгідних відмінностей тону й матеріальних слідів пензля, ці взірці «білого-на-білому» іноді, навіть демонструвалися на білій стелі, яка підкреслювала можливість їх розчинення, подібно до самих білих квадратів в архітектурному просторі [8, с. 133].

Після революції Малевич був притягнутий до виконання низки культурних і агітаційних завдань (від формування нових музейних колекцій до дизайну плакатів), але головним полем його діяльності стала педагогіка. Усунувши у 1919 році Шагала з посади директора Народного художнього училища у Вітебську і підтримкою Ель Лисицького (1890-1941), який був значно молодший за нього, Малевич започаткував школу Уновіс (з рос. «Учредители нового искусства»). Живописна продукція його учнів, по більшості ще підлітків, була у кращому випадку вторинною. Як же дивно, мабуть, виглядали неопалювані кімнати Уновіса, наповнені бравурними зображеннями красних квадратів, у розквіті тяжкої економічної кризи, Громадянської війни і голоду! Але, саме там Малевич разом з учнями почав розробляти свою концепцію архітектури, якою активно продовжує займатись у Ленінградському Державному інституті художньої культури, який він очолив у 1922 році. Оскільки про реальне будівництво не йшлося, то архітектура розглядалася Малевичем як мова, розкладалася на елементи та аналізувалася майже так як живопис: що є нуль в архітектурі? Як буде розвиватися архітектура позбавлена функції? Результати цього дослідження – моделі ідеальних міст і домів, названі архітектонами з їх багато чисельними консолями і проблематизацією класичної опозиції стовпа і балки – безпосередньо вплинули на виникнення інтернаціонального стилю в архітектурі і містобудівництві (особливо після їх публікації за посередництвом Ель Лисицького в деяких європейських виданнях у середині двадцятих років).

В той час, коли абстрактний живопис, замудрі поезії і формалістична критика були визнані буржуазними, елітськими і все частіше слугували мішенню радянській політичній цензурі, архітектурні пошуки, навіть такі утопічні як у Малевича і його послідовників, зберігали відносну свободу. Але невдовзі після смерті Леніна (у 1924 році) репресіям були піддані усі сфери культурної активності, і навіть архітекторам прийшлося прийняти ті героїчні, неокласичні пропорції, яких потребували сталінські цензори. Малевич продовжує викладати (все меншій кількості студентів) і багато працює над теоретичними текстами (більша частина яких буде опублікована лише пізніше), а в кінці двадцятих років повертається до живопису. Але, оскільки абстракція стає відтепер майже політичним злочином, він зайнявся досить дивною практикою – а саме почав рухатися у зворотному напрямку на шляху еволюції свого мистецтва, аж до кубофутуризму, і навіть імпресіонізму, датуючи при цьому нові роботи заднім числом, так як ніби вони були створені ще за молодості [8, с. 134].

З 1918 року художник багато викладає в Петрограді, Москві та у Вітебську, де з організованого ним об'єднання УНОВИС (Утвердители нового искусства) складається група його учнів та послідовників. У цей час також пише свої програмні тексти. Період активної педагогічної роботи закінчується 1926 року із закриттям ГИНХУКу (Государственного института художественной культуры) у Ленінграді. Наступного року Малевич їде до Варшави та Берліна, де відбуваються його виставки [3, с. 94].

Усе життя Казимир Малевич усіляко підкреслював, що його художнє бачення світу сформувало українське село. Цей факт підтверджують і мистецтвознавці, що досліджують творчість художника ось уже 80 років після його смерті. Українська селянська хата, білостінна мазанка, багато яких Малевич бачив в українських селах, де був поширений настінний розпис, відіграла помітну роль у його супрематичній та кубістичній творчості. На Харківщині, де художник прожив з 12 до 15 років, він бачив розмальовані печі і навіть спостерігав, як їх розписують.

А ось що згадував сам Казимир Северинович: «Село займалося мистецтвом (цього слова я тоді не знав). Словом, воно робило такі речі, які мені дуже подобалися. У цих ось речах і крилася таємниця моїх симпатій до селян. Я з великим хвилюванням дивився, як роблять селянки розписи, і допомагав їм мазати глиною підлогу хат і робити візерунки на печах. Селянки прекрасно зображували птахів, конячок і квіти. Усі фарби виготовлялися на місці з різних глин та синьки. Я пробував перенести цю культуру на печі у себе вдома, але не виходило. Говорили, що я брудню груби. Діставалося і парканам, і стінам сараїв тощо».

За ескізами Малевича та інших прогресивних українських художників того часу, в тому числі й Олександри Екстер, майстрині села Вербівка на Київщині, робили вишивки на шаликах і подушках, хустках і скатертинах – і продавали їх у Києві, Москві та Берліні, як зразки народних промислів. У каталозі виставки сучасного декоративного мистецтва «Супрематисти

– селянській артілі» за 1915-й рік зазначено, що Малевич зробив два ескізи для шаликів і один ескіз для подушки. «Найближча аналогія до супрематизму

– геометричний розпис подільських хат, писанки з їх астральними знаками, візерунки плахт – магічний код стихій (вогню, землі, води)», – пише Дмитро Горбачов [2, с. 87].

В 1927-1930 роках викладав у Київському художньому інституті, мав намір працювати з Олександром Архипенком. Але початок репресій в Україні проти інтелігенції змусив Малевича знову повернутись у Ленінград. Митець неодноразово зізнавався, що найяскравіші враження і спогади, всі кольори

– українські, з дитинства. Художник мав сильний, владний характер. Хоч і був дещо недорікуватим, але блискуче володів мистецтвом риторики;

– супрематичними маніфестами так і сипав. Міг бути різким, кривдником, самодуром. Любив побитися (особливо з Татліним). Але його обожнювали численні учні (на відміну від Шагала).

За словами Т. Філевської, окрім деталей-спогадів, фактично матеріалу не було, тому зараз ми маємо вперше матеріали, що дозволяють говорити про ще один, власне, останній період творчого і педагогічного піднесення в роботі Малевича і демонструють нам ще одну іпостась Малевича як зрілого дослідника, педагога. Це стало можливим завдяки унікальним знахідкам. Наприкінці 2015 року мистецький світ облетіла новина – в Києві віднайдені нові тексти Казимира Малевича та документи, що стосуються його викладання в Київському Художньому Інституті в 1929-1930 роках. І навіть свідчення про створення Дослідчого Кабінету, своєрідного наукового інституту Малевича. Понад 70 машинописних та кілька рукописних аркушів майже 90 років зберігалися в архіві митця Мар'яна Кропивницького, викладача й асистента Дослідчого Кабінету [7, с. 11].

Матеріали з архіву Кропивницького, мистецькі твори Казимира Малевича з його персональної виставки 1930 року, листи з Києва і до київських адресатів, статті Малевича в «Новій ґенерації», «Альманаху-авангард» та інші документи, пов'язані з київськими проектами митця, увійшли до книжки – всього 360 сторінок про київський період Казимира Малевича. Упорядниця книги і авторка вступної статті – Тетяна Філевська.

Говорячи про педагогічну складову і вже ґрунтуючись на знайдених текстах, можна з упевненістю говорити про становлення нової художньої академії та нової системи художньої освіти Малевича. Як стверджує дослідниця творчого спадку К. Малевича Тетяна Філевська, те нове бачення академії мистецтв, яке розробляв Малевич, було суголосним напрямку, в якому розвивались і інші академії – зокрема, Баухаус, який він відвідував 1927 року під час поїздки до Німеччини. Він ознайомився із основними принципами, на яких базується Баухаус – це орієнтація на поєднання мистецтва і виробництва, а також тісна взаємодія між художниками, архітекторами, «дизайнерами» усіх напрямків – інтер'єру, поліграфії та ін. Такий синтетичний підхід для початку XX століття був абсолютно новаторським. Малевич був переконаний, що кожен художник має свій неповторний стиль, і не можна всіх навчати «під одну гребінку», за однією системою і одному виду мистецтва [7, с. 12].

Якщо 10 осіб вступає в художній інститут, це не означає, що всі вони мають бути лише живописцями натуралістичного напрямку, або кубістичного. Він вважав, що в кожного художника є те, до чого він більш схильний

– супрематизм, натуралізм, імпресіонізм, графіка, архітектура. І для того, щоб це виявити він пропонував таку своєрідну живописну діагностику. Таку назву має одна зі статей «Из живописной диагностики». Особливість такого підходу полягає в тому, що за допомогою формально-технічних прийомів студенти мали б виявити до чого вони мають найбільший хист і в якому напрямку їм потрібно продовжувати розвиватися.

На думку багатьох дослідників, авангард зовсім не вичерпаний – ті смисли, які в дуже стислому вигляді авангардисти заклали на початку XX століття, впродовж 20 років (1910-ті-1930-ті роки), продовжують бути актуальними. Ідеї, які тоді сформувались в такому концентрованому вигляді, поступово вивчались, розроблялись протягом всього XX століття. Отже, авангард можна розглядати як своєрідне «пророцтво» на майбутнє культури в концентрованому вигляді.

На думку Філевської, надзвичайно цікаво і важливо досліджувати зараз педагогічну складову діяльності Малевича, тому що Київський художній інститут 1930 року був унікальним явищем, й новознайдені тексти Малевича стануть приводом для подальшого дослідження цієї теми. Філевська вважає, що Київський художній інститут міг бути Київським Баухаусом – зважаючи на те, яка «кузня» кадрів там свого часу зібралась, яким серйозним стратегічним поглядом на освіту вони володіли і на експерименти з художньою освітою, які мали місце (наприклад створення особистої студії Олександри Екстер на вулиці Богдана Хмельницького) [7, с. 12].

В 1895-96-х роках Малевич відвідував рисувальну школу Мурашка, його вчителем був Пимоненко, якого Малевич пам'ятав ще довгі роки після закінчення навчання у Києві. Казимир Малевич тісно співпрацював із українськими художниками, такими як Екстер, Таран, Крамаренко та іншими митцями тих часів.

З 1928-о по 1930-й роки Казимир Малевич викладав у Київському художньому інституті, потрапив до групи ОСМУ (Об'єднання сучасних митців України), а серед професорів його були Олександр Богомазов, Віктор Пальмов, Лев Крамаренко та інші зірки живопису. Певно, їхні ідеї були найбільш близькі для Малевича, особливо це стосувалось Богомазова у питаннях кольору, колористики, формального підходу до мистецтва. Цими ж роками датується активність Малевича в українській пресі – кілька десятків його статей про новаторство в мистецтві було надруковано у журналах «Нова генерація» (Харків) і «Альманах-авангард» (Київ).

У КХІ Казимир Северинович викладав на педагогічному факультеті, за власними його словами, «лікував» студентів від реалізму, від психологічної розгубленості перед складною світовою культурою, від внутрішньої загальмованості і невпевненості, від «живописної неврастенії» та «кольоростраху». Аналізуючи твори студентів, професор Малевич з'ясовував, який художній вплив пригнічує волю кожного з них і який «додатковий елемент» культурних вражень допоможе їм знайти власний напрямок у мистецтві.

Казимир Малевич – єдиний український художник, у творчості якого відбився Голодомор 1932-1933-о років, від якого померло від 4 до 10 мільйонів українців. Так, на малюнку олівцем, відомому під назвою «Де серп і молот, там смерть і голод» (цитата з популярної у 1920-30-і роки народної пісні), зображені три фігури, риси обличчя у яких замінені на серп і молот, хрест, труну.

Багато з «селянських» картин, які Малевич активно писав у 1930-х роках, містять у собі завуальовані повідомлення. Наприклад, відсутність

облич. Крім того, майже всі картини того періоду неправильно датовані. «Оскільки це

– картини протесту, вони спеціально датовані більш раннім часом. Малевич був єдиним художником, що показав трагічне становище українських селян під час злочинної насильницької колективізації», – пише французький історик мистецтва, автор кількох монографій про Малевича Жан-Клод Маркаде [4, с. 153].

У Києві проходить і його остання прижиттєва персональна виставка. В цей період Малевич повертається до фігуративного живопису, і ці роки стають одними з найбільш плідних у його творчості. 1930 року художника заарештували у Ленінграді за підозрою у шпигунстві, однак за кілька місяців звільнили. 1935-го Малевич помер внаслідок тривалої важкої хвороби. Окрім художньої, він лишив велику теоретичну спадщину, яка і дотепер належить до найвпливовіших не лише в мистецтві, а й поза ним [3, с. 95].

Висновки. Можливість торкнутись унікальної спадщини Казимира Малевича у вигляді вивчення його живописних робіт, спогадів, життєвої позиції та педагогічного спадку є невичерпним джерелом мистецтвознавчого досвіду, продовжує цікавити, хвилювати і надихати. Творчість, яка не обмежувалася рамками одного стилю, активна громадська діяльність, пошуки нових, передових для свого часу прийомів викладання дисциплін мистецького циклу і робота з студентами-художниками є дуже цінним спадком для художньої й педагогічної практики. Завдяки останнім дослідницьким знахідкам, з'явилася можливість торкнутись саме українського періоду діяльності видатного митця і його нових, недосліджених сторінок. Казимир Малевич, безумовно, є людиною світу, але людиною, яка народилася і зростала в Україні. Ментальність, дух і сила українського народу підживлювали творчість митця протягом всього його життя, надавали вітальної сили, бажання шукати і знаходити відповіді на одвічне мистецьке питання: «Як зробити цей світ кращим?».

Список літератури:

1. Вакар И. Казимир Малевич о себе. Современники о Малевиче. Письма. Документы. Воспоминания. Критика. В 2-х т. / И. Вакар, Т. Михиенко. – Москва: RA, 2004. – 582, 680 с.
2. Горбачов Д. Малевич та Україна / Дмитро Горбачов. – Київ: СІМ студія, 2006. – 456 с.
3. Малевич. Автобіографічні записки 1918-1933 – Київ: Родовід, 2017. – 96 с.
4. Маркаде Ж. Малевич / Жан-Клод Маркаде. – Київ: Родовід, 2013. – 304 с.
5. Мудрак М. Інсценізація українського авангарду 1910-1920 років. Staging the Ukrainian avant-garde of the 1910s and 1920s / М. Мудрак, Т. Руденко. – Київ: Родовід, 2015. – 280 с.
6. Сусак В. Українські митці Парижа. 1900-1939 / Віта Сусак. – Київ: Родовід, 2012. – 408 с.
7. Філевська Т. Казимир Малевич. Київський період 1928-1930 / Тетяна Філевська. – Київ: Родовід, 2016. – 336 с.
8. Фостер Х. Искусство с 1900 года. Модернизм, антимодернизм, постмодернизм / Х. Фостер, Р. Краусс, И. Буа. – Москва: Ад Маргинем, 2015. – 816 с.

Мендерецкая Н.В.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

КАЗИМИР МАЛЕВИЧ: ХУДОЖНИК, НОВАТОР, ПЕДАГОГ

Аннотация
Статья посвящена юбилейному году Казимира Малевича. Рассматриваются аспекты его художественной, педагогической и общественной деятельности украинского периода. Художник восстает неординарной, уникальной личностью мирового уровня, новаторские идеи которого изменили представление об авангардном искусстве XX века. Основоположник и идеолог беспредметной, нефигуративной живописи, творческое, художественное и литературное наследие которого формирует сокровищницу мирового искусства нашего времени.
Ключевые слова: Казимир Малевич, авангард, супрематизм, живопись, педагогическая деятельность.

Menderetska N.V.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

KAZIMIR MALEVICH: ARTIST, INNOVATOR, EDUCATOR

Summary
The article is devoted to the anniversary year of Kazimir Malevich. The aspects of his artistic, pedagogical and social activities of the Ukrainian period are considered. The artist revolts as an extraordinary, unique, world-class personality, whose innovative thoughts have changed the idea of the avant-garde art of the 20th century. The founder and ideologist of the nonfigurative, abstract painting, whose creative, artistic and literary heritage forms the world art treasury of our time.
Keywords: Kazimir Malevich, avant-garde, suprematism, painting, pedagogical activity.

УДК 7.03;7:001.12

ТЕМА ГОРОДА В ТВОРЧЕСТВЕ К.Ф. ЮОНА (1875-1958 ГОД)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Константин Федорович Юон (1875-1958) – это представитель старшего поколения советских живописцев. Его творческая деятельность началась еще в дореволюционные годы. И тогда уже имя К.Ф. Юона – художника приобрело известность. Он принадлежит к кругу тех мастеров, деятельность которых явилась связующим звеном между советской художественной культурой и русским передовым дореволюционным искусством. Впитав лучшие традиции полнокровного русского реализма XIX века, К.Ф. Юон вошел в советское искусство, как художник с широким творческим диапазоном, как подлинный патриот, отдающий народу свой талант живописца, театрального декоратора и педагога, неиссякаемую энергию общественного деятеля, свои знания историка и теоретика искусства.

Ключевые слова: творчество К.Ф. Юона, тема города, пейзажи, портреты, автолитография, альбомы, бытовые картины, эскизы мозаик, живописец, театральный декоратор, педагог, общественный деятель, историк и теоретик искусства.

Постановка проблемы. «Мне хотелось писать картины, как пишутся песни о жизни, об истории русского народа, о природе, о древних русских городах…» – писал в 1900-х годах молодой, только, что вышедший на арену русского искусства художник К.Ф. Юон [10, с. 4]. И, действительно, все его творчество то нежно-лирическая, то эпически-величавая песнь о красоте родной природы, о мудрости и извечной талантливости русского народа, создателя самобытной, удивительной, ни с чем не сравнимой по своей гармоничности и красочности древнерусской архитектуры. В творческом наследии К.Ф. Юона немало тонких, проникновенных пейзажей, где запечатлелись просторы родных полей и лугов, но в основном он – певец города. Город с его многоликой, вечно спешащей толпой, – это главная тема творчества К.Ф. Юона.

Анализ последних исследований и публикаций. О творчестве К.Ф. Юона существует достаточно обширная литература. При его жизни вышли в свет три объемные монографии (А.А. Койранский, К.Ф. Юон. Петроград, 1918; Я.В. Апушкин, Константин Федорович Юон. М., 1936; Н.Н. Третьяков, Константин Федорович Юон. М., 1957) и десятки статей. Поэтому основная концепция развития искусства художника весьма четко выявлена и ее трудно подвергнуть сомнению. Автор данной публикации стремился на основе библиографических исследований о художнике раскрыть творчество К.Ф. Юона, проанализировать его работы.

Жизненный и творческий путь К.Ф. Юона тесной связан с Москвой. Здесь он родился 12(24) октября 1875 года. В большой и дружной семье Юонов увлекались музыкой, братья и сестры Константина Федоровича учились в Московской консерватории. Музыка сыграла большую роль в воспитании будущего художника, научила его понимать красоту, поэзию, развила чувство ритма. В доме бывало много молодежи, часто ставились живые картины и устраивались детские спектакли. Мелодии и тексты сочинял старший брат, К.Ф. Юону поручалось писать декорации под руководством друга семьи художника Малого театра – К.В. Кандаурова (1865-1930 гг.). Любовь к театру воспитывала в юноше и его мать – Эмилия Алексеевна, делавшая театральные костюмы для маскарадов в Московском охотничьем клубе, где в те годы собиралась артистическая молодежь.

Семья Юонов жила в одном из старинных уголков Москвы – Лефортове. Этот район, связанный с эпохой Петра I, не мог не заинтересовать впечатлительного мальчика, зачитывавшегося романами И.И. Лажечникова, М.Н. Загоскина, А.К. Толстого. К.Ф. Юона рано начали увлекать памятники старой русской архитектуры, в первую очередь Москвы и Подмосковья: Кремль и Китай-город, Троице-Сергиева лавра, Коломенское. Со временем его интерес к истории родной страны, к ее исконному укладу и быту, традициям народной жизни становился все серьезнее и глубже. После первого посещения в 1880-х годах Государственной Третьяковской галереи талантливому юноше открылся новый мир прекрасного в творчестве великих русских художников: И.Е. Репина, В.Д. Поленова, В.М. Васнецова, И.И. Левитана и других.

Особенно большое впечатление произвело на него искусство В.И. Сурикова. К.Ф. Юону были понятны и близки сюжеты суриковских картин, их самобытные могучие герои. В.И. Суриков многому научил молодого художника. По этому поводу К.Ф. Юон писал в «Автобиографии»: «Моя собственная любовь к истории и к древностям, к декоративной и красноречивой красочности форм ушедших веков в соединении с живой жизнью и в живом свете – влекли меня к нему. Он больше всех других русских живописцев умел связать историю с современностью, отражать общие мировые идеи в трагедиях и борьбе живого человека, связывать искусство с жизнью» [7, с. 22].

Еще будучи учеником реального училища, К.Ф. Юон начал серьезно изучать русскую архитектуру. Поэтому вполне закономерным было его поступление в 1894 году в Московское училище живописи, ваяния и зодчества на архитектурное отделение. Вскоре, однако, он понял, что главное призвание его – это живопись и перешел на живописный факультет. Тем не менее занятия древней архитектурой сыграли значительную роль в развитии его художественного вкуса и определили в основном круг тем его живописных произведений.

Важно отметить, что время вступления К.Ф. Юона на путь живописца совпало с пери-

одом сложной идейно-художественной борьбы в русском искусстве конца XIX – начала XX века, которая явилась результатом глубокого кризиса буржуазной культуры, наступившего, как на Западе, так и в России. Представители реакционного искусства начали открытый поход против реализма, ратуя за искусство. Освобожденное от всякой идейности и тенденций, за искусство, понятное только отдельным «исключительным личностям» [6, с. 7].

Московское училище живописи, ваяния и зодчества, где учился К.Ф. Юон в те годы, было оплотом идейного реализма. В нем преподавали Н.А. Касаткин, К.А. Савицкий, А.Е. Архипов – художники, продолжавшие традиции искусства передвижников. Собственным творчеством они доказывали ученикам, какое огромное значение имеет картина с серьезным и глубоким социальным содержанием. Учеба у этих мастеров безусловно определила прогрессивность взглядов на искусство будущих художников – воспитанников училища, в частности взглядов К.Ф. Юона.

Ближе всего К.Ф. Юону было яркое, солнечное искусство А.Е. Архипова, красота народных мотивов в его картинах, виртуозное мастерство в передаче световоздушной среды. Но, наиболее важное значение для К.Ф. Юона имели занятия в мастерской В.А. Серова, где он завершил свое художественное образование в училище. У В.А. Серова молодежь всегда находила решение любого творческого вопроса. В.А. Серов был замечательным художником и чутким педагогом. Он умел раскрыть творческую индивидуальность каждого ученика, направить его по пути внимательного изучения действительности, ценил простоту в выражении художественного образа, верность традициям национальной культуры. В.А. Серов учил молодых художников искать три правды: правду человеческую, правду социальную и правду живописную. К.Ф. Юон называл В.А. Серова своей художественной совестью, «без которой трудно работать и трудно постигать новое» [6, с. 8].

Начало творческого пути К.Ф. Юона было противоречивым. Впечатлительный и мало искушенный в вопросах искусства, он испытал влияние многих существовавших тогда художественных течений. Сначала его увлекла эстетика «мирискусников» с их культом утонченного искусства для «избранных личностей», с их поисками нового стиля [6, с. 8]. Затем К.Ф. Юона захватили живописные принципы импрессионизма, хотя стремление импрессионистов возвести в основной закон творчества понятие мгновенности и мимолетности впечатления, утрата ими композиционной архитектоники и пластики формы всегда его настораживали и останавливали.

Не обретя еще своего творческого «я», но полный желания найти себя в искусстве, К.Ф. Юон предпринимает заграничное путешествие [6, с. 9]. Он едет в Италию, Германию, Швейцарию и Францию, знакомится с классическим и современным искусством этих стран. В Париже К.Ф. Юон работает в частных мастерских, увлекается П. Гогеном. Под впечатлением искусства П. Гогена он отправляется в длительное путешествие по Южному Кавказу. И здесь наконец-то К.Ф. Юону стало ясно, что свое «художническое счастье» надо искать только у себя на родине [6, с. 9]. Он понял и осознал свою привязанность к средней и северной России с ее просторами и привольем, с белизной ее снегов и сиянием утренних и вечерних зорь.

1900 год был знаменательным в жизни художника. Прежде всего, в этом году он закончил свои занятия в мастерской В.А. Серова и вышел на путь самостоятельного творчества. В этом году он женился на К.А. Никитиной, крестьянке села Лигачева Московской губернии. И, наконец, в этом же, 1900 году К.Ф. Юон начал свою педагогическую деятельность, открыв в Москве вместе с художником И.О. Дудиным частную художественную школу, называвшуюся «Студия Юона», которая просуществовала до 1917 года [6, с. 10]. В ней учились такие крупнейшие мастера советского искусства, как В.И. Мухина, А.В. Куприн, В.А. Ватагин, В.А. Фаворский и другие.

Педагогическая работа ко многому обязывала К.Ф. Юона: он должен был давать точные и четкие ответы на все вопросы учащихся. Для этого ему самому прежде всего надлежало обрести ясность в художественных взглядах. К.Ф. Юон вспоминал, что педагогическая работа имела для него в те годы «дисциплинирующее значение»: она спасала его от юношеских увлечений модными художественными направлениями, помогала вырабатывать твердость убеждений [6, с. 10].

Если в годы пребывания в училище К.Ф. Юон писал главным образом лирические пейзажи интимных уголков Подмосковья, то после окончания учебы его неудержимо потянуло к широким просторам Волги. В начале 1900-х годов он совершил длительную поездку по старинным волжским городам. Углич, Ростов, Кострома, Нижний Новгород покорили молодого художника красочным богатством древней архитектуры, кремлевских стен, монастырей, церквей, белокаменных аркад торговых площадей и рядов, разноцветным резным узорочьем деревянных домиков, пестротой вывесок и синеющей необъятной далью волжского простора. К.Ф. Юону открылся новый мир удивительной красоты. «Мне хотелось писать картины, как пишутся песни о жизни, об истории русского народа, о природе, о древних русских городах» [9, с. 217].

В Нижнем Новгороде он написал много этюдов с натуры и создал большую картину: «Над Волгой» (1900), где главными действующими лицами стали мещане, ремесленники и босяки [6, с. 11]. Интересен пейзаж этюдного характера: «Зимой на баржах» (1902), изображающий уголок волжского залива у Нижнего Новгорода в серый зимний день [6, с. 11]. Вмерзла в лед густо запорошенная снегом баржа, будто погрузившись в долгий зимний сон. Безмолвно стоят фигуры сторожей в огромных рыжих тулупах. Белые хлопья снега контрастируют с яркой окраской голубого домика на барже; прихотливо сплетаются на фоне серого зимнего неба тонкая паутина канатов и стройные мачты. Выдержанный в гармоничной серебристой гамме этюд говорит о зоркой наблюдательности и вкусе художника, о богатстве и изысканности его палитры.

Множество картин, этюдов и рисунков посвятил К.Ф. Юон памятнику древнерусской архитектуры XVII века – Троице-Сергиевой лавре

под Москвой. Народной жемчужиной, неисчерпаемой по своим живописным и декоративным богатствам, назвал художник этот замечательный архитектурный ансамбль.

Одним из первых произведений, посвященных этой теме, была картина: «К Троице» (1903) [6, с. 13] (рис. 1).

Рис. 1. К.Ф. Юон. «К Троице». 1903 г., Х., м., 53,0 Х 103,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В небольшом по размеру полотне художник воспроизводит яркую и вместе с тем обыденную сцену из жизни Троице-Сергиевой лавры. На фоне розовых, красных, белых башен и зданий лавры и живописно разбросанных у их подножья маленьких домиков и лавок посада едут цугом в санях на «поклон» к Троице именитые москвичи [6, с. 13]. Мерным, спокойным шагом идут по рыже-коричневой грязной весенней дороге кони. На облучках саней величественно высятся длинные фигуры возниц в черных монашеских одеяниях. Написанная с натуры, картина полна непосредственности. К.Ф. Юон мастерски передает воздушную дымку серенького зимнего дня, сквозь которую вырисовываются разноцветные башни с золотыми и синими луковицами куполов. Широкий пастозный мазок, которым написана картина способствует ощущению движения, усиливает ее красочность и декоративность.

О тонкой наблюдательности молодого художника свидетельствовала картина: «Красный товар. Ростов Великий» (1905), изображающая уголок базарной площади в Ростове Великом [6, с. 13] (рис. 2).

Рис. 2. К.Ф. Юон. «Красный товар. Ростов Великий». 1905 г., Бумага, акварель, белила, 49,0 Х 65,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Характеристики К.Ф. Юона метки: вот торговка, сосредоточенно считающая деньги; состоятельная мещанка деловито расплачивается за покупку; женщина с девочкой выбирают обновки, роясь в груде пестрого товара. К.Ф. Юон великолепно почувствовал колорит зимнего русского базара с пестрыми тканями, развешанными и разложенными на земле, лавками и двухэтажными флигелями, запорошенными сухим снегом. Только художник, влюбленный в Россию, мог увидеть в обыденной сцене столько красоты и поэзии.

В конце 1900-х годов К.Ф. Юон увлеченно работает над серией картин, в которых ставит перед собой задачу передать эффект ночного освещения. Это картины: «Ночь. Тверской бульвар» (1909), «Тройка у старого Яра. Зима» (1909) и другие [6, с. 14] (рис. 3, 4).

Рис. 3. К.Ф. Юон. «Ночь. Тверской бульвар». 1909 г. Бумага, акварель, белила, карандаш, 62,0 Х 75,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Рис. 4. К.Ф. Юон. «Тройка у старого Яра. Зима». 1909 г., Х., м., 71,0 Х 89,0 см. // Государственный музей изобразительных искусств Киргизстана (Бишкек)

В первой из них на фоне ярко освещенного ночного кафе вырисовываются причудливые, чуть гротескные силуэты его посетителей –

мужчин в высоких цилиндрах и дам в огромных модных шляпах. Эта картина – в какой-то мере дань художника импрессионизму. Однако, в противоположность позднему импрессионизму, узаконившему этюд, К.Ф. Юон продолжает классические традиции русского реализма, всегда считавшего высшим итогом творческой работы законченную картину. К.Ф. Юон принципиально оставался верен реалистическим традициям. Вспоминая о своем увлечении импрессионистами, художник писал: «Я был не в силах даже ослабить в своем сознании величие воспринятого ранее искусства передвижников и шедевров, собранных в Государственной Третьяковской галерее… Тяготение к русским национальным формам, к образам родного прошлого и настоящего, к идеям народного искусства являлось трезвым регулятором в моем сознании. Оно мне диктовало необходимость не превращать систему импрессионизма в самоцель» [6, с. 14].

В 1908 году К.Ф. Юон поселился в Лигачеве. Здесь он жил подолгу во все времена года. «…Я имел возможность еще ближе подойти к народу и народной жизни, в частности, к жизни деревни, которая немало питала и питает мое искусство» [7, с. 38]. В 1910 году К.Ф. Юон написал одну из лучших своих работ, посвященных Троицкой лавре, – картину: «Весенний солнечный день» [6, с. 16] (рис. 5).

Рис. 5. К.Ф. Юон. «Весенний солнечный день». 1910 г., Х., м., 87,0 Х 131,0 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Это очень радостное произведение, рисующее уголок Сергиева посада в солнечный день ранней весны. Очень свободно, естественно и живо разместил художник фигуры людей: стоят, греясь на солнышке две девушки, проходя мимо, залюбовалась на них сгорбленная маленькая старушка, веселятся ребятишки у снежных сугробов. Шумят у своих гнезд грачи. Для художника все важно и значительно, он подмечает и большое, и малое.

Колорит картины необычайно праздничен. Любовно воспроизвел К.Ф. Юон синие и зеленые душегреи, белые и красные платки девушек, цветные полушубки ребятишек, желтые домики, розово-белые стволы берез и кружево их ветвей на фоне голубого неба, торжественные белокаменные дома, башни, колокольни Троице-Сергиевой лавры. Это, пожалуй, самое эмоционально насыщенное произведение из всего цикла, посвященного Троицкой лавре. В нем К.Ф. Юон выступил, как подлинный поэт, как тонкий мастер реалистической пленэрной живописи. В этой работе уже ясно определился и живописный язык художника, характеризующийся декоративностью колорита, яркой звучностью цветовых пятен, построенных на чистых локальных красках. Причем у К.Ф. Юона эта яркая декоративность сочетается со строгой композиционной построенностью, продуманным размещением предметов в пространстве, четкой графической прорисовкой планов и форм.

Для К.Ф. Юона всегда была характерна любовь к эпическим пейзажам, широким, торжественным, рисующим старую русскую архитектуру и новую, кипящую вокруг нее жизнь. К числу таких пейзажей относится большой холст: «Троицкая лавра зимой» (1910) [6, с. 19] (илл. 6).

Рис. 6. К.Ф. Юон. «Троицкая лавра зимой». 1910 г., Х., м., 125,0 Х 198,0 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

«Синеющие дали, всепоглощающий простор необъятных пространств, ритмически равномерно трудящийся муравейник снующих однородных людей, однородных лошадок, – стаи однородных птиц, тысячи однородных домиков, труб, дымков, – сливались в воображении в торжественный унисон, в единую стихию», – так воспринимал зимнюю лавру сам художник [6, с. 19].

Всю свою жизнь К.Ф. Юон был патриотом, певцом, бытописателем старой и новой Москвы. Еще в ученические годы он писал бытовые сценки из жизни московских окраин. В картинах с эффектами ночного освещения действие также происходило в Москве. В зрелые годы площади и улицы старой Москвы, замечательные памятники ее архитектуры вдохновили художника на создание прекрасных картин. «Всю свою жизнь пишу я Москву – и все не насытюсь! Великолепный город и в особенности Кремль – драгоценная, уникальная жемчужина мирового зодчества!», – говорил К.Ф. Юон [8, с. 8].

Среди московских произведений дореволюционного периода значительной является большая акварель: «Москворецкий мост. Зима» (1911) [6, с. 19] (рис. 7).

Это типичная юоновская композиция: действие развертывается на фоне архитектуры Кремля и Китай-города. Широкий Москворецкий мост запрудил поток пешеходов. Как всегда, у К.Ф. Юона в толпе легко различимы отдельные жанровые группы: растерянные от столичной сутолоки мужики с огромными мешками, дело-

вые приказчики, важные купцы, лихие извозчики и медленно плетущиеся ломовики. Все это изображено очень живо, непосредственно, метко. Прозрачная ясность и мягкость тонов акварельных красок, легкая воздушная дымка смягчают контуры панорамного пейзажа и пестроту колорита. В этой работе, как и в ряде других того времени, К.Ф. Юон проявил себя талантливым мастером-акварелистом.

Рис. 7. К.Ф. Юон. «Москворецкий мост. Зима». 1911 г. Бумага, акварель, белила, 62,5 Х 167,5 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Во все периоды своей художественной деятельности К.Ф. Юон с увлечением писал скромную и прекрасную среднерусскую природу. Любимой темой художника была ранняя весна. Радостный момент пробуждения природы от зимнего сна, когда очень чист воздух, ярка лазурь неба, когда все пронизано солнечными лучами, а сине-белый снег по-особенному хрустит под ногами, тот самый момент, который М.М. Пришвин метко назвал «весна света» явился темой его пейзажа: «Мартовское солнце. Лигачево» (1915) [6, с. 20] (рис. 8).

Рис. 8. К.Ф. Юон. «Мартовское солнце. Лигачево». 1915 г., Х., м., 107,0 Х 142,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Этот пейзаж строг и лиричен одновременно. Строгая архитектоника композиции подчеркнута стройными стволами тополей и нежных, розовеющих на фоне голубого неба весенних берез. Есть в этой картине какая-то особая свежесть и чистота. Глядя на нее, невольно вспоминается постоянное стремление художника «по-пушкински» воспеть пейзажи Подмосковья и средней полосы России [6, с. 20].

Ко времени революции 1917 года К.Ф. Юон – это уже сложившийся мастер. В первые же годы Советской власти он начал заниматься общественной деятельностью. Он работал в Московском отделе народного образования в качестве инструктора-организатора по изобразительному искусству, шефствовал над художественными школами, студиями, домами народного творчества. В лице К.Ф. Юона молодые, начинающие художники и талантливые самоучки всегда видели опытного наставника, чуткого, внимательного, душевного человека, готового всегда прийти на помощь и дать правильный, добрый совет.

Круг тем, над которыми работал художник в первое время после 1917 года, был не нов. Он писал зимние и летние пейзажи, создавал карандашные портреты деятелей русской культуры, виды русских городов. Порой он варьировал некоторые из старых тем. В эти же годы К.Ф. Юон начал заниматься автолитографией и сделал два альбома: «Сергиев посад» и «Русская провинция» [6, с. 23]. Отдельные листы альбомов являлись графическими повторениями ранее выполненных картин.

Из произведений первых лет революции наиболее значительна картина: «Купола и ласточки. Успенский собор Троице-Сергиевой лавры» (1921) [6, с. 23] (рис. 9).

Рис. 9. К.Ф. Юон. «Купола и ласточки. Успенский собор Троице-Сергиевой лавры». 1921 г., Х., м., 71,0 Х 89,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В ней художник снова обратился к теме Троице-Сергиевой лавры. Писал он ее в свежий, солнечный, ветреный майский день. Интересно и ново композиционное решение картины. Успенский собор изображен с высоты куполов, высоко вознесшихся в голубое небо. Внизу развертывается широкий, необозримый простор земли. Виден дымок паровоза от мчащегося среди деревьев поезда, как мозаика рассыпаны по земле светлые загорские домики. В голубизне неба парят стаи ласточек, а на горизонте видны уходящие тучи.

В этой работе та же широкая панорамность пейзажа, что была у К.Ф. Юона и ранее. Но, в то же время есть в ней и нечто новое. Это новое –

своеобразное, более светлое и возвышенное мироощущение художника, более смелый и широкий взгляд на мир. В этом близость юоновского пейзажа замечательному пейзажу А.А. Рылова: «В голубом просторе» (1918) [6, с. 24].

Первые произведения К.Ф. Юона на революционные темы носили символико-аллегорический характер. В картине: «Новая планета» (1921) К.Ф. Юон представил рождение революционной эпохи в отвлеченно-фантастическом образе: над земным шаром в космическое пространство поднимается раскаленная красная планета (рис. 10).

Рис. 10. К.Ф. Юон. «Новая планета». 1921 г., Темпера, картон, 71,0 X 100,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Толпы людей — жителей земли устремляются к ней, протягивая руки, будто моля о счастье. Многие, обессилев, падают и погибают. Те, кто выносливее, несут на себе слабых. Их силуэты на фоне феерических лучей драматичны. Художник много и серьезно думал о революционных событиях, свершившихся на его Родине, стремясь понять суть того прекрасного, что несла народу революция. Это было свойственно многим представителям старой русской художественной интеллигенции той поры — Б.М. Кустодиеву, С. Т. Коненкову, А.А. Блоку, В.Я. Брюсову.

Тесная близость с народом, понимание его интересов и приверженность реалистическим традициям дали возможность К.Ф. Юону верно определить задачи, вставшие перед советскими художниками. «Размышляя о путях и целях революции, — писал он, — мне нужно следовать за народом, изображать его, как изображал его и раньше, но показывать его деятельность уже освещенной и насыщенной идеями революции. Переход на тематику революции был для меня естественным, органичным; я продолжал жить с народом, как и раньше, стремясь выразить то новое, что внесла в жизнь народная революция, ее новую культуру, новые цели и новых людей» [9, с. 219].

Народ Советской страны и новые события становятся темами картин К.Ф. Юона. Древняя архитектура Москвы сплетается с изображением революционных дел. В 1923 году на выставке Ассоциации художников революционной России (АХРР) появляется небольшое по размерам произведение: «Парад Красной Армии» [6, с. 26] (рис. 11).

Автор передал главное — это биение новой жизни, облик советского человека, прошедшего годы гражданской войны и празднующего первое пятилетие великой победы. Строгие ряды марширующих солдат, блеск труб оркестра, алый цвет знамен и плакатов, пестрая праздничная толпа, любующаяся парадом войск, величественная красота архитектуры Кремля и храма Василия Блаженного — все это придает картине праздничный, приподнятый характер.

Рис. 11. К.Ф. Юон. «Парад Красной Армии». 1923 г., Х., м., 89,5 X 111,5 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Темой нескольких юоновских акварелей конца 1920-х годов стали события, происходившие в Москве в ноябре 1917 года, когда рабочие и солдаты штурмом брали Кремль, захваченный юнкерами. Акварель «Вступление в Кремль через Никольские ворота» (1926) рисует напряженный момент борьбы за Кремль: революционный народ атакует кремлевские ворота [6, с. 29]. И хотя фигуры людей даны почти силуэтно, они очень выразительны. Художнику удалось в этой работе передать революционный, боевой дух времени. В дальнейшем эту же тему К.Ф. Юон повторил в картине: «Штурм Кремля в 1917 году» (1947) [6, с. 29] (рис. 12).

Рис. 12. К.Ф. Юон. «Штурм Кремля в 1917 году». 1947 г., Х., м., 70,0 X 101,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В 1925 году К.Ф. Юон стал членом Ассоциации художников революционной России (АХРР) — прогрессивного объединения, боров-

шегося за возрождение в советском искусстве традиций русской классической живописи. Задачи и требования, ставившиеся художниками АХРРа, сыграли большую роль в формировании новых взглядов художников на искусство и его роль в жизни страны.

Творчество К.Ф. Юона стало более целеустремленным. В его произведениях появляются характерные, типические образы советских людей. Таковы его картины: «Молодые. Смех» (1930) и «Подмосковная молодежь» (1926) [6, с. 29] (рис. 13).

Рис. 13. К.Ф. Юон. «Молодые. Смех». 1930 г., Х., м., 94,0 Х 134,0 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Последняя – это одна из лучших работ К.Ф. Юона 1920-х годов. Это групповой портрет девушек – жительниц Лигачева. Они очень разные, и в то же время есть в них и нечто общее. Это общее – их молодость, искренность, жизнерадостность. Оригинальная в своей фрагментарности композиция придает портрету особенную жизненность, как бы выхватывая из массы непосредственно окружающих нас людей эту группу молодежи.

Особое место в советской живописи 1920-1930-х годов занимают бытовые картины К.Ф. Юона. В них снова очень ярко проявились характерные юоновские черты: острый взгляд на жизнь, замечающий и фиксирующий новые формы деревенского и городского быта, декоративность колорита и, конечно, умение органически сочетать архитектуру, пейзаж и жанровые сцены.

Картина: «Праздник кооперации» (1928) изображает собрание членов лигачевского сельскохозяйственного кооператива [6, с. 31]. К.Ф. Юон обращает внимание зрителя на красные знамена, блеск медных труб оркестрантов, самодельные плакаты, праздничные белые рубашки, кофты, яркие платки – из этих умело подмеченных деталей и акцентов слагается неповторимый образ современной деревни.

В 1940 году К.Ф. Юон обращается к работе над произведениями монументального искусства. Он делает эскизы мозаик для зала Конституции Дворца Советов. Эта работа осуществлена не была, сохранились лишь карандашные эскизы. Они говорят о глубоком и разностороннем охвате художником тем современности. В этом можно убедиться, хотя бы перечислив их названия: «Города и транспорт», «Индустрия», «Авиация», «Недра земли», «Совхозы и колхозы», «На страже морских границ» [6, с. 32].

В годы Великой Отечественной войны К.Ф. Юон много и упорно работал, живя все время в Москве. Любимый город представал перед ним в новом грозном облике. События первых лет войны требовали серьезного творческого осмысления. Постепенно возник замысел новой картины, посвященной Москве. Картина: «Парад на Красной площади в Москве 7 ноября 1941 года» стала одной из значительнейших в творчестве художника [6, с. 32] (рис. 14).

Рис. 14. К.Ф. Юон. «Парад на Красной площади в Москве 7 ноября 1941 года». 1942 г., Х., м., 69,0 Х 100,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Она рисует Красную площадь, Кремль, советский народ в исторический день парада 7 ноября 1941 года, когда война была объявлена «священной, отечественной» [6, с. 32]. В этот серый, сумрачный день выпал первый снег, небо покрылось тяжелыми, свинцовыми тучами, Кремль, Красная площадь, храм Василия Блаженного выглядели особенно сурово и величественно. Москва, как бы замерла, застыла в грозном молчании перед решительным сокрушающим ударом по врагу.

Мерным, чеканным шагом стройными рядами по Красной площади идут войска. В их твердой поступи – сила, уверенность в победе над врагом. В этой очень значительной по содержанию и по живописному решению картине отразились глубокие раздумья художника о судьбах Родины в годину тяжелых испытаний. Небольшая по своему размеру, картина подлинное монументальна и значительна.

Во время войны К.Ф. Юон создает ряд работ, посвященных боевым событиям и героям войны: «Сандружинница на фронте» (1942), «После боя под Москвой» (1942) и другие [6, с. 32]. Для новосибирского и куйбышевского театров оперы и балета К.Ф. Юон в годы войны пишет эскизы декораций к опере М.И. Глинки «Иван Сусанин» [6, с. 34].

В послевоенные годы картины К.Ф. Юона становятся сложнее по композиции и обобщеннее по темам. «В последнее время, – писал художник, – я стал работать не только аналитически, как прежде, а более синтетически» [9, с. 219]. Примером могут служить его пейзажи 1940-х годов. Художник, как и раньше, подолгу

живет в Лигачеве и много трудится. В «Русской зиме. Лигачево» (1947) К.Ф. Юон выступает подлинным поэтом русской природы [6, с. 34] (рис. 15).

Рис. 15. К.Ф. Юон. «Русская зима. Лигачево». 1947 г., Х., м., 132,0 X 185,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

С замечательным мастерством он создает ясную, завершенную композицию. Смотря на это большое полотно, невольно любуешься мягким, пушистым снегом, густым покровом, одевшим землю, сказочным убором инея, украсившим ветви могучих деревьев, морозной дымкой, окутавшей все предметы. Все наблюдено в жизни. Это настоящая русская «матушка-зима» [6, с. 34].

В картине: «Утро индустриальной Москвы» (1949) художник дает образ огромного индустриального города [6, с. 34] (рис. 16).

Город пробуждается к новому трудовому дню. Идут на работу люди, проносится товарный поезд, дымят фабричные и заводские трубы. Серьезность темы, большое мастерство в передаче жизни города в утренний час, стремление показать поэзию обыденного и красоту труда – все это делает произведение К.Ф. Юона интересным индустриальным пейзажем-картиной.

Важно также вспомнить работу К.Ф. Юона в театре, которая всегда его увлекала, а также многочисленные литературные и исследовательские работы художника. Как теоретик, К.Ф. Юон поднимал в своих статьях и устных выступлениях серьезные философские вопросы: о синтезе искусств, о понятии художественного, о проблемах новаторства в советском искусстве и т.д. Волновали его также и вопросы художественной педагогики. В своих статьях К.Ф. Юон ставил перед советскими художниками очень серьезные и ответственные задачи. Он считал, что советское искусство не должно ограничиваться простым иллюстрированием событий. Оно должно быть искусством большого стиля, утверждающим в совершенных художественных формах высокие идеи коммунистической морали.

Рис. 16. К.Ф. Юон. «Утро индустриальной Москвы». 1949 г., Х., м., 134,0 X 180,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

К.Ф. Юон был доктором искусствоведения, действительным членом Академии художеств. В 1956 году он единодушно был избран первым секретарем Союза советских художников СССР. Заслуги художника перед советским искусством получили высокую оценку народа. К.Ф. Юон был удостоен звания народного художника СССР, Государственной премии и награжден орденами Ленина и Трудового Красного Знамени. К.Ф. Юон скончался 11 апреля 1958 года в возрасте 82 лет. Похоронен в Москве на Новодевичьем кладбище.

В заключении статьи хочется привести слова советского живописца и педагога С. В. Герасимова, так проникновенно и с любовью, сказанные им о К.Ф. Юоне: «Оглядываешь мысленно творчество К.Ф. Юона, все сделанное им, – до чего же все родное у него русское, привычное, близкое сердцу каждого из нас! Он был певцом России – красоты ее природы, красочных ее городов, народа нашего. Гордостью за родную страну проникнуто все его искусство – он любил Родину сыновней любовью, умел отыскивать неповторимые, истинно русские мотивы и, преобразовывая их по-своему, по-»юоновски», очаровывал своими картинами-песнями…» [4, с. 40].

Список литературы:

1. Мамонтова Н.Н. Константин Юон. М.: Изд-во «Белый город», 2001. 64 с.
2. Ненарокомова И. «Нешумной славы человек»: Константин Юон // Детская Роман-газета. – 2010. – № 11. – С. 13-16.
3. Орлова Е.Г. Певец русской земли Константин Юон // Искусство. Все для учителя! – 2015. – № 10(46). – Октябрь. – С. 20-28.
4. Осмоловский Ю.Э. Константин Федорович Юон. К 100-летию со дня рождения художника // Искусство. – 1975. – № 10. – С. 31-40.
5. Осмоловский Ю.Э. Константин Федорович Юон. М.: Изд-во «Советский художник», 1982. 247 с.
6. Ростовцева И.Т. Константин Федорович Юон. Л.: Изд-во «Художник РСФСР», 1964. 42 с.
7. Юон К.Ф. Автобиография / Предисловие проф. А.А. Сидорова. М.: Изд-во «ГАХН», 1926. 56 с. (Современные художники. Выпуск 1).
8. Юон К.Ф. Москва в произведениях художников // Огонек. – 1947. – № 37(1058). – 14 сентября. – С. 8.
9. К.Ф. Юон об искусстве / Сост. А.С. Галушкина. М.: Изд-во «Советский художник», 1959. Т. 2. 285 с.

10. Юон Константин Федорович. Народный художник СССР г. Москва. Новь и старина. Альбом. М.: Изд-во «Советский художник», 1976. 5 с.: ил.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

THE THEME OF THE CITY IN THE CREATIVE WORK OF K.F. YUON (1875-1958)

Summary
Konstantin Fyodorovich Yuon (1875-1958) is a representative of the older generation of Soviet painters. His creative activity began in the pre-revolutionary years. And then the name of K.F. Yuon, the artist became famous. He belongs to the circle of those masters whose activities were the link between the Soviet art culture and the Russian advanced pre-revolutionary art. Having absorbed the best traditions of full-blooded Russian realism of the XIX century, K.F. Yuon entered the Soviet art as an artist with a wide creative range, as a true patriot, giving people his talent as a painter, theater decorator and teacher, inexhaustible energy of a public figure, his knowledge of historian and art theorist.
Keywords: the creative work of K.F. Yuon, the theme of the city, landscapes, portraits, autolithography, albums, household paintings, sketches of mosaics, painter, theatrical designer, educator, public figure, art historian and theorist.

УДК 7.03;7:001.12

ПЕЙЗАЖ В ТВОРЧЕСТВЕ М.И. ЛЕБЕДЕВА (1811-1837 ГОД)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Имя Михаила Ивановича Лебедева (1811-1837 гг.) – одного из крупнейших русских пейзажистов XIX века – мало знакомо широкому кругу зрителей. Между тем, оно заслуживает большего внимания. Творческое наследие художника, количественно небогатое, но свидетельствующее о мощном таланте, составляет весьма своеобразную и ценную страницу в истории русского пейзажа. Его картины ценны не только в историческом плане, они и теперь волнуют, и радуют зрителей своим проникновенным изображением природы.
Ключевые слова: творчество М.И. Лебедева, художник-романтик, биография, пейзаж, переписка, наследие, картины, этюды, рисунки, акварели.

Постановка проблемы. Несмотря на свою короткую деятельность, М.И. Лебедев оставил заметный след в истории русского искусства. Посвятив себя пейзажной живописи, он вслед за С.Ф. Щедриным (1791-1830 гг.) утверждал в ней лирическое направление. Но, в отличие от своего старшего современника, воспевшего прибрежную жизнь портов, гаваней и морские дали, М.И. Лебедев полюбил лесную чащу с заглохшим прудом, холмы и овраги, поросшие диким кустарником, тенистые аллеи. Куда бы судьба не привела художника, его внимание неизменно привлекали кряжистые вязы или могучие дубы, которыми так богаты были леса и парки Дерпта. Их, олицетворявших для него величие и силу природы, он предпочитал тонкой березке или клену.

Анализ последних исследований и публикаций. М.И. Лебедев – это был художник редкой одаренности и личного обаяния. «М.И. Лебедев, по простоте своей, был сердцем совершенный младенец, по художеству же, как ландшафтный живописец, это был великан. Несмотря на свои юные годы, он пользовался уважением не только своих товарищей, но и иностранных художников», – вспоминал ректор и профессор Академии художеств Ф.И. Иордан (1800-1883 гг.) [2, с. 165-166]. «С редким трудолюбием он соединял пылкость души, с быстрою наблюдательностью – удивительную память, и с склонностию к мечтательности и идеализму – горячую любовь к природе», – свидетельствовал о нем один из любителей живописи того времени [6, с. 550]. В 2011 году М.И. Лебедеву исполнилось двести лет со дня рождения, но его юбилей практически никто не заметил – в сравнении с титанами русской кисти XIX столетия этот мастер пейзажа занимает скромное место. Цель данной публикации, на основе библиографических исследований о художнике, раскрыть его творчество и проанализировать работы.

Примечательна биография М.И. Лебедева. Она говорит о рано пробудившемся интересе будущего художника к искусству и его незаурядном даровании. Нужно было обладать необыкновенно целеустремленным характером и непреклонной волей, чтобы преодолеть, подобно М.И. Лебедеву, все препятствия для достижения заветной цели – овладеть профессией художника.

Михаил Иванович Лебедев родился в Дерпте 4 ноября 1811 года в семье крепостного Ивана Матвеевича, принадлежавшего эстонскому помещику К. Нироту, владения которого находились в Псковской губернии, вблизи Лифляндии. Начавшееся в Лифляндии раскрепощение крестьян позволило отцу М.И. Лебедева записаться вместе с семьей в 1826 году в «мещанский оклад» [1, с. 200]. Выход на волю дал возможность сыну поступить в 1827 году в гимназию при Дерптском университете. Будучи уже шестнадцатилетним юношей, М.И. Лебедев был зачислен в младшие классы. Хотя дерптская гимназия отличалась довольно высоким уровнем преподавания (в списке учителей значилось имя известного русского слависта И.П. Прейса), успехи юноши М.И. Лебедева были незначительны.

Правда, это во многом объяснялось тем, что преподавание велось на немецком языке, овладеть которым бывшему крепостному было очень трудно. Снижение отметок за общеобразовательные предметы, особенно заметное в последний год обучения в гимназии, шло параллельно с неизменным возрастанием оценок по рисованию. Уже на втором году обучения М.И. Лебедева в гимназии в его дневнике против графы, обозначающей успехи в рисовании, было сказано: «Primas in Quinta» («первый в пятом» классе) [1, с. 200]. Возможно, что охватившая юношу страсть к искусству также сказалась на недостаточном прилежании по другим предметам. Вскоре, талант М.И. Лебедева стал настолько заметен, что заставил преподавателей Дерптского университета обратить на юношу серьезное внимание. Не завершив курс обучения в гимназии, М.И. Лебедев стал хлопотать об определении его в Академию художеств.

В Академию художеств М.И. Лебедев поступил в 1829 году уже великовозрастным юношей. Вновь много испытаний пришлось пережить будущему художнику, прежде, чем получить право стать пейзажистом. По уставу Академии, действовавшему до 1830 года, воспитанникам должно было быть не больше двенадцати лет. М.И. Лебедеву же по приезде в Петербург было восемнадцать.

Попечитель Дерптского университета граф Пален, взяв на себя хлопоты по устройству в Академию одаренного юноши, обратился с рекомендательным письмом к министру императорского двора А.Х. Бенкендорфу. Последний, в свою очередь, запросил об условиях приема президента Академии А.Н. Оленина (1763-1843 гг.). Зная о возрастном цензе, установленном в Академии, покровители М.И. Лебедева решили уменьшить его возраст, указав, будто ему пятнадцать лет.

Но, и это не могло удовлетворить взыскательного А.Н. Оленина. Началась утомительная межведомственная переписка. Несмотря на сложности, М.И. Лебедев все же был зачислен в Академию. Правда, по предложению президента средства на его воспитание должны были быть отпущены из «Кабинета Его Величества» [1, с. 201].

В Академии художеств М.И. Лебедев учился с 1829 по 1833 год. Ему потребовалось менее пяти лет для овладения основами профессии художника, в то время, как другие ученики изучали их на протяжении девяти лет (с закрытием Воспитательного училища в 1840 году срок обучения в Академии художеств сократился до шести лет). Учитывая склонность М.И. Лебедева к пейзажной живописи, академический Совет прикрепил его к руководителю пейзажного класса М.Н. Воробъеву (1787-1855 гг.). Выдающийся художник, опытный профессор, воспитавший целое поколение пейзажистов, М.Н. Воробъев привил своему ученику не только высокие профессиональные знания, но и любовь к пейзажу, воплощающему высокие чувства и романтические порывы. Однако, уже в академические годы явственно ощущалась и разница между искусством учителя и ученика: со временем она еще больше увеличилась. М.Н. Воробъеву было свойственно возвышенно-патетическое восприятие природы, между тем, как у М.И. Лебедева, при всех его романтических устремлениях, оно носило всегда конкретно-чувственный характер. Не случайно, учитель восхищался Н. Пуссеном, а ученик предпочитал Я.В. Рейсдаля и М. Хоббему.

Талант М.И. Лебедева был рано замечен в Академии. Его быстрые успехи в искусстве пейзажа неоднократно отмечались академическими наградами в виде серебряных и золотых медалей. Почти полгода спустя после вступления в Академию, М.И. Лебедев был удостоен второй серебряной медали за рисунок с натуры. За пейзажи: «Вид на Петровском острове в Петербурге» (1832, ГРМ) и «Вид в окрестностях Ладожского озера» (1833, ГРМ) он уже был награжден большой серебряной и большой золотой медалями [1, с. 201] (рис. 1).

Рис. 1. Лебедев М.И. «Вид на Петровском острове в Петербурге». 1832 г. Х., м., 64,0 Х 88,5 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Академические работы художника еще тяготеют к искусству «видописи», с его панорамным решением пространства, условным чередованием планов, активной ролью в пейзаже архитектуры и стаффажа [1, с. 201]. И все же они позволяют говорить о новых тенденциях, которые М.И. Лебедев внес в искусство пейзажа.

Несмотря на то, что картина: «Вид на Петровский остров» несет еще известный «музейный отпечаток», в ней чувствуется желание художника создать «пейзаж с настроением» [1, с. 201]. Небу уделено очень мало места – это голубой треугольник с белыми облаками, образуемый традиционным расположением высоких деревьев. Несколько однообразно повторяются стволы деревьев первого плана, сквозь которые просвечивает растущая вдали зелень. М.И. Лебедев не овладел еще тайнами воздушной перспективы и пользуется только законами линейной. Однако, в скромной тональности его пейзажа сказывается желание передать живую природу, полную затаенного смысла.

Несколько иное впечатление производит другой пейзаж, приписываемый М.И. Лебедеву, «Вид в Павловском парке» (ГРМ) [1, с. 202] (рис. 2).

Рис. 2. Лебедев М.И. (?) «Вид в Павловском парке» // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В нем резче противопоставлены свет и тени, больше внимания обращено на декоративность построения пространства, замкнута даль, скрыт горизонт, безучастным в построении картины оказался небольшой кусочек неба. При всех метаниях ищущего М.И. Лебедева в его ранних работах ощущаются новые черты художественного восприятия. Они проявляются в поэтизации природы и в выражении особого лирического чувства. Есть какое-то раздумье в ранних пейзажах М.И. Лебедева, которое сообщает им особый философский смысл. Оно позволяет художнику подняться над простым изображением конкретной местности в мир общечеловеческих переживаний и мыслей о жизни природы.

Интересны пейзажи М.И. Лебедева, написанные на «вольные темы», т.е. не зависящие от академических программ [1, с. 202]. Удалившись на острова, или в окрестности Петербурга, М.И. Лебедев отдавался очарованию северной природы с ее хмурым небом и влажным воздухом. Не случайно, так увлекался он искусством голландских пейзажистов. Прелестны его маленькие картины и этюды: «Васильково» (1833, ГТГ), «Болото» (ок.1833, ГРМ) и др. [1, с. 202] (рис. 3).

Рис. 3. Лебедев М.И. «Васильково». 1833 г. Х., м., 40,0 Х 45,2 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Природа в них полна внутренней скрытой жизни. Небольшой пейзаж: «Васильково», изображающий имение А.Н. Оленина, написан наивно и робко, но с искренним настроением [1, с. 202]. Под кистью М.И. Лебедева оживает весь этот завороженный мир провинциального уголка России. Неторопливо плывет по озеру лодка среди густой зелени, не нарушая всплесками весел разлитой кругом тишины. Вдали на пригорке виднеются очертания сельских домиков и церкви. Но, не архитектура и даже не озеро привлекают главное внимание художника, а зелень, маленькие, чуть трепещущие на ветру листочки. По своей интимности и бережному изображению отдельных деталей природы этот пейзаж напоминает некоторые работы учеников А.Г. Венецианова (1780-1847 гг.).

М.И. Лебедев — это романтик. Для него природа не существует вне переживаний человека, а сливается с ними в единое, неразрывное целое. Прообразом для молодого художника всегда служила определенная реальная местность, но как приверженец романтического искусства, он любил показывать ее в необычном драматическом состоянии. В работах М.И. Лебедева встречается изображение бури, грозы.

Маленький этюд: «В ветреную погоду» (ок.1833, ГТГ) по силе вложенных в него чувств может быть назван картиной [1, с. 202] (рис. 4).

Гонимые порывами ветра бегут по темному небу полные влаги тучи, разлетаются испуганные птицы, низко клонятся деревья. Среди разбушевавшейся стихии песчинками кажутся фигурки людей, торопливо покидающих поле. Настроению, которым пронизан пейзаж, гармонично соответствует гамма темных, нейтральных тонов. М.И. Лебедев петербургской поры обычно избегал яркой палитры.

Та же тема звучит в рисунке: «Лес. Пейзаж» (1832, ГРМ), исполненном тушью, за который М.И. Лебедев был удостоен второй серебряной медали (интересно, что дежурным профессором был в это время скульптор С.И. Гальберг) [1, с. 202]. Исполненная под несомненным воздействием искусства Я.В. Рейсдаля, работа эта свидетельствует о стремлении автора воссоздать образ природы в один из драматических моментов. Все изображенное несет следы только, что пронесшейся бури, поваливший на землю стволы деревьев. Нет плавных линий, все сдвинулось в беспокойном ритме. Однако, несмотря на то, что пейзаж создан художником, как бы единым дыханием, каждый лепесток и травинка в нем тщательно прорисованы.

Рис. 4. Лебедев М.И. «В ветреную погоду». 1833 г. Х., м., 22,5 Х 18,8 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Немаловажную роль играли в творчестве молодого М.И. Лебедева карандашные композиции, в которых пейзаж тесно связывался с жанровыми мотивами. Обычно эти рисунки исполнялись художником во время его прогулок с рабочим альбомом на петербургских островах, или в окрестностях города. Таковы, например, листы: «Ребенок под деревом» (1832, ГРМ), «У немецкого трактира на Крестовском острове» (1833, ГРМ), «Деревья» (ок. 1833, ГТГ) и др. [1, с. 203]. Внимание М.И. Лебедева привлекали сцены жизни бедного люда столицы или крестьян, обитателей близлежащих сел и деревень.

Рисунок: «Уборка сена у околицы» (1832, ГРМ) показывает, как развилась творческая мысль М.И. Лебедева петербургского периода [1, с. 203]. В рисунке ярко выражен жанровый момент. На фоне пейзажа разыгрывается сельская сцена. Но, при этом, несмотря на активную роль жанровых элементов, от взгляда художника и здесь не ускользает ни одна травинка, колосок или веточка — каждая деталь любовно обрисована М.И. Лебедевым. Он еще во власти старых законов построения композиции, которое основано на чередовании планов и линейной перспективе, но сквозь все традиционные условности академического искусства прорывается свежая струя жизни. В свои небольшие пейзажи молодой М.И. Лебедев вносит непосредственность впечатления от живой природы.

Заметное место в искусстве М.И. Лебедева петербургской поры заняли также рисунки, правдиво воспроизводящие целые театральные сцены и актеров, с успехом выступавших в начале 1830-х годов на сцене Императорских театров. В них видно увлечение М.И. Лебедева театральным искусством. Возможно, что здесь сказалось влияние И.П. Брюллова (1814-1834 гг.), его друга по академии, младшего брата знаменитого художника. Страстный театрал, проводивший все свободное от занятий в Академии время в петербургских театрах, юный И.П. Брюллов, несомненно посещал вместе с М.И. Лебедевым новые спектакли.

В рисунках встречаются изображения певца Голанда, членов талантливой семьи актеров Дюр и др. Как и И.П. Брюллов, М.И. Лебедев был поклонником балерины М.Д. Новицкой (Дюр), которая вскоре стала драматической актрисой. Четкость рисунка, некоторая жесткость тушевки, резкий нажим карандаша в тенях характерны для графического почерка художника. Эти приемы М.И. Лебедева-рисовальщика сближают его с манерой не только И.П. Брюллова, но и другого ученика М.Н. Воробъева – его сына Сократа.

Золотая медаль и аттестат I степени, полученные М.И. Лебедевым при окончании Академии, давали ему право на поездку за границу для дальнейшего усовершенствования. Слабое здоровье художника побудило совет Академии ускорить его отъезд в Италию. М.И. Лебедев выехал из Петербурга 15 мая 1834 года. В Италии открылась новая страница его творчества. Первые впечатления от страны были очень сильными. Для него, северянина, привыкшего к неярким, серым тонам и туманам приморского города, открылся новый мир красок и образов. «Вы не можете себе представить, – писал он своему учителю М.Н. Воробъеву по приезде в Рим, – как трудно было после севера начать писать здешнюю природу» [1, с. 203]. Ослепительное солнце, тающие в голубой дымке гористые дали, богатство и пышность растительности – все это чрезвычайно поразило воображение молодого художника. Но, на первых порах М.И. Лебедев увидел в южной природе лишь одну ее экзотическую сторону. В пейзажах, написанных вскоре по приезде в Италию, проявились чуждые искусству художника декоративные устремления.

Одним из первых произведений итальянского периода был вид: «Аричча близ Рима» (1835, ГТГ) [1, с. 204] (рис. 5).

Картина вызвала большой интерес у русских пейзажистов, сделавших с нее несколько копий (такими копиями являются пейзажи «Вид Аричча близ Рима» в Рыбинском историко-художественном музее и в частном собрании (Москва)) [1, с. 204]. В новой работе М.И. Лебедева усовершенствовалась техника исполнения, повысилось живописное мастерство. Однако, выявилась опасность увлечения одной только внешней красотой природы. Стремление к эффектному распределению света и тени, к контрастам ярких и темных пятен стало подчинять себе живые наблюдения. Фактура приобрела самодовлеющее значение. М.И. Лебедев начал так класть краску, что превратил поверхность холста в затейливый узор. На дорожку аллеи беспокойными пятнами ложатся солнечные лучи, с трудом пробивающиеся сквозь ветвистые деревья. Яркими вспышками загорался красный цвет то на одежде крестьян, то на растущих в густой траве маках или гвоздиках.

Рис. 5. Лебедев М.И. «Аричча близ Рима». 1835 г. Х., м., 54,0 Х 44,0 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Те же приемы М.И. Лебедев использовал в маленьких акварелях: «Итальянка с прялкой» (1835, ГТГ), «Колизей», «Альбано. Эрмитаж» (1835, ГРМ) [1, с. 204] (рис. 6).

Рис. 6. Лебедев М.И. Итальянка с прялкой». 1835 г. Бумага, акварель // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Работа в акварели воспринималась еще М.И. Лебедевым, как раскраска рисунка. Вне связи с соседствующими располагались и тона. Хотя в этих произведениях проявился большой интерес художника к солнечным эффектам, преобладающее значение в них получили рисунок, контур, а не колорит. В посланном вскоре по приезде в Рим письме товарищу по гимназии и Академии худо-

жеств Л.Х. Фрикке М.И. Лебедев высказал ряд мыслей о задачах пейзажиста и его живописных приемах. В письме ощущается желание художника следовать правде и, вместе с тем, стремление к определенным живописным эффектам. «Ради бога, работайте, как можно проще, копируйте натуру, да и только; не манерьте, – советует он другу, -… старайтесь попадать сразу в совершенный тон, избегайте лессировок, хоть иные сие и хвалят, но поверьте оно не хорошо. Кроме разве, что касательно эффекта, как, например, костью, лазурью, тердиленом, кобальтом и тем подобными темными красками» [1, с. 204].

Принятая художником живописная манера встретила критику в современной ему печати. «Пейзажи М.И. Лебедева, – писал Д.Ю. Струйский, – не вполне оправдали ожидания. М.И. Лебедев принадлежит к числу тех редких и счастливых талантов, которых должно судить строго. И так будем искренни: он еще не поймал натуры, и характер его живописи не произнесен. Колорит его впадает в физическую тягость, и солнечный луч еще подшучивает над юным художником» [1, с. 204]. Ранние итальянские пейзажи М.И. Лебедева не нашли сочувствия и у А.А. Иванова (1806-1858 гг.). Он осуждал их за повышенную звонкость колорита и условность композиции.

Но, недолго находился молодой пенсионер во власти первых впечатлений. Чувство реальности, всегда свойственное произведениям М.И. Лебедева, помогло ему преодолеть увлеченность экзотикой. Освоившись с незнакомой остановкой, он почувствовал неудержимую потребность отказаться от принятого было пути искусства. Постепенно М.И. Лебедев приобщился к высшей красоте природы, находя ее в простом и естественном. «Мало-помалу, – признается он конференц-секретарю Академии В.И. Григоровичу, – начинаю сбрасывать все предрассудки. Натура мне открывает глаза, я начинаю делаться совершенным рабом ее, или лучше сказать влюблен в природу» [1, с. 205]. Назвав себя «рабом» натуры, М.И. Лебедев, конечно, не стал ее натуралистически копировать. «…мы говорим… как художники, – заметил он однажды, – а не как работники – надо понимать, где копировать, где прибавить, где убавить» [1, с. 205].

Изменения во взглядах М.И. Лебедева на задачи пейзажа не замедлили сказаться на его произведениях. Художник продолжал придерживаться романтического направления, но зримо проявилось и желание приблизиться к правде жизни. По красоте художественного замысла, оригинальности композиции и ощущению восприятия полноты жизни пейзажи: «Вид Кастель-Гандольфо близ Рима» (1835-1836, ГРМ), «Вид окрестностей Альбано близ Рима» (1836, ГТГ) и «Альбано» (1836, Самарский областной художественный музей) должны быть признаны лучшими работами художника [1, с. 205] (рис. 7, 8).

Творческий кругозор М.И. Лебедева стал шире, образное познание мира правдивей и разностороннее. Пейзажи обрели полноту содержательной картины, хотя в них не было нарочитости сюжетной завязки, характерной для классицистической школы. Жизнь стала раскрываться художнику в ее постоянной изменчивости и движении. В пейзажах М.И. Лебедева теперь все ожило, задвигалось, обострилось чувство пространственности. Правда, художник продолжал пользоваться приемами построения пространства, присущими пейзажистам-романтикам. Они заключались в эффектном противопоставлении первого темного плана светлому дальнему и в перегрузке предметами одной части картины за счет облегчения другой. И все же в его пейзажах появилось больше воздуха и глубины. Обычно М.И. Лебедев в это время располагал деревья и кусты так, что они как бы образовывали рамку, через которую видны были убегающая вдаль дорожка, оживленная игрой солнечных пятен, тающие в глубине в сиреневой дымке очертания зданий и линия горизонта.

Рис. 7. Лебедев М.И. «Вид Кастель-Гандольфо близ Рима». 1835-1836 гг. Х., м., 45,0 Х 64,0 см. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Рис. 8. Лебедев М.И. Вид окрестностей Альбано близ Рима. 1836 г. Х., м., 32,0 Х 40,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Те же изменения наблюдаются в рисунках и акварелях М.И. Лебедева (ему приписывается ряд больших акварелей, воспроизводящих памятники античности и Ренессанса: «Храм Геркулеса в городе Кора», «Вид Капитолия в Риме» и др.) [1, с. 205].

Примечательно, что на листах с рисунками появились надписи художника, уточняющие время их исполнения. Так, на обороте письма М.Н. Воробъеву М.А. Лебедев поместил два этюда пером с примечательными надписями: «Аль-

бано утром от 5 до 9 часов» и «Альбано вечером от 3 до 5 часов», а под ними третью: «рисовано на месте под зонтиком во время дождя» [1, с. 206].

Сопоставление рисунков 1835 и 1836 годов дает возможность проследить, как развивалась творческая мысль М.И. Лебедева-рисовальщика. В карандашном рисунке: «Утром. Рим» (1835, ГРМ), несмотря на уточнение художником времени его создания, еще чувствуются старые приемы построения пространства [1, с. 206]. Горизонт закрыт возвышающимися друг над другом домами с педантично точно прорисованными окнами, колоннами, крышами.

Иное в рисунках, созданных в 1836 году. Исполненные той же техникой (графитный карандаш) рисунки «Альбано» (ГРМ) и «Аллея» (Латвийский Национальный художественный музей, Рига) отмечены уже более тонкой и свободной штриховкой, сообщающей композиции известную прозрачность [1, с. 206]. Исчез нажим карандаша для передачи затененных мест, присущий работам М.И. Лебедева петербургской поры. Нельзя, конечно, говорить о пленэре в этих работах, но несомненно, что новые искания М.И. Лебедева были вызваны пристальным изучением атмосферных явлений. Передавая в рисунках какой-нибудь уголок природы, М.И. Лебедев уже не нуждался в «оживлении» его стаффажем [1, с. 206]. Люди часто отсутствуют в этих натурных работах художника. Правда, в самой картине, для которой рисунки служили этюдами, М.И. Лебедев изображал людей, но они были так малы и помещены так далеко от первого плана, что не могли играть существенной роли в общем замысле пейзажа.

Освобождая передний план от перегрузки предметами, М.И. Лебедев приоткрыл и широкие дали. В композициях художника появилась воздушная перспектива. Его глаз по-прежнему был зорок и наблюдателен в передаче мельчайших деталей пейзажа, но рука обрела большую свободу и уверенность. Задачам пейзажа стали подчиняться и включенные в композицию элементы архитектуры. Та же эволюция ощущается в акварелях. В листе: «Альбано» (ок. 1836, ГРМ) уже не ощущается робкая и несколько наивная кисть петербургских работ (например, «Гулянье», ГРМ), когда техника акварели понималась молодым художником, как раскраска рисунка [1, с. 206] (рис. 9).

Рис. 9. Лебедев М.И. «Альбано». Ок.1836 г. Бумага, акварель // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

По-прежнему, пользуясь приемами накладывания тона на тон, М.И. Лебедев добивается, однако, большей, чистоты и легкости цвета.

Тоньше и прозрачнее стали и сепии художника. М.И. Лебедев еще не овладел принципами широкой заливки, штриховка в сепии сделана пером, но для передачи глубины пространства он пользуется теперь не искусственным сопоставлением планов, а законами воздушной перспективы. В композициях художника появился воздух, открылся далекий горизонт. Незадолго до кончины М.И. Лебедева в его искусстве наступил коренной перелом. Хотя он подготавливался постепенно, всем предшествующим ходом развития его творчества, но показался столь неожиданным, что заставил даже А.А. Иванова, ранее критически относившегося к художнику, решительно изменить свое мнение о нем. В Петербурге всегда с большим нетерпением ожидали присылки пейзажей М.И. Лебедева. В молодом авторе видели не только большой талант, но и его способность решать назревшие вопросы искусства. Как подлинное откровение были восприняты поэтому произведения, написанные художником в последний год его жизни. Одним из них был пейзаж: «В парке Гиджи» (1837, ГТГ) [1, с. 207] (рис. 10).

Рис. 10. Лебедев М.И. «В парке Гиджи». 1837 г. Х., м., 73,0 Х 57,0 см. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Эту картину можно назвать этапным произведением русской пейзажной живописи, так существенно повлияла она на весь дальнейший ход ее развития. Основной особенностью нового произведения был решительный отказ художника от былого увлечения романтическим искусством с его тяготением к условной красоте и известной нарочитости замысла. Прекрасное М.И. Лебедев прежде видел в исключительном и незаурядном. Теперь он стал искать его в рядовом и обычном. Пейзажи художника не утратили былых привлекательных качеств: повышенную эмоциональность, обостренный интерес к цветовым и световым сопоставлениям, но все это уже подчинялось единой цели – реалистической передаче природы.

Яркое представление о новых взглядах М.И. Лебедева на задачи пейзажиста дают краткие выдержки из последних его писем к М.Н. Во-

робъеву от 16 апреля 1837 года и к своему другу, пейзажисту Л.Х. Фрикке (1820-1893 гг.), в котором он дает практические советы, как преодолеть декоративизм в пейзаже и какие приемы для этого следует использовать.

Существенно изменился самый процесс творческой работы М.И. Лебедева. Прежде, чем приступить к написанию картины, художник обычно делал этюды с натуры. Но, в начальный период пребывания М.И. Лебедева в Италии они представляли собой рисунки, исполненные карандашом или пером, — М.И. Лебедев еще не ставил себе задачей показать воздействие света на цвет. Теперь же он стал пользоваться, как и поздний С. Ф. Щедрин, этюдами маслом. Новый метод помог приблизиться к пленэру, т.е. передаче атмосферных явлений. Для манеры художника последней поры показательны этюды: «Дерево» (1836, ГРМ) и «Аллея в Альбано» (1836, ГТГ) [1, с. 207] (рис. 11).

Рис. 11. Лебедев М.И. «Аллея в Альбано». 1836 г. Картина не окончена // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Только после написания этих этюдов мог он создать свою картину: «В парке Гиджи», ставшую заключительной главой его искусства [1, с. 207]. Свободной, широкой кистью пишет М.И. Лебедев деревья, кусты, перистые облака, плывущие по небу. Иными оказались даже любимые им вязы. Исчезла сложная система переплетения ветвей, кропотливая разработка коры, каждого листочка, травинки, цветка. Естественней и шире стало живописное пространство. М.И. Лебедев освободился от той «боязни» пустоты, которая заставляла его по академическим правилам предельно заполнять композицию зеленью, архитектурными элементами, стаффажем [1, с. 208].

Полнота содержания пейзажа определяется уже не многословностью рассказа и педантичной разработкой деталей, а жизненностью и правдивостью живой природы, реальностью наблюдений над окружающей действительностью. Сохраняя насыщенную цветовую гамму, М.И. Лебедев лишил ее прежней нарочитой эффектности. Более тонким, прозрачным, почти лессировочным слоем стала ложиться краска, позволяя в некоторых местах просвечивать холсту.

В картине: «В парке Гиджи» М.И. Лебедев приблизил человека к природе [1, с. 208]. Он уничтожил существовавшую в классицистических пейзажах дистанцию между зрителем и изображением. Вовлекая взгляд зрителя в глубину картины, он придвинул первый план, показав самую почву, землю, на которой обычно не останавливали своего внимания пейзажисты академического направления (у них точка зрения бралась как бы с птичьего полета, отчего пейзаж получал характер величественного вида, далекой панорамы). Шире стали в последнем пейзаже М.И. Лебедева просветы между деревьями, больше места получило небо. Фигуры людей и деревья, окутанные воздухом, потеряли четкость графических очертаний. Строгую контурность сменила живописная трактовка формы.

Творческая биография М.И. Лебедева оборвалась очень рано. Много замыслов осталось неосуществленными. Одним из них был пейзаж: «Ночь в Неаполе» [1, с. 208]. Возможно, что М.И. Лебедева привлекал момент двойного освещения, занимавший и С. Ф. Щедрина в пейзаже: «Лунная ночь в Неаполе» (1828, ГТГ) [1, с. 208]. Впрочем, эта тема волновала еще и французского художника К.Ж. Верне (1714-1789 гг.).

Трагическая кончина М.И. Лебедева (он умер от холеры в Неаполе, где был похоронен в братской могиле) глубоко потрясла русских художников. Встревоженный сообщением о смерти пейзажиста, К.П. Брюллов писал в Рим архитектору Ф.Ф. Рихтеру: «Скажите поскорее, справедлива ли эта жестокая весть о нашем добром милом М.И. Лебедеве… Какие потери в один год А.С. Пушкин, Марлинский (псевдоним, настоящее имя А.А. Бестужев), как поэты и М.И. Лебедев коим Россия могла бы гордиться, как лучшим пейзажистом в Европе. Уведомьте нас поскорее, — восклицает К.П. Брюллов, — выведите меня из этой мучительной неизвестности. Люблю его, как родного» [1, с. 208]. Высокую оценку получило искусство М.И. Лебедева и в современной печати. «С ним умерла блистательная надежда Русских художников, уже полуисполнившаяся», — писала «Художественная газета» в 1838 году [1, с. 208].

Большое влияние оказал М.И. Лебедев на творчество своих современников. В пейзажных фондах ряда портретов и акварельных бытовых сценах К.П. Брюллова легко угадывается воздействие работ М.И. Лебедева. Такое же влияние испытало искусство украинского поэта Т.Г. Шевченко (1814-1861 гг.). Заложенные в творчестве М.И. Лебедева идеи нашли свое дальнейшее развитие в эпоху утверждения реализма. Прямой путь лежит от картин М.И. Лебедева к пейзажам Ф.А. Васильева (1850-1873 гг.).

Хотя последние годы художник провел в Италии, он никогда не забывал своей родины. М.И. Лебедев был одним из первых русских художников, который захотел воспеть красоту необозримых полей и лесов России. Восхищаясь прелестью южной страны, где провел последние годы своей жизни, М.И. Лебедев всем сердцем стремился к родному краю. «Выберите какой-

нибудь вид, что-нибудь совершенно русское, какую-нибудь русскую деревню», – писал он Л.Х. Фрикке, обратившемуся к нему за советом о сюжетах своих пейзажей [1, с. 209]. Эти мысли М.И. Лебедева были восприняты и развиты художниками-демократами, связавшими свое искусство с жизнью родной страны и народа.

Таким образом, жизненный и творческий путь М.И. Лебедева был недолог, но несмотря на свою короткую деятельность художника, он оставил заметный след в истории искусства. Оставленное им наследие невелико. Оно состоит из нескольких картин, этюдов, ряда рисунков и акварелей. В его картинах природа кажется одушевленной и глубоко человечной. Так, пришел М.И. Лебедев к созданию «пейзажей с настроением», предвосхищая поиски художников второй половины XIX века [1, с. 199].

Список литературы:

1. Ацаркина Э.Н. М.И. Лебедев // Очерки по русскому и советскому искусству. Сборник статей / Государственная Третьяковская галерея. М.: Изд-во «Советский художник», 1965. С. 198-209.
2. Записки ректора и профессора Академии художеств Федора Ивановича Иордана. М.: «10-я Государственная типография», 1918. 396 с.
3. Зименко В.М. Михаил Иванович Лебедев. 1811-1837. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1949. 24 с.
4. История русского искусства / Под общ. ред. академика И.Э. Грабаря. Т. VIII. Книга вторая. М.: Изд-во «Наука», 1964. 668 с.
5. Лебедев Михаил Иванович (1811-1837 гг.) // Знаменитые русские художники: Биографический словарь. СПб.: Изд-во «Азбука», 2000. С. 142-144.
6. Михаил Лебедев (ум. в 1837 г.) // Живопись и живописцы главнейших европейских школ. Настольная книга для любителей изящных искусств составлена по лучшим современным изданиям А.Н. Андреевым. СПб.: «Издание книгопродавца и типографа Маврикия Осиповича Вольфа в гостином дворе № 19», 1857. С. 549-551.
7. Степанова С. «Неисповедимая судьба» Михаила Лебедева // Антиквариат. Предметы искусства и коллекционирования. – 2013. – № 4(105). – апрель. – С. 20-26.
8. Юрова Т.В. Михаил Иванович Лебедев. 1811-1837. М.: Изд-во «Искусство», 1971. 167 с.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

LANDSCAPE IN THE CREATIVE WORK OF M.I. LEBEDEV (1811-1837)

Summary
The name of Mikhail Ivanovich Lebedev (1811-1837) – one of the largest Russian landscape painters of the XIX century – is little familiar to a wide range of viewers. Meanwhile, it deserves more attention. The artist's creative heritage, quantitatively poor, but testifying to a powerful talent, is a very peculiar and valuable page in the history of Russian landscape. His paintings are valuable not only in historical terms, they are now exciting, and delight the audience with their heartfelt image of nature.
Keywords: the creative work of M.I. Lebedev, romantic artist, biography, landscape, correspondence, heritage, pictures, sketches, figures, watercolors.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.2

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Сіляк О.А.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто теоретичні засади вивчення самоактуалізації та психологічних бар'єрів, що виникають у студентів-психологів в процесі професійного навчання. За результатами емпіричного дослідження виявлено рівні розвитку самоактуалізації і психологічних бар'єрів у студентів-психологів. Визначено взаємозв'язок між показниками самоактуалізації і психологічних бар'єрів у студентів-психологів в процесі професійного навчання. Розроблено і впроваджено програму розвитку самоактуалізації у студентів-психологів для подолання психологічних бар'єрів.
Ключові слова: самоактуалізація, психологічні бар'єри, професійне навчання, юнацький вік, самореалізація.

Постановка проблеми. В період навчання у ЗВО студент зустрічається з найбільш істотними змінами в особистому і професійному житті. В таких умовах особистість студента самоактуалізується, розвивається або ж потрапляє у пастку психологічних бар'єрів.

Студенти-психологи, у процесі навчання, зустрічаються із різноманітними труднощами, комплексами, які, залишившись невирішеними, призводять до різного роду особистісних криз і виступають в якості психологічних бар'єрів: соціальних, ціннісних, духовних, нормативних, що виникають на різних етапах професійної підготовки. Паралельно із цим, професійна підготовка студента-психолога ставить його в умови самоактуалізації, внаслідок вивчення психологічних дисциплін.

У процесі самоактуалізації формується та усвідомлюється специфічна система ціннісних орієнтацій, що визначають характер змісту та засобів досягнення провідних життєвих цілей особистості, а також – розвивається соціально-конструктивна життєва позиція, що передбачає усвідомлення необхідності творчої взаємодії з соціальним середовищем на основі прийняття особистістю відповідальності за побудову власного життя, ставлення до оточуючих як до суб'єктів життя, а не засобів досягнення власних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем саморозвитку, самоактуалізації і самореалізації особистості присвячені роботи представників гуманістичної психології – А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла.

У вітчизняній психології проблема розвитку особистості в аспекті самоактуалізації знайшла відображення у працях К.О. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л.І. Анциферової, Г.О. Балла, І.Д. Беха, О.Ф. Бондаренка, Л. Божович, М. Боришевського, І. Булах, Б.С. Братуся, Л.С. Виготського, О.Є. Гуменюк, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, О. Орлова, В. Роменця, С.Л. Рубінштейна, Л.В. Сохань, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, А.В. Фурмана та ін. Також, сучасні теоретичні та прикладні аспекти проблеми самоактуалізації особистості тісно пов'язані з проблемами, що розглядаються в концепціях Н. Ануфрієвої, Н. Бітянової, В. Козлова, Л. Коростильової, Е. Рибалко.

Положення про психологічні бар'єри вивчались такими вітчизняними вченими як: В.Й. Бочелюк, Ю.О. Власенко, Р.М. Грановська, Л.І. Даниленко, Л.А. Коростильова, О.А. Кузьмічова, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, А.К. Маркова, О.Б. Орлов, Б.Д. Паригін, В.А. Пономаренко, С.Л. Рубінштейн, М.В. Савчин, В.О. Сагадова, В.А. Сластьонін, О.С. Совєтова, А.В. Фурман. Однак на сьогоднішній день відсутнє чітке визначення бар'єрів, які виникають у студентів в процесі професійного навчання.

Окремо вивчали питання про професійність психолога як про гнучку саморозвиваючу особистість, здатну професійно вирішувати життєві ситуації і долати психологічні бар'єри, наступні вчені – О.Ф. Бондаренко, Ф.З. Кабіров, В.Я. Ляудіс, А.К. Маркова, Н.М. Пінегина та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно з положеннями, запропонованими вченими гуманістичної психології, процес самоактуалізації особистості у юнацькому віці в процесі професійного навчання відбувається досить інтенсивно. Цей процес настільки багатоплановий, що й дотепер не отримана повна характеристика умов, у яких він протікає, й особливостей, якими він відрізняється. Також, недостатньо розроблено питання про те, яким чином життєві настанови особистості впливають на процес її самоактуалізації в період професійного навчання. У процесі професійного навчання в студентів відбуваються найбільш істотні зміни як в їх самосвідомості, так і в особистості в цілому, що потребують детального вивчення та систематизації.

Мета статті. Метою статті є теоретично вивчити і емпірично дослідити особливості самоактуалізації у студентів-психологів і виявити її взаємозв'язок з їх психологічними бар'єрами в процесі професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних підходів до розуміння поняття «самоактуаліза-

ція» засвідчує, що воно близьке, за психологічним наповненням, до поняття «особистісне зростання». Поняття трактується як активний процес становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях [4]. Самоактуалізація означає тенденцію до реалізації внутрішнього потенціалу, це бажання людини стати всім, чим вона здатна, прагнення повністю реалізувати свої потенційні можливості [3, с. 10].

Психологічний бар'єр – це стан, який виявляється в неадекватній пасивності суб'єкта, що перешкоджає виконанню ним тих чи інших дій [5]. Тобто психологічний бар'єр виступає як перешкода, яка не дає особистості нормально розвиватись та функціонувати у особистому і соціальному житті.

Основним чинником психологічного зростання студентів-психологів є процес професійного навчання у ЗВО, протягом якого вони отримують знання, досвід, присвоюючи його і трансформуючи в особистісний [1, с. 245].

Самоактуалізація виступає показником повноти самореалізації особистості, яка здійснюється в процесі професійного навчання у ЗВО. Саме вона свідчить про ступінь розвитку самосвідомості, рівень орієнтованості у життєвих і соціальних ситуаціях, наявність потенційних та реальних можливостей особистості для її самоздійснення, рівень організаційно-вольової зрілості в управлінні життєвими обставинами та подоланні життєвих труднощів і психологічних бар'єрів [2].

З метою виявлення показників самоактуалізації як фактору подолання психологічних бар'єрів у студентів-психологів в процесі професійного навчання, було проведено емпіричне дослідження на базі факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У ньому брали участь 60 студентів четвертого, п'ятого та шостого курсів віком від 21 до 24 років, з них 56 дівчат і 4 хлопця.

Задля виявлення рівня розвитку самоактуалізації і психологічних бар'єрів у студентів-психологів було обрано такі методики: «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Е. Шострома (адаптація Ю.Є. Альошиної, Л.Я. Гозмана, М.В. Загики і М.В. Кроза); «Коротка шкала вимірювання самоактуалізації» (Джоунса і Крендалла); методика «Виявлення стилю самоактуалізації» (за В.А. Семиченко); методика «Визначення домінуючого стану» Л.В. Кулікова; тест «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк); тест «Експрес діагностика рівня самооцінки особистості» (М.П. Фетіскін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов). Визначення взаємозв'язку між показниками рівнів самоактуалізації та психологічних бар'єрів було здійснено завдяки методу рангової кореляції Ч. Спірмена.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити рівні розвитку самоактуалізації і психологічних бар'єрів у студентів-психологів та дослідити їх взаємозв'язок.

Виявлені результати за методикою САТ Е. Шострома вказують на те, що студенти-психологи в більшості (53,3%) мають середній рівень самоактуалізації. Високий рівень самоактуалізації притаманний 28,9% досліджуваним, низький – 17,7%. Отриманий середній рівень самоактуалізації можна вважати, як період до формування особистості, яка самоактуалізується. Однак більш вірогідною причиною таких показників самоактуалізації є ситуація в якій знаходяться студенти-психологи, тобто це зумовлено їхньою професійною підготовкою.

За «Короткою шкалою вимірювання самоактуалізації особистості» (Джоунса і Крендалла) у значної кількості досліджуваних (55%) виявлено середній рівень самоактуалізації, що характеризує їх як таких, що прагнуть до самоактуалізації, хоча ще не є самоактуалізованими. Високий рівень виявлено у 35% досліджуваних, що свідчить про їхню самоактуалізованість та низький – у 10%, що свідчить, навпаки, про їхню несамоактуалізованість.

В ході дослідження стилів самоактуалізації за методикою «Виявлення стилю самоактуалізації» (за В.А. Семиченко) встановлено, що у студентів-психологів найвиразніше виявлено стилі особистості, що прагне до самоактуалізації (35%) та домінуючої особистості (35%) і менш виражений стиль консервативної особистості (55%).

За методикою «Визначення домінуючого стану» Л.В. Кулікова було встановлено, що у студентів-психологів переважають середні рівні показників домінуючих станів особистості, а саме: середній рівень за шкалою «активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації» притаманний 48,3% досліджуваним, низький – 35%, високий – 16,7%. За шкалою «бадьорість-смуток» середній рівень спостерігається у 46,7% обстежуваних, низький рівень у 35%, високий у 18,3%. Шкала «тонус: високий-низький» свідчить про переважаючий середній рівень (58,3%), високий рівень присутній у 26,7% досліджуваних, а низький рівень у 15%. Також переважає середній рівень за шкалою «розкутість-напруженість» (38,4%), низький рівень наявний у 33,3% досліджуваних, високий у 28,3%. Шкала «спокій-тривога» демонструє переважаючий середній рівень (80%) у студентів-психологів, високий наявний у 11,7% досліджуваних, а низький у 8,3%. Середній рівень переважає за шкалою «стійкість-нестійкість емоційного тону» (51,7%), за ним слідує високий (35%) і низький (13,3%). Шкала «задоволеність-незадоволеність життям в цілому» відображає середній рівень, притаманний більшості студентам (50%), низький спостерігається у 35%, високий у 15%. Середній рівень за шкалою «позитивний-негативний образ самого себе» присутній у 80% досліджуваних, низький у 13.3%, високий у 6,7%. Середні рівні отриманих показників вказують на те, що досліджувані переживають вищезазначені негативні домінуючі стани, хоч вони і не на стільки сильно виражені, як при високих показниках.

При обробці даних за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк) виявлено, що у більшості студентів-психологів присутні високі рівні проявів таких психологічних бар'єрів як тривожність (60%), ригідність (40%) та середні рівні за показниками психологічних бар'єрів – фрустрація (48%) та агресивність (46,7%).

За допомогою тесту «Експрес діагностика рівня самооцінки особистості» (М.П. Фетіскіна, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова) визначено, що у значної кількості студентів-психологів спостерігаються середні (52%) та низькі (28%) рівні самооцінки. Лише 20% студентів-психологів мають високий рівень самооцінки.

Кореляційний аналіз виявив, що між показниками самоактуалізації і психологічних бар'єрів у студентів-психологів існують виражені кореляційні зв'язки в межах статистичної значущості р<0,01, р<0,05. Отримані кореляційні зв'язки відображають той факт, що самоактуалізація тісно пов'язана з психологічними бар'єрами в процесі професійного навчання студентів-психологів. Результати кореляційного аналізу розкривають суть даного взаємозв'язку, який виявляється в різноманітних формах і доводять: що при високому рівні розвитку самоактуалізації у студентів-психологів спостерігається низький рівень прояву психологічних бар'єрів в процесі професійного навчання; при низькому рівні розвитку самоактуалізації у студентів-психологів спостерігається високий рівень прояву психологічних бар'єрів в процесі професійного навчання; при оптимальному рівні прояву психологічних бар'єрів спостерігається підвищення самоактуалізації у студентів-психологів в процесі професійного навчання.

Розроблена програма розвитку самоактуалізації у студентів-психологів для подолання психологічних бар'єрів в процесі професійного навчання має на меті створення умов для особистісного і професійного розвитку студентів на основі розвитку їх творчого мислення, а також розвиток самостійності, активності, відповідальності за рішення, що приймаються, як основи для подолання психологічних бар'єрів і успішного професійного самовизначення.

Для визначення рівня впливу розробленої програми на учасників тренінгу було використано непараметричний статистичний метод відмінностей для залежних вибірок Т-Вілкоксона. Результати порівняльного аналізу показали статистично значущий характер відмінностей (р<0,01; р<0,05) за показниками, які вказують на покращення у студентів-психологів орієнтації в часі, вироблення здатності до самопідтримки, гнучкості, сензитивності, майбутні психологи почали більше себе поважати та приймати себе, змогли прийняти власну агресію, підвищились їхні пізнавальні потреби. Визначено, що дана програма психологічного впливу підвищила у студентів-психологів рівні самоактуалізації та самооцінку – це вказує на те, що вона має позитивний результат.

Висновки і пропозиції. Отже, процес самоактуалізації студента-психолога інтенсивно відбувається в процесі професійного навчання і відображається в його уміннях долати різноманітні життєві труднощі та психологічні бар'єри. За результатами дослідження самоактуалізації як фактору подолання психологічних бар'єрів у студентів-психологів в процесі професійного навчання виявлено, що у більшості студентів-психологів переважає середній рівень самоактуалізації та наявні психологічні бар'єри в процесі професійного навчання. В ході використання процедур кореляційного аналізу було доведено кореляційні зв'язки між багатьма показниками рівнів самоактуалізації та психологічних бар'єрів. Завдяки розробленій програмі розвитку самоактуалізації студенти-психологи зуміли краще усвідомити себе та свої страхи, професійне самовизначення, цілі, завдання і вимоги професії, різні професійні закони і перспективи на майбутнє. Вони стали більш впевненими у собі, рішучими у виборі, ініціативними в творчій діяльності, самостійними в навчанні, енергійними в досягненні задуманих намірів, цілеспрямованими у вирішенні побутових і професійних завдань.

Список літератури:

1. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання / І. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Л.М. Кобильнік – К., 2007.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд., – СПб. – Питер, 2006. – 352 с.
4. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Шакуров Р.Х. Барьер как категория и его роль в деятельности / Р.Х Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 3-18.

Силяк А.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

САМОАКТУАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ПРЕОДОЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы изучения самоактуализации и психологических барьеров, возникающих у студентов-психологов в процессе профессионального обучения. По результатам эмпирического исследования выявлены уровни развития самоактуализации и психологических барьеров у студентов-психологов. Определена взаимосвязь между показателями самоактуализации и психологических барьеров у студентов-психологов в процессе профессионального обучения. Разработано и внедрено программу развития самоактуализации у студентов-психологов для преодоления психологических барьеров.
Ключевые слова: самоактуализация, психологические барьеры, профессиональное обучение, юношеский возраст, самореализация.

Siliak O.A.
National Pedagogical Dragomanov University

SELF-ACTUALIZATION AS A FACTOR IN OVERCOMING PSYCHOLOGICAL BARRIERS OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS IN THE PROFESSIONAL EDUCATION PROCESS

Summary
In the article has considered the theoretical basis of self-actualization and psychological barriers, which arise in students-psychologists in the professional education process. According to the results of empirical research has been discovered level of self-actualization and psychological barriers of students-psychologists. Has been defined interconnection between indicators of self-actualization and psychological barriers of students-psychologists in the professional education process. Has been developed and implemented development program of self-actualization in students-psychologists for overcome psychological barriers.
Keywords: self-actualization, psychological barriers, professional education, adolescence, self-realization.

УДК 159.9:372.881

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЯКІ ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ДОСЯГНЕННЮ УСПІШНОСТІ У ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ НЕЛІНГВІСТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Старовойт Т.П., Григоренко Т.О.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті здійснено огляд психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови студентами нелінгвістичних спеціальностей. Розглянуто мотивацію досягнення у контексті вивчення англійської мови та чинники, які приводять до її зниження. Описано зв'язок задоволення базових психологічних потреб з успішністю вивчення англійської мови та приведено основні причини їх фрустрації. Здійснено аналіз ролі академічної самоефективності та наполегливості у процесі вивчення іноземної мови. Запропоновано рекомендації щодо урахування психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови у навчальному процесі.
Ключові слова: успішність навчання, англійська мова, мотивація досягнення, базові психологічні потреби, академічна самоефективність, наполегливість.

Постановка проблеми. Оволодіння іноземною мовою та здійснення комунікації іноземною мовою, у тому числі англійською – є складним процесом, досягнення успішності у якому залежить від подолання особистістю значної кількості бар'єрів психологічного характеру. Особливо це стосується студентів нелінгвістичних спеціальностей, які не мають високої зацікавленості у вивченні мови як феномену. Отже, їх мотивація є вкрай уразливою, що може негативно впливати на ефективність викладання мови. Разом з тим успішність на ринку праці сучасних молодих фахівців великою мірою взаємопов'язана з рівнем володіння англійською мовою. Це робить її вивчення особливо важливим для студентів та ставить перед викладачами завдання пошуку чинників,урахування яких у навчальному процесі допоможе зробити його більш успішним, а викладання англійської мови – більш ефективним.

Аналіз останніх досліджень за темою. Психологічні чинники, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні іноземних мов аналізуються у низці робіт українських та зарубіжних науковців [9; 14; 16; 18; 19; 20]. Так у дослідженні І. Л. Соселії [18] описується зв'язок між мотивацією студентів та труднощами, які виникають у процесі вивчення мови, і, відповідно, успішністю оволодіння мови. Вона виявила, що існує зворотно пропорційний зв'язок між труднощами, високою мотивацією досягнення і мотивацію схвалення, мотивами досягнення успішності у професійній діяльності, прагненням стати прикладом для інших, продовжити навчання на наступних кваліфікаційних рівнях. І визначила, що значно рідше з труднощами в оволодінні іноземною мовою стикаються студенти, які розділяють цінності і мотиви особистості, яка самоактуалізується. Такі студенти є більш незалежними в своїх цінностях і поведінці, у них переважає внутрішній локус контролю. Вони сильніше цінують свої переваги, поважають себе, мають здатність до швидкого встановлення глибоких контактів з людьми; у них сильніше виражені пізнавальні потреби і творча спрямованість. А студентам з високим рівнем труднощів притаманна маргінальна орієнтація, яка виявляється у схильності підкорятися обставинам, імпульсивність поведінки, інфантилізм тощо. Негативно позначаються на успішності також негативне ставлення до викладача і мови як навчальної дисципліни [18]. Г. А. Краснощокова та І. А. Цатурова, аналізуючи чинники, які впливають на успішність вивчення іноземної мови студентами технічних ВУЗів, пишуть, що на результати навчання можуть значно вплинути такі особистісні якості, як здатність до взаємодії, допитливість, мотивація і наполегливість у навчанні [8].

У роботі Г. А. Низькодубова виділено такі психологічні чинники, які є бар'єрами у вивченні англійської мови дорослими людьми: страх помилки, неуспішний досвід вивчення англійської мови у школі та виші, неупевненість у своїх силах, що виявляється у підвищеному рівні тривожності [14]. Є. В. Рижова також пов'язує відсутність бажання вивчати іноземну (німецьку) мову з недостатньою впевненістю у власних силах, страхом помилки і негативної оцінки викладачем та одногрупниками. І ще одним чинником вона називає оцінку студентами німецької мови як складної до вивчення [16]. За словами української дослідниці Л. В. Кушмар, опанування англійської мови у вищих нелінгвістичних навчальних закладах ускладнюється тим, що студенти не завжди усвідомлюють доцільність вивчення англійської. Ще однією причиною є відсутність чіткої обґрунтованості цілей навчання і описання набору умінь, якими має володіти фахівець [10].

Американська вчена К. Дуек складнощі, які виникають під час вивчення англійської мови пояснює імпліцитними установками особистості. Вона виділила дві такі установки: установку на зростання та установку на даність [6]. Установка на даність означає, що студент розглядає свої якості як вроджені та фіксовані, тому вважає, що вони мало піддається змінам. Стосовно англійської мови це свідчить про переконання, що здібності до вивчення мови є вродженими. Установка на зростання є кардинально протилежною і відповідно їй англійську мову можна опановувати, якщо прикладати зусилля до її вивчення. Студентів з такою установкою не лякають невдачі у процесі опанування мови. К. Дуек описує

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

результати дослідження, яке було проведено на студентах Університету Гонконгу, де все навчання велось англійською мовою. І, отже, знання її було украй важливим. Однак деякі абітурієнти володіли англійської мовою не дуже гарно, що могло викликати складнощі у майбутньому. Під час запису на перший курс їм задавали запитання, чи запишуться вони на курс вдосконалення англійської для студентів, якщо факультет його організує та діагностували їх домінуючу імпліцитну установку. У результаті було визначено, що студенти з установкою на зростання висловили підкреслену готовність піти на курс, тоді як ті, у кого була установка на даність, не виявили до пропозиції особливого інтересу. Крім того, зіткнення зі складнощами у процесі навчання та подолання їх у студентів з установкою на зростання підвищує упевненість у своїх силах, а у студентів з установкою на даність навпаки знижує [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У психолого-педагогічній літературі існують дані стосовно психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови студентами нелінгвістичних спеціальностей, однак у більшості досліджень або не ураховуються актуальні розробки у психології мотивації, або їм не вистачає систематичності. Таким чином, важливим є систематичне описання чинників, які виступають перепонами для досягнення успішності студентами та розроблення рекомендації стосовно їх урахування викладачами у навчальному процесі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у огляді та систематизації психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови студентами нелінгвістичних спеціальностей та розробці рекомендацій щодо їх урахування у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема визначення критеріїв успішності сама по собі заслуговує на окрему дискусію, однак в рамках нашого дослідження у якості показника, який дозволяє операціоналізувати успішність у вивченні англійської мови пропонується розглядати підсумкову оцінку, яку студент отримує за роботу у семестрі.

На різних вибірках студентів нелінгвістичних спеціальностей Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ» було визначено, з якими психологічними чинниками взаємопов'язана оцінка студентів за семестр. У результаті можна виділити чотири основні психологічні чинники, які взаємопов'язані з успішним вивченням англійської мови [19; 20].

У якості першого чинника розглянемо *мотивацію досягнення*. Нами було проведено порівняння студентів з різною успішністю у вивченні англійської мови за сімома мотивами: *пізнавальним* – прагнення дізнатися щось нове; *досягнення* – бажання домогтися максимально високих результатів у вивченні англійської мови, відчувати задоволення в процесі вирішення складних навчальних завдань; *саморозвитку* – прагнення до розвитку здібностей, потенціалу у сфері вивчення англійської; *самоповаги* – бажання вчити англійську мову задля посилення відчуття власної значущості та підвищення самооцінки; *почуття обов'язку* – прагнення вивчати англійську, обумовлене почуттям обов'язку перед собою та значущими людьми; *практичний* – бажання вивчати англійську для того, щоб досягти певних цілей у майбутньому або щоб уникнути можливих проблем; *амотивація* – відсутність інтересу і відчуття осмисленості вивчення англійської мови [19]. У результаті цього порівнянням, по-перше, потрібно зазначити, що, на думку самих студентів, найбільш вагомою причиною для вивчення англійської мови є бажання влаштуватись на більш престижну роботу та отримувати вищу зарплатню у майбутньому. І, по-друге, відмінності між студентами з високим та низьким рівнем успішності у вивченні англійської мови виявлені лише за показником мотивації досягнення, яка знаходиться на нижчому рівні у менш успішних студентів.

Мотиви досягнення та потреба у досягнені виявляються у рівні залученості у діяльність, прагненні докладати зусилля, досягати високих результатів у сфері, яку особистість вважає для себе значущою. А мотивація досягнення означає прагнення якомога краще вивчати англійську мову, вирішувати складні завдання та досягати максимально високих результатів у вивченні мови. Можна зробити припущення, що перешкодами для розвитку мотивації досягнення у студентів є відсутність або низький рівень бажання домагатися найкращих результатів у вивченні англійської мови. У свою чергу це може бути пов'язано з їх рівнем домагань та більш глибинним феноменом – рівнем самооцінки.

Причиною низької мотивації досягнення може бути також відсутність у системі цінностей студентів цінності досягнення. Цінність досягнення, а конкретно стандарти досягнення, як зазначає відомий дослідник емоцій К. Ізард, детерміновані макро- та мікросоціальними чинниками – культурою, соціальним оточенням, сім'єю [7]. Х. Хекхаузен причину відмінностей у мотивах досягнення вбачає у ціннісній орієнтації, яка превалює у особистості. Зокрема, якщо життєва сфера має високу особистісну значущість, то людина з більшою вірогідністю буде у ній демонструвати високу мотивацію досягнення [21]. Отже, висока мотивація досягнення та успішність пов'язана з більшою особистісною значущістю навчання взагалі та вивчення англійської мови зокрема.

Ще однією причиною не дуже високої мотивація досягнення, на наш погляд, є низьке усвідомлення важливості знання англійської мови на даному етапі, хоч студенти і декларують, що вивчення англійської важливе задля досягнення довготривалих цілей, як-от отримання кращої роботи. У свою чергу це може бути пов'язано з їх перспективою майбутнього. Перспектива майбутнього у її зв'язку з мотивацією вивчалась бельгійським психологом Жозефом Нюттеном [15]. Згідно поглядів Ж. Нюттена, мотивація людини найчастіше виявляється у формі конкретних об'єктів-цілей і планів, кожен із яких пов'язаний або з найближчим, або з більш віддаленим майбутнім [15]. Даний науковець для аналізу часової перспективи запропонував такі параметри: довжина або глибина; насиченість розподілу подій в різні періоди; ступінь структурованості подій; ступінь яскравості і реалістичності сприйняття подій суб'єктом.

У якості одиниці аналізу він увів також часову інтеграцію – узагальнюючу характеристику, яка відбиває сприйняття особистістю зв'язків між діями в сьогоденні і подіями минулого чи майбутнього. Усі ці параметри пов'язані з мотивацією, наприклад, протяжність і насиченість тимчасової перспективи відіграють важливу роль у побудові довгострокових цілей і планів. Часова інтеграція дозволяє усвідомлювати значущість діяльності сьогодні заради досягнення віддалених цілей. Доцільно згадати точку зору Л.І. Божович, яка мотивацію дорослої людини запропонувала розглядати як постдовільний процес. На її думку, мотивація функціонує за рахунок зв'язку між поставленими цілями та почуттями, які надають цілям спонукальну силу. Якщо почуттів немає або вони мають недостатню силу, мотивація знижується, але доросла людина здатна продовжувати діяльність за допомогою волі [2].

Ураховуючи сказане вище, можна підсумувати, що менш успішні студенти, вірогідно, або зовсім не ставлять перед собою віддалені професійні та життєві цілі, для досягнення яких важливим є знання англійської мови, або не розглядають володіння англійської мови як спосіб досягнення своїх цілей. При цьому принциповим моментом, на наш погляд, є самостійність постановки цілей та їх особистісна значущість. І якщо навіть цілі поставлені, але події майбутнього сприймаються не дуже «яскраво» або трактуються як нереалістичні, то у студентів не з'являються почуття, які важливі для функціонування мотивації, тобто цілі не набувають достатньої спонукальної сили. У будь-якому із описаних варіантів для розвитку мотивації досягнення немає достатнього фундаменту.

Американський психолог та автор книги про розвиток сили волі Келі Макгонігал описує ефект відчуження від майбутнього «Я», який означає, що зазвичай люди ставляться до себе у майбутньому як до незнайомця, тому не дуже переймаються його добробутом. І, коли думають про свої потреби та емоції у майбутньому, вони здаються не настільки реальними та важливими, як ті, які існують у даний момент. Це є однією із причин, чому люди не здатні виконувати не дуже бажану у даний момент, але корисну для майбутнього діяльність [12].

Отже, основними причинами низького рівня мотивації досягнення у вивченні англійської мови може бути неконструктивний рівень домагань і самооцінки студентів, низька значущість досягнення високих результатів у системі цінностей студентів або низька значущість навчання взагалі та англійської мови зокрема, відсутність віддалених професійних цілей, для досягнення яких необхідно володіти англійською мовою, недостатня часова інтеграція, тобто нездатність побачити зв'язок між вивченням англійської мови сьогодні та своїм майбутнім, сприйняття подій майбутнього як нереалістичних або не дуже «яскравих», відчуження від майбутнього «Я» тощо.

Мотивація досягнення також позитивно корелює з задоволеністю базових психологічних потреб у компетентності та пов'язаності з іншими людьми. Найбільш сильний взаємозв'язок виявлено із задоволеністю потреби у компетентності [19].

Чинник другий – фрустрація базових психологічних потреб. Згідно із теорією базових психологічних потреб у рамках теорії самодетермінації Е. Десі і Р. Райана всі люди мають потреби наблизитися до певних переживань. Це переживання автономії, компетентності та зв'язності з іншими людьми [4; 22]. Потреба в автономії – це потреба в наявності вибору і самодетермінації власної поведінки. Під потребою в компетентності розуміється прагнення бути ефективним, справлятися із завданнями оптимального рівня складності. Потреба в пов'язаності з іншими людьми означає бажання мати надійний зв'язок зі значимими людьми, бути зрозумілим і прийнятим ними [4; 22].

Було виявлено, що менш успішні студенти відчувають, що їх базові потреби на заняттях англійської мови задоволені на нижчому рівні, ніж у більш успішних студентів [19]. Це означає, що вони вбачають для себе менше можливостей вибирати цікаві форми завдань та діяльності, менше задоволена і їх потреба у компетентності, яка, до речі, найбільш тісно пов'язана з мотивацією досягнення. Тобто їм складніше відчувати себе спроможними справлятися з різними навчальним ситуаціями та досягати успіху у вивченні англійської мови. Стосовно пов'язаності з іншими, зокрема викладачем, студенти з низьким рівнем успішності оцінюють своє спілкування як менш «тепле». Вірогідно, для них може бути недостатньо розуміння, урахування їх бажань і потреб з боку викладача.

Тут варто звернутись до феномену «смислового бар'єру», докладно описаного Л.С. Славіною на прикладі школярів. «Смисловим бар'єром» вона назвала таке явище, коли дитина, добре розуміючи і вміючи виконати те, що вимагає від неї вчитель, як би не «приймає» ці вимоги і наполегливо їх не виконує. У цих випадках ті чи інші педагогічні заходи на неї не впливають, хоча вона добре розуміє, на що саме вони спрямовані і як їй слід на них реагувати. «Смисловий бар'єр» крім інших наслідків приводить до того, що учень чинить опір спробам учителя надати йому допомогу, необхідність якої цей учень і сам усвідомлює [17].

Наявність «смислового бар'єру» означає порушення контакту і взаєморозуміння між студентом та викладачем. Причиною смислового бар'єру можуть стати негативні емоції, що виникають у результаті покарання або оцінки, яка розцінюється як несправедлива, занадто важких вимог, виявленої до нього несправедливості у всіх інших навчальних ситуаціях, безпосередньо не пов'язаних з оцінюванням знань [17]. Такі негативні емоції поширюються на ставлення студента до даного предмету, до викладача, і можуть викликати негативне ставлення до англійської мови та взагалі до всієї навчальної діяльності. На наш погляд, велика кількість студентів нелінгвістичних спеціальностей, яким складно досягти успішності у вивченні мови, приходять у вищу школу з уже сформованим «смисловим бар'єром» стосовно англійської мови. Оскільки більшість із них мають попередній не дуже успішний та позитивний досвід вивчення англійської мови, у наслідок чого вона асоціюється з негативними емоціями. До того ж попередній досвід у вивченні англійської мови є одним із джерел академічної самоефективності студентів.

Чинник третій – рівень академічної самоефективності. Самоефективність – поняття, яке запропонував канадський психолог Альберт Бандура [1]. Концепція самоефективності стосується здатності особистості усвідомлювати свої можливості будувати поведінку, що відповідає специфічному завданню або ситуації. З точки зору А. Бандури, самоефективність, або усвідомлена здатність впоратися із специфічними ситуаціями, впливає на декілька аспектів функціонування особистості. Те, як людина оцінює власну ефективність, визначає розширення або обмеження можливостей вибору діяльності, зусилля, які у доведеться застосувати для подолання перешкод і фрустрацій, наполегливість, з якою вона вирішить якесь завдання [1]. Як зазначає Н. Ф. Ліпінська, важливо розділяти самоефективність та очікування результатів діяльності, оскільки самофективність означає упевненість у можливості здійснення певних дій, тоді як припущення про результат – це те, що людина думає про можливі наслідки своєї діяльності [11].

У даний час у психологічній науці самоефективність поділяють на різні види, у рамках даного дослідження нас цікавить самоефективність у академічній сфері, тобто академічна самоефективність [20]. Саме вона пов'язана з досягненням успішності у вивченні англійської мови. Отже, якщо студент переконаний, що не може успішно вивчати англійську мову і не вірить, що результати навчання залежать від його власних зусиль, то, закономірно, не докладає зусиль і не виявляє достатньої наполегливості, особливо коли стикається зі складнощами. Основними джерелами самоефективності за А.Бандурою є власний та непрямий досвід – спостереження за іншими людьми, вербальні переконання та емоційний стан студента [1].

Чинник четвертий – низька наполегливість зусиль, тобто здатності тривалий час зосереджуватись на своїй меті, попри невдачі та труднощі. Американська дослідниця А. Даквортс важливу роль у досягненні успіху приділяє твердості, силі характеру, мужності (хоробрості) і рішучості (в англійській «grit»). Вона характеризує завзятість, наполегливість і вміння зосереджуватися на діяльності, яку виконуєш. За А. Даквортс и К. Петерсоном, за допомогою твердості характеру можна спрогнозувати досягнення успішності в різних сферах діяльності, у тому числі у навчанні у кадетів військової академії, учасників національної лінгвістичної олімпіади, школярів, студентів престижних ВНЗ [5; 22]. А. Дакворст дійшла висновку, що незалежно від професії, для людей, які досягли успіху є характерною «абсолютно відчайдушна рішучість». І вони, по-перше, дуже працелюбні і не бояться труднощів, і, по-друге, чітко уявляють, чого хочуть досягти, тобто знають, що робити і в який бік рухатися. Отже, як підсумовує А. Дакворст, для досягнення успіху необхідними є пристрасть та наполегливість [5].

Необхідно також додати, що за результати метааналізу 109 досліджень мотиваційно-особистісних чинників і їхнього зв'язку з успішністю навчання студентів, який провів С. Роббінсон з колегами найкращим предиктором навчальної успішності вважається мотивація досягнення та академічна самоефективність [24].

Отже, розглянуто основні психологічні чинники, які виступають перепонами на шляху успішного вивчення англійської мови у студентів нелінгвістичних спеціальностей. Незнання або ігнорування даних чинників з боку викладачів призведе до того, що ефективність навчальної діяльності буде низькою. Ще одним небажаним наслідком може стати негативне ставлення до вивчення англійської мови студентами. При цьому вкрай важливо за зовнішніми однаковими виявами, як-от відсутність сильного бажання вивчати англійську мову або складнощі у вивченні мови, у випадку кожного студента вбачати індивідуальні психологічні причини та їх унікальне поєднання.

В урахуванні описаних чинників у навчальному процесі можна запропонувати два основні етапи: діагностичний та етап впливу. Для того, щоб визначити психологічні чинники, які перешкоджають успішно вивчати англійську мову у викладача існують такі найбільш оптимальні засоби – спостереження за студентом під час занять, індивідуальна бесіда та індивідуальний формуючий експеримент. При проведенні спостереження важливо порівнювати конкретного студента не з іншими студентами, а з ним самим, його попередніми результатами, оцінювати його індивідуальний вклад у те або інше досягнення.

Стосовно бесіди необхідно спілкуватися зі студентами про складнощі та не задовольнятися відповіддю про наявність або відсутність знань чи здібностей до вивчення мови. І разом із самим студентом виявляти причини низької успішності. Задля цього потрібно дізнаватися, як саме студент вирішував те чи інше завдання та на яких етапах роботи йому було складніше працювати.

При проведені бесіди перед викладачем стоять два основні завдання. Перше – показати студенту, що викладач має на меті допомогти йому подолати складнощі у вивченні англійської мови. Друге – переконати, що подолати дані складнощі реально і студент зможе це зробити. Як зазначає Л.С. Славіна, коли пише про явище «смислового бар'єру» у школярів, дуже часто трапляється така ситуація, що вони вважають наявні у себе недоліки непереборними перешкодами та навіть не намагаються їх виправляти [17]. У студентів, які вивчають англійську мову спостерігається подібна ситуація. Вважаючи, що у них відсутні здібності до вивчення мови, «погана» пам'ять, немає достатніх базових шкільних знань для успішного вивчення мови в університеті, вони пасивно ставляться до зауважень викладача і навіть не прагнуть їх виправляти, оскільки не вірять у можливість подолання своїх «недоліків».

Задля досягнення окреслених вище завдань потрібно вести бесіду спокійним та доброзичливим тоном. І, на наш погляд, вкрай важливо при її проведені не визвати у студента почуття провини та сорому. У разі їх виникнення людина не здатна «почути» те, що їй намагаються сказати, оскільки ці почуття є вкрай складними для переживання. Тому часто, навіть не усвідомлюючи, якщо в ситуації виникає почуття провини або сорому, студент буде прагнути її уникати. Таким чином, хоч провина і сором регулюють поведінку людини у соціумі та дотримання нею соціальних норм, апеляція до них не є кращим помічником у справі досягнення успішності у вивченні ан-

глійської мови. Оскільки у студента, навпаки, буде підкріплюватись негативне ставлення до вивчення мови та посилюватиметься бажання уникати ситуацій, а саме навчальних занять, котрі пов'язані з болісними, неприємними почуттями.

Окрім спокійного та доброзичливого тону можна запропонувати ще деякі рекомендації, дотримання яких дозволить підвищити ефективність бесіди. По-перше, важливо задавати відкриті, а не закриті питання та більше слухати студента, ніж говорити самому викладачу, що буде сприяти створенню атмосфери поваги та рівності. Подруге, при формулюванні запитань слід уникати слів «Чому?» та «Навіщо?», так як у такому випадку виникає відчуття прихованого звинувачення, що може призвести до актуалізації почуття провини або сорому.

Індивідуальний формуючий експеримент у даному випадку полягає у тім, що студенту дається завдання підвищеної складності, яке необхідно виконати з дозованою допомогою викладача. Щоб виявити навчальний ефект, після того, як студент його виконає, потрібно надати йому для вирішення аналогічне завдання. Викладач має реєструвати конкретні помилки, які студент буде допускати на першому та другому етапі. Окрім помилок необхідно звертати увагу на те, як студент коментує хід виконання завдання, так як саме його слова можуть свідчити про наявні психологічні перепони. Важливим діагностичним критерієм також слугує динаміка виконання завдання, тобто які зміни відбуваються у поведінці студента під час виконання завдання і з чим їх можна пов'язати.

Однак діагностики є лише першим етапом на шляху подолання перепон, які перешкоджають студентам успішно вивчати англійської мови. Другим етапом є вплив, спрямований на подолання у навчальному процесі виявлених чинників.

Щоб вплинути на мотивацію досягнення, необхідно створити для студентів умови для досягнення. Такими умовами є, згідно з Х. Хекхаузеном, наявність відчутного результату, який оцінюються якісно або кількісно. Вимоги мають бути оптимального рівня складності для студента – ні занадто високими, ні занадто низькими. При цьому сама діяльність має бути бажаною, і результати студент має отримувати самостійно, тобто з мінімальною допомогою викладача [21]. У роботі В. Борисової первинними чинниками, які сприяють мотивації досягнення називається вибір тем і ситуацій, що відповідають комунікативним потребам студентів і зняття емоційної напруги в процесі навчальної діяльності [3].

Отже, від викладача залежить підбір форм активності та завдань оптимального рівня складності, які будуть викликати зацікавленість студента. При їх виконанні важливо акцентувати увагу студентів на позитивних результатах, яких вони досягають, навіть якщо ці результати є не дуже високими. А. К. Маркова рекомендує викладачам визначати певну оптимальну зону, у якій студент, навіть попри невисокі успіхи, виявляє найбільший інтерес, досягає більших успіхів, ніж у інших сферах та опиратися на неї [13]. Такий підхід є важливим і для підвищення академічної самоефективності, оскільки одним із основних її джерел є особистісний досвід. Набуття позитивного досвіду у вивченні англійської мови буде сприяти підвищенню академічної самоефективності у студентів, у яких існують складноці при її вивченні.

На наш погляд, при наданні зворотного зв'язку студентам викладач має ретельно слідкувати за балансом критики і похвали. І варто пам'ятати, що найбільш ефективно як хвалити, так і критикувати не особистість або здібності студента, а конкретні зусилля та старанність, яку він продемонстрував під час виконання завдання та способи виконання, які використав. Згідно результатів досліджень К. Дуек, саме зворотний зв'язок підкріплює імпліцитні установки стосовно своїх здібностей у студентів. Похвала за зусилля та старанність, а не здібності є принципово важливим моментом, яким не потрібно нехтувати. Так К. Дуек описує дослідження, проведене на підлітках, у рамках якого вони вирішували завдання тесту інтелекту. Одну частину із них похвалили за здібності, а іншу – за те, що вони зробили все необхідне задля успішного виконання завдання. Після цього їм запропонували виконати більш складні завдання і школярі, яких хвалили за здібності продемонстрували зниження успішності, тоді як у школярів, яких хвалили за старанність виявилась позитивна динаміка успішності виконання складніших завдань [6].

К. Дуек також зазначає, що для усіх людей притаманною є любов до навчання, яка може зникнути із-за установки на даність [6]. Однак значущість мають не тільки імпліцитні установки самих студентів, а імпліцитні установки викладачів відносно студентів. Оскільки, попри свідомий контроль, вони можуть впливати на характер зворотного зв'язку та виявлятися у невербальній поведінці. К. Дуек пише, що вчителя, які дотримуються установки на зростання знаходять підходи до своїх навіть найменш «здібних» учеників, що позначається на їх успішності [6].

Отже, викладач англійської мови, який прагне допомогти своїм неуспішним студентам має відмовитися від переконання, якщо воно для нього притаманне, що є студенти, які не здібні опанувати англійську мову. І замінити його установкою, що успішність залежить від зусиль, які прикладає студент, привертаючи увагу самого студента до його успіхів як результатів власної старанності та вибраних способів вирішення завдань.

Для підвищення успішності вивчення англійської мови як мішень психологічного впливу можна використовувати часову перспективу особистості. І у ході навчальних занять, наприклад на початку семестру, давати завдання студентам письмово ставити короткострокові та довгострокові цілі – життєві та професійні, для досягнення яких важливо володіти англійською мовою на певному рівні. Студенти також окремо можуть поставити цілі у вивченні англійської мови. Для постановки цілей доцільно скористатись технологією SMART – це абревіатура, яка утворена від англійських слів specific, measurable, attainable, relevant, time-bound. Першою вимогою до SMART-мети є конкретність (specific) на противагу абстрактності. Студенту важливо визначитися, який конкретно результат він прагне отримати та в чому особисто для нього полягає значущість такого результату. Можна запропонувати уявити, які емоції він буде відчувати,

коли отримає цей результат. Другою вимогою (measurable) є визначення показників, за якими можна виміряти прогрес у досягненні мети та зрозуміти, що вона успішно досягнута. Третьою вимогою є реалістичність або досяжність (attainable), тобто студент має урахувати, чи достатньо у нього ресурсів, у першу чергу часу, для досягнення саме такої мети. І чи є вона адекватною для його поточного рівня знання англійської мови. Четверта вимога – доцільність (relevant), а саме відповідність потребам та інтересам самого студента. І п'ята та остання вимога – обмеженість в часі (time-bound), тобто потрібно указати, до якої конкретно дати студент прагне досягнути поставленої мети. Оскільки успішність в оволодінні іноземної мови залежить від наполегливості зусиль та систематичності, доцільно запропонувати студентам визначити, скільки годин в тиждень вони будуть присвячувати вивченню англійської мови. Та допомогти підібрати завдання для самостійної роботи, які будуть корисними у досягненні поставленої мети.

Ще одним прийомом, який можна тут використати є лист майбутньому «Я», який дозволяє подолати відчуження від майбутнього «Я» та посилити силу волі у сьогоденні. Студентам потрібно написати лист собі в майбутнє. У цьому листі можна описати, чим майбутнє «Я» займається і як ставиться до рішень, які студент приймає у даний момент. Поділитися, як планується досягати поставлених цілей, своїми надіями на майбутнє. Також можна запропонувати уявити, що студент дивиться на себе із майбутнього і відповісти на запитання: «За які вчинки і дії Ви будете вдячні собі?» [12].

Отже, кількість прийомів, за допомогою яких можна долати психологічні чинники, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови студентами нелінгвістичних спеціальностей є значною. При їх використанні викладачу важливо бути креативним та реєструвати для себе позитивну або негативно динаміку і вчасно змінювати стратегію поведінки зі студентами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У дослідженні здійснено огляд психологічних чинників, які виступають перепонами на шляху успішного вивчення англійської мови студентами немовних спеціальностей. Такими чинниками є низький рівень мотивації досягнення та академічної самоефективності, фрустрація базових психологічних потреб у компетентності, пов'язаності та автономії, а також низька наполегливість зусиль при вивченні англійської мови. Основними причинами низького рівня мотивації досягнення може бути неконструктивний рівень домагань та самооцінки студентів, низька значущість досягнення високих результатів у системі цінностей студентів або низька значущість навчання взагалі, та англійської мови зокрема, відсутність віддалених професійних цілей, для досягнення яких потрібно вільно володіти англійською мовою, нездатність побачити зв'язок між вивченням англійської мови сьогодні та своїм майбутнім, відчуження від себе у майбутньому. Запропоновано рекомендації стосовно подолання викладачем у рамках навчального процесу кожного із окреслених психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності студентами.

Перспективою подальшого розвитку в цьому напрямку є оцінка ефективності прийомів психологічного впливу, спрямованого на подолання психологічних чинників, які перешкоджають досягненню успішності у вивченні англійської мови студентами нелінгвістичних спеціальностей. Важливим також видається дослідження процесів і механізмів групової динаміки під час вивчення англійської мови студентами.

Список літератури:

1. Бандура А. Теория социального научения: пер. с англ. / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Л.И. Божович / Под ред. Д.И. Фельдштейна, Вступительная статья Д.И. Фельдштейна. – 3-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 352 с.
3. Борисова В.Г. Мотивація досягнення як чинник становлення студента – майбутнього суб'єкта професійної комунікації [Електронний ресурс] / В.Г. Борисова // Психолінгвістика. – 2013. – Вип. 14. – С. 29-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2013_14_4.
4. Гордеева Т.О. Мотивация учебной деятельности школьников и студентов: структура, механизмы, условия развития: дис. ... д-ра психол. наук / Т.О. Гордеева. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2013. – 444 с.
5. Дакворт А. Твердость характера. Как развить в себе главное качество успешных людей: пер. с англ. / А. Дакворт. – М.: Эксмо, 2016. – 352 с.
6. Дуек К. Гибкое сознание. Новый взгляд на психологию развития взрослых и детей: пер. с англ. / К. Дуэк. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 400 с.
7. Изард К. Психология эмоций: пер. с англ. / К. Изард. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
8. Краснощекова Г.А. Факторы, оказывающее влияние на успешное овладение иностранным языком студентами технических ВУЗов [Електронний ресурс] / Г.А. Краснощекова, И.А. Цатурова // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2013. – С. 58-63. – Режим доступу:https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-okazyvayuschie-vliyanie-na-uspeshnoe-ovladenie-inostrannym-yazykom-studentami-tehnicheskih-vuzov.
9. Кручинин В.А. Психолого-педагогические условия формирования мотивации изучения иностранного языка у студентов нелингвистического вуза: монография / В.А. Кручинин, В.Ю. Гуро-Фролова. – Нижегород. гос. архитект. строит. ун-т. – Н. Новгород: ННГАСУ. – 2012. – 166 с.
10. Кушмар Л.В. Мотивація як необхідна складова опанування дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» [Електронний ресурс] / Л.В. Кушмар // Іноземні мови. – 2017. – № 2. – С. 34-38. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/im_2017_2_6.
11. Ліпінська Н.Ф. Самоефективність особистості як джерело її активності [Електронний ресурс] / Н.Ф. Ліпінська // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2014. – Т. 19, Вип. 1. – С. 180-185. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2014_19_1_24.
12. Макгонигал К. Сила воли. Как развить и укрепить: пер. с англ. / К. Макгонигал. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 320 с.

13. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: кн. для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Просвещение. – 1990. – 191 с.
14. Низкодубов Г.А. Социально-психологические и языковые трудности в изучении английского языка в контексте непрерывного образования / [Електронний ресурс] / Г.А. Низкодубов // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2014. – № 8 (149) – С. 62-65. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-i-yazykovye-trudnosti-pri-izuchenii-angliyskogo-yazyka-v-kontekste-nepreryvnogo-obrazovaniya.
15. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего: пер. с франц. / Ж. Нюттен; под ред. Д.А. Леонтьева. – М., 2004. – 608 с.
16. Рыжова Е.В. Факторный анализ эффективности обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей педагогического вуза / Е.В. Рыжова. – Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 776-781.
17. Славина Л.С. Возникновение «смыслового барьера» и способы его преодоления / Л.С. Славина // Педагогическая психология: Хрестоматия / сост. В.Н. Карандашев, Н.В. Носова, О.Н. Щепелина. – СПб.: Питер, 2006. – С. 232-241.
18. Соселия И.Л. Мотивация студентов и психологические трудности в овладении иностранным языком (на примере студентов инженерных специальностей): дисс. … к. психол. н.: 19.00.01 / И.Л. Соселия. – Москва, 2009. – 188 с.
19. Старовойт Т.П., Григоренко Т.О. Особливості мотивації до вивчення іноземної мови у студентів «немовних» спеціальностей // Т.П. Старовойт, Т.О. Григоренко. – «Молодий вчений» № 1 (28) – Ч. 2, 2016 р. – С. 150-154.
20. Старовойт Т.П., Григоренко, Т.О. Особливості мотивації до вивчення іноземної мови у студентів «немовних» спеціальностей // Т.П. Старовойт, Т.О. Григоренко. – «Молодий вчений» – № 1 (28) – Ч. 2. – 2016 р. – С. 150-154.
21. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд.: пер. с нем. / Х. Хекхаузен – СПб.: Питер, М. Смысл. – 2003.
22. Шелдон К. Введение в теорию самодетерминации и новые подходы к мотивации роста [Електронний ресурс] / К. Шелдон // Сибирский психологический журнал, 2016. – № 62. – С. 7-17 – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/vvedenie-v-teoriyu-samodeterminatsii-i-novye-podhody-k-motivatsii-rosta.
23. Duckworth A.L. Grit: Perseverance and passion for long-term goals / Duckworth A.L., Peterson C., Matthews M.D., Kelly D.R. // Personality Processes and Individual Differences, – 2007. – V. 92, 6. – P. 1087-1101.
24. Robbins S.B. Do psychosocial and study skill factors predict college outcomes? / Robbins S.B., Lauver K., Le H., Davis D., Langley R. // Psychological Bulletin. 2004. V. 130. P. 261-288.

Старовойт Т.П., Григоренко Т.О.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ПРЕПЯТСТВУЮТ ДОСТИЖЕНИЮ УСПЕШНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ НЕЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация
В статье проведен обзор психологических факторов, которые препятствуют достижению успешности в изучении английского языка студентами нелингвистических специальностей. Рассмотрена мотивация достижения в контексте изучения английского языка и факторы, которые приводят к ее снижению. Описана связь удовлетворения базовых психологических потребностей с успеваемостью в изучении английского языка и приведены основные причины их фрустрации. Осуществлен анализ роли академической самоэффективности и настойчивости в процессе изучения иностранного языка. Предложены рекомендации относительно учета психологических факторов, препятствующих достижению успешности в изучении английского языка в учебном процессе.
Ключевые слова: успешность обучения, английский язык, мотивация достижения, базовые психологические потребности, академическая самоэффективность, настойчивость.

Starovoit T.P., Grigorenko T.O.
National Aerospace University named after M.E. Zhukovskii
«Kharkiv Aviation Institute»

PSYCHOLOGICAL FACTORS WHICH PREVENT SUCCESSFUL ENGLISH LANGUAGE ACQUISITION BY STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

Summary
The article reviews psychological factors which prevent successful English language acquisition by students of non-linguistic specialties. We have considered the motivation for success in the context of English language acquisition and factors which lead to its reduction. The article describes the connection between satisfying basic psychological needs and successful acquisition of English language as well as the main reasons for their frustration. We have analyzed the role of academic self-efficacy and persistence in the process of studying a foreign language. The article gives recommendations to consider psychological factors which prevent successful English language acquisition in education process.
Keywords: successful language acquisition, English language, motivation for success, basic psychological needs, academic self-efficacy, persistence.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 371.32+82.06

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ Д. КРЕМЕНЯ В ЗБІРЦІ «ЕЛЕГІЯ ТРОЯНСЬКОГО ВИНА»: ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ В СТАРШИХ КЛАСАХ

Назаренко Л.А.
Загальноосвітня школа № 11, Миколаїв

У статті зроблено спробу аспектно осмислити поетичну майстерність Д. Кременя, його світобачення, звернути увагу на їхню актуальність, довести смислову значущість алюзії, її нерозривний зв'язок зі змістом, спроектувати влив художніх творів на свідомість учнів-читачів.
Ключові слова: поезія, алюзія, ліричний герой, художній твір, естетичне виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У шкільному курсі української літератури чимало уваги приділяють урокам рідного краю, оскільки вони сприяють розвитку духовного світу учнів, близькі за своєю тематикою до поглядів і переконань читачів. Поезію Дмитра Кременя, лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка, виокремлюють із сучасної літератури за відвертістю й ліризмом, інтелектуальністю й свободолюбством. Такою є збірка «Елегія троянського вина» [3], у якій автор звертається з приязністю до читача, уводить у світ, який вирізняється моральною чистотою. Назва книги вказує на меланхолічну зажуру поета через утрату рідного краю, зраду народу й підміну ним моральних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спробу оцінити творчість Д. Кременя здійснювали письменники, критики й літературознавці: О. Ігнатович, Ю. Ковалів, В. Коротич, П. Мідянка, О. Сизоненко, П. Скунц, І. Чендей. Його доробок привертає увагу різних поколінь, але поезія митця настільки багатогранна й багатоаспектна, що заслуговує на увагу знову й знову. Проблемами естетичного виховання школярів засобами художньої літератури переймалися Н. Волошина, А. Лісовський, А. Ситченко, Б. Степанишин, В. Шуляр. Методисти досліджували не лише виховний вплив мистецтва слова, а також його здатність розвивати розумовий потенціал учнів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в огляді тематичних канонів збірки «Елегія троянського вина», аналізі алюзій у доробку Д. Кременя, оцінці ролі художніх творів на морально-емоційне й інтелектуально-естетичне становлення учнів-читачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Добірка поетичних творів розпочинається віртуальною молитвою, у якій автор дякує Богові за те, що зберіг милу серцю людину, що після «тривалих доріг» дає можливість повернутися додому, зберегти в душі найкраще почуття. Саме любов'ю до рідного краю, родини просякнуті всі вірші митця. Учні з цікавістю читають його поезії, оскільки Д. Кремінь постає перед ними левом, благородним поетом «любові й шпаги», який силою слова бореться за єдність рідної землі. Його ліричний герой у поезії «Після потопу» переживає за долю країни. Він звертається до свідомості українців: «А ми? Де ми в Карпатській Україні?/ Де Красне Поле – січове, святе?», пробуджуючи таким чином почуття власної гідності. Таке риторичне запитання звернене передусім до особистостей, внутрішній світ яких багатий і неординарний. Звертаючи увагу на витоки нашого народу, його вірування, автор роздумує над походженням українців, всього живого.

Картина світу в уяві митця надзвичайно широка, вона набуває емоційного забарвлення. Учні-читачі розуміють, що в душі поета органічно поєднуються почуття до Миколаєва, Ольвії, острова Березань, Мигії, Дикого Поля, Кінбурну, Лисої Гори. Однаково близькими для нього стали Слобідка, Соборна й Флотський бульвар, хвилюють Понт Евксінський (Чорне море), Гіпаніс (Південний Буг) і Синюха. Антична таємничість приваблює й веде діалог з читачем. «Вітрильна столиця» для митця не перелік географічних назв, а місце, яке уславили козаки й адмірали, історію якого не завжди шанують нащадки. Світ співвідноситься з потребою в духовній реанімації культурного відродження й історичної пам'яті. У поезії «Прощання з морем» майстер слова пише зі щемом у серці про «продану гавань» «міста святого Миколи», про те, як дівчата з легкістю продають своє «кохання» за кордоном. Однак, митець сподівається, що «зелений ліхтарик засвітить на Флотський бульвар», і море людських голосів ще озветься на вулицях міста. Змістова складова в поєднанні з формою твору посилює осмислене сприймання прочитаного, емоційно-смислову реакцію читача завдяки використанню художніх засобів.

Історичне минуле для поета – це фундамент, на якому будується майбутнє, без його уважного вивчення й глибокого шанування високо не злетиш, тому не забуває Д. Кремінь і про своє карпатське коріння. Згадку про Ужгород, Чоп, Карпати знаходимо в спогадах митця. Вартісними для поета є «І жмуток смутку в батька на чолі, / І свіжий смак суханської форелі. / І теплий присмак попелу й землі. / І сміх родини, й запах батьківщини». Одухотвореність образів проймає

душу, пробуджує вир емоцій. Розмова, яку веде митець з читачами, задушевна і відверта, поєднує спогади і сучасність, тому ціннісні орієнтири формуються в учнів природно, на народознавчому підґрунті. В уяві виникають картини життя, які близькі учням.

Космос душі ліричного героя відкривається школярам у рядках: «Не бачиш ти, що діється навколо, / Пропав Мамай, і шабля, й кобза, й кінь». Апелюючи до совісті народу, Д. Кремінь просить зберегти нашу землю, й не віддати її нікому на сміх. Ніби, передбачаючи події сьогодення, автор закликає: «Хай братнє серце стане сувеніром, / А не кривава дрібка чавуну», оскільки ті, кого ми вважали братами, нині ладні вбити на «троянському валу». Відчуття тривоги турбує своєю непередбачуваністю. Ніде не декларована відданість поета своїй землі й народові проявляється в його переживаннях, людяності й любові. Вони возвеличують людину, а не лише відзначають її настрої.

Поєднання індивідуального сприймання з розумінням задуму автора зближує письменника й читача, між ними встановлюється зв'язок однодумців, який здатний забезпечити подальше формування морально-вольової сфери, естетично-оцінного ставлення. А. Ситченко переконаний, що кожен може мати власну думку про витвір літературного мистецтва, проте зобов'язаний знати й авторську ідею твору, навколо якої в певному контексті найбільш повно реалізується фактор єдності переживань окремої людини з іншими [4, с. 3]. Опора на читацький досвід дає можливість заглибитися в зміст твору, спроектувати пізнавальну діяльність учнів.

Жанрові норми відтворено в західноєвропейських і античних традиціях. Естетична й стилістична форми демонструють національно-культурну специфіку. Невимушеність переходів у поезіях свідчить про внутрішню організацію митця. Мимоволі учні-читачі замислюються й над екологічними проблемами. Поет вважає важливим зробити все, щоб у цьому світі росли «незастронційовані гриби». Риторичне запитання ліричного героя налаштовує на роздуми про збереження навколишнього світу:

А як ми навчились топтати
Цю землю без краю і меж...
Невже оця річка вмирати
Повинна, коли ти живеш [3, с. 11]?

Це не надокучливе моралізування, а високі моральні принципи, оскільки визначають не лише дидактичну мету, а й містять переконання. З погляду поета, можна врятувати Землю з Божою допомогою. Звертання до Месії, відтворення Біблійних сюжетів, відлуння ремінісценції знаходимо в алюзіях, які використовує автор. Усе це розраховано на читацький досвід і ерудицію читачів, які, доклавши розумових зусиль, можуть розкодувати зміст твору, зачаруватися таємничістю слова.

В. Ісаєв розуміє інтерпретацію алюзії як прийому художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації шляхом натяку на події, факти, реальних осіб [2, с. 191]. Усвідомлене використання немаркованих цитат, натяків на персонажів літературних творів, міфологічні сюжети є одним із проявів інтертекстуальності.

Через оказіональну алюзію (посилання на історичні факти, особистості, міфи) відтворено митцем 1) грецьку сторінку минулого території України: «Та в Україні ми – немов у Трої», «на рідному троянському валу», «чи ждало ти такої одіссеї», «ця амфора ольвійська замала», «і сам я кентавр, у світильник Кіпріди вкидаю солому»; 2) середньовічну таїну Данте: «пекельних дев'ять кіл», «в Харона човна позич», «І відгуками Дантових терцин поезія пекельна осявала»; 3) вплив Шевченкової поезії: «І виріс я на чужині, / І сивію іще до ювілею», «ми діти Месії й Тараса»; 4) згадку про видатних особистостей: «навік німує Чорновіл», «Січові Антонюки, Вінграновські реєстрові», «це ти, мандрівецький філософ»; 5) Біблійні сюжети: «наче цвях із Божого розп'яття», «І вони побачили Месію... / Він спустивсь тихенько із небес», «Українська Мадонна народить нам Месію в журбі молодій», «не називай моє іменння всує»; 6) історичне минуле: «Пан-отаман ізнов на коні?», «І в козацьких очах трава», «пропав Мамай»; 7) фольклорні традиції: «б'ються ці запитання, як риба об лід», «мій котигорошку», «коні вороні», «ходить у лузі лелека». Феномен такої алюзії полягає в тому, що автор, крім того, що пише про те, на чому добре розуміється, прагне мати інтелектуальних, спостережливих, інтелігентних читачів, які не байдужі до свого історичного коріння, подій сьогодення. Головним є текст. Його зміст відтворює емоційний стан ліричного героя, звернення до традиційних тем, сюжетів, образів, а також впливає на спосіб мислення і відчуття учнів.

Функції оцінно-характеризуючої алюзії дають змогу добирати асоціативний ряд до слів. Відбувається дифузія мистецтв, яка сприяє формуванню естетичних смаків учнів. Прикладом слугують такі рядки: «як посмертний літопис кульбаб», «і життя, як любовна ромашка» (поезія «Скраєчку міфа»). В уяві вимальовуються дві картини: «Кульбаба» О. Безсмертної та «Букет із гладіолусів, лілій і ромашок» К. Моне. Скромні квіти, у першому випадку, з жовтих, символу добра й дитинства, незримо перетворюються на біляві парашутики, що асоціюються з плином життя. У християнстві інше символічне значення цих квітів – горе, тому гіркий присмак мають рядки. З ромашками пов'язане ворожіння: кохає – не кохає, а також це символ родини, добра, природної краси. У житті повсякчас чергуються білі й чорні смуги, пощастить – не пощастить, присутній момент вибору.

Цей стилістичний прийом використано також стосовно народнопоетичного образу зорі: «летить моя зоря», «зоря небесної крає межі», «І прилине святий Миколай / Воскресити зорю з-за лиману», «а любов – зоря», «зоряний вік», «у зоряні трави падаю сам», «молодими, як зорі, вустами», «зоря на коліна впаде», «а зоря над тобою згоріла». Семантичне навантаження образу зорі – дівчина, краса, природа, життя, молодість, якщо народжується, й старість, якщо згасає. Виникає співчуття ліричному героєві у плинності часу й життя, враження неповторності моменту.

Образ матері постає перед читачем як символ берегині роду, добра, Божої Матері, яка піклується про народ: «Над світом Мати з тривоги, болю й радості стоїть!», «Ти на землі будувала, / як

маленький вокзальчик, це щастя земне». Про своє кохання до неї автор говорить щиро і відверто. Художні засоби змодельовано таким чином, що школярі, читаючи їх, проймаються переживаннями ліричного героя, у них виникають патріотичні почуття, формується естетичний смак.

Феномен текстоструктуруючої алюзії полягає в розкритті тематичної спрямованості художніх творів. Поезії у збірці – суголосні добі, вони сентиментальні й романтичні, патріотичні й морально-етичні. Читачі відчувають їхню потужну енергетику в персоніфікованих образах річки, зорі, сонця. Мистецьке слово поета малює в уяві картини то рабської покори українців, то трагічні сторінки історії, то розчарування через підміну понять. Сумує поет через те, що зникають одвічні цінності: «Все місто суверенне – сувенір», «Знов сувенірні на землі гуцули», «тут і птахи, і люди – сувенірні». Болем відгукується в серці Д. Кременя химерний світ, у якому ніщо не вартісне, оскільки майбутнє мало кого турбує. Автор звертає увагу на комплекс меншовартості, притаманний нашому народу, на рабський стан:

Ми і досі в космічній безодні – хахли
Малороси...
Вже такий малорос маловодний Дніпро,
Так нас мало грядуще тривожить.
Із дитячих лобів прозирає тавро [3, с. 82].

Слово, яким послуговується Д. Кремінь, сповнене філософічності, набуває трагічних акцентів: «Мова моя солов'їна – / З присмаком Соловків». Її він відчуває й відокремлює з-поміж інших мов. Інколи ліричного героя охоплює почуття самотності, від якого він шукає розради в Інтернеті. У такі хвилини ні слава, здобута за життя, ні світове визнання не радують. «Самотнє соло» поєднується з журою зими. Ліричний герой не зачудовується відомістю, вона для нього – «поговір, окраса і краса». Золоті сурма відгудуть, а «злиденна пава» залишиться одинокою. Життя видається зорею, яка летить, крає небо, залишаючи лише відбиток, «як димок від сигарет». У поезії «Катер порятунку» життя й загибель зображено як дві половинки людського буття, які, незважаючи на плин часу, постають то рятувальним колом, то барвінком. Автор не боїться пройти дев'ять кіл пекла, смерті, оскільки впевнений, що його погляди «не розтерти прахом між чобіт».

На думку В. Бойченка, в його ранці (себто, учительському портфелі) лежить маршальський (шевченківсько-лауреатський жезл! Він певен, бо Дмитро Кремінь – поет з народження, врешті, поет від Бога [1]. Погляд критика, творчість Д. Кременя дають можливість читачам переконатися у величі майстра слова, його обдарованості й далекоглядності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, зустріч з поезією Д. Кременя дарує естетичну насолоду, можливість осягнути світ, закохатися у свою малу батьківщину, інтелектуально й духовно зрости. Поет стає для школярів близькою людиною, своїм, рідним. Єдність ціннісних орієнтацій, пізнавальної діяльності з читацьким досвідом дає змогу школярам реалізувати свій інтелектуальний потенціал. Перспективою є подальше знайомство з творчістю митця й спроба осягнути геніальність його творів.

Список літератури:

1. Бойченко В. Бенефіс на Голготі / В. Бойченко // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.poetryclub.com.ua/ metrs.php?id=719&type=critiques – Назва з екрану.
2. Ісаєв В. О. Алюзія як стилістичний прийом у сучасній прозі / В. О. Ісаєв // Масова література: проблема інтерпретації, змісту та форми. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Миколаїв, 16-17 жовтня 2015 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. – С. 191-194.
3. Кремінь Д. Елегія троянського вина / Д. Д. Кремінь // Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2001. – 131 с.
4. Ситченко А. Естетичне виховання у контексті технологізованого навчання літератури / А. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 9. – С. 2-4.

Назаренко Л.А.
Средняя общеобразовательная школа № 11, Николаев

СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПОЗИЦИЙ Д. КРЕМЕНЯ В СБОРНИКЕ «ЭЛЕГИЯ ТРОЯНСКОГО ВИНА»: К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ РОДНОГО КРАЯ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Аннотация
В статье сделана попытка аспектно осмыслить поэтическое мастерство Д. Кременя, его мировоззрение, обратить внимание на их актуальность, доказать смысловую значимость аллюзии, ее неразрывную связь с содержанием, спроектировать влияние художественных произведений на сознание учеников-читателей.
Ключевые слова: поэзия, аллюзия, лирический герой, художественное произведение, эстетическое воспитание.

Nazarenko L.A.
School № 11, Nikolaev

SPECIFICITY OF THE REALIZATION OF THE WORLD-OUTLOOK POSITIONS OF D. KREMEN IN THE COLLECTION «ELEGY OF THE TROJAN WINE»: TOWARDS THE QUESTION OF STUDYING THE LITERATURE OF THE MOTHERLAND IN THE HIGH SCHOOL

Summary
The article makes an attempt to comprehend the poetic skills of D. Kremen, his world view, to pay attention to their relevance, to prove the semantic significance of allusion, its inseparable connection with content, to project the influence of art works on the consciousness of students-readers.
Keywords: poetry, allusion, lyrical hero, piece of art, aesthetic education.

УДК 811.112.2'276.2

СЛЕНГ ЯК МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Ніколащенко Ю.А.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Визначено специфіку міжкультурної комунікативної компетенції. Розглянуто та класифіковано молодіжний сленг німецької молоді, вивчення якого є необхідним при підготовці майбутніх перекладачів з огляду на міжкультурну комунікацію.
Ключові слова: сленг, молодіжна мова, міжкультурна комунікація, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Сучасна картина світу являє собою взаємопроникнення культур у результаті глобалізаційних та інтеграційних процесів і до цих швидкоплинних процесів в усіх сферах буття адаптується сучасна людина та інтегрується в простір єднання культур, де неминучим є вплив культури на свідомість та мислення людини, що безпосередньо впливає на формування мовної картини світу. Мова – це могутній засіб регуляції діяльності людей в різних сферах життя. Вивчення молодіжної мови, а саме сленгу, набуває зростаючої актуальності в умовах розширення міжнародних контактів (стажування, туристичні поїздки, перегляд відеофільмів, та прослуховування пісень німецькою мовою). Безумовно, що у студентів виникають труднощі через незрозумілість багатьох термінів, із якими їм не довелося ознайомитися на заняттях. Одним із таких варіантів труднощів вважається «сленг – як лінгвістична формація, що є невід'ємною частиною соціального виміру життя».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецький молодіжний сленг представляє собою цікавий лінгвістичний феномен, використання якого обмежено не лише певними віковими рамками, а й соціальними, часовими та просторовими. Упродовж кількох останніх десятиліть розвідкою цієї проблеми на матеріалі різних мов займались такі мовознавці, як О. Левінтова, О. Ставицька, Я. Андроутсополос, Ю. Бенеке, Е. Береговська, Г. Генне, В. Дєвкін, Г. Еман, У. Лабов, Ю. Нікітіна, Є Нойланд, Е. Партрідж, О. Христенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча зазначена проблема частково досліджена у теоретичному аспекті, важко погодитися, що це питання досить грунтовно досліджене, оскільки сленг викликає труднощі у студентів в процесі міжкультурної комунікативної комунікації.

Мета статті – визначити специфіку молодіжного сленгу та його розуміння студентами перекладачами для успішного взаєморозуміння та взаємодії з носіями мови, яка вивчається у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого і опосередкованого контактів.

Виклад основного матеріалу. Міжкультурна комунікація як особливий вид комунікації припускає спілкування між носіями різних мов і культур, сутність, якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово – часового континууму. Посилюється увага до проблем спілкування, основною умовою ефективності яких вважається взаємопорозуміння, діалог культур, терпимість, толерантність і повага до культури партнерів по комунікації, їх ідеалам і цінностям. Майбутні перекладачі повинні бути готові до продуктивного спілкування, до виконання ролі комунікатора в узгодженні інтересів суб'єктів міжнародного права, володіти іноземними мовами та бути компетентними в сфері особистих, корпоративних, міжкультурних комунікаціях та в міжнародних відносинах. Комунікативну компетенцію через культуру вперше дослідив в своїй розвідці Д. Хаймс. Згідно його думки «комунікативна компетентність включає в себе знання та здатність виконувати відповідні дії в певному міжкультурному і міжособистістному контексті та трактується як міжкультурна, коли учасники міжкультурної комунікації ідентифікують себе як представники різних культур». Тому не менш важливим аспектом при підготовці перекладачів вважається набуття навичок міжкультурної комунікативної компетенції, оскільки перекладачі вважаються посередниками в міжкультурній комунікації, тобто «кур'єрами культури». Основною ціллю розвитку комунікативної компетенції перекладачів є покращання розуміння толерантності в сприйнятті інших культур, яке могло б забезпечити більш ефективніше міжкультурне спілкування комунікантів. І тому необхідно майбутніх студентів – перекладачів знайомити з мовною картиною соціально – вікової групи молоді, що відображає її світогляд, цінності та культурні традиції, а також додасть впевненості краще почувати себе в різних комунікативних ситуаціях при спілкуванні з молоддю.

Важливою особливістю молодіжної мовної культури є широке розповсюдження сленгу, який часто виникає як протест проти мовних штампів, одноманітності повсякденної мови, прагнення до елітарності та бажання сказати гостре слівце, виявити власну оригінальність і якимсь чином виділятися, що так притаманно молоді в усі часи. Використовуючи сленг, молодь хоче висловити своє критичне, іронічне ставлення до цінностей старшого покоління, виявити свою незалежність, самоутвердитися, завоювати популярність у своєму середовищі, а також виділитися з натовпу особливою «модною мовою» тобто сленгом.

Сленг (англ. Slang) – варіант розмовної мови (а саме «експресивно забарвлені елементи цієї мови»), який не збігається з нормою літературної мови. За визначенням Д.Е. Розенталь, М.А. Теленкової, сленг – «це слова і вирази, які вжива-

ються особами певних професій або соціальних прошарків» [4, с. 15]. Під терміном сленг В.А. Хомяков у своїй праці «Три лекції про сленг» розуміє «особливий периферійний пласт нелітературної лексики і фразеології» [5, с. 8], при цьому він вводить два поняття: загальний сленг та спеціальний. На думку вченого, "загальний сленг – це відносно стійкий для певного періоду, широко розповсюджений і загальнозрозумілий шар нелітературної лексики і фразеології в середовищі живої розмовної мови (інколи з фонетичними, морфологічними і синтаксичними особливостями), достатньо неоднорідний за своїм генетичним складом і ступенем наближення до літературної мови, який має яскраво виражений емоційно-експресивний оціночний характер, що часто є протестом або насмішкою проти соціальних, етичних, естетичних, мовних та інших умовностей та авторитетів" [5, с. 8]. Згідно думки Е. Береговської «молодіжний сленг – це пароль усіх членів референтної групи» [1, с. 32]. Їхній словесний репертуар відрізняється від загальноприйнятого наявністю типових слів та висловів, які постійно використовуються молоддю навчального закладу, кварталу, міста та які стали в певній мірі «візитками» молодіжної культури.

Молодіжна культура в німецькомовних країнах, а саме молодіжний сленг визиває велику зацікавленість у студентів. Сленгову лексику необхідно знати, оскільки її інколи тяжко перекладати: *blechen (bezahlen); verticken (verkaufen); checken (etwas verstehen); peilen (verstehen; auch schnallen, raffen); labern (sprechen, reden); mampfen (essen); Bock haben (Lust haben); Null Bock (keinen Bock haben) – keine Lust (keine Lust haben); zutexten – unentwegt auf jemanden einreden(meist gegen dessen Willen); jumpen – springen; das Oky – Doky – Alles in Ordnung; das Outfit – das Aussehen (Mode); der Knacker – ein alter Mann (reiche Leute); die Mucke – Musik.*

Молодіжний сленг безумовно пов'язаний з їх основною сферою заняття, а саме зі студентським навчанням, із студентським побутом та навчальними дисциплінами: *Abi – Abitur; Assi – Assistent; Stip – Stipendium; Proff – Professor; Mathe -Mathematik; Franz – Französisch; Uni – Universität; Studi – Student; Ferne – Fernbedienung; Grammatikluder – Grammatikopfer; ablausen – abschreiben; einochsen – auswendig lernen; abschwirren, abseilen, wegklemmen (sich), wegschalten (sich) – entlaufen, weglaufen; mitmeißeln – schreiben.*

Наступну групу молодіжного сленгу можна виокремети в таку тематичну групу «людина як біологічна та соціальна сутність»:

а) родинна приналежність: *die Erzeugerfraktion, die Alten, die Ötzi – die Eltern, Daddy – der Vater; die Mumie – die Mutter; die Sis – die Schwester*;

б) професійна діяльність: *die Chefmatratze – die Sekretärin; der Bankster – der Banker; der Haargärtner der Friseur; das Tellertaxi – der Kellner; der Karriero – der Streber.*

в) іменники, що позначають людей та дають їм оцінку: *der Checker* – jemand, der etwas gut versteht und sich in etwas auskennt; der Vollastronaut, der Vollpfosten – dummer Mensch; *der Spacko* – nerviger, dummer Idiot; *der Vidiot* – jemand, der den ganzen Tag vor dem Fernseher oder im Internet sitzt; *der Dossi* – der Langschläfer, der Träumer, der Phantast; *der Fuzzi* – der Spezialist; *der Taffi* – der willensstarke Junge; Wixer, Arsch, Arschkrampe, *Nullchecker* – Idiot; *Maus, Perle, Schnecke, Torte, das Perlhuhn, das Sähnetörtchen, die Biene, die Sonne* – das sympathische Mädchen; *die Schlampe* – ein Mädchen mit immer neuen Beziehungen, unordentliche Frau; *die Zicke* – ein dummes Mädchen.

г) іменники, якими юнаки та дівчата, називають одне одного як друзі або коханці: *die Ziecke* – eine störrige Frau; *das Zuckerpüppchen* – ein nettes Mädchen; *die Megabraut* – ein cooles Mädchen; *die Atzin* – cooles Mädchen, gute Freundin; *der Kumpel* – Boyfriend, Freund; *der Traumboy* – ein Traummann;

В останній час молодіжна мова поповнюється новою лексикою, яка пов'язана з оціночною характеристикою людини яка вважається як слабохарактерною. Молоді люди намагаються ідентифікувати друзів, знайомих і самих себе з такими назвами. Ці назви носять жартівливий та іронічний характер і відображають особливості певного стилю життя. Як наприклад: *Sauna – Unten – Sitzer, Festnetztelefonierer, Backofenheizer, Seerosen – Gießer, Mahngebühren – Bezahler, Koffeinfreitrinker, Beipackzettel-Leser, Mittelspurfahrer, Christbaumkugelnpolierer, Süßfrühstücker, Kissenknicker, Ampel – Gelb – Bremser, Apfelschäler, Foliengriller, Handschuh – Träger, In-Fachrichtung-Sitzer.*

Наступні приклади німецького молодіжного сленгу можна віднести до побутового лексичного прошарку:

а) слова, що належать до сфери праці та розумової діяльності: *worken, robotern – arbeiten*; *hämmern* – viel arbeiten; *reinhämmern* – mit Hochdruck arbeiten;

б) назви предметів одягу: *die Klamotten* – die Kleidung; *das Outfit, der Look, die Anmache* – die Kleidung; *der Pulli, Sweater* – die Strickjacke; *Das Shirt* – kurzärmliges Hemd aus Baumwolle; *der Blazer* – die Sportjacke; *Dessous* – Frauenunterwäsche;

в) назви грошей: *die Kohle, die Knete, die Mäuse, der Kies, die Möpse, die Monnis* – гроші, грошенята, бабки; *der Wampum* – гроші, грошенята; *das Esperantogeld – der Euro.*

г) назви засобів пересування та предметів, що використовуються в побуті: *die Bohrkrücke, der Blechhaufen, der Kinderwagen, die Rostlaube, die Schrottkarre, der Kasten, der Riesenorgel, flotter Ofen, lahme Schnecke, heiße Mühle* – das Auto; *der Muckomat* – das Radio, *der Total, Verblöder* – der Fernseher; *Boombox, Ghettoblaster* – das Tonbandgerät; *Buggy* – offener Kinderwagen;

д) слова, що відносяться до сфери розваг, захоплення та дозвілля: shoppen – durch Geschäfte bummeln; das Date – ein treffen, eine Verabredung haben; dancen – tanzen; die Bambule – der Tanzabend; die Outdoor – die Party – das Picknick, die Kaffeefahrt;

е) dönern – Döner essen; die Tasskaff – eine Tasse Kaffee; smushi essen – Smörebrod / Smörgas und Sushi;

Молодь вважає англійську мову більш привабливішою та престижнішою. Поширення аме-

риканського стилю життя і способу життя виявляється особливо значущим для молодіжного середовища, яке є основним споживачем англо-американської масової культури, а звідси – часто спостерігається механічне перенесення англійських лексем на німецький грунт. Отже, вживання англомовних запозичень сучасною молоддю можна класифікувати таким чином:

а) реалії, що відображають предмети та дії повсякденного життя: *(sich) abbitchen (англіцизм) – (sich) abschminken (нім. варіант); abchecken (англ.) – flirten (нім. вар.); anfucken (англ.) – anschreien, annerven (нім. вар.); becken (англ.) – tätowieren (нім. вар.); der Beef (англ.) – Streit, Kampf (нім. вар.); beefen, grillen (англ.) – rauchen (нім. вар.), dancen – tanzen, shoppen – einkaufen, die Outdoor-Party, das Picknick – die Erholung im Freien*;

б) транспортні засоби: *blau-weißer Partybus (англ.) – Polizeiauto(нім. вар.); die Knatterbox (англ.) – Motorrad (нім. вар.)*;

в) частини тіла: *das Clearasil – Testgelände (англ.) – Gesicht mit vielen Pickeln (нім. вар.); one pack (англ.) – Bierbauch (нім. вар.); der VIP-Bereich (англ.) – Bikinizone (нім. вар.)*;

г) характеристика зовнішнього вигляду людини: *der Haarsurfer (англ.) – Person mit Locken (нім. вар.); der Goofy (англ.) – dummer Mensch (нім. вар.); der Happyfant (англ.) – dickes Kind (нім. вар.); der Loser (англ.) – Verlierer (нім. вар.)*;

д) надання характеристики людині та визначення за диференціацією: *das Bunny (англ.) – attraktive Frau (нім. вар.); der Cherckerbraut (англ.) – sehr intelligente Frau (нім. вар.); der Blumchenkiller (англ.) – Vegetarier (нім. вар.); der Catdog (англ.) – Zwitter (нім. вар.); der Ladyboy (англ.) – Transvesstit (нім. вар.)*.

Наступна група англомовних запозичень з'явилася в повсякденному житті німців з появою інтернету та цифрових технологій. Завдяки молодому поколінню спеціалістів, популярності комп'ютерів та інтернету поширюється комп'ютерний сленг серед користувачів всесвітньої мережі.

Комп'ютерні технології: *das Googlebuch (англ.) – Laptop (нім. вар.); der Lappy (англ.) – Laptop, Notebook (нім. вар.); der Ishit (англ.) – Apple-Produkte (нім. вар.); das Jesus-Handy (англ.) – Phone (нім. вар.); der Mucketoaster (англ.) – CD-Brenner (нім. вар.)*.

Англомовні запозичення без особливих труднощів інтегруються в німецьку граматичну систему, тобто відбувається включення англійських слів в морфологічні парадигми в мову, до якої вони попадають. Наприклад, утворення дієслів відбувається шляхом додавання англомовним дієсловам німецького інфінитивного суфікса – "en": *to jump → jumpen (англ.) "springen" (нім. вар.), to chill → chillen (англ.) "sich ausruhen" (нім. вар.), to check → checken (англ.) "verstehen" (нім. вар.), to snooze → snoozen "(англ.) Snooze – Taste am Wecker betätigen mit der Gefahr, zu spät zu kommen"*.

Для спілкування в інтернет мережах, а саме на форумах та в різних тематичних обговореннях молодь використовує лексику, пов'язану з компютерними технологіями:

whatsappen (per App-Programm «WhatsApp» kommunizieren) – спілкуватися з ким-небудь за допомогою приложения «WhatsApp»;

wiksen (etwas aus Wikipedia kopieren) – копіювати щось із Вікіпедії;

futzen (funktionieren) – функціюнувати;

googlen (Informationen mit dem Suchsystem "Google" suchen) – шукати інформацію за допомогою пошукової системи Google;

skypen (kommunizieren per Skype) – спілкуватися за допомогою Skype;

chatten (mit E-Mails im Internet kommunizieren) – спілкуватися за допомогою електроних листів в інтернеті;

twittern (wechseln mit kurzen Mitteilungen im Netzwerk Twitter) – обмінюватися короткими повідомленнями в інтернет мережі «Твітер»;

spamen (Spams anderen Nutzern des Netzwerks schicken) – відправляти спами іншим користувачам інтернет мережі.

Висновки та пропозиції. Вивчення сленгу німецької молоді набуває щоразу більшої актуальності в умовах поглиблення міжнародних контактів, допомагає студентам краще опанувати особливості та своєрідність національної картини світу, зрозуміти національні особливості менталітету німецької молоді. Розуміння і знання сленгу долучає студентів до природного іншомовного середовища, сприяє розвитку їхньої міжкультурної мовної компетенції, надає унікальну можливість для залучення до активного діалогу культур. Для того щоб уникнути різного роду курйозів, мовних помилок, а можливо і комунікативних збоїв, попередженню яких слід приділяти увагу.

Список літератури:

1. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32-41.
2. Быкова О. И. Этнокультурный репертуар немецких прагматонимов / О. И. Быкова // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2005. – № 2, с. 5-14.
3. Девкин В. Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской / В. Д. Девкин. – М., 1981, с. 160.
4. Домашнев А. И. Труды по германскому языкознанию и социолингвистике / А. И. Домашнев. – СПб, 2005, с. 113.
5. Розен Е. В. Подростково-молодежный словесный репертуар (на материале современного немецкого языка) / Е. В. Розен // Иностр. яз. в шк. – 1975. – № 12. – С. 14-15.
6. Романова М. С. Специфика функционирования англицизмов в немецком молодежном языке: автореферат. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 2001. – 17 с.
7. Ehmann H. Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache. – München: Verlag C. H. Beck, 1992, S. 567.
8. Zindler H. Anglizismen in der deutschen Sprache nach 1945, Dissertation: Universität Kiel, 1959. – S. 267.

Николащенко Ю.А.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

СЛЕНГ КАК МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ

Аннотация
Определена специфика межкультурной коммуникативной компетенции. Рассмотрены и классифицированы молодежный сленг немецкой молодежи, изучение которого необходимо при подготовке будущих переводчиков учитывая межкультурную коммуникацию.
Ключевые слова: сленг, молодежный язык, межкультурная комммуникация, коммуникативная компетенция.

Nikolashchenko Yu.A.
Petro Mohyla Black Sea National University

SLANG AS A INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AT TRAINING OF STUDENTS-TRANSLATORS

Summary
Specifics of intercultural communicative competence are defined. The youth slang of German youth is considered and classified, the study of which is necessary in the preparation of future translators in view of intercultural communication.
Keywords: slang, youth language, intercultural communication, communicative competence.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 796.011.1:616.839

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ВЕГЕТАТИВНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ

Бачинська Н.-В., Заєрко В.В.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Шуба В.О.
Університет імені Альфреда Нобеля

У статті представлені дані про тенденцію збільшення проявів соматичних розладів. Найбільш перспективним напрямком у немедікоментозному лікуванні соматичних розладів є засоби реабілітації для швидкого і повного відновлення здоров'я пацієнтів.
Ключові слова: фізична реабілітація, соматичні захворювання, лікувальна фізкультура.

Постановка проблеми. В останні роки почастішали випадки звернення до лікувальних установ осіб зі скаргами на неточні, розмиті симптоми: болі в області серця, спини, живота, прискорене серцебиття тощо. Всі скарги не складаються в єдине ціле якогось певного захворювання. Пацієнти звертаються до фахівців різного профілю – невропатологів, кардіологів, ендокринологів, гастроентерологів, лікарів іншого профілю для тривалого лікування. Більшість попередніх, зданих в лабораторних умовах, а також інструментальних, клінічних діагнозів, не підтверджуються [3, с. 184; 14, с. 268].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що поширеність соматичних розладів пов'язана з соціально-психологічними особливостями сучасної людини, з якими досить складно впоратися, і організм починає давати збій, що в кінцевому підсумку призводить до різних патологій. Використання медикаментозної терапії часто пов'язане з ризиком побічних ефектів, та й не завжди дають позитивний ефект [2, с. 14; 4, с. 5].

Засоби лікувальної фізичної культури (ЛФК) практично не мають протипоказань, не вимагають спеціальної фізичної та психологічної підготовки, прості в застосуванні і доступні для використання не тільки в лікувально-профілактичних установах, а й у домашніх умовах [6, с. 18; 9, с. 220].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі в даний час в доступній літературі відомості щодо застосування засобів і методів лікувальної фізичної культури в лікуванні соматичних розладів найчастіше недостатньо відомі широким колам фахівців, практично відсутні широкомасштабні дослідження з даної проблематики, маловивченим залишається питання про адаптацію пацієнтів до фізичних навантажень при соматичних захворюваннях [8, с. 32].

Головною метою цієї роботи є узагальнення рекомендацій провідних фахівців при лікуванні пацієнтів з соматичними розладами, спрямованих на максимальне відновлення порушених фізіологічних функцій організму.

Виклад основного матеріалу. Лікувальний ефект рухової фізичної активності заснований на тісному взаємозв'язку працюючих м'язів з нервовою системою, обміном речовин, внутрішніми органами. При рухах удосконалюється регуляція діяльності організму, поліпшується обмін речовин, доставка і використання кисню органами і тканинами, кровопостачання життєво важливих органів, повніше виводяться з організму кінцеві продукти обміну речовин [11, с. 19; 13, с. 22].

Різні розлади, що проявляються симптомами ураження внутрішніх органів або систем органів, проте не мають об'єктивно реєстрованої основи і виникають на тлі стресових ситуацій, часто є наслідком хронічних стресових ситуацій на роботі, вдома.

Серед психічних розладів, що спостерігаються у пацієнтів з соматичним захворюванням, найбільш поширені депресивні стани (на думку деяких авторів, з частотою 14-46%) [2, с. 20; 3, с. 186].

Фізичні вправи, що застосовуються для ослаблених і хворих пацієнтів у відповідному дозуванні і за спеціальною методикою, покращують діяльність органів і тканин, вдосконалюють компенсаторні механізми, підвищують психо-емоційний тонус пацієнта. Результатом малої фізичної активності є детренованість багатьох систем організму, що призводить до зниження адаптивних і компенсаторних реакцій, ранньої захворюваності, швидкої стомлюваності, апатії та нервово-емоційних напружень.

Під впливом фізичних вправ нормалізується стан основних нервових процесів – підвищується збудливість при посиленні процесів гальмування, розвиваються гальмівні реакції при патологічно вираженій підвищеній збудливості. Фізичні вправи формують новий динамічний стереотип, що сприяє зменшенню або зникненню патологічних проявів [5, с. 129; 10, с. 7].

Засоби ЛФК, які врівноважують процеси збудження і гальмування в центральній нервовій системі, підвищуючи її регулюючу роль в координації діяльності найважливіших органів і систем, залучених в патологічний процес. Під час ходьби стимулюються процеси обміну речовин, кровообігу і дихання, поліпшується нервово-психічний стан людини. Водні процедури покращують функціональний стан нервової системи, підвищують реактивність і адаптаційні можливості

організму. Масаж підвищує або знижує збудливість нервової системи в залежності від функціонального стану пацієнта [6, с. 18; 7, с. 68].

Нервово-м'язова релаксація, що поєднується з вираженим психологічним впливом, сприяє нормалізації вегетативної нервової системи, корекції відхилень в емоційній і вегето-судинній сфері. Нервово-м'язова релаксація підвищує ефективність лікування. За допомогою аутогенного тренування досягається саморегуляція емоційно-вегетативних функцій, оптимізація стану спокою і активності, підвищується можливість реалізації психо-фізіологічних резервів організму [12, с. 21].

Аутогенне тренування є заспокійливим засобом із загальним седативним ефектом. В ЛФК використовуються найбільш адекватні біологічні шляхи мобілізації власних пристосувальних, захисних і компенсаторних властивостей організму для ліквідації патологічного процесу [5, с. 130; 13, с. 270].

Висновки і пропозиції. Відмітна особливість ЛФК в порівнянні з іншими методами лікування полягає в тому, що вона використовує в якості основного лікувального засобу фізичних вправ, які цілеспрямовано впливають на відновлення порушених функцій хворого організму і підбираються індивідуально, залежно від функціонального стану і наявності супутніх захворювань.

Різноманітні фізичні вправи здатні вибірково впливати на різні функції організму, що дуже важливо при патологічних проявах в окремих системах і органах. Систематичне застосування фізичних вправ здатне впливати на реактивність хворого організму і патогенез захворювання, змінюючи як загальну реакцію організму, так і місцевий її прояв.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що засоби ЛФК ефективні в комплексному лікуванні вегетативних нервових розладів і можуть бути успішно і ефективно використані в якості базового методу при проведенні реабілітаційних програм на різних етапах відновного лікування.

Таблиця 1

Основні засоби реабілітації, які використовуються для лікування соматичних захворюваннях (узагальнені дані)

Засоби реабілітації	Зміст	Особливості та вказівки
Лікувальна гімнастика	Інтенсивність навантажень – 50-60% від максимальної, щільність заняття 75-80%, тривалість 25-30 хв, регулярність 4-5 разів на тиждень.	В процесі занять 20% фізичних вправ оновлюються, а 80% – повторюються для закріплення результатів лікування.
Дозована ходьба	Дозована ходьба залежить від пройденої відстані і темпу ходьби: повільний – 60-80 кроків за 1 хв. (2-3 км/год), середній – 90-100 кроків за 1 хв. (4 км/год), швидкий – 120 кроків за 1 хв. (5 км/год).	Прискорену ходьбу на відрізках дистанції від 100 до 400 метрів рекомендується проводити в чергуванні з ходьбою енергійним кроком не менше 30 хв. на день.
Гідрокінезотерапія	Фізичні вправи, які виконуються при різній глибині занурення (до пояса, до плечей, до підборіддя). Активні і пасивні вправи, з елементами полегшення і обтяження (з водними гантелями, пінопластовими дощечками, м'ячами і гімнастичними палицями), вправами в упорі об стінку, поручень, щаблі басейну і вправами, які сприяють м'язовій релаксації.	Лікувальна гімнастика в басейні проводиться при температурі води 27-28° С, тривалістю 35-45 хв.
Масаж	Погладжування, розтирання, розминання, встряхуванія, вібрації руками масажиста або спеціальними апаратами.	Система прийомів, що надає дозований вплив на поверхню тіла з лікувальною або профілактичною метою.
Аутогенне тренування	Комплекс вправ, що викликають відчуття теплоти у всьому тілі і тяжкості в кінцівках і торсі, а також в візуалізації, яка допомагає розслабити свідомість. Шляхом самонавіювання викликається відчуття тяжкості і тепла в тілі, досягається стан м'язового розслаблення – релаксації.	Тепло, що розливається по всьому тілу, появляється через розширення кровоносних судин, що викликає приплив крові до всіх частин тіла. Відчуття тяжкості виникає через розслаблення м'язів. Використовується як техніка релаксації, яка допомагає впоратися зі стресом.
Нервово-м'язова релаксація	Проводиться в добре освітленому, теплому (+25-27° С) і провітрюваному приміщенні після виконання фізичних вправ. Пацієнти лягають на спину, на м'який килим з закритими очима, повністю розслабляються і виконують спеціальні серії вправ до довільного розслаблення основних м'язових груп тіла.	Мета – зняття м'язового тонусу, який безпосередньо пов'язаний з різними формами негативного емоційного збудження: страх, тривожність, збентеження.
Різновиди спортивних ігор	Настільний і великий теніс волейбол, бадмінтон, тощо -тривалість від 15 до 45 хв., чергуючи гру з відпочинком.	Застосовуються індивідуально, кілька полегшуючи умови гри, переважно особам молодого і середнього віку

Джерело: розроблено авторами за даними [5; 10]

Список літератури:

1. Белая Н.А. Лечебная физкультура и массаж / Н.А. Белая // М.: Советский спорт, 2001. – С. 7-25.
2. Береславская Е.Б. Вегето-сосудистая дистония. Современный взгляд на лечение и профилактику / Е.Б. Береславская // СПб.: Весь, 2006. – С. 13-26.
3. Бородулин В.И. Справочник, болезни, синдромы, симптомы / В.И. Бородулин // М.: Мир и образование, 2004. – С. 184-187.
4. Вейн А.М. Вегетативные расстройства / А.М. Вейн // М.: МИА, 2003. – С. 4-6.
5. Медицинская реабилитация: Руководство для врачей / под ред. В.А. Епифанова. – М.: МЕДпресс-информ, 2005. – С. 129-130.
6. Лечебная физическая культура: Учебное пособие / под ред. В.А. Епифанова. – М.: Медицина, 2008. – С. 18-20.
7. Медицинская реабилитация больных с заболеваниями внутренних органов: Руководство для врачей / под ред. Л.М. Клячкина. – М.: Медицина, 2000. – С. 65-73.
8. Лебедев С.Н. Социальные факторы и состояние здоровья молодежи / С.Н. Лебедев, И.А. Белоногов // Мн.: БГАФК, 2003. – 52 с.
9. Лукомский И.В. Физиотерапия. Лечебная физкультура. Массаж / И.В. Лукомский, Э.Э. Стэх, В.С. Улащик // Мн.: Вышэйшая школа, 1998. – С. 218-239.
10. Менхин Ю.В. Оздоровительная гимнастика: теория и методика / Ю.В. Менхин // Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С. 6-9.
11. Милюкова И.В. Полная энциклопедия лечебной гимнастики: Новейший справочник / И.В. Милюкова, Т.А. Евдокимова // СПб.: Сова, 2003. – С. 19-25.
12. Пасиешвили Л.М. Справочник по терапии с основами реабилитации / Л.М. Пасиешвили, А.А. Заздравнов, В.Е. Шапкин, Л.Н. Бобро // Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 21.
13. Попов С.Н. Физическая реабилитация / С.Н. Попов // Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – С. 20-26.
14. Справочник по формулированию клинического диагноза болезней нервной системы / под ред. В.Н. Штока. – М.: МИА, 2006. – С. 267-270.

Бачинская Н.-В.В., Заерко В.В.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара
Шуба В.А.
Университет имени Альфреда Нобеля

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ФИЗИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ПРИ ЗАБОЛЕВАНИЯХ ВЕГЕТАТИВНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация
В статье представлены данные о тенденции к увеличению проявлений соматических расстройств. Наиболее перспективным направлением в немедикоментозном лечении соматических расстройств являются средства реабилитации для быстрого и полного восстановления здоровья пациентов.
Ключевые слова: физическая реабилитация, соматические заболевания, лечебная физкультура.

Bachinskaya N.-V.V., Zaerko V.V.
Dniprovsk National University named after Oles Honchar
Shuba V.A.
Alfred Nobel University

PECULIARITIES OF USING PHYSICAL REHABILITATION MEDICINES IN DISEASES OF THE VEGETATIVE NERVOUS SYSTEM

Summary
The article presents data on the tendency to increase manifestations of somatic disorders. He most promising direction in the non-advisory treatment of somatic disorders are rehabilitation tools for the rapid and complete restoration of patients' health.
Keywords: physical rehabilitation, somatic diseases, physiotherapy.

УДК 070:372

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ СФОРМОВАНОСТІ МЕДІАГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Бешок Т.В.
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка

Досліджено особливості застосування медіаосвітніх технологій учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Описано результати емпіричного діагностичного дослідження, анкетування учнів з метою з'ясування рівнів сформованості їх медіаграмотності. З'ясовано, що учні необізнані з можливостями використання сучасних ЗМІ в навчальному процесі, житті, з метою пізнання та особистісного розвитку. Не вміють аналізувати маніпулятивні впливи мас-медіа, однак, виявляють бажання вдосконалювати свої знання за допомогою медіаосвіти.

Ключові слова: медіаграмотність, медіаосвітні технології, учні загальноосвітніх навчальних закладів, програми телебачення, радіомовлення, періодичні видання.

Постановка проблеми. Упровадження медіаосвітніх технологій у навчальний процес загальноосвітньої школи дає можливість майбутнім фахівцям розширювати свої знання, спонукає до активного навчання, є дієвим засобом активізації пізнавальної діяльності, формує критичне мислення.

У зв'язку з цим медіаосвітні технології можна віднести до найперспективніших інноваційних технологій, що використовуються в навчально-виховному процесі. Ефективність їхнього застосування безпосередньо залежить від готовності педагогів до їх упровадження, а тому підготовка майбутніх учителів у цьому напрямку має бути стратегічним пріоритетом реформування освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми медіаосвіти – предмет наукових зацікавлень відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України (під керівництвом Г. В. Онкович). Увагу сконцентровано на медіадидактиці, медіаосвітніх технологіях. Підготовлено наукові дослідження Р. П. Бужиков (Педагогічні умови застосування інноваційно-комунікаційних технологій на заняттях з іноземної мови) [1], О. К. Янишин (Медіаосвітні технології у навчанні документознавців) [6], Н. М. Духаніна (Медіаосвіта у процесі підготовки магістрів з комп'ютерних наук) [2], І. А. Сахневич (Медіаосвіта у підготовці фахівців технічного профілю) [4; 5], Д. А. Заруба (Медіаосвітні заняття як фактор розвитку творчих здібностей та критичного мислення студентів) [3, с. 233] тощо. Під керівництвом співробітників відділу підготовлено матеріали з теледидактики, радіодидактики, медіамузики, готуються спецкурси з медіаосвіти для ВНЗ. У всеукраїнському тижневику «Освіта» започатковано випуск газети «Медіаосвіта».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак актуальним та малодослідженим залишається питання низького рівня медіаграмотності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Та як наслідок впровадження медіаосвітніх технологій у навчально-виховний процес сучасних шкіл.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення результатів діагностики рівнів сформованості медіаграмотності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. З метою з'ясування стану проблеми використання медіаосвітніх технологій у загальноосвітніх навчальних закладах було організовано та проведено анкетування учнів і вчителів ЗНЗ.

Анкетуванням було охоплено 120 учнів шкіл м. Кременець (Тернопільської області) та 60 учнів шкіл м. Сарни (Рівненської області).

Анкета для учнів

Шановні учні!

Пропонуємо Вам відповісти на запитання. Ця анкета сприятиме покращенню вашого навчання. Вдячні за співробітництво.

1. П.І.Б.
2. У якому класі Ви навчаєтесь?
3. Чи вивчали Ви у школі комп'ютер та можливості його використання?
4. Вам більше подобається, коли уроки проводять з комп'ютером чи без нього?
5. Які Ви знаєте пізнавальні програми телебачення, або навчально-пізнавальні фільми.
6. Назвіть навчально-пізнавальні програми, які транслюються по радіо.
7. Назвіть газети та журнали, які Вам допомагають у навчанні із різних предметів.
8. Назвіть навчально-пізнавальні сайти мережі Інтернет.
9. Що, на Вашу думку, можна віднести до сучасних медіа?
10. Як часто ви перебуваєте у сучасних соціальних мережах: В контакті, Однокласниках, Фейсбуці? З якою метою?
11. Чи хотіли б ви, щоб в соціальних мережах вчителі розміщували корисну інформацію із тієї дисципліни, яку викладають: домашні завдання, вправи, тестові завдання, підказки, схеми, таблиці тощо?
12. Як часто ви граєте в комп'ютерні ігри? Що для Вас є позитивного та негативного в комп'ютерних іграх?
13. Чи орієнтують Вас учителі переглядати навчально-пізнавальні програми телебачення, читати періодичні джерела?
14. Чи хотіли б ви удосконалити свої знання щодо можливостей використання сучасного персонального комп'ютера, засобів масової інформації з метою навчання та пізнання навколишнього світу? Якщо так, то яким чином?

15. Чи є у Вас бажання на уроках та у позаурочний час переглядати навчально-пізнавальні програми телебачення, радіопередачі, сайти мережі Інтернет?

16. Які, на Вашу думку, загрози та небезпеки існують в соціальних, Інтернет мережах та сучасних засобах масової інформації?

17. Як ви ставитесь до інформації отриманої із різних засобів масової інформації?

18. Назвіть джерела інформації, якими користуєтеся для вдосконалення Ваших знань про інформаційні та комп'ютерні технології навчання.

19. Ваші пропозиції та побажання стосовно використання комп'ютера, сучасних засобів масової інформації, сайтів мережі Інтернет на уроках та в позаурочний час.

За узагальненими результатами анкетування ми з'ясували, що 98% учнів вивчали на уроках інформатики комп'ютерні технології, однак не обізнані з усіма можливостями їх використання, медіаосвітні технології найчастіше асоціюють із комп'ютерними. Більшість учнів (87%) надають перевагу проведенню уроків із комп'ютерною підтримкою, 13% учнів краще засвоюють навчальний матеріал без комп'ютера.

Стосовно навчально-пізнавальних програм телебачення, то 46% учнів не знають про їх існування, 5% – взагалі не цікавляться. Решта (49%) школярів періодично переглядає «Провокатор», «Новини 3», «ТСН», «Світ навиворіт», «Руйнівники міфів», «Найрозумніший», «Підводний світ», «Знак якості», «ВВС», «Я люблю Україну», «Розсміши смішного», «Що, де, коли?», «Хто вище?», «Слово», «Факти», «Бульвар», «Про спорт», «Стати мільйонером», «Веселий ерудит», «Поле чудес», «Дикий світ», «Хіт-парад дикої природи», «Тваринний світ», «Природа і все живе навколо нас», «Далека Австралія», «Жива вода», «Дикі та смішні», «Подорожі навколо світу», «Вимерлі цивілізації»; фільми про тварин, воду, війну, історичні, наукові, документальні; канал «Діскавері», «Мега» тощо. Проте школярі зазначили, що переглядають ці пізнавальні програми досить рідко, лише знають про їх існування, а насправді ними не цікавляться. Постає проблема навчання вчителів умінню раціонально використовувати навчально-пізнавальну інформацію, наявну в сучасних медіа на уроках і в позаурочний час, формування в учнів не лише культури споживача корисної інформації, але й критичного ставлення до неправдивих та негативних відомостей, отриманих із різних медіа.

На відміну від телебачення, 87% учнів рідко слухають радіопередачі, тому не змогли назвати навчально-пізнавальні програми, які транслюються по радіо. Лише 4% учнів періодично прослуховують такі з них, як «Firot 24», «100 людей», «Про слово», «Вікторина», «Школяр», «Загибель Чорнобиля», «Про науку», «Зелена земля», FM радіо, радіо 24, новини, музику, прогноз погоди. Більшість школярів практично не знають про існування релігійної передачі «Голос надії», яка позитивно впливає на формування духовності, доброти, співпереживання, чуйності, налаштовує молодь на правильний життєвий шлях, який пов'язаний з дотриманням 10-ти заповідей Божих.

Найпоширенішими, а також такими, які допомагають учням у навчанні, вони називають періодичні джерела «Пізнайко», «Барвінок», «Стежинка», «Кузя», «Галілео», «Твої улюблені друзі звірята», «Домовичок», «Малятко», «Яблунька», «Світ природи», «Природа», «Соняшник», «Довідничок», «Однокласник», «Слово», «100 людей, які змінили історію», «Наука і техніка», журнали, які містять цікаву інформацію, кросворди, готові домашні завдання. Однак більшість школярів (89%) не читають газет, тому не орієнтуються в періодичних виданнях.

Проведене анкетування дає можливість стверджувати, що учні ЗНЗ більше обізнані у можливостях використання в навчанні сайтів мережі Інтернет. Із навчально-пізнавальних сайтів учні 5-11 кл. назвали такі: «Shkola.ua», «Моя школа», «Острів знань», «Гіпермаркет знань», «Збереження світу», «Космос», «Воєнний архів», «Електронна карта», «Охорона біосфери», «Реферати України», а також інші сайти про історичні події, річки, озера, футбол, твори он-лайн тощо. Школярі називають пошукові системи «Google», «Yandex», відкриту електронну енциклопедію «Вікіпедія», деякі науково-пошукові, пізнавальні, інформаційні сайти. Проте 42% учнів узагалі не знають інформаційно-пізнавальних сайтів, 15% відносять до них соціальні мережі («ВКонтакті», «Однокласники», «Фейсбук»), у багатьох із яких розміщена електронна пошта, що сприяє обміну інформацією між учнями, вчителями, батьками. Більшість учнів (98%) щодня відвідують зазначені соціальні мережі з метою відпочинку, комп'ютерних ігор, пошуку друзів, спілкування з ними, пошуку цікавої інформації. Лише 2% учнів відвідують соціальні мережі раз на тиждень і рідше.

На нашу думку, більшість школярів нераціонально використовують значну кількість часу, перебуваючи в соціальних мережах. Зазначене є причиною формування інтернет-залежності, однієї з найпоширеніших хвороб XXI ст. Пропонуємо створювати в соціальних мережах групи, у яких розміщувати необхідну для навчання пізнавальну інформацію (домашні завдання, вправи, тести, підказки, схеми, таблиці із шкільних дисциплін, посилання на пізнавальні сайти). 80% опитаних респондентів ставляться до цього позитивно, а 20% школярів – негативно.

За висловлюваннями учнів, 50% вчителів заохочують їх переглядати навчально-пізнавальні програми телебачення, читати періодичні джерела. Однак не конкретизують і безпосередньо не називають які саме, оскільки самі не знають і не цікавляться пізнавальними засобами масової інформації.

Найпоширенішими загрозами та небезпеками в сучасних ЗМІ, інтернеті та соціальних мережах, на думку школярів, є інтернет-залежність, віруси, знайомство з небезпечними людьми, розбещення неповнолітніх, довіра до інформації, отриманої з різних медіа, нераціональна витрата часу, наявність дорослого контенту.

Стосовно критичного ставлення до інформації, отриманої з різних медіа, думки учнів розділились – понад 85% школярів сприймають отриману інформацію як належне, достовірне та правдиве, не замислюючись про можливі маніпуляції

в медіа, лише незначний відсоток учнів, а саме 15% оцінюють отриману інформацію об'єктивно і перевіряють її достовірність. Тому на етапі інформаційного розвитку суспільства, швидкого поширення сучасної медіаінформації постає питання навчання дітей критичному сприйманню інформації, отриманої з різних медіа.

Таблиця 1

Узагальнені результати анкетування учнів ЗНЗ

Орієнтовні відповіді учнів на поставлені запитання	%
Проведення уроків з комп'ютерною підтримкою	
Надають перевагу	87%
Краще засвоюють матеріал без комп'ютера	13%
Навчально-пізнавальні програми телебачення	
Не знають про їх існування	46%
Взагалі не цікавляться	5%
Періодично переглядають	49%
Інформаційно-пізнавальні радіопередачі	
Рідко прослуховують	86%
Періодично ознайомлюються	4%
Професійно-орієнтовані періодичні видання	
Дуже рідко читають	89%
Цікавляться на професійному рівні	11%
Інформаційно-пізнавальні сайти мережі Інтернет	
Взагалі не знають	42%
Відносять до них соціальні мережі	15%
Найчастіше користуються пошуковими системами	43%
Ставлення учнів до створення в соціальних мережах груп із навчально-пізнавальною інформацією	
Позитивно	80%
Негативно	20%
Частота відвідування соціальних мереж «ВКонтакті», «Однокласники», «Фейсбук»	
Кожного дня	98%
Раз на тиждень	2%
Критичне відношення до інформації, отриманої з різних медіа	
Сприймають інформацію як достовірну, правдиву	85%
Оцінюють отриману інформацію об'єктивно, перевіряючи її достовірність	15%
Підвищення рівня знань про інформаційні та комп'ютерні технології	
За допомогою мережі Інтернет	78%
Не виявляють бажання удосконалювати свої знання	22%

Із метою вдосконалення знань про інформаційні та комп'ютерні технології учні найчастіше використовують мережу Інтернет (78%), рідко користуються спеціальними підручниками, посібниками, інформаційними бюлетенями. 22% школярів узагалі не виявляють бажання підвищувати свій рівень знань з інформаційних технологій і можливостей їх використання у навчанні.

Школярі не знають ефективних способів удосконалення знань з інформаційно-комунікаційних технологій, лише дехто з них назвав такі: за допомогою об'єднань учнів, факультативних занять, гуртків, читання спеціальної літератури, перегляду телепередач, навчання за сприяння сайтів мережі Інтернет і соціальних мереж, флешмобів.

Також школярі пропонують на уроках більше використовувати інтернет-ресурси, вивчати ту інформацію, яка учням найбільше знадобиться в житті, зробити шкільний архів інформації і постійно його розширювати, використовувати сучасні ЗМІ на уроках, переглядати цікаві досліди, художні фільми морального спрямування; розміщувати в Інтернеті електронні щоденники, книги; заборонити розроблення програм, які негативно впливають на підсвідомість людини. 3% учнів висунули пропозиції взагалі не користуватися комп'ютерними технологіями та сучасними засобами масової інформації, оскільки це негативно впливає на здоров'я.

Висновки і пропозиції. Проведене анкетування дає можливість стверджувати, що учні недостатньо використовують можливості сучасних ЗМІ в навчальному процесі, житті, з метою пізнання та особистісного розвитку. Отриману інформацію сприймають переважно як достовірну, не вміють аналізувати маніпулятивні впливи сучасних мас-медіа, однак, в основному, виявляють бажання вдосконалювати свої знання за допомогою медіаосвіти. Тому необхідно підвищити рівень інформаційної та медіаграмотності учнів ЗНЗ шляхом підготовки майбутніх учителів до раціонального застосування пізнавальних медіатекстів у процесі навчання, повсякденному житті; формувати навички перевірки та критичного сприйняття інформації, отриманої з різних медіа.

Список літератури:

1. Бужиков Р. П. Педагогічні умови застосування інноваційно-комунікаційних технологій на заняттях з іноземної мови на економічних факультетах / Р. П. Бужиков // Вища освіта України. – 2006. – № 1 (додаток). – С. 134-141.
2. Духаніна Н. М. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у підготовці магістрів комп'ютерних наук: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. М. Духаніна. – К., 2011. – 22 с.
3. Заруба Д. А. Практичні медіаосвітні заняття як фактор розвитку творчих здібностей та критичного мислення студентів / Д. А. Заруба // Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Л. Українки. – 2010. – № 21. – С. 232-235.
4. Сахневич І. А. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців нафтогазового профілю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сахневич Інна Андріївна. – К., 2012. – 231 с.
5. Сахневич І. А. Практикум для самостійного оволодіння основами медіакомпетентності для студентів І-IV курсів технічних спеціальностей / І. А. Сахневич. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 118 с.
6. Янишин О. К. Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Янишин Ольга Карлівна. – К., 2011. – 145 с.

Бешок Т.В.
Кременецкая областная гуманитарно-педагогическая академия
имени Тараса Шевченко

ДИАГНОСТИКА УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ В УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
Исследованы особенности применения медиаобразовательных технологий учащимися общеобразовательных учебных заведений. Описаны результаты эмпирического диагностического исследования, анкетирование учеников с целью выяснения уровня сформированности их медиаграмотности. Выяснено, что ученики неосведомлены с возможностями использования современных СМИ в учебном процессе, жизни, с целью познания и личностного развития. Не умеют анализировать манипулятивные воздействия масс-медиа, однако, проявляют желание усовершенствовать свои знания с помощью медиаобразования.
Ключевые слова: медиаграмотность, медиаобразовательные технологии, учащиеся общеобразовательных учебных заведений, программы телевидения, радиовещания, периодические издания.

Beshok T.V.
Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy
named after Taras Shevchenko

DIAGNOSIS OF LEVELS OF MEDIA LITERACY FORMATION AMONG STUDENTS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The peculiarities of the use of media education technologies by students of general educational institutions are investigated. The results of empirical diagnostic research, student questionnaires are described with the aim of determining the levels of formation of their media literacy. It was found out that students are not familiar with the possibilities of using modern media in the educational process, life, for the purpose of cognition and personal development. They do not know how to analyze the manipulative influences of the mass media, however, they show a desire to improve their knowledge through media education.
Keywords: media literacy, media education technologies, students of general educational institutions, television programs, broadcasting, periodicals.

УДК 378.012.016:159.953.5-057.87

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлено особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення пам'яті у навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясована тематика та підходи до дослідження пам'яті. Розглянуті особливості вивчення пам'яті з позицій різних підходів; висвітлена специфіка залучення студентів до дослідження пам'яті. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: підготовка майбутніх фахових психологів, формування фахової компетентності, навчально-виховний процес, дослідницький підхід у навчальній діяльності, дослідження пам'яті.

Постановка проблеми. Підготовка кваліфікованих кадрів у вищих навчальних закладах у сучасних умовах потребує докорінної перебудови, що зумовлено необхідністю адаптації нашої освітньої системи до світових вимог. Відповідно, в процесі навчання майбутні фахівці повинні опанувати не тільки доступні теоретичні знання, у певній науково-практичній галузі, але й різноманітні способи їхнього застосування, виходячи з вимог конкретної діяльності, на сучасному рівні. Сказане повною мірою стосується підготовки майбутніх практичних психологів, оскільки лише володіння наявними теоретичними знаннями разом з найновішими практичними способами їхнього застосування може забезпечити їм належний рівень фахової майстерності. Звідси постає потреба надати їм необхідну підготовку до діяльності в реальних ринкових умовах, при наявності професійної компетентності у широкому спектрі вимог. До таких вимог сьогодення належить і вміння працювати з пам'яттю людини; вказана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета роботи: висвітлити особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення пам'яті у навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику та підходи до дослідження пам'яті;

– розглянути особливості вивчення пам'яті з позицій різних підходів;

– висвітлити специфіку залучення студентів до дослідження пам'яті;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дане дослідження виконане в контексті попередніх досліджень, з формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, і є їхнім продовженням (див., напр.: [6-8] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій за темою дослідження варто відзначити, передусім, праці класиків вітчизняної та зарубіжної психології, які до сьогодні не втратили свого значення. Це публікації праць Ф. Бартлетта [3], Л. М. Веккера [5], Д. Лаппа [12-13], Н. Ніколаєва [14], І. Хофмана [21] та збірники праць різних авторів [18].

З подальших робіт варто назвати дослідження О. А. Андреєва і Л. М. Хромова [2], С. А. Гарібяна [9], Р. Ю. Ілючонка [10]; а також збірники праць різних авторів [11]. Не меншої уваги заслуговують і праці сучасних науковців: Р. Аллена [1], С. П. Бочарової [4], Л. А. Огороднікова [15], А. Є. Савельєва [19], Л. В. Черемошкіної [20]; як і збірники праць [16; 17] тощо.

У цих працях детально розглянуті питання походження та призначення пам'яті; надано відомості про різні теорії пам'яті; висвітлено основні проблеми, що постають при вивченні процесів пам'яті і створенні теорій; подано інформацію про методологію та методи дослідження пам'яті. Висвітлено також прикладний аспект застосування знань про пам'ять, можливості її розвитку; а також розглянуті шляхи подолання труднощів, що виникають при вивченні пам'яті як і стан сучасних досліджень у даному напрямку. Одержані дані використано при плануванні й проведенні власного дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні підходи до дослідження пам'яті у наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, на раціональних засадах, ознайомлювати з цими знаннями студентів-психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не виявлено. Оскільки доступні відомості не дають достатньо повної картини явища, що розглядається, видається доцільною розробка відповідного підходу, який би дозволив опанувати не лише наявні теоретичні знання, але й практичні методи дослідження пам'яті, а також вказав можливості застосування цих знань у повсякденній діяльності практичного психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у розробці та реалізації оптимального й конструктивного підходу до ознайомлення студентів із дослідженням пам'яті, який би дозволив поєднати наявні знання про предмет розгляду на певній раціональній основі, подати їх доступно й у строгій логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і вимог професійної підготовки. У роботі максимально задіяно наявний досвід викладання, при реалізації розробленого підходу ставилося завдання наблизити наукові теорії до повсякденного життя

кожної людини, щоб зробити їх зрозумілими для студентів. У даному дослідженні передбачено як аналітичну, так і практичну складову; воно організовується та проводиться викладачем, проте з максимально можливим залученням студентів; і реалізується як в аудиторній, так і позааудиторній навчальній діяльності. Запропонований підхід апробовано при викладанні курсу «Загальна психологія» студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», на 1-му курсі в Національному університеті «Львівська політехніка». Вироблена доцільна послідовність проведення дослідження, як опрацювання і подача теоретичного матеріалу, так і його практична компонента, в скороченому вигляді, наведена далі.

Розпочинати вивчення даної теми доцільно з огляду наявних знань про предмет розгляду. Послідовно розглядаються питання: сутність і призначення пам'яті, її значення в житті людини, теорії пам'яті, її види, особливості та можливості пам'яті та ін. Важливо, щоб студенти попередньо ознайомилися з матеріалами до даної теми, які розміщені у «Віртуальному навчальному середовищі» закладу, тоді разом із викладачем вони можуть приступити до обговорення питань, винесених на розгляд. Тобто ознайомлення з різними поглядами на висвітлення питань і відомими підходами, поступово, в міру викладу теми, повинно набувати дискусійного характеру. Це дозволяє з'ясувати, наскільки добре студенти ознайомилися як з наданим матеріалом, так і з іншою інформацією про предмет вивчення, що наявна у доступній додатковій літературі.

Проте розпочати виклад теми, під час лекційних занять, доцільно з надання загальної інформації про предмет розгляду, наведення визначення даного поняття і відзначення важливості пам'яті в житті живих істот. Після уточнення поняття про пам'ять і актуалізації важливості вивчення даної теми можна перейти до вирішення основних завдань, послідовно розглядаючи питання, передбачені навчальною програмою.

В подальшому викладі студентам необхідно надати інформацію про психологічні теорії пам'яті, які представляють: асоціативний напрямок, гештальтизм і теорію діяльності; потрібно навести основні положення кожного з них, вказати переваги та недоліки. Далі слід розповісти про фізіологічні та фізичні теорії пам'яті, їхні основні положення та ін.; після цього варто навести інформацію також про хімічні та біохімічні теорії пам'яті, їх головні аргументи та особливості. Після цього варто також розповісти про особистісні теорії пам'яті та їхню специфіку. При розгляді відомих теорій пам'яті варто спробувати з'ясувати думку про сильні та слабкі сторони кожної з них, можливості їхнього практичного застосування тощо. Необхідно також наголосити, що така велика кількість конкуруючих теорій свідчить про те, що на сьогодні науковці не знають, як мозок записує і зберігає інформацію. Потрібно винести на розгляд питання: що заважає цьому?

Далі потрібно розповісти про класифікацію видів пам'яті: вказати критерії, за якими пам'ять поділяють на види, назвати види пам'яті за кожним із критеріїв, надати потрібні визначення, за необхідності надати певні коментарі та навести приклади до кожного з видів пам'яті. Після цього виклад слід перенести на розгляд процесів пам'яті. Спочатку просто перелічуємо їх, потім наводимо визначення кожного; не менш важливо також надати необхідні пояснення та навести приклади.

Після цього можна розглянути питання про особливості пам'яті, розпочати потрібно з розповіді про дослідження залежності, яка показує, скільки часу яку частину вивченого матеріалу людина здатна утримувати в пам'яті (т. з. «крива Еббінгауза»). Далі необхідно розповісти про ті чинники, які впливають на якість запам'ятовування. Особливо ретельно слід розповісти про можливості нашої пам'яті, які практично безмежні; на підтвердження слід навести приклади і дати до них необхідні коментарі. Зокрема, про випадки дослідження абсолютної пам'яті (наприклад, здійснені О. Р. Лурією та описані ним у «Маленькій книжці про велику пам'ять»). Одержавши таку інформацію, студенти цікавляться, як можна ними скористатися. Відповідно, далі потрібно розповісти про методи активізації пам'яті та про розвиток пам'яті; зокрема, про мнемотехнічні прийоми тощо.

Тут потрібно зробити невеликий відступ, і поговорити зі студентами про важливість доброї пам'яті як для підготовки до шкільного навчання, навчання у школі, так і здобуття професійної освіти. Доречно навести приклади професій і видів діяльності, які висувають підвищені вимоги до об'єму пам'яті людини. Особливо слід наголосити на необхідності постійного розвитку пам'яті, починаючи з дитинства; для цього з дітьми дошкільного віку потрібно як можна більше вчити, переважно віршів, казок, напам'ять. У шкільному віці також потрібно багато уваги приділяти розвитку пам'яті, можна вчити не лише вірші, але й цілі поеми, а також прозу. Як у старшому шкільному, так і у юнацькому віці (особливо для студентів), важливо вивчати не лише прозові твори рідною, але й іноземною мовою. Завершується цей виклад розповіддю про важливість дослідження і опанування методів розвитку пам'яті для фахового психолога, зокрема, враховуючи необхідність її дослідження і розвитку у потенційних клієнтів.

Далі вивчення пам'яті поступово зміщується до задіяння практичної компоненти; студентам пропонується низка суто практичних завдань із дослідження пам'яті. Розпочати можна з постановки присутнім нескладних запитань, які повинні допомогти спочатку встановити особливості їхньої пам'яті, а потім спробувати виявити загальні закономірності.

1. З'ясування перших слідів пам'яті: присутнім запропоновано навести найдавніші спогади, які зберігає їхня пам'ять. Як з'ясувалося, до 3-х річного віку ніяких виразних слідів пам'яті ні у кого не виявлено; перші, фрагментарні та неконкретні спогади наявні лише після досягнення трьохрічного віку (проте про них важко розповісти і пов'язати з якимись конкретними подіями). З 4-х річного віку пам'ять зберігає значно конкретніші, окремі епізоди, про деякі з них студенти охоче розповідають. Після досягнення п'ятирічного віку пам'ять зберігає вже не лише окремі фрагменти, а цілі події. Оскільки з цього віку практично всі мають певні спогади, далі переходимо до наступного, конкретнішого запитання.

2. Що запам'яталося з дошкільного віку? Студенти розповідають про спогади з дитинства, які зберегла їхня пам'ять: про своє житло, близьких людей, улюблені іграшки, забави, значимі події тощо. Проте всі ці спогади не вкладаються у суцільну лінію життя з того вікового періоду; тому варто спробувати встановити, відколи життєві події вишиковуються у суцільну, неперервну лінію, яка веде у сьогодення. Уточнюємо окремі деталі розповідей, варто також спробувати з'ясувати: а яка роль цих спогадів у житті людини? Адже вони переважно не містять досвіду, який необхідний у подальшому житті, ні у даний час.

3. Що запам'яталося з шкільного віку? Присутні поступово розповідають про різні важливі події наступного вікового періоду: з початкової, середньої, а потім і зі старшої школи. Причому іноді вони не пов'язані безпосередньо з навчанням у школі, оскільки відбувалися вдома чи й в іншому місці. Необхідно уточнити: як впливали особливості пам'яті на успішність навчання? Які прийоми запам'ятовування застосовувалися? Який навчальний матеріал не забуто до сьогодні і чому? Після цього переходимо до наступного запитання.

4. Які найяскравіші спогади з вашого життя? Переважно пригадуються ті події, які мали значний вплив на подальше життя. Намагаємося з'ясувати: чому саме ці події найкраще запам'яталися? Які люди вам найбільше запам'яталися? Кого з них ви дотепер не можете забути, якщо з тих пір не бачили? Чому? Поступово з'ясовуються різні особливості пам'яті, на які студенти досі не звертали уваги. Далі доцільно перейти до освоєння експериментального дослідження пам'яті.

5. Дослідження короткочасної (зорової і слухової) пам'яті. На практичному занятті студентами запропоновано виконати тести на визначення об'єму короткочасної: спочатку слухової, а потім і зорової пам'яті. Їм оголошено умови проходження тесту, після цього надано стимульний матеріал, який необхідно запам'ятати і відтворити відразу після запам'ятовування. Після обчислення результатів тестування необхідно влаштувати їхнє обговорення, вказати на виявлені закономірності й ін.

6. Дослідження довготривалої пам'яті. Аналогічно, на практичному занятті студентам запропоновано виконати тест на визначення об'єму пам'яті; вони запам'ятовують наданий стимульний матеріал, а потім відтворюють його через два тижні. Результати оцінюються й обговорюються, варто спонукати студентів зробити узагальнення і висновки. Оскільки більшість присутніх не задоволені одержаними результатами, повертаємося до детальнішого та конкретнішого розгляду питання про можливості людської пам'яті. Варто з'ясувати: чому саме студентів не влаштовує їхня пам'ять, яку б вони хотіли мати, де і як використовувати тощо. І чому до сьогодні ані не цікавилися цими питаннями, ані не намагалися цілеспрямовано покращувати власну пам'ять.

7. Диспут про дослідження абсолютної пам'яті О. Р. Лурією. Студентам запропоновано висловити свої міркування з приводу дослідження абсолютної пам'яті, які зафіксовані документально. Намагаємося з'ясувати: чому одні люди мають унікальну пам'ять, а інші ні? Які чинники впливають на покращення пам'яті? Як їх можна задіяти? Чи відомі вам приклади непересічної пам'яті з власного досвіду? Які граничні можливості вашої пам'яті? До відповідей робимо необхідні коментарі та резюме.

8. Експеримент Ф. Бартлетта. Студентам запропоновано повторити відомий експеримент з дослідження пам'яті, поставлено завдання встановити виявлені закономірності та зробити висновки. Бажаючим взяти у ньому участь по черзі розповідають одну історію, але перший чує її повністю, а далі переповідає наступному (хто не чув її), наскільки запам'ятав. Останній з задіяних в експерименті почує вже зовсім не те, що розповідали спочатку. На обговорення виносяться питання: чому це відбувається? Які теоретичні та практичні висновки з цього слідують? З приводу отриманих результатів варто влаштувати дискусію.

9. Ефект Зейгарник: експериментальна перевірка. Аналогічно студентам пропонують повторити відомий експеримент. Їм необхідно розв'язати по 10 нескладних математичних завдань, з курсу середньої школи, причому результати їхнього виконання не оцінюються, фіксується лише час виконання завдань і правильність відповідей. Через два тижні учасникам експерименту необхідно запропонувати пригадати запропоновані завдання. З'ясувати: чи виявлено відомий ефект? Про що це свідчить? З приводу отриманих результатів необхідно влаштувати обговорення.

10. Використання мнемонічних прийомів для покращення запам'ятовування. Студентам потрібно розповісти про кілька поширених прийомів, що використовуються для покращення запам'ятовування, а також про особливості їхнього застосування на практиці. Після цього запропоновано перевірити їх, наприклад: для вивчення нових слів з іноземної мови (яку вони вивчають). Одержані результати необхідно оцінити і обговорити, зробити висновки.

11. Перегляд випусків з серіалу «Ігри розуму» про пам'ять. У продовження попереднього, присутнім запропоновано переглянути кілька сюжетів про роботу професійних мнемоністів: як на естраді, перед публікою; а також при роботі над заучуванням стимульного матеріалу, запропонованого для запам'ятовування (це 3-й випуск з 1-го сезону і 6-й з 5-го). Після перегляду необхідно влаштувати обговорення побаченого, зробити необхідні узагальнення тощо.

12. На завершення вивчення теми студентам було задано домашню контрольну роботу на тему «Моя пам'ять»; при цьому пояснено хід її виконання і вказано на шляхи подолання можливих труднощів. Умови було сформульовано наступним чином: виконайте поставлені завдання і дайте письмово розширені, обґрунтовані, самостійні відповіді на наступні питання.

А) Зробіть опис особливостей власної пам'яті. Як ви самі оцінюєте свою пам'ять? Відносите ви її до власних переваг чи недоліків? Поясніть на прикладах.

Б) Які особливості пам'яті властиві вам найбільшою мірою? Чому саме ці? Вкажіть їхні прояви у різних життєвих ситуаціях.

В) Які особливості пам'яті властиві вам найменше? Чому? Чи заважає вам їхня відсутність? Свою точку зору поясніть. Наведіть приклади.

Г) Як відбувалося формування вашої пам'яті? Хто був залучений до цього і як це відбувалося?

Д) Чи доводилося вам займатися свідомим і цілеспрямованим розвитком певних показників власної пам'яті? Чи вважаєте ви за потрібне зайнятися її розвитком? Складіть програму розвитку власної пам'яті.

Після проведеної підготовки дане завдання не містить для більшості студентів значних труднощів.

Стосовно результату вивчення даної теми, із застосуванням запропонованого підходу, варто відзначити наступне. Доцільність його впровадження, з використанням елементів дослідження, зумовлена вимогою формування професійної компетентності майбутніх психологів. Студентам наочно продемонстровано зв'язок знань, накопичених із даної теми, на різних етапах становлення психологічної науки, з реальним життям, і повсякденними вимогами практичної діяльності фахового психолога. Вони не лише значно краще зрозуміли і запам'ятали поданий матеріал, але й побачили реальні можливості застосування набутих знань у своїй майбутній повсякденній діяльності, в різних аспектах і реальних ситуаціях. Деякі з них виявили бажання обрати тему курсової роботи про пам'ять, інші зголосилися взяти участь у студентській науково-дослідній роботі та продовжити вивчення пам'яті.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив констатувати, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і реалізувати дослідницький підхід при вивченні пам'яті у навчальній роботі зі студентами.

2. Застосування дослідницького підходу до при вивченні пам'яті майбутніми психологами дозволяє систематизувати наявні знання, викласти їх у чіткій логічній послідовності, зробити доступнішими та зрозумілішими, а також апробувати практичні способи застосування цих знань і подолати низку труднощів, пов'язаних з її опануванням.

3. Впровадження запропонованого підходу дозволяє підняти інтерес до вивчення даної теми у студентів, зацікавити їх до самостійного вивчення інших її аспектів, методів і перспектив дослідження пам'яті, що має позитивний вплив на залучення їх до студентської науково-дослідницької роботи, а також на процес формування їхньої професійної компетентності взагалі.

В подальшому передбачено здійснити вдосконалення розробленого підходу, враховуючи результати його апробації, та рекомендувати до впровадження в процес підготовки майбутніх практичних психологів.

Список літератури:

1. Аллен Р. Как разить суперпамять. Рекомендации. Тесты. Упражнения / Р. Аллен. – Х.: Клуб семейного досуга, 2009. – 160 с.
2. Андреев О. А. Техника тренировки памяти / О. А. Андреев, Л. Н. Хромов. – Екатеринбург: «Несси-Пресс», 1992. – 192 с.
3. Бартлет Ф. Человек запоминает / Ф. Бартлетт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psychology-online.net/articles/doc-352.html.
4. Бочарова С. П. Психология памяти. Теория и практика для обучения и работы / С. П. Бочарова. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2016. – 344 с.
5. Веккер Л. М. Психика и реальность. Единая теория психических процессов / Л. М. Веккер. – М.: Смысл; PerSe, 2000. – 685 с.
6. Вінтюк Ю. В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36-47.
7. Вінтюк Ю. В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 3 (43). – Ч. II. – С. 245-249.
8. Вінтюк Ю. В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4 (44). – Ч. III. – С. 351-355.
9. Гарибян С. А. Активизация мышления. Развитие памяти / С. А. Гарибян. – Ереван, 1989. – 54 с.
10. Илюченок Р. Ю. Память хорошая, память плохая / Р. Ю. Илюченок; отв. ред. Л. В. Девойно. – Новосибирск: «Наука», 1991. – 161 с.
11. Как улучить свою память / авт.-сост. А. Е. Польской. – Мн.: Харвест, 2000. – 336 с.
12. Лапп Д. Улучшаем память – в любом воздасте / Д. Лапп; пер. с фр. М. С. Франченко. – М.: «Мир», 1993. – 240 с.
13. Лапп Д. Искусство помнить и забывать / Д. Лапп; пер. с фр. М. Куренная. – СП/б: Питер, 1995. – 216 с.
14. Николаев Н. Загадка тысячелетий: что мы знаем о памяти / Н. Николаев, Г. Нешов; Пер. с болг. / Под ред. М. И. Самойлова. – М.: Мир, 1988. – 144 с.
15. Огородникова Л. А. Подходы к исследованию памяти и мнемических спосібностей в отечественной и зарубежной психологи / Л. А. Огородникова // Ярославский педагогический вест ник. – 2012. – № 2. – Т. II. – С. 308-312.
16. Пам'ять дитини / упоряд. С. Д. Максименко. – К.: Главник, 2004. – 112 с.
17. Психология памяти / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я Романова. – 3-е изд. – М.: ЧеРо, 2002. – 816 с.
18. Развитие памяти. Сост. Е. В. Ганкевич. – Рига: «Автос», 1991. – 157 с.
19. Савельев А. Е. Концепции памяти: история развития и современные исследования / А. Е. Савельев // Вестник краснодарского университета МВД России. – 2012. – № 2 (16). – С. 88-92.
20. Черемошкина Л. В. Психология мнемических способностей [Текст]: диссертация доктора психол. наук / Л. В. Черемошкина. – Ярославль, 2000. – 587 с.
21. Хофман И. Активная память: экспериментальные исследования и теории человеческой памяти / И. Хофман; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1986. – 312 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТИ В УЧЕБНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Аннотация
В статье освещены особенности и ход применения исследовательского подхода к изучению памяти в учебной работе со студентами-психологами. Проведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснена тематика и подходы к исследованию памяти. Рассмотрены особенности изучения памяти с позиций различных подходов; освещена специфика привлечения студентов к исследованию памяти. Сделанные выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: подготовка будущих профессиональных психологов, формирование профессиональной компетентности, учебно-воспитательный процесс, исследовательский подход в учебной деятельности, исследование памяти.

Vyntyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

STUDYING MEMORY IN EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary
The article describes the peculiarities and the course of application of the research approach to studying memory in educational work with students-psychologists. An overview of scientific publications on the chosen topic; The subjects and approaches to memory research have been clarified. Features of studying memory from positions of different approaches are considered; The specificity of attracting students to memory research is highlighted. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: preparation of future professional psychologists, formation of professional competence, educational process, research approach in educational activity, memory research.

UDC 378:37.013.32

CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS: EUROPEAN CONTEXT OF UKRAINIAN TRANSFORMATIONS

Roliak A.O., Semenyshyna I.V.
State Agrarian and Engineering University in Podillia

The article deals with the problem of Ukrainian lifelong teacher professional development in context of European educational environment. The international experience has been generalized based on analysis of the main international and national documents on teacher professional training. The in-service training model in the system of pedagogic education has been designed. The necessity to use the new European in-service scheme in the Ukrainian system of teacher education has been substantiated. The problem of lifelong pedagogic education modernization in European environment and world-wide is vital and deserves the future research.
Keywords: in-service training, lifelong teacher education, European educational environment, modernization.

Posing the problem in general. Teaching as a profession in a knowledge-based society is so difficult that one lifetime is not enough to master it efficiently because pedagogic knowledge is multi-faceted so every teacher will have varying levels of competence in relation to different areas of professional practice. Contemporary teachers with the "21-st Century Skills and Competences" must be capable of mobile responding to the quick changes in the world educational environment, and therefore must constantly improve their skills throughout their lives.

Consequently, the professional training of a modern teacher should not finish in a pedagogic educational institution. The whole system of pedagogic education should be structured as continuous professional development (CPD) in such a way as to enable each teacher to regularly update knowledge throughout the period of professional activity. This can be effectively promoted by a specially organized in-service teacher training system.

The problem of the efficient lifelong teachers education organization is relevant to most of the European countries so one of the most useful way to build the appropriate model of teachers continuous professional development in Ukraine is to study the in-service scheme in European educational environment.

Research and Publications analysis. General aspects of the teacher education system functioning both in Ukrainian and European environment are discussed in the scientific works of Ukrainian scholars: N. Nychkalo, O. Ohienko, L. Pukhovska, V. Kudin, N. Avsheniuk, S. Sysoieva, etc.

Analysis of scientific sources grounds that contemporary UNESCO concept for the continuous education of teachers, passing through all the professional life, is gaining a priority today. The international documents of UNESCO, the Council of Europe, the Organization for International Cooperation and Development, the International Labor Organization, highlight the peculiarities of European in-service teacher training system.

Aim of the research. On the basis of main international and national documents analysis on teacher training, the author aims to generalize international experience and substantiate the teachers continuous professional development model in the system of pedagogical education of Ukraine.

Basic investigation material. The research demonstrates that in European environment the term «advanced training» was gradually replaced by the term «professional development». Nevertheless the expressions «retraining», «advanced training» are often used in the narrow sense to determine a working teacher professional training for several specialized programs. In the broad sense, the term «continuous or lifelong professional development» is used covering teachers' various activities, including both formal and informal ways of training and self education to enhance professional competencies throughout their careers and life [8].

Generally speaking, being a teacher is demanding and there are an infinite number of areas in which teachers can develop. The most widely cited definition of continuous professional development (CPD) was offered by Christopher Day as: "…all natural learning experiences and those conscious and planned activities which are intended to be of direct or indirect benefit to the individual, group or school and which contribute through these to the quality of education in the classroom. It is the process by which, alone and with others, teachers… acquire and develop critically the knowledge, skills and emotional intelligence essential to good professional thinking, planning and practice" [3, p. 44].

All teachers both newly qualified and experienced face constant needs in continuous development of their competences throughout their teaching careers. Making decisions about what to focus on can be overwhelming for individuals. Different challenges as motivation, overall time management, information, resources and technology development, etc. teachers face wile planning their professional development activities. In order to know which areas to focus on for professional development, it is necessary for teachers to understand and critically assess their strong and weak points. So self assessment is a good start for every teacher, lecturer or tutor deciding which sphere of professional development to choose. The self-assessment scheme (table 1) is based on the British Council's Continuing Professional Development Framework [1] and illustrates some of the main directions of CPD programs in European dimension based on teachers needs.

And as for governments recently new standards for teachers' professional development were established bringing significant change in the way

CPD is conceptualized and implemented in European countries. In the framework of continuing professional development the Council of Europe outlines twelve professional practices for teachers: 1) planning lessons and courses; 2) understanding learners; 3) managing the lesson; 4) knowing the subject; 5) managing resources; 6) taking responsibility for professional development; 7) assessing learning; 8) integrating ICT; 9) using inclusive practices; 10) using multilingual approaches; 11) promoting 21st-century skills; 12) understanding educational policies and practice [8]. These twelve important practices may be judged as a productive approach to CPD and will help teachers with reference to the four stages of self assessment scheme (table 1), classroom practice and student learning in identifying those specific areas of professional practice where development is required. Based on the teachers needs to work over one or more spheres of above mentioned professional activities it is necessary for every system of pedagogic education to implement appropriate strategies for supporting teachers lifelong training courses.

Table 1

Self-assessment scheme

Description	Stage of development
Interest in some particular professional practice	The first stage – *awareness*
Knowledge of the particular professional practice meaning and importance	The second stage – *understanding*
Demonstration of competency in this professional practice at work.	The third stage – *engagement*
Experience a high level of professional competences in particular pedagogic practice which consistently influence on the relevant teaching activity.	The fourth stage – *integration*

Source: developed by the author according to [1]

As our research demonstrates, current European approaches to the content and organization of pedagogic lifelong professional development take into account:

- first – teachers' needs in evolving their professional skills, knowledge and competences(individual level);
- second – schools' requirements in confident, excellent practitioners (regional level);
- third – knowledge-based societies' needs in teachers ready for educating their students with the 21-st century skills (national level) [9].

These basic approaches combined with the European concept of "sustained flexibility" are means of establishing and building more effective networks for teachers professional development within a separate country and Europe as a whole [2; 3].

European and Ukrainian scholars consider the process of continuous development as the procedure of lifelong teachers competence formation [2; 3; 5; 6; 9]. From the point of view of teachers needs (individual level) one of the most important sphere of their development is connected with their academic capabilities (subject competence). As for Ukraine an effective teacher has to know his subject much deeper than the programme volume. Therefore teachers must have the ability to renew and enlarge knowledge of the core subjects they teach in schools. We consider that there is a close relationship between teachers subject competence and other significant areas where Ukrainian teachers are given possibilities to develop, particularly, in forming their own versions of curricula, planning their lessons, analyzing world prominent concepts and technologies in education, substantiating new approaches in teaching and upbringing and generally in conducting their own scientific research.

In such a way the subject competence of a teacher is closely connected with the evidence-based research competence. We must press the point that today all programs of teacher education in European countries are aimed at developing of teachers research competences [4]. Europe needs teachers-researchers who can conduct their scientific work, organize and create their own styles of professional activities reasoning from the results of their critical and creative research.

The next section of our investigation is concerned with the regional level in organization of teachers professional development. Considering European dimension professional training programs are funded by the governments through grants, which are allocated to schools by local authorities. In determining of the main directions or the themes of the programs both teachers and institutions or schools needs are in view. The most relevant areas are: 1) professional skills development; 2) new national educational programs and relevant assessment; 3) use of information technologies (ICT competence development); 4) national professional qualifications; 5) special training, etc. [7; 8].

If we now turn to Ukrainian dimension we may stress that Modern Ukrainian pedagogical education is only at the starting point in using the competence development concept in the sense that it is used by European countries. Taking into account character and peculiarities of pedagogical activities, Ukrainian scientists include the following components into the system of teachers professional competences improvement: 1) social block of competences combined with the environment, society, social activities of a teacher; 2) motivational block of competences which involves internal motivation, interests and individual choice of a teacher; 3) cognitive block of competences including total knowledge, abilities, skills of a teacher and his capacity to develop them continuously; 4) functional block of competences is connected with the capacities of a teacher to use scientific knowledge and factual material effectively; 5) research block of competences deals with realization of scientific research in the professional activity of a teacher [6]. The current study found that the Ukrainian system of in-service pedagogic education is based on these competences development and enlargement.

Another important point of our research is to analyze the organizational structure of teachers continuous development in European environment based on the national level. The general feature of almost all the European Union is that teachers development programs are organized according to the period of retraining and they may be: 1) long-term; 2) medium-term; 3) short-term [7].

Long-term courses in the continuous development of European teachers last from 6 months to 1 year (depending on the country). Generally they are conducted by the Pedagogic universities or relevant university department. Such programs basically include practical training on core subjects, added by research work. The contingent of teachers participating in the program differs from the age to professional inclinations. Today traditional classes in the form of lectures, seminars are very often changed on innovative discussions, on-line round tables and webinars conducted by lecturers and university Professors. The result of such training may be: 1) the transition to the higher level of a long-term pedagogic education at the university, leading to the academic degree (Master's or PhD); 2) change the direction of the core subjects to be taught by a teacher at school; 3) teacher's accreditation.

Medium-term courses last 30 weeks and cover from 1 to 5 credits ECTS. Usually the training is organized in the form of the project work in colleges or pedagogic centers to enable teachers to continue their school-based activity. After passing mid-term programs of professional development a teacher can receive a certificate.

Short-term courses may be organized by a county's Ministry of Education in teachers centers or directly at schools in the form of conferences, seminars, consultations, on-line activities, collaborative work for the purpose of experience exchange. Short-term training is usually initiated by schools, and their programs are developed by methodologists or professional counselors from the Teachers Associations. The purpose of such courses is to meet the needs of a school in the professional growth of its teachers.

Moreover the official European documents state that the right to the life-long education is the professional right of every teacher to choose his/her own personal way of competence development [1; 8]. In most of European educational systems attending a training course for a teacher is a purely personal matter so upgrading is not an obligation, but is a free choice for every teacher.

Conclusions. The study has gone some way towards enhancing our understanding of a democratic principles of teachers life-long training in European dimension interrelating all levels of professional development: individual, institutional and national one. As for educational environment of Ukraine this means essential changes not only in the in-service pedagogic education content but also in the principles of organization, flexibility, methods of teachers training, methodology of pedagogic development results evaluation, etc.

Our research brings new approach to the problem of formation of the national Ukrainian professional development model in the system of teacher education from the point of view of integration into European educational environment.

The importance of this problem determines the necessity of its continuous study. We think that special interest deserves the problem of methods and innovative technologies of teachers professional development in the European system of pedagogic education.

References:

1. British Council. Continuing Professional Development Framework for Teachers. [Virtual Resource] – Access Mode: www.teachingenglish.org.uk.
2. Coolahan J. Teacher Education and the Teaching Career in an Era of Lifelong Learning. OECD Education Working Papers № 2 / John Coolahan. – 2002. – OECD Publishing, Paris. – 40 p.
3. Day C. In-service Teacher Education in Europe: conditions and themes for development in the 21st century / Christopher Day // Journal of In-Service Education. – 2006. – 23:1. – P. 39-54.
4. Iredale A. Teacher Education in Lifelong Learning // Alison Iredale. – 2018. – Palgrave Macmillan. – 235 p.
5. Ogienko O. Model of professional teachers competences formation: European dimension / Olena Ogienko, Angelina Rolyak // Teacher Education Policy in Europe (TEPE), Network. – 2009. – Umea: Umea Universitet. – P. 158-168.
6. Ogienko O. Competent Approach in Teachers' Professional Training in Context of Integration to the European Educational Environment / Olena Ogienko, Angelina Rolyak // Theory and Evidence in European Educational Research: European Conference on Educational Research. Vienna, Austria. [Virtual Resource] – Access Mode: URL: http://www.eera-ecer.de/fileadmin/user_upload/Publication_FULL_TEXTS/ECER2009_513_6.
7. Roliak A. Ukrainian Component in European Dimension of Competence-based Pedagogical Education / Angelina Roliak // Profesiino Prykladni Dydaktyky. – 2017. – N 3. – P. 208-212.
8. Teacher education for change. The theory behind the Council of Europe Pestalozzi Programme / Josef Huber [ed.]. – 2011. – Brusselle: Council of Europe. – 153 p.
9. Schratz M. The European teacher: transnational perspectives in teacher education policy and practice / Michael Schratz // CEPS Journal. – 2014. – № 4. – Vol. 4. – P. 11-27.

Роляк А.О., Семенишина І.В.
Подільський державний аграрно-технічний університет

НЕПЕРЕРВНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація
Стаття присвячена проблемі модернізації неперервної педагогічної освіти України крізь призму європейського освітнього середовища. Через аналіз міжнародних та національних документів про професійну підготовку вчителів узагальнено міжнародний досвід. Розроблено модель підвищення кваліфікації педагогів в системі педагогічної освіти. Обґрунтовано необхідність використання нової європейської схеми перепідготовки вчителів в системі педагогічної освіти України. Встановлено, що проблема модернізації неперервної педагогічної освіти в європейському середовищі та у всьому світі є життєво важливою і заслуговує на майбутні дослідження.
Ключові слова: підвищення кваліфікації, неперервна педагогічна освіта, європейське освітнє середовище, модернізація.

Роляк А.А., Семенишина И.В.
Подольский государственный аграрно-технический университет

НЕПРЕРЫВНОЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ УКРАИНЫ В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме модернизации непрерывного педагогического образования Украины сквозь призму европейской образовательной среды. Международный опыт обобщен через анализ международных и национальных документов о профессиональной подготовке учителей. Разработана модель повышения квалификации педагогов в системе педагогического образования. Обоснована необходимость использования новой европейской схемы переподготовки учителей в украинской системе педагогического образования. Установлено, что проблема модернизации непрерывного педагогического образования в европейской среде и во всем мире является жизненно важной и заслуживает на глубокое исследование.
Ключевые слова: повышение квалификации, непрерывное педагогическое образование, европейская образовательная среда, модернизация.

УДК 378.016.687.01

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОРОВИХ ІЛЮЗІЙ НА СТВОРЕННЯ КОСТЮМУ У ПРОЦЕСІ РОЗРОБКИ НОВИХ МОДЕЛЕЙ ОДЯГУ

Рукасова С.О., Павлюченко В.С.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена дослідженню впливу зорових ілюзій на створення костюму у процесі розробки нових моделей одягу. Акцентується увага на знаннях та вмінні використання оптичних ілюзій в одязі, що відкриває величезні можливості удосконалення моделей одягу та правильного їх вибору для конкретної людини. Застосовано методи порівняння, узагальнення та систематизації. Наголошується на важливості удосконалення процесу підготовки майбутніх фахівців професійної освіти, та пропонується один зі шляхів вирішення даної проблеми, а саме, вивчення впливу зорових ілюзій у процесі створення нових моделей одягу.
Ключові слова: професійна підготовка, науково-технічний процес, моделі одягу, зорові ілюзії.

Постановка проблеми. Сьогодні вища професійна освіта знаходиться у стані переходу до нової моделі підготовки фахівців, яка базується на компетенціях, якими повинен володіти випускник вищого навчального закладу для успішної професійної діяльності.

Сучасна вища професійна освіта потребує підготовки компетентних фахівців для виконання науковоємкої та високотехнологічної праці в умовах швидкоплинних технологій та постійного зростання обсягів науково-технічних знань.

Необхідність наближення до міжнародних стандартів якості, скорочення обсягів некваліфікованої праці у процесі виготовлення одягу, постійне зростання конкуренції на ринку праці, зумовлює посилення вимог до професійної підготовки фахівців цього напрямку.

Потребують удосконалення й підходи до організації навчального процесу майбутніх інженерів-педагогів швейних технологій, що мають визначати пріоритет тих умов, засобів та технологій, які відповідають вимогам сьогодення, сприяють розвитку професійних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню професійної підготовки фахівців присвячено праці С. Гончаренко, А. Грішченко, І. Зязюна, В. Кременя, С. Ящука та ін. У яких розглянуто методологічні основи підготовки педагогічних фахівців у системі професійної освіти.

Проблемою теоретико-методологічних засад підготовки майбутніх педагогів переймались такі дослідники як Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.

Предметом дослідження І. Бужиної, А. Ліпенко, А.Семенової та інших була проблема специфіки професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи.

Проте серед значної кількості наукових праць, не достатньо уваги приділено підготовці майбутнього інженера-педагога сфери виробництва одягу.

З огляду на вище викладене, **метою статті** є обґрунтування актуальності проблеми використання зорових ілюзій у процесі розробки нових моделей одягу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що за допомогою певних засобів можна досягти бажаного ефекту зорового сприйняття та оцінки форми предмету, які не співпадають з іншими видами його сприйняття. Ці безпосередні зорові враження, що не співпадають з іншими видами сприйняття даного предмету, з загальною сукупністю нашої уяви про нього, прийнято називати зоровими ілюзіями.

Ілюзію, чи зоровий обман використовували у одязі з давніх часів. В історії костюму відомі періоди, коли звужували талію з допомогою дуже широких спідниць, робили ноги довшими за допомогою завищеної талії, створювали ілюзію малої голови великими комірами, збільшували зріст з допомогою вертикального декоративного оздоблення та інше. Це був один зі шляхів зміни пропорцій фігури людини.

У сучасному одязі зберігаються підкладні плечі, прокладки, використання спеціальної білизни, що дозволяє досягти ідеальної фігури.

Одяг змінює, перетворює зовнішність людини. Але далеко не завжди отриманий образ відповідає задуманому та бажаному. Для досягнення мети у фігурі виділяють бажані обриси чи створюють їх видимість, а невигідні маскують, намагаються сховати.

Необхідність у зорових ілюзіях виникає тоді, коли фізично змінити форму неможливо. Так, якщо зріст можна збільшити підборами, то зменшити його таким же шляхом неможливо. Худобу можна сховати за різними підкладками, але стягнути корсетом зайву повноту можна лише у певних межах. Тільки зорові ілюзії можуть допомогти певною мірою випрямити неправильну осанку, зробити приземисту фігуру більш стрункою, дати криву лінію там, де насправді крива, та інше.

Але ілюзії не завжди можуть грати позитивну роль. Якщо не брати їх в розрахунок, не знати їх, то при певних співвідношеннях частин одягу та фігури може виникнути таке враження, яке суттєво змінить композиційний задум. Та замість прямої фігури, якою вона є, перед нами предстане кособока, замість правильної форми – спотворена та ін. Тільки знання законів зорового сприйняття та законів виникнення зорових ілюзій дозволяє запобігти цьому.

Елементами, які можуть приймати участь у створенні зорових ілюзій у костюмі, є лінії, площини та форми, що утворюються покроєм одягу, його оздобленням, рисунком тканини, її кольором.

В залежності від причин, що визивають ті чи інші зорові ілюзії, розрізняють їх три види:

– фізичні, обумовлені відображенням чи заломленням променів;

– фізіологічні, що залежать від будови ока людини,

– психологічні, до яких відносяться сприйняття змісту цілої фігури, напрямок уваги, вплив минулого досвіду, розуміння перспективи тощо [5, с. 325].

Пряме відношення до костюму мають другий і третій види ілюзій, які пов'язані саме зі сприйняттям кольору, напрямком ліній, кутів, розмірів, площин, переоцінки відстаней тощо.

Особливо сильні ілюзії при сприйнятті кольорових сполучень. Це пов'язано як з фактурою тканини, так і з характером поверхні форми костюму. Різноманітна кривизна поверхні може послаблювати чи підсилювати сприйняття кольору. На вігнутих та кривих поверхнях колір згущається, а на випуклих колір послаблюється на певних ділянках. Це пов'язано як з фактурою тканини, так і з характером поверхні форми костюму. Тому один і той же колір на різних ділянках форми виглядає по-різному та важко встановити його локальність.

Можливість ока уловлювати тонкі переходи кольору залежить від розташування предмету по відношенню до джерела освітлення. Око може розрізняти види матеріалів за їх світловідбиваючими та поглинаючими властивостями: кольори оксамитових, ворсових матеріалів здаються більш насиченими, ніж кольори матеріалів прозорих чи з блискучою поверхнею.

Для сприйняття ілюзій особливе значення має направлена увага. Щоб побачити їх дію, необхідно розглядати фігуру в цілому, так як кожна ілюзія залежить від певних елементів і будь-яке послаблення уваги, спрямованої на ці елементи, веде до послаблення ілюзії.

З усієї різноманітності ілюзій цікавість для розгляду представляють лише ті, за допомогою яких можна надати костюму той чи інший вигляд.

Ілюзія переоцінки вертикалей полягає в тому, що вертикальна відстань здається більшою ніж рівновелика їй горизонтальна. Відбувається це в результаті того, що око витрачає більше м'язових зусиль на поворот у вертикальній площині, ніж у горизонтальній. У результаті чого правильний квадрат здається злегка витягнутим прямокутником, вертикальна лінія здається більшою ніж горизонтальна, а висота циліндра на око значно переважає ширину його полів, якщо ж їх виміряти то воно виявляться однаковими.

У практиці моделювання значення цих ілюзій треба враховувати, якщо необхідно надати видимість правильного квадрату чи сплюснутого прямокутника. Переоцінка вертикального напрямку особливо сильно проявляється при використанні тканин у смужку, так як переривчасто позначена відстань дає більш явну ілюзію.

Ілюзія заповненого проміжку полягає в тому, що проміжок, заповнений деталями чи поділений на частини, здається більшим за рівновеликий проміжок, але не заповнений та не розділений.

Відомо, що одяг з тканини з чітким контрастним малюнком смуг та клітинок візуально видозмінює фігуру. Існує представлення, що горизонтальні смуги завжди розширюють фігуру, а вертикальні роблять її більш стрункою, ніби роблять її довшою. Це справедливо тільки при досить широких проміжках. Якщо смужки достатньо часті, виникає зворотній ефект, тобто горизонтальні смужки роблять фігуру довшою, а вертикальні розширяють [2, с. 346].

Ілюзії заповненого проміжку залежать не тільки від числа поділок, а також від ширини смужок, чергування темних та світлих проміжків, співвідношення світлот на межах фігури.

Слід уникати нагромадження ліній, деталей, оздоблювальних елементів у тій частині фігури, видимі розміри якої збільшувати не бажано. Самі по собі лінії мають певний напрямок та вже цим створюють ефект вертикальності, горизонтальності та індивідуальності. Вертикальні лінії здаються не гнучкими, такими, що йдуть у верх, горизонтальні створюють враження стабільності, похилі лінії створюють ефект динаміки, асиметрії, почасти зорового зменшення об'єму.

Ілюзія переоцінки гострого кута полягає у тому, що невеликі відстані, розташовані між сторонами гострих кутів, переоцінюються та здаються більшими, ніж вони є насправді. У той же час великі відстані між сторонами тупих кутів недооцінюються та здаються меншими за своєї величини. Ілюзія переоцінки гострого кута у костюмі виникає при різних вставках, крої під кутом, гострих деталях комірів, кишень тощо.

Цей вид ілюзій використовують для того, щоб візуально збільшити одну частину фігури чи зменшити іншу, наприклад, якщо у моді широкі плечі та вузькі стегна [3, с. 107].

Ілюзія контрасту проявляється в посиленні враження від сприйняття об'єкту у порівнянні з чимось протилежним. Поряд з предметом, що різко відрізняється від нього, об'єкт здається ще більш своєрідним.

Шия, комір, рука та рукав – це теж величини, що взаємодіють між собою. Якщо рукав широкий, то рука здається тоншою, при широкій спідниці талія здається ще більш тонкою, стегна виступають ще сильніше коли талія сильно стягнута.

У всіх випадках, коли бажано зробити менш помітною якусь особливість фігури, не слід застосовувати різко контрастних, протилежних обрисів у формі одягу. Поряд з цим контраст може, навпаки, вдало підкреслити які-небудь вигідні особливості зовнішності. Однак контрастом можна користуватися у повній мірі тільки з урахуванням протилежного йому явища – підрівнювання.

Ілюзія підрівнювання полягає в тому, що предмети які не різко відрізняються за величиною і формою та знаходяться поряд, то відмінності стають менш помітними, а предмети стають схожими один на одного. Ілюзія підрівнювання виникає завжди, коли надаючи схожу форму, що повторює та дещо перебільшує особливості фігури, ми відтіняємо цю особливість. Іншими словами, повна фігура буде здаватися ще більш повною у широкій сукні та навпаки.

Послаблювати чи підсилювати дію контрасту підрівнювання можна за допомогою внутрішніх конструктивних та силуетних ліній. Коли лінії, що йдуть від голови, скошені вниз, а лінії, що йдуть від ніг, скошені уверх, то фігура здається короткою. Якщо ж лінії, що йдуть від голови, скошені уверх та зовні, а від ніг – скошені донизу, маємо враження, що фігура висока. Для скорочення висоти може слугувати капелюх кльош з опущеними полями, взуття з круглими носками. Збільшен-

ню зросту можуть посприяти капелюх з лініями, спрямованими доверху, вузькі туфлі з довгим носком, тощо. Цей же ефект направлення ліній працює і в багатьох інших випадках, наприклад, манжета на рукаві загорнена доверху, вкорочує руку, спущена донизу – подовжує.

Ілюзія незамкнутого контуру полягає в тому, що фігури з незамкненим контуром здаються меншими, ніж фігури з незамкненим. Загальний характер – обмеженість, замкненість однієї та необмеженість, незамкнутість іншої переноситься на всі елементи фігури [4, с. 219].

Цю ілюзію застосовують у тих випадках, коли необхідно збільшити розміри якоїсь частини, площі чи лінії фігури. Наприклад, коротка шия при високому декольте буде здаватися ще коротшою, поглиблений виріз горловини створить видимість стрункості.

Ілюзія фону утворюється за рахунок впливу фону на фігуру, розташовану на ньому та проявляється у вигляді викривлення форми цієї фігури.

Ілюзія перспективи. Відомо, що навколишні предмети ми бачимо не такими, які вони насправді. Перспективне зображення передає видимість предметів з тими змінами, які в неї вносять віддалення та положення відносно нашого ока. Особливим видом перспективних ілюзій є так звані оборотні ілюзії.

Перспективні співвідношення використовують при розміщенні рисунка тканин та створенні удаваного рельєфу, випуклості при прямому крою. Оборотні ілюзії та ілюзії, що сприяють сприйняттю ілюзорного руху несуть у собі неспокій. У звичайному одязі такі малюнки на тканині слід використовувати з обережністю [5, с. 337].

На сприйняття форми суттєво впливає колір, його властивості, сполучення кольорів.

Явище іррадіації полягає у тому, що світлі предмети на темному фоні здаються більшими, ніж рівні їм за величиною темні предмети на світлому фоні. Предмети, які пофарбовані у теплі кольори (червоні, оранжеві, жовті), здаються більшими, а предмети, пофарбовані у холодні кольори (синьо-зелені) – меншими.

Виступання та відступання кольорів полягає у наступному: яскраві, теплі кольори, знаходячись на одній відстані з холодними, ніби виступають вперед, у той час як холодні ніби відходять на другий план, відступають; світлі та насичені кольори здаються ближчими ніж темні та насичені; хроматичні кольори на фоні ахроматичних (сірих) зазвичай виступають вперед. У той же час насичений чорний колір – виступаючий.

Явище кольорового контрасту споглядаємо, якщо колір предмету, що розглядається, змінюється в залежності від кольору фону, на якому він розташовується. Чорне коло на червоному фоні здається зеленоватим, на зеленому фоні-червонуватим, на блакитному – мідно-червоним.

Усі явища контрасту, що ведуть до зміни кольору, викликають також і зорову зміну форми. Сірий предмет на чорному фоні здається світлішим ніж на білому, а тому і більшим. Предмет який розташовано на зеленому фоні, здається червонуватим, а тому виступаючим вперед.

Для того, щоб повністю визначити колір, необхідно знати не тільки його світлоту, кольоровий фон та насиченість а й те як він поданий у просторі. Просторовими властивостями кольору визначаються особливості фактури матеріалів. Вона може бути матовою, блискучою, гладкою, ворсовою, у рубчик та ін.

Фактура матеріалу здійснює великий вплив на сприйняття об'ємності одягу, його маси. Щільні, непрозорі, шорохуваті поверхні візуально збільшують об'єм та масу одягу. Прозорі та блискучі, гладкі поверхні, навпаки, надають одягові легкість, візуально зменшують об'єм.

При виборі кольору слід враховувати можливість контрастної дії, тому необхідно пам'ятати про призначення виробу та враховувати особливості зовнішності того, на кого шиється одяг [1, с. 293].

Поряд з переліченими видами ілюзій велике значення має направленість уваги, розстановка акцентів та домінанта. Це створюється напрямком ліній, ритмом деталей та оздобленням, контуром деталей у виробі. Якщо лінії сходяться високо над головою, створюється враження більшої висоти; чим нижче розташовується точка сходження ліній, тим коротшою та ширшою здається фігура.

Перелічені види ілюзій переважно розглядалися на площині; при дослідженні об ємних форм виникають додаткові трудності їх оцінки, так як фігура розглядається в об'ємі, при цьому лінії та форми інакше сприймаються у перспективі. У цьому випадку лінії, згинаючись по поверхні вираженого об'єму, ніби зорово збільшують шлях проходження оком та підкреслюють об'єм, тобто відбувається переоцінка об'єму. Звідси для великих об'ємів не рекомендують чергування яскравих площин, застосування крупного малюнку у смужку, світлих тонів.

Враховуючи вище наведене можна надати ряд рекомендацій стосовно використання зорових ілюзій при проектуванні костюму.

Маленькій фігурі не підходить довгий та приталений жакет. Жінка з такою фігурою не повинна носити щільно обтягуючий одяг з горизонтальним оздобленням, безрукавні блузки, широкі рукави та пишні спідниці.

Слід зберігати природній центр уваги, який існує у людини вище середини тіла. Наприклад, досить пишні груди та велика кількість драпіровок на них можуть порушити рівновагу, це може статися також при наявності досить великого капелюха чи хутра.

Костюм з невеликим простим ліфом почасти урівноважується пишною спідницею з оздобленням по краю. Невеликий акцент може застосовуватись біля шиї для урівноваження великої площини спідниці.

Нижня частина костюму повинна бути більш важкою, за рахунок застосування більш темних тонів.

Рівновага кольору досягається при дотримуванні закону площин. Великі площини повинні бути спокійного кольору, в той час як контрастний колір повинен займати меншу площину. Кольоровий контраст може створюватись за рахунок зміни відтінку, насиченості, інтенсивності.

При членуванні костюму та чергуванні деталей слід дотримуватись законів ритму. Форма та лінії в костюмі організовані ритмічно, коли погляд не затримується на окремих деталях. На-

приклад, білі сережки, білий комір, білі ґудзики, біле взуття у сполученні з червоною сукнею створюють занадто багато точок уваги, а відповідно модель позбавлена ритму, а звідси виникають небажані ілюзії.

Елементи трикутної форми сприяють виділенню приємних рис та ліній фігури та приховують небажані. Наприклад, широкі стегна можна сховати з допомогою розширеної до низу спідниці чи широко розвернутої лінії плечей.

Повній жінці бажано носити такий костюм, який би виділяв її найбільш привабливі риси. Такій жінці слід уникати широких рукавів, кокеток, оборок, манжет. Пишний рукав, великі кишені зорово розширюють стегна. Занадто затягнутий широкий пояс підкреслює повноту, рукав реглан утворює діагоналі, не привабливі для повної фігури, а занадто малий капелюх та довге волосся, спідниці, що обтягує та взуття з перепонками збільшують розміри обличчя та ніг.

При короткій шиї слід не використовувати коміри-стійки та широкі коміри.

Важкі прикраси, середньої величини капелюх та довга пласка сумочка роблять фігуру меншою за рахунок контрасту.

Висновки. Озброєння студентів знаннями з зорових ілюзій та їх вміле використання на практиці забезпечує ефективне формування у них професійних знань, сприяє підвищенню рівня готовності до майбутньої професійної діяльності.

Перспективи подальший досліджень передбачаємо у розгляді багатогранної проблеми професійної підготовки майбутніх інженерів педагогів галузі швейного виробництва.

Список літератури:

1. Бердник Т.О. Основи художественного проектирования костюма и эскизной графики: учебн. пособ. / Ростов-на Дону:Феникс, 2001. 320 с.
2. Бердник Т.О., Неклюдова Т.П. Дизайн костюма: учебн. пособ. / Ростов-на Дону: Феникс, 2000. 448 с.
3. Ермилова В.В., Ермилова Д.Ю. Моделирование и художественное оформление одежди: учебн. пособ. / Москва: Академия, 2000. 184 с.
4. Пармон Ф.М. Композиция костюма:учебн. для вузов / Москва: Легпромбитиздат, 1997. 318 с.
5. Рачинская Е.И., Сидоренко В.И. Моделирование и художественное оформление одежди: учебн. пособ. / Ростов-на Дону: Феникс: 2003. 608 с.

Рукасова С.А., Павлюченко В.С.
Донбасский государственный педагогический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗРИТЕЛЬНЫХ ИЛЛЮЗИЙ НА СОЗДАНИЕ КОСТЮМА В ПРОЦЕССЕ РАЗРАБОТКИ НОВЫХ МОДЕЛЕЙ ОДЕЖДЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию влияния зрительных иллюзий на разработку костюма в процессе создания новых моделей одежды. Акцентируется внимание на знания и умения использовать оптические иллюзии в одежде, что открывает большие возможности усовершенствования моделей одежды и правильного их подбора для конкретного человека. Использованы методы сравнения, обобщения, систематизации. Обращается внимание на важность усовершенствования процесса подготовки будущих специалистов профессионального образования и предлагается один из путей решения этой проблемы, а именно, изучение влияния зрительных иллюзий в процессе создания новых моделей одежды.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, моделирование, одежда, оптические иллюзии.

Rukasova S.A., Pavluchenko V.S.
Donbass State Pedagogical University

RESEARCH OF INFLUENCE OF VISUAL ILLUSIONS ON CREATHION OF SUIT IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF NEW MODELS OF CLOTHING

Summary
The article is sanctified to research of influence of visual illusions on creation of suit in the process of development of new models of clothing. Attention is accented on knowledge and abilities to use optical illusions in a clothing that opens large possibilities of improvement of models of clothing and correct selection for a certain man. The methods of comparison generalization systematization are used. Attention applies on importance of improvement of process of preparation of future specialists of professional education and one of way of decision of this problem is offered namely study of influence of visual illusions in the process of creation of new models of clothing.
Keywords: professional preparation, scientifically-technical progress, models of clothing, visual illusions.

УДК 811

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ У ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Стародубцева Л.Г.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті розглянуто проблеми застосування кейс-методу у дистанційному навчанні англійської мови у вищих навчальних закладах. Підкреслюється необхідність розробки дистанційних курсів навчання англійській мові із широким застосуванням методу кейсів, а також наводиться перелік переваг та недоліків згаданого навчання для студентів та викладачів. Зазначається висока перспективність відповідних курсів у навчанні студентів вищих навчальних закладів України на сучасному етапі через постійне зростання попиту на фахівців, що володіють англійською мовою.
Ключові слова: кейс-метод, англійська мова, дистанційне навчання, професійна підготовка, майбутні спеціалісти, Інтернет-технології, відео конференція.

Постановка проблеми. Стрімкий технічний прогрес і, зокрема, розвиток технологій поширення інформації неминуче підштовхує суспільство до модернізації освітньої діяльності в Україні. Слід також зазначити, що на даному історичному етапі наша держава тримає стійкий курс на інтеграцію у європейські та світові політичні, економічні та освітні системи, і має діяти і розвиватися скоординовано з ними. Нові форми співпраці між країнами потребують більш глибоких галузевих знань, у тому числі, у сфері бізнесу, фінансів, інформаційних технологій, охорони здоров'я і т. ін., а обмінюватися знаннями і досвідом з іноземними колегами можливо тільки за умови володіння іноземними мовами, зокрема, англійською, яка є мовою міжнародного спілкування. Звичайно, варіантом є комунікація за допомогою перекладачів, але, безперечно, обговорення нагальних питань є більш оперативним і продуктивним при безпосередньому діалозі із закордонними колегами. До того ж, вільне володіння мовою у багато разів прискорює пошук і знаходження необхідної інформації в іноземних джерелах через мережу Інтернет.

Однак швидкий темп життя і великий обсяг інформації, яку треба засвоїти, обмежує багатьох спеціалістів у часі, який вони можуть приділити вивченню англійської мови для професійного спілкування. Цей фактор є визначальним для зростання попиту саме на дистанційне вивчення мови, і саме з дистанційною освітою пов'язують свою подальшу діяльність усе більше викладачів, а от же й модернізація системи освіти в Україні має здійснюватися, перш за все, у цьому напрямку, принаймні, на даний момент.

Актуальність проблеми полягає у тому, що однією з головних причин пріоритетності розбудови системи дистанційної освіти є невідкладна необхідність зберегти й підвищити конкурентоспроможність України на ринку освітніх послуг, у тому числі, і з вивчення іноземних мов. У багатьох країнах світу, як західних, так і східних, як розвинутих, так і тих, що є на шляху економічного розвитку, на всіх континентах у тій чи іншій мірі застосовується дистанційне навчання як дуже зручна форма отримання знань. Тому якщо Україна не долучиться до глобальних процесів змін в освітній галузі, не буде позиціонувати себе як інтегровану частину всесвітньої системи освіти, для нашої держави існуватиме серйозний ризик відтоку значної студентської аудиторії до закордонних навчальних закладів (вишів, коледжів, шкіл, курсів), які широко використовують дистанційне навчання, що є більш гнучким, зручним і сучасним за своєю формою.

Зменшення кількості студентів неминуче відіб'ється на зайнятості викладачів: результатом стане зростання безробіття та зниження рівня життя працівників освітньої галузі, а також ізоляція українських спеціалістів від світової наукової та бізнес-спільноти, де, як уже було зазначено вище, міжнародною мовою спілкування є англійська. І навпаки, активно впроваджуючи у процес вивчення англійської мови дистанційне навчання, ми можемо залишатись конкурентоспроможними на світовому ринку освітніх послуг та охоплювати не лише вітчизняну аудиторію, але й збільшувати відсоток іноземних студентів, що бажають здобути вищу освіту в Україні, або просто вивчати англійську мову за допомогою українських викладачів, які є висококласними спеціалістами, чиї послуги, у той же час, коштують менше, ніж заняття з викладачами США, Канади, Австралії або Великої Британії та інших європейських країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система дистанційного навчання в Україні перебуває на стадії активного впровадження, про її важливість та перспективність свідчить зростаюча кількість праць, присвячених проблемам дистанційного навчання англійської мови у немовних закладах вищої освіти, а також застосуванню кейс-методів у процесі навчання англійській мові. Однак нам не вдалося знайти наукових робіт з проблем використання кейс-методів під час дистанційного навчання англійської мови у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів у різних галузях, що свідчить про необхідність проведення досліджень у цьому напрямку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що не зважаючи на існування великої кількості дистанційних курсів англійської мови, зокрема, для професійного спілкування, не вирішеним залишається питання створення таких навчальних ресурсів, які би допомагали спеціалістам, у тому числі, й майбутнім, у тій чи іншій галузі не просто опановувати мову – а саме, вивчати лексику, граматику,

тренувати вимову, здобувати навички читання, письма, мовлення, аудіювання, але й безпосередньо під час вивчення мови вчитися обговорювати й вирішувати питання, що можуть виникати у робочому середовищі, англійською мовою.

Найчастіше, вирішення проблеми не можливе без обговорення з колегами у робочій групі, з керівництвом або з підлеглими. Таким чином, і процес вивчення мови повинен включати в себе інтерактивні елементи, тобто на занятті викладач англійської мови має моделювати ситуації, близькі до реальних, у яких студенти повинні ознайомитися з проблемою, обговорити її, запропонувати можливі шляхи розв'язання та прийняти остаточне рішення.

З огляду на сказане вище, одним з найкращих інтерактивних методів для досягнення мети навчання, яка полягає у паралельному засвоєнні мови та підготовці до професійної сфери, є кейс-метод.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати доцільність використання кейс-методів саме у дистанційному навчанні англійській мові, тому що із застосуванням інтерактивних методів навчання у дистанційній освіті можуть виникати певні проблеми через необхідність постійної присутності викладача, а також інших учнів для можливості організувати дискусію по ситуації.

Виклад основного матеріалу. Перш за все треба пояснити, що кейс (з англійської, «випадок») – це події, які реально відбулися в певній сфері діяльності і які автор описав для того, щоб спровокувати дискусію іноземною мовою в навчальній аудиторії, підштовхнути студентів до обговорення та аналізу ситуації, до прийняття рішень. Кейс-метод дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності спеціалістів. Студент, який готується до обговорення кейсу, має вивчити факти, зробити висновки з даних фактів, оцінити альтернативи дій в даній ситуації і зробити вибір на користь того чи іншого плану дій; і найголовніше, студент має бути готовим не просто представити свої думки, а викласти їх іноземною мовою під час обговорення у групі, відстояти свої погляди і, в разі необхідності, переглянути початкове рішення.

Отже, як ми бачимо, кейс-метод сприяє розвитку вміння вирішувати проблеми, розвиває здібності проводити аналіз і діагностику проблем, спілкуючись при цьому англійською мовою [1, с. 1].

Через те, що активність роботи кожного, хто навчається за цією методикою, залежить від багатьох факторів, основними з яких є кількісний і якісний склад учасників, організаційна структура підгрупи, її розміщення, загальна організація роботи з кейсом, організація обговорення результатів, підведення підсумків, використання кейс-методу дистанційно може стикатися з певними складнощами. Але спираючись на існуючий досвід викладання англійської мови, можна передбачити потенційні проблеми з використанням кейс-методу в наших навчальних закладах дистанційно і продумати стратегію їх вирішення.

Як уже було зазначено, визначальний поштовх у розвитку дистанційна освіта отримала з розбудовою всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, і на даний момент саме він є ключовою умовою успішності дистанційного навчання, а також дає широкі можливості для впровадження у дистанційні курси навіть інтерактивних методів навчання, таких яких кейс-метод.

Дистанційна освіта характеризується певними властивостями, які обумовлюють її перспективність у вищій освіті. можливість успішного застосування кейс-методу у навчальному процесі.

По-перше, це гнучкий графік навчального процесу, а саме відсутність необхідності відвідування регулярних занять та можливості навчатися у зручний час та у зручному місці. По-друге, можливість суміщення навчання з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом). По-третє, охоплення великої аудиторії, що передбачає одночасне звернення багатьма студентами до великої кількості джерел та надання можливості спілкування студентів між собою та з викладачами за допомогою телекомунікаційного зв'язку. Третя властивість обумовлена технологічністю дистанційної освіти, що означає використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій. Не менш важливою для сучасного світу є інтернаціональність, яка виявляється у можливості отримання освіти у ВНЗ інших країн без виїзду закордон та наданні освітніх послуг іноземним громадянам. До того ж, слід відзначити позитивний вплив на самооцінку студентів та викладачів, який полягає у підвищенні творчого та інтелектуального потенціалу, новій ролі викладача, яка зазнає оновлення та розширення, у якості, яка не поступається якості денної форми навчання за рахунок залучення до розробки відповідних курсів викладачів, які прагнуть підвищення своєї кваліфікації, професійного рівня і готові до використання найсучасніших навчально-методичних матеріалів. Наостанок треба сказати про такий важливий фактор для сучасного етапу розвитку держави, як економічність яка полягає в зниженні витрат на підготовку фахівців шляхом ефективного використання навчальних площ і технічних засобів.

Що стосується впровадження кейс-методу у дистанційний процес навчання, то для цього ключовими будуть такі властивості дистанційної освіти, як можливість суміщення навчання з професійною діяльністю; охоплення великої аудиторії, що передбачає одночасне звернення багатьма студентами до великої кількості джерел та надання можливості спілкування за допомогою телекомунікаційного зв'язку; інтернаціональність, що дозволяє залучати до дискусій іноземних студентів і таким чином дізнаватися про особливості культури і традицій у різних країнах, що є відображенням менталітету і має великий вплив на напрямок аналізу і обговорення кейсу. До того ж залучення іноземців дає можливість пристосовуватися до різних акцентів англійської мови. Таким чином, є очевидним те, що інтернаціональність занять дасть змогу студентам краще розуміти іноземних колег і вирішувати з ними професійні питання у майбутньому робочому середовищі. Не на останньому місці є позитивний вплив на самооцінку учасників навчального процесу, тому що висока самооцінка є запорукою упевненості у собі, і як наслідок активному обговоренні запропонованих кейсів; а з боку викладача, у створенні цікавих і корис-

них кейсів і активному професійному веденні заняття, а також у прагненні удосконалювати свою педагогічну майстерність.

Сучасні засоби телекомунікації відкривають перед студентами і викладачами можливості використаннях таких самих методів навчання, як і під час навчального контакту в аудиторії, а нерідко істотно їх розширюють. Найважливішою для впровадження кейс-методу особливістю дистанційного навчання є режим відеоконференції.

Одразу зазначимо, що перед проведенням заняття у цьому режимі необхідний студентові матеріал пересилається електронною поштою або розміщується на освітньому сайті дистанційного призначення для доступу до нього всіх зареєстрованих студентів, або навіть оформлюється у вигляді Web-квестів із посиланнями на необхідний матеріал у мережі Інтернет.

Заняття у вигляді відеоконференції дозволяє повністю втілювати формат кейс-методу, зокрема проведення дискусії за темою кейса, яке складається з шести основних етапів.

1. Спочатку студентам відводиться час, щоби прочитати й обміркувати кейс. Якщо текст опису кейсу довгий, ознайомлення з ним надається у якості домашнього завдання разом з запитаннями до кейсу.

2. Другий крок – швидке введення кейсу та надання студентам роз'яснень з приводу підходів до пошуків його вирішення. Викладач пояснює студентам, у якому напрямку вони мають мислити, а також позначає кроки, які треба здійснити під час аналізу ситуації. Крім того, необхідно підкреслити, на якій інформації не треба фокусуватися, і яку взагалі можна відкинути.

3. Третій крок – розподіл студентів на групи і слідкування за тим, щоб кожний був долучений до дискусії і до пошуку рішення.

4. На четвертому етапі групи представляють свої рішення і їх обґрунтування.

5. Після презентацій викладач ставить запитання для уточнення і пояснень, а потім переводить на наступний рівень

6. Останній крок – це так званий синтез піднятих питань, тобто прийняття остаточного рішення для вирішення проблеми.

Застосування кейс-методу на занятті передбачає введення інших видів діяльності окрім обговорень та роботи у невеликих групах, які також можна здійснювати дистанційно під час відеоконференцій, для урізноманітнення дій і більшого зацікавлення студентів у вивченні англійської мови.

По-перше, можна запропонувати студентам рольову гру. Наприклад, зімітувати засідання ради директорів компанії або експертної групи якого-небудь відділу, де кожний студент виконуватиме роль або начальника відділу продажів, або відділу кадрів, маркетингового відділу і т. д.

Також цікавим для студентів може бути голосування з певних питань або за певний конкурсний проект, яке відбувається після презентацій групами або окремими студентами своїх варіантів рішень чи проектів, передбачених у завданні до кейсу. Голосуванню має обов'язково передувати обговорення, під час якого кожен голосуючий публічно висловлює свою думку. Це дає змогу викладачеві побачити, чи не сталося так, що переважна більшість на одному боці. У такому разі викладач має підтримати тих, хто у меншості, щоб вони не почувалися переможеними і не відмовилися від участі у дискусії, припиняючи таким чином усе заняття.

На додаток, студентам можна запропонувати написати власні кейси й представити їх на обговорення на наступних заняттях. Такий вид діяльності передбачає широкий пошук інформації, погляд на ситуацію під різними кутами, що, безумовно, позитивно вплине на загальний ерудицію, не кажучи про розширення словникового запасу, практику навичок читання, аудіювання і письма.

Безперечно, захоплюючим видом діяльності у кейс-методі, яку також можливо проводити дистанційно, є продовження дискусії поза межами заняття, наприклад, у блозі класу або у групі у соціальних мережах, таких як Facebook, Tweeter, і т. ін. Це дасть можливість кожному студенту висловлювати свою думку, практикувати навички письма, знання лексики і граматики, а викладач матиме змогу відслідковувати хід дискусії у часі й робити висновки щодо змін у проведенні занять для покращення процесу вивчення мови і створення сприятливої для навчання атмосфери.

На жаль, як і будь-який інший, кейс-метод у дистанційному навчанні англійській мові має свої недоліки, що загалом, стосуються технічної сторони процесу. Під час заняття у режимі он-лайн може статися несподіване переривання Інтернет-зв'язку або зв'язку у локальній мережі, поганий зв'язок, що не дасть змогу повноцінно провести заняття, збій у роботі електронних ресурсів, необхідних на занятті, а також неполадки у роботі самих електронних приладів або відсутність напруги у електромережах. Усунення несправностей може тривати досить довгий час і тим самим спричинити недотримання графіку занять, що негативно відіб'ється на процесі засвоєння знань.

Однак не зважаючи на певні недоліки, дистанційне навчання іноземній мові взагалі та зокрема, застосування у ньому кейс-методу, як ефективного інструмента навчального процесу, має великі перспективи з огляду на пришвидшення темпу життя і, як наслідок, багатозадачність студентів і працівників, обумовлені процесом глобалізації у сучасному світі.

Список літератури:

1. Бойчук Н.І. Самостійна робота студентів в умовах Болонської системи [Електронний ресурс] / Н.І. Бойчук // Сучасний соціокультурний простір 2011: VIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 22-24 вересня 2011 р.: тези доповідей. – Режим доступу: http://intkonf.org/boychuk-ni-samostiyna-robota-studentiv-v-umovah-bolonskoyi-sistemi.
2. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ / О.В. Олійник // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – 2014. – Вип. 38. – С. 238-246.
3. Шендерук О.Б., Пермінова В.А. Використання методу кейс-стаді під час викладання іноземних мов [Електронний ресурс] / О.Б. Шендерук, В.А. Пермінова // Загальний доступ до інформації. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Philologia/26584.doc. htm, вільний (дата звернення: 22.06.2018) – Мова укр.
4. Дистанційні курси. Методичні рекомендації щодо підготовки веб-ресурсу дисциплін при організації навчального процесу за дистанційною формою / [укл. О.О. Новомлинець, О.П. Дрозд]. – Чернігів: ЧНТУ, 2013. – 32 с.
5. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс]. Загальний доступ до інформації. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html, вільний (дата звернення: 23.06.2018). – Мова укр.
6. Ресурси відкритого доступу [Електронний ресурс] // Сайт Освіта.ua; Загальний доступ до інформації. – Електрон. дані. – Освіта.ua, 23.11.2009. – Режим доступу: http://osvita.ua/languages/tehnol/5751/, вільний (дата звернення: 03.06.2018). – Дистанційний метод вивчення англійської мови. – Мова укр.
7. Kruse K. The Benefits and Drawbacks of e-Learning [Electronic resource] / K. Kruse. – Way of access: http://www.corebiztechnology.com/software_article_elearning_d.htm ISSN 2222-5501.
8. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2015. № 1 (9) 175
9. Simpson O. Supporting Students for Success in Online and Distance Education / O. Simpson. – New York and London: Routledge, 2012. – 296 p.

Стародубцева Л.Г.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ КЕЙС-МЕТОДА В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы применения кейс-метода в дистанционном обучении английскому языку в высших учебных заведениях. Подчеркивается необходимость разработки дистанционных курсов обучения английскому языку с широким применением метода кейсов, а также приводится перечисление преимуществ и недостатков указанного обучения для студентов и преподавателей. Отмечена высокая перспективность соответствующих курсов в обучении студентов высших учебных заведений Украины на современном этапе из-за постоянного роста спроса на специалистов, которые владеют английским языком.
Ключевые слова: кейс-метод, английский язык, дистанционное обучение, профессиональная подготовка, будущие специалисты, Интернет-технологии, видеоконференция.

Starodubtseva L.G.
National Aerospace University named after M.E. Zhukovskii
«Kharkiv Aviation Institute»

POSSIBILITIES OF CASE METHOD APPLICATION IN DISTANT TEACHING THE PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE

Summary
The article discusses the problems of the case method application in distant teaching the English language in higher schools. There is emphasized a necessity to develop distant courses of the English language teaching with a broad application of the case method, as well as there is given a list of advantages and disadvantages of the specified teaching method for students and teachers. It is that noted the corresponding courses have high prospects for teaching higher school students in Ukraine at the current stage due to a constant growth of demand in specialists knowing the English language.
Keywords: case method, the English language, distant training, professional preparation, future specialists, the Internet technologies, video conference.

УДК 37.013

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Швай Р.І.
Національний університет «Львівська політехніка»
Снятковскі М.
Люблінська політехніка (Польща)

У статті розглянуто сучасні вимоги до освіти, пов'язані з глобалізацією та швидким розвитком інформаційних технологій. Сучасні технології мають великий вплив на життя, навчання та спосіб спілкування. Змінюється розуміння процесу навчання і набуття знань. До чинників успішної діяльності у сучасному світі є навчання, інноваційність та співпраця. Система освіти повинна бути готова до змін у суспільстві та у світі інформаційних технологій. Сучасний студент навчається з використанням найновіших технологій та педагогічних інновацій, що сприяє конкурентоспроможності майбутнього фахівця на ринку праці. Провідним у процесі навчання стає зв'язок між навчальними діями та мисленням, формування уміння нестандартного мислення та самостійності у прийнятті рішень. Конективізм як теорія навчання, пристосована до можливостей нашого часу, стає основою для розробки і впровадження нових педагогічних інновацій та технологій в умовах глобалізації та інформаційних технологій. Ключовою компетентністю цієї теорії є уміння користуватися технологічними досягненнями, знаходження інформації у зовнішніх базах даних та уміння їх пов'язати з наявними знаннями та іншою інформацією.
Ключові слова: інновація, інноваційні технології, конективізм, інформаційно-комунікаційні технології, конективне навчання, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Проблема формування та навчання інноваційної особистості пов'язана з поглядами та розуміннями цього процесу представниками різних політичних сил, суспільних груп, прогнозуванням подальшого економічного розвитку держави, що виражається у філософії освіти, освітній політиці, ставленні до системи освіти, структурі та організації сучасної освіти.

За допомогою реформування освіти відбувається намагання держави законодавчо закріпити своє бачення процесів навчання та виховання. Однак часте реформування системи освіти негативно позначається на функціонуванні навчальних закладів, навчально-виховному процесі студентів (учнів) і викладачів. До революційних змін в освіті належать застосування Інтернет технологій.

Людство має доступ до величезної кількості інформації та засобів її отримання, що створює можливість постійного і систематичного розвитку особистості. Зовнішнє середовище, яке пов'язане з інформацією та є частиною навчального середовища, стимулює появу інновацій, а також їх оцінює. Більшість нових наукових відкриттів, ідей створювалися у міру потреби і готовності людей до їхнього сприймання.

Навчання, засвоєння нових знань та умінь, процес самовдосконалення, підвищення професійної кваліфікації є незамінними атрибутами сучасної швидкозмінної реальності, динамічного технологічного прогресу, що дозволяє майбутнім фахівцям відповідати вимогам ринку та отримати бажану роботу. Відтак навчання протягом усього життя є вимогою часу. Колишній поділ людського життя на період навчання та професійної діяльності відходить у минуле та переходить у процес неперервної освіти і розвитку індивідуальних здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні концепції інноваційності, різні аспекти креативності, інноваційних систем, базові та додаткові параметри, якими характеризується інноваційна особистість, розглядали Б. Пшиборовска, В. О. Моляко, С. Меднік. Р. Шульц аналізує різні способи адаптації освітніх інституцій до соціальних змін. Акцентували увагу на врахуванню характеристик особистості у дослідженнях інновацій Т. Амабайл, К Урбан, Р Стернберг, Т. Любарт, З. Мілграм, К. Урбан. Теорія навчання (конективізм), яка пристосована до можливостей сучасного життя, запропонована Дж. Сіменсом і С. Даунсом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми яким присвячується стаття. Процес глобалізації вимагає змін у різних сферах, змушує наслідувати світові тенденції розвитку, конкурувати та втілювати новітні технології. Майже всі ці зміни вимагають впровадження інновацій у практику роботи. Джерелами появи інноваційних змін можуть стати різні несподівані зміни, які є стимулом до подальших вдосконалень. Це, зокрема, невідповідність між реальним станом речей та очікуваними результатами, зміни у сприйнятті, розумінні і настроях, демографічні зміни, структура галузі, сфери діяльності і ринку, нові знання тощо. Інновації в освіті пов'язані із змінами в навчальних програмах, вдосконаленням дидактичного процесу, впровадженням нових методів навчання, наукового дослідження тощо. Створення сучасної моделі процесу навчання, інноваційних методів та технологій навчання є складним завданням, яке постає перед суспільними науками, оскільки відбувається на рівні прогнозів, що стосуються матеріальних і соціальних умов життя людини. Конективізм як теорія навчання, уміння користуватися технологічними досягненнями може бути основою для розробки педагогічних технологій в умовах глобалізації та комп'ютерних технологій.

Формулювання цілей статті. У статті проаналізовано інноваційні процеси в освіті, чинники успішної інноваційної діяльності у сучасному світі та умови створення педагогічних технологій та інновацій, спрямованих на конкурентоспроможність майбутнього фахівця на ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними характеристиками середовища функ-

ціонування сучасної людини є мінливість і нестійкість соціальних параметрів. В основі цього явища є змінність структури та зразків суспільного життя. Триває процес створення, формування системи цінностей. Соціальні зміни, серед іншого, залежать від прагнення і готовності до них кожної особистості. Спостерігається зростання впливу інновацій на ефективність економічних процесів, на ріст продуктивності праці. До чинників, які посилюють або обмежують креативність та інноваційність, належать зовнішні та внутрішні чинники. Зовнішніми чинниками є надання переваги власним інтересам особистості на противагу суспільним та розвиток нових технологій, поступовий ріст соціально – культурного плюралізму, мобільність суспільства та всі вияви його самоорганізації. Внутрішніми чинниками є відкритість суспільства до інновацій, сприйняття різних систем організації та соціального управління, методів роботи. Людина стає суб'єктом, тобто ініціює діяльність, робить вибір, бере на себе відповідальність.

Ключовими чинниками успішної діяльності у сучасному світі є навчання, інноваційність та співпраця. Важливим результатом навчання є формування креативної особистості, яка не лише гнучко пристосовується до змін, але й сама може змінювати середовище, здатна до інноваційної діяльності, саморозвитку, демонстрації інноваційної поведінки. Розвиток сучасних інновацій має лавинний характер. Суспільство визначає цінність інновацій та має значний вплив на них. Концепт інновації – це своєрідний феномен, трактування якого зводиться до двох категорій [3; 4]:

· процесуальне розуміння інновації. Інновації можна трактувати як процесуальні (діяльнісні), тобто як процес творення нових рішень та застосування нового, як реалізацію змін. Відтак інновацію інтерпретують як синонім усіх змін, які зроблені свідомо, з певною метою для досягнення певної мети. Процесуальні інновації є інноваційною діяльністю, наприклад, процес управління школою, імплементація нових навчальних програм, навчальних предметів та форм навчання, нових засобів професійної роботи. Це планування та застосування нового;

· предметне розуміння інновації. Інновації як продукт творчої активності, програми змін. Відтак інновацію трактують як певний об'єкт (матеріальний або ідеальний), що є продуктом людської діяльності. Матеріальні інновації – це програма змін, результат творчої активності, сутність змін, новий елемент педагогічного дослідження (нова шкала оцінювання тощо).

Інновації у вищих навчальних закладах означають будь-які зміни, які можуть бути позитивно оцінені з точки зору певних критеріїв, а саме: вирівнювання освітніх можливостей для всіх категорій потенційних студентів, впливу освіти на інновації в економіці, поліпшення підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності та участі у суспільному житті.

У сучасному світі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання базується на взаємодії "викладач-студент". Навчання є процесом, завдяки якому суспільство свідомо передає накопичені знання, уміння, і цінності від покоління до покоління. Однак найважливішим у цьому процесі є формування уміння критично мислити. Освітня діяльність повинна бути спрямована на формуванні нестандартного мислення та розвиток інноваційності. Сучасні освітні тенденції вимагають оцінювання не лише рівня знань, але й відповідних компетенцій. Перевірка результатів навчання шляхом тестування здебільшого не показує реальний стан справ окрім уміння адаптуватися до когнітивних матриць. Необхідні не лише нові способи перевірки знань та умінь, але й інноваційні методи перевірки уміння застосовувати отримані знання та уміння на практиці у щоденному житті.

Результатом інновацій є мотивація до діяльності та формування нових умінь, які сприяють набуттю досвіду та самореалізації. Інновація не може бути самоціллю, оскільки це означає перехід до технократичного суспільства, наслідком якого може бути як подальший розвиток, так і дезінтегруючий ефект. Еволюція структур, поведінки, і систем цінності особистості у суспільстві є джерелом формування нових суспільних ідеологій. У першому випадку -це участь у процесі творення, розповсюдження та асиміляції окреслених експериментів та інновацій, у другому – прагнення пізнання самого феномену змін. Обидва підходи є комплементарні.

Знання закономірностей, які мають вплив на процеси змін, можуть бути інструментом вдосконалення інноваційної діяльності в освіті. Загальні знання цього виду допомагають розумінню того, чим відрізняються різні форми змін, який їх перебіг та якими будуть педагогічні та соціальні наслідки.

Викладачі по-різному виражають готовність до змін та здатні сприймати і втілювати інновації, що вимагає методичної творчості. Це діяльність викладача, яка спрямована на вдосконалення змісту, структури та організаційних форм освіти, пошук та впровадження у практику навчання нестандартних методичних систем формування та розвитку особистості. Це створення творчого сприятливого навчального середовища, впровадження в практику навчання нових організаційних форм та пошуково-креативних схем навчання, прогнозування результатів діяльності, планування системи відповідних педагогічних впливів на основі аналізу результатів навчання з метою корекції навчальної діяльності, впровадження в практику навчання інноваційних методичних систем. Пошук шляхів реалізації запланованих результатів навчання вимагає від викладача уміння переорієнтуватися у ході діяльності. «Особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний підходи, покладені в основу реформування середньої освіти, потребують відповідної готовності і здатності вчителів до їх упровадження. Нова школа потребує нового вчителя, який здатний стати провідником змін» [1, с. 42].

Сучасна освіта повинна змінитися. Після закінчення вищого навчального закладу фахівець повинен бути реалізованим, орієнтуватися у світі новітніх технологій, здійснювати пошук та творити інновації, відтак освіта пов'язана з використанням інформаційних технологій. Відтак сучасний студент повинен навчатися з використанням найновіших технологій.

Освіта повинна встигати за швидким розвиток у світі інформаційних технологій та залуча-

ти студентів до їх застосування, що допоможе у конкурентній боротьбі на ринку праці.

Конективізм – теорія навчання, яка пристосована до можливостей саме нашого часу і стає базою для розробки та впровадження інноваційних технологій в умовах глобалізації та комп'ютерних технологій. "Навчально-виховний процес у школі ґрунтується на запровадженні компетентнісно орієнтованих методик і технологій навчання та оцінювання результатів навчання, варіативності форм і методів навчання, створенні інформаційно-освітнього середовища, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, яке враховує вікові і пізнавальні особливості, здібності, інтереси й освітні потреби" [1, с. 41].

У концепції навчання [2] поєднано процес навчання із можливостями сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Важливим стає уміння генерування ідей, знаходження зв'язків між ними та застосування знань па практиці. Виділено два види знань, а саме:

- набуття знань у традиційному розумінні. Такі знання є елітарними. З погляду різних пізнавальних можливостей окремих людей такі знання не є доступними для всіх;
- метазнання, тобто знання про джерела знань, у вужчому розумінні – знання про інформацію. Це знання егалітарні, які можуть отримати усі охочі.

Відтак, провідним у процесі навчання стає зв'язок між навчальними діями та мисленням. Цінним вважається не кількість знань, а їх актуальність. Ключовим у цій теорії є уміння відповідного використання технологічних переваг і отримання інформації у зовнішніх базах даних. Якщо мозок раніше був налаштований на запам'ятовування, то у цифровій епосі – на обробку отриманої інформації. Функцію запам'ятовування відводиться глобальній мережі. З позицій конективізму знання, якими ми володіємо, не обов'язково повинні бути закладені у нашій пам'яті, а можуть бути розміщені у засобах поза нами – в Інтернет-порталах, базах даних. Навчання полягає у творенні з'єднань між вузлами і розвиток мережі.

Студенти з різними здібностями та уміннями в процесі творення власних знань можуть однаково добре навчатися із застосуванням моделі навчання, яка побудована на ідеях конективізму і адаптована до індивідуальних особливостей кожного з них.

Застосування теорії конективізму у практиці навчання природничо-математичних та гуманітарних предметів показує, що результатом вдумливого застосування цієї теорії в практиці навчання може бути створення нових знань, нової інформації, автором якого є студент. Теорія конективізму стає базовою для створення та впровадження нових методів та технологій навчання або вдосконалення вже відомих.

Дистанційні он-лайн курси є моделлю навчання, побудованій на ідеях конективізму. Учасники цього процесу можуть впливати на процес навчання та самостійно його контролювати. Студенти творять свої нові канали взаємозв'язку з іншими учасниками цього процесу навчання, що об'єднані однією мережею. Створення зв'язків у мережі вже є початком навчання, а уміння створення відповідних зв'язків є більш важливим, ніж володіння певними знаннями. Дистанційне он-лайн навчання дає можливість не лише поширювати необмежений об'єм інформації, але й формувати нестандартність мислення, розвивати креативність студентів, оцінювати результати навчання та здійснювати індивідуальний підхід у процесі навчання.

Он-лайн навчання привчає студента до самостійності, до самостійного розв'язування проблем, зокрема нестандартних, здобування необхідних знань та умінь. Перевагою такого навчання є й те, що студент має постійний доступ до свого викладача, може безпосередньо звертатися за консультацією, інформувати про свої здобутки та невдачі. Можна одразу перевірити актуальність та достовірність використаної інформації у роботі. Таку функцію може виконувати спеціальна програма.

Цей метод навчання допоможе майбутньому фахівцю швидко адаптуватися за нових змінних умов у професійній діяльності.

В освіті, як і в інших сферах суспільного життя, необхідно чітко ідентифікувати актуальні завдання і адекватно на них реагувати. Освіта завжди пов'язана з наявністю певних базових знань, якими повинна володіти кожна культурна освічена людина. Очевидним є те, що між доступом до інформації та її усвідомленням, розумінням, набуттям та умінням застосовувати на практиці повинна бути важка праця.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Сьогодні навчальні заклади і викладачі втратили монополію на передачу знань. Артикульовані знання не гарантують успіху у сучасному світі. Змінюється мислення, сприймання суспільних процесів та спільного функціонування. Набуває важливості сучасний підхід до навчання як спосіб координації, інтегрування і застосування інноваційних методів та технологій навчання, самостійних альтеративних пошуків, використання можливостей інформаційних технологій. Провідним у процесі навчання стає зв'язок між навчальними діями та мисленням Нові моделі навчання варто впроваджувати в процес навчання із врахуванням соціального контексту, освітніх та суспільних тенденцій. Здатність до організації освітньої діяльності, уміння користуватися перевагами інформаційно-комунікаційних технологій, здатність нестандартно творчо мислити, критично оцінювати та застосовувати отриману інформацію у практичній діяльності належать до специфіки сучасної епохи.

Сучасна освіта повинна забезпечити конкурентоспроможність майбутнього фахівця на ринку праці, що вимагає переорієнтації на новітні технології навчання, впровадження педагогічних інновацій та застосування інформаційних технологій. Конективізм стає базою для розробки і впровадження нових педагогічних технологій.

Список літератури:

1. Ляшенко О.І Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти / О.І. Ляшенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна, 2016. – Вип. 22: Дидактичні механізми дієвого формування компетентнісних якостей майбутніх фахівців фізико-технічних спеціальностей. – С. 39-42.
2. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age: [Електронний ресурс] / George Siemens. – 2005. – Режим доступу http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm/.
3. Schulz R. Teoretyczne podstawy twórczoœci pedagogicznej / Roman Schulz. – Warszawa: Centrum Doskonalenia Nauczycieli, 1990. – 219 s.
4. Schulz R. Twórczość pedagogiczna. Elementy teorii i badań / Roman Schulz. – Warszawa: IBE, 1994. – 238 s.

Швай Р.И.
Национальный университет «Львовская политехника»
Снятковски М.
Люблинская политехника (Польша)

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
В статье рассмотрены современные требования к образованию, связанные с глобализацией и быстрым развитием информационных технологий. Современные технологии имеют большое влияние на жизнь, обучения и способ общения. Факторами успешной деятельности в современном мире являются обучение, инновационность и сотрудничество. Меняется понимание процесса обучения и приобретения знаний. Система образования должна быть готова к изменениям в обществе и в мире информационных технологий. Современный студент учится с использованием новейших технологий и педагогических инноваций, что способствует конкурентоспособности будущего специалиста на рынке труда. Главным в процессе обучения становится связь между учебной деятельностью и мышлением, формирование умения нестандартного мышления и самостоятельности в принятии решений. Коннективизм, как теория обучения, приспособленная к возможностям нашего времени, становится основой для разработки и внедрения новых педагогических инноваций и технологий в условиях глобализации и информационных технологий. Ключевой компетентностью этой теории является умение пользоваться технологическими достижениями, нахождение информации во внешних базах данных и умение связать их с имеющимися знаниями и другой информацией.
Ключевые слова: инновация, инновационные технологии, коннективизм, информационно-коммуникационные технологии, коннективное обучения, конкурентоспособность.

Shvay R.I.
Lviv Polytechnic National University
Sniadkowski M.
Lublin University of Technology

INNOVATIVE PROCESSES IN MODERN EDUCATION

Summary
The article reflects modern requirements to the education, connected with globalization and rapid development of the information technologies. Modern technologies have essential influence on life, learning and communication. Gradually the understanding of the learning process and the way to gain knowledge changes. Nowadays innovation, learning process and cooperation are the main factors of successful activity in the modern world. The education system must be ready for certain change in society and in the world of information technologies. A modern student is being trained by using the latest technologies and pedagogical innovations, which promote the competitiveness of a future specialist in the labor market.The leading factor in the process of learning is the connection between studying activities and the formation of non-standard, out of the box critical thinking, as well as independent decision-making. Connectivism, as a theory of learning, adapted to the opportunities of our time, becomes the basis for the development and introduction of new pedagogical innovations and technologies under the conditions of a new era of the globalization and information technologies. The key competence of this theory is the ability to use advanced technological approaches, gathering the information in the external databases and the ability to merge them into an available informational knowledge source.
Keywords: innovation, innovative technologies, connectivism, information and communication technologies, contextual training, competitiveness.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.4

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ЯК РЕГУЛЯТОРУ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

Авраменко С.М., Мирославський С.В.
Сумський державний університет

В статті розглянуто основні характеристики цивільно-правового договору як регулятора договірних відносин, визначено поняття договору за цивільним законодавством України та його характеристику при врегулюванні договірних відносин. Зазначено, що поняття договору є одним з центральних і в той же час одним з найбільш проблемних понять цивільного права. Встановлено, що договір є одним з основних засобів регулювання приватних відносин, хоча жодне з перерахованих понять договору не відображає його регулятивну функцію. Зроблено висновки, що доктрина цивільного права визнає договір цивільно-правовим регулятором, тому визначення договору можна доповнити, визнавши його засобом цивільно-правового регулювання договірних відносин.
Ключові слова: договір, договірні відносини, договірне регулювання, правочин, цивільний договір, цивільно-правове регулювання, юридичні факти.

Постановка проблеми. Договір є найпоширенішим підставою виникнення відносин між учасниками цивільного обігу. Саме на договорі будуються відносини купівлі-продажу, міни, дарування, ренти, підряду тощо Поняття договору є одним з центральних і в той же час одним з найбільш проблемних понять цивільного права.

Загальноприйнятою є думка про те, що договір є одним з основних засобів регулювання приватних відносин. Однак жодне з визначених законодавством понять договору не відображає його регулятивну функцію. Бачення договору в якості одного з регуляторів суспільних відносин не вписується в існуюче багатоаспектне уявлення про договір. У зв'язку з цим виникає питання про поняття договору як регулятора суспільних відносин, тобто як сукупності узгоджених сторонами правил поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення наукових праць, присвячені, проблемам інституту договору в достатньому обсязі викладені в роботах провідних вчених-юристів. Так, дослідженням цивільно-правового договору, в тому числі з приводу визнання цивільно-правового договору як регулятору договірних відносин займалися І. С. Алексеєв, О. В. Басай, С. М. Бервено, Т. В. Блащук, Т. В. Боднар, В. О. Горєв, Ж. В. Завальна, В. М. Коссак, О. А. Красавчиков, Н. С. Кузнецова, А. В. Луць, Р. В. Мельниченко, С. С. Немченко, Я. В. Новохатська, О. О. Отраднова, С. О. Погрібний, М. М. Сібільов, Ю. В. Цюкало, Г. Ф. Шершеневич та ін. Але, незважаючи на постійні активні дослідження інституту договірного права, окремі його аспекти, зокрема визнання договору як регулятора договірних відносин, і досі залишаються не достатньо вивченими та викликають дискусії, багато положень про цивільно-правовий договір як засіб договірного регулювання відносин не знайшло одностайності серед науковців, саме це і обумовило актуальність розгляду питання поняття цивільно-правового договору як регулятору договірних відносин.

Мета статті. Метою статті є проведення комплексного юридичного аналізу законодавства та наукової літератури щодо поняття цивільно-правового договору як регулятору договірних відносин

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи характеристику договору як регулятору договірних відносин, слід наголосити, що протягом майже усього періоду існування радянського права він під таким кутом зору не розглядався ані в загальній теорії права, ані в науці цивільного права.

У цивілістичній науці, пануючим було і залишається положення про багатозначність терміна «договір» Сучасна доктрина цивільного права дотримується традиційного багатоаспектного розуміння договору. При цьому терміном «договір» позначаються кілька різних за своєю природою правових явищ: юридичний факт – правочин (підстава виникнення правовідносин), саме правовідношення, що виникло з цієї підстави, і форма здійснення юридичної дії (документ) [1, с 8-16]. І все ж в більшості випадків договір розглядають в першому з перерахованих розумінь, тобто як правочин.

Розглядаючи поняття цивільно-правового договору як регулятору договірних відносин, слід вказати, що в цьому значенні він не збігається з поняттям правочину.

В теорії цивільного права правочин розглядається в якості різновиду юридичного факту. При цьому під юридичним фактом в цивільному праві прийнято розуміти такий факт реальної дійсності, з яким норми чинного права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин [3].

Правочини відносяться до юридичних фактів-дій і являють собою дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України). При цьому, як наголошується в юридичній літературі, «сутність правочину становить волевиявлення суб'єкта, що має своєю основою його волю» [7, с. 80-87]. Іншими словами, правочин являє собою волевиявлення суб'єктів

цивільного права, вчинене в тій чи іншій формі і спрямоване на створення правових наслідків у вигляді встановлення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків. Саме тому правочин як фактичну дію сторін не слід ототожнювати з договором як регулятором їх відносин. За допомогою правочину умови договору, погоджені сторонами, набувають юридичної сили. Одночасно з цим вчинення правочину тягне за собою застосування до відносин сторін ряду інших правових регуляторів, крім договору, – норм чинного права, включаючи цивільне законодавство, і правові звичаї. У сукупності приписи всіх цивільно-правових регуляторів, що застосовуються до цих суспільних відносин, утворюють його цивільно-правовий режим, який виникає саме в силу здійснення юридичного факту – правочину.

Повертаючись до питання договору як регулятора суспільних відносин, слід згадати, що договір є підставою виникнення зобов'язальних правовідносин, які мають строковий характер і встановлюються для досягнення конкретної мети. Але договір є також регулятором процесів досягнення зазначеної мети, що сьогодні визнається у цивілістиці. Як правочин договір є інструментом приватного характеру, але він повинен відповідати закону, більш того, домовленість сторін тільки тоді стає в повному сенсі договором, коли вона є похідною від норм цивільного права. Тому при укладанні договору і в процесі роботи над його умовами важливо домагатися, щоб регулятивна дія договору відповідала певним правовим принципам і відбувалася в потрібних напрямках.

Як засіб цивільно-правового регулювання договір можна охарактеризувати як піднормативне джерело суб'єктивних прав його учасників. В цьому сенсі цікавою є думка російського вченого Л.А Чеговадзе, який зазначав, що джерелом цивільно-правового регулювання служать не тільки нормативно-правові, а й індивідуально-правові акти: похідні від закону угоди сторін, акти одностороннього характеру – заповіт, заява про зарахування боргу, повідомлення про розірвання договору. Названі документи містять певні норми і є джерелами права, яке творять суб'єкти, а не законодавець [6, с. 120-126].

Діяльність з укладення та виконання договорів на думку багатьох вчених є правовою, тому учасники цієї діяльності не просто покликані враховувати зміст діючих правових актів, але зобов'язані керуватися ними. Це насправді так оскільки, хоча в сфері договірного права і діє принцип свободи договору, умови договору повинні відповідати закону і не суперечити нормам цивільного права. У цьому сенсі договір явище похідне, засноване на нормах цивільного права і викликане цивільно-правовим регулюванням.

Договір лежить в основі договірного зобов'язання, яке за змістом, як і будь-яке інше цивільне правовідношення являє собою сукупність прав та обов'язків учасників. Коли викладена в законі норма реалізується, її стан змінюється – з діючої норми вона перетворюється на впливаючу норму, при цьому право, закладене в нормі, виражається зовні і форма його вираження змінюється – воно стає суб'єктивним.

Укладаючи договір, сторони приватно фіксують свої правові можливості стосовно тієї чи іншої життєвої ситуації. Тому договір не тільки включається в систему цивільного права як засіб цивільно-правового регулювання, а саме договір надає цивільному праву приватний характер. Вчені відзначають, що воля законодавця спрямована на встановлення дозволу самостійно визначити сторонам договору свої права і обов'язки, а воля сторін договору полягає у визначенні останніх [2, с. 51-57].

Договір, як і будь-який інший правовий засіб, має ті ж ознаки, які притаманні засобам цивільно-правового регулювання. Договір за самим своїм призначенням є способом регулювання відносин між приватними особами відповідно до їх індивідуальних інтересів і потреб [5, с. 145].

Договір є правовим засобом, що володіє регулятивним потенціалом. Але для того, щоб договір проявив свій потенціал і почав регулювати зобов'язання, сторони повинні діяти тими способами, які законодавець вказав у нормах про укладення, зміст та дію договору. Регулятивний потенціал такого правового засобу, як договір, може проявитися лише в ході договірного регулювання. Якщо сторони укладають договір, але в силу будь-якого дефекту форми або змісту він не може діяти в якості регулятора дій сторін за зобов'язанням, договір не може бути використаний звичайними способами. І тоді засіб договірного регулювання відсутній і договірне регулювання не може виконати свої функції. В цьому випадку до майнових відносин, що підлягають цивільно-правовому регулювання, підлягають застосуванню норми про безпідставне збагачення. У той же час, неналежне виконання стороною своїх зобов'язань при укладеному договорі не може служити підставою для пред'явлення до неї позову про стягнення збитків відповідно до норм про безпідставно збагачення

Таким чином, робимо висновок, що договір, будучи підставою виникнення договірних цивільних правовідносин, служить засобом формальної визначеності дій його учасників і забезпечує їх майнові інтереси за умови, якщо при укладенні договору і в ході його виконання сторони дають належну оцінку власним діям та діям свого контрагента і в повному обсязі передбачають їх правове регулювання. У цьому проявляється одна з найхарактерніших для договору властивостей як засобу цивільно-правового регулювання.

Говорячи про проблеми щодо визнання договору регулятором договірних відносин, то слід вказати що такий підхід потребує встановлення сутності приписів, що містяться в ньому та його нормативності. Цей напрям дослідження договору є, безумовно, перспективним. Необхідно вказати, що рішучий крок у цьому напрямі зроблено О. Погрібним. Слід погодитись з ним у тому, що сутність цивільно-правового договору як регулятора суспільних відносин полягає у тому, що ним створюються і закріплюються правила поведінки учасників відповідних відносин. Іншими словами, договір визначає норму цивільного права, якою відповідні відносини регулюються [4, с. 94].

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, відзначаємо, що доктрина цивільного права визнає договір цивільно-правовим регулятором, тому визначення договору можна доповнити, визнавши його засобом цивільно-правового ре-

гулювання договірних відносин. Таким чином, договір – це також правовий засіб організації та упорядкування зобов'язального зв'язку сторін для досягнення їх соціально-економічних цілей за рахунок взаємовигідних дій на користь один одного по взаємній домовленості.

Список літератури:

1. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: общие положения. М., 2008. С. 8-16.
2. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання як правова категорія / В. В. Мазур // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 51-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_6_10.
3. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rad- nuk.info/komentar/chky.html.
4. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія / С. О. Погрібний. – К.: Правова єдність, 2009. – 304 с.
5. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. 5-е изд., / И. А. Покровский. – М. Статут, 2009. – 351 с. (Классика российской цивилистики).
6. Чеговадзе Л. А. Публичное и частное право // Научные воззрения профессора Г. Ф. Шершеневича в современных условиях конвергенции частного и публичного права (к 150-летию со дня рождения): сборник материалов Международной научно-практической конференции (г. Казань, 1-2 марта 2013 г.) / под ред. Д. Х. Валеева, З. Ф. Сафина, М. Ю. Челышева. М.: Статут, 2013. – 1494 с.
7. Ясечко С. В. Генеза поняття «правочин» у цивільному праві / С. В. Ясечко // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4. – С. 80-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_4_12.

Авраменко С.Н., Мирославский С.В.
Сумский государственный университет

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА КАК РЕГУЛЯТОРА ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены основные характеристики гражданско-правового договора как регулятора договорных отношений, определено понятие договора по гражданским законодательством Украины и его характеристика при урегулировании договорных отношений. Указано, что понятие договора является одним из центральных и в то же время одним из наиболее проблемных понятий гражданского права. Установлено, что договор является одним из основных средств регулирования частных отношений, хотя ни одно из перечисленных понятий договора не отражает его регулятивную функцию. Сделаны выводы, что доктрина гражданского права признает договор гражданско-правовым регулятором, поэтому определение договора можно дополнить, признав его средством гражданско-правового регулирования договорных отношений.
Ключевые слова: договор, договорные отношения, договорное регулирование, сделка, гражданский договор, гражданско-правовое регулирование, юридические факты.

Avramenko S.M., Myroslavsky S.V.
Sumy State University

CONCEPT OF CIVIL LEGAL CONTRACT AS A REGULATOR OF CONTRACT RELATIONS

Summary
The article discusses the main characteristics of the civil law contract as a regulator of contractual relations, defines the concept of a contract under civil law of Ukraine and its characteristic in the settlement of contractual relations. It is noted that the concept of a contract is one of the central and at the same time one of the most problematic concepts of civil law. It is established that the contract is one of the main means of regulating private relations, although none of the above concepts of the contract reflects its regulatory function. It is concluded that the doctrine of civil law recognizes the contract as a civil regulator, so the definition of the contract can be supplemented, recognizing it as a means of civil legal regulation of contractual relations.
Keywords: contract, contractual relations, contractual regulation, transaction, civil agreement, civil law regulation, legal facts.

УДК 343

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ІНСТИТУТУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО

Берник В.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана стаття присвячена досконалому вивченню інституту процесуальної самостійності слідчого, та обговоренню ряду проблемних питань даного інституту та його вдосконалення. Висвітлено позитивні та негативні аспекти процесуальної діяльності. Розкриваємо шляхи вирішення спірних питань. Наводимо знання працівників у даній сфері, аби матеріал був підкріплений не лише теоретичними знаннями, а й практичними поглядами. Для того, щоб повною мірою проаналізувати даний інститут нам необхідні детально опрацювати всі спірні моменти.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, самостійність слідчого, процесуальна діяльність слідчого.

Вступ. Питання, що зв'язане з дослідженням інституту процесуальної самостійності слідчого, є досить актуальним на сьогоднішній час. Багато науковців, а саме, А.О. Ляш, О.В. Баулін, Р.А. Сафроняк, О.В. Баулін, Н.С. Карпов та інші негативно ставляться до порядку здійснення процесуальних дій визначеного законодавцем. Проаналізувавши точки зору науковців, а також практиків, можемо дійти висновку, що даний інститут потребує термінового вдосконалення та вирішення ряду проблемних питань.

Постановка проблеми. Ціллю дослідження даної роботи є виявлення перспектив і недоліків інституту самостійності слідчого щодо своєї процесуальної діяльності, опрацювання позицій вчених щодо подальшого розвитку цього інституту, вказівка на власні позиції щодо вдосконалення інституту процесуальної самостійності слідчого та оприлюднення висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою роллю держави є забезпечення прав і свобод учасників кримінального процесу. На стадії досудового розслідування здійснює кримінальне провадження слідчий. Від цієї особи залежить повнота, швидкість а також неупередженість розслідування кримінального провадження, а ще не менш важливим – це встановлення предмету доказування. Слідчий є службовою особою, обов'язком якої є безпосередня допомога в реалізації прав суб'єктів кримінального судочинства щодо яких і в інтересах яких ведеться кримінальне провадження [2].

Аби данні функції виконувались, слідчий має наділятися по-справжньому належним рівнем незалежності на стадії досудового розслідування. Але це не говорить про те ніяк не свідчить, що його діяльність не повинна піддаватись контролю, для того аби не існувало зловживання. На сьогодні ми можемо бачити тотальне зловживання керівником органів досудового розслідування, прокурором і дещо менше начальником слідчого управління своїми повноваженнями стосовно роботи слідчого. Якщо думати ширше то метою зловживання є приховування факту вчинення злочину, затягування процесу і інші, не менш серйозні підстави.

Згідно з статтею 40 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), слідчий наділений правом здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, а також несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення ним процесуальних дій [1].

«Слідчий органу досудового розслідування наділений процесуальними правами та обов'язками, регламентованими чинним КПК України, та проводить досудове розслідування в чіткому процесуальному порядку» [2, с. 52].

Варто сказати, що ч. 5 ст. 40 КПК передбачає, що слідчий, у своїй процесуальній діяльності реалізує надані йому повноваження самостійно. Втручатися в діяльність слідчого, окрім випадків зазначених в КПК, заборонено. Дивлячись на це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи мають обов'язок виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [1].

Вищенаведене свідчить, що дана норма права проголошує обов'язок даних осіб виконувати вимоги та рішення слідчого, але відповідальності за недотримання її не передбачається. Отже на практиці втілити її складно.

По-друге, в теорії кримінального процесу починає ототожнюються терміни «процесуальна самостійність» та «процесуальна незалежність» слідчого більш частіше. Причиною цього є історичний аспект введення інституту процесуальної самостійності слідчого за часів 20-30 років XX століття. «Так у науковій роботі О.В. Бауліна, Н.С. Карпова встановлено, що термін «процесуальна самостійність» слідчого пов'язана з його процесуальною незалежністю, оскільки вони взаємопов'язані один з одним та мають взаємні гарантії реалізації процесуальних прав слідчого» [3, с. 173-174].

Тотожна думка підтверджується такими вченими як А.О. Ляш, О.В. Баулін «Хоч і дійсність вітчизняної слідчої практики, яка формувалась після судово-правничої реформи Сталіна кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст., через яку прокурори і слідчі були видалені з меж судової влади, дають підстави погоджуватися з тим, що дійсно у слідчого немає процесуальної незалежності, а є лиш процесуальна самостійність у межах чинного кримінально-процесуального законодавства» [4, с. 3].

Необхідно сказати, що відхід від часів радянської практики лише прискорить розвиток цього інституту та збільшить коло процесуальних прав слідчого.

По-третє, законодавець не визначає межі процесуальної самостійності слідчого, і це призводить до звуження його процесуальних прав, гарантій їх реалізації. Внаслідок цього, слідчий вимушений здійснювати свої повноваження в конкретизованих рамках передбачених КПК України, тому це є недоліком. Ще одним недоліком є посадові особи, яким надано право втручатися в діяльність слідчого. Керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, а також прокурор наділені правом обмежувати процесуальну самостійність слідчого.

За статтею 39 КПК керівнику органу досудового розслідування надано право відсторонити слідчого від проведення ним розслідування, заявити клопотання про відвід чи усунення слідчого від здійснення ним досудового розслідування, якщо він неефективно його проводить. Попри це, слідчому надають безліч письмових «наказів» про порядок проведення досудового розслідування керівник органу досудового розслідування, разом вирішують питання щодо кваліфікації кримінального правопорушення, вчиненого підозрюваним та вживаються заходи щодо усунення порушень вимог законодавства, якщо слідчим буде допущено помилок [1].

Великий негативний вплив має те, що керівник органу досудового розслідування має право вирішувати чи вносити відомості до ЄРДР чи ні. Цим самим може здійснювати зловживання даним правом і приховувати вчинений злочин. Вплив на слідчого також здійснює те, що з начальником слідчого відділу потрібно узгоджувати постанову про закриття економічних злочинів.

Прокурор впливає на процесуальну діяльність слідчого, здійснюючи свої повноваження, визначені ч. 2 ст. 36 КПК України. Прокурору наділяється правом нагляду за слідчим, щодо дотримання ним закону на момент проведення досудового розслідування та здійснює процесуальне керівництво під час проведення даного розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК). Через те, що потрібно узгоджувати безліч процесуальних дій слідчого з прокурором, втрачається велика кількість часу на стадії досудового розслідування.

Прокурор видає письмові вказівки щодо обов'язкового дотримання слідчим процесуальних дій. Якщо недотримуватися даних вказівок то це тягне за собою можливість притягнути слідчого до відповідальності. Згідно з передбаченою ч. 1 ст. 40 КПК та ч. 4 ст. 40 КПК України, слідчий в будь-якому випадку зобов'язаний своєчасно виконувати всі надані йому доручення, інакше неправильне виконання їх стане передумовою для настання негативних наслідків.

До моменту набрання чинності закону України № 1697-VII від 14.10.2014 в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) була передбачена кримінальна відповідальність слідчого, визначена статтею 381-1 КК України щодо забезпечення здійснення письмових вказівок прокурора. Слідчий підлягав кримінальній відповідальності за умисне та стабільне невиконання законних вказівок прокурора, наданих ним письмово. Ця норма права слугувала засобом правового тиску на слідчого під час здійснення ним процесуальної діяльності, що відверто суперечила інституту процесуальної самостійності. Таким чином законодавцем було встановлено над слідчим повний контроль з боку прокурора та регламентовано в законі України про кримінальну відповідальність «інструмент залякування» слідчого.

Згідно з вищенаведеним слід зазначити, що над слідчим було встановлено повний нагляд за виконанням даних вказівок, що явно обмежувало роль слідчого як самостійного та незалежного учасника кримінального процесу. На даний момент слідчий зобов'язаний лише дотримуватися ч. 4 ст. 40 КПК без загрози настання кримінальної відповідальності за статтею 381-1 КК України, що є сьогоднішньою перспективою розвитку даного інституту.

Згідно з статтями 311 та 312 КПК слідчий наділений правом подавати в письмовій формі скаргу та оскаржувати будь-які дії чи бездіяльність до прокурора вищого рівня. На мою думку, зазначені норми права дозволяють слідчому подати її та оскаржити рішення повністю чи частково.

«Яновський О.Г. вважає, що у слідчого є вагома гарантія незалежності під час здійснення ним процесуальної діяльності. Своє твердження він обґрунтував тим, що при скасуванні рішення прокурора чи визнання його дій або бездіяльності неправомірними, прокурор може бути замінений на іншу сторону обвинувачення, тому це є перспективою інституту самостійності слідчого. При цьому необхідно виходити із того, що рішення є остаточним та не може бути оскаржене» [4, с. 662].

Вагомим недоліком цього є те, що скарги слідчого на рішення, дії чи бездіяльність прокурора не зупиняють їх виконання. Тобто, з одного боку рішення є остаточним і воно дозволяє реалізувати слідчому свої процесуальні права, з іншого боку змушує слідчого, на момент оскарження рішення прокурора, виконувати його.

Науковці А.О. Ляша, О.В. Бауліна, вважають необхідним скасувати положення, визначене ч. 3 ст. 312 КПК України з метою посилення процесуальної самостійності слідчого.

Варто зазначити, що певне обмеження має бути, оскільки правоохоронна діяльність як і будь-яка діяльність, суб'єкти якої мають владні повноваження, має контролюватися для того аби унеможливити зловживання. Аби дана мета була досягнута ми маємо пожертвувати чимось і на мою думку це час. Так як прокурор все ж підтримує сторону обвинувачення то він схильний тяжіти до сторони слідчого так як потім підтримуватиме це обвинувачення в суді і в спірних моментах і намагатиметься зробити процес швидшим. Варто також розуміти те, що прокурор є процесуальним керівником слідчого і певний вплив з тиском буде, я намагаюсь довести думку того, щоб слідчий, перебуваючи під контролем прокурора, позбувся контролю керівника органу досудового розслідування, його безпосереднього начальника і начальника слідчого відділу.

Висновок. Отже, хотілося б сказати, що на підставі всього вище сказаного, інститут процесуальної самостійності слідчого підлягає модернізації. В статті було розкрито перелік як перспектив так і недоліків, які тлумачать зміст інституту процесуальної самостійності слідчого. Зверталась також увага на наукові думки авторів, обґрунтовано ідеї погодження із ними або спростування, запропоновано шляхи рішення наведених проблем та вдосконалення, обраного дослідженням, інституту в кримінальному процесі.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88).
2. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Зб. статей. – К.: Істина, 2012. – С. 44-57.
3. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: монографія / [за заг. ред. З.Д. Смітієнко]. – К.: НАВСУ, 2001. – 232 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Пишньов Д.І. Процесуальні питання щодо розроблення законодавчих актів зі створення Слідчого комітету / Д.І. Пишньов // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квітня 2009 р.). – К.: Атіка, 2009. – С. 320-322.
6. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Баулін. – К., 2000. – 20 с.
7. Баулін О.В. Дізнавач як процесуально самостійний суб'єкт досудового розслідування / О.В. Баулін // Право України. – 2002. – № 4. – С. 113-117.
8. Грошевой, Ю.М. Проблема удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність [Текст] / Ю.М. Грошевой // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 33-34. – С. 686-698.

Берник В.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ

Аннотация
Данная статья посвящена совершенном изучению института процессуальной самостоятельности следователя, и обсуждению ряда проблемных вопросов данного института и его совершенствование. Освещены позитивные и негативные аспекты процессуальной деятельности. Раскрываем пути решения спорных вопросов. Приводим знания работников в данной сфере, чтобы материал был подкреплен не только теоретическими знаниями, но и практическими взглядами. Для того, чтобы в полной мере проанализировать данный институт нам необходимо детально проработать все спорные моменты.
Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, самостоятельность следователя, процессуальная деятельность следователя.

Bernik V.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROSPECTS AND LACKS OF INSTITUTE OF JUDICIAL INDEPENDENCE OF INVESTIGATOR

Summary
This article is devoted to the perfect study of the institute of procedural independence of the investigator, and to discuss a number of problem issues of this institute and its improvement. Positive and negative aspects of procedural activity are highlighted. Expose ways to resolve disputed issues. We present the knowledge of the workers in this field, in order to ensure that the material is backed up not only with theoretical knowledge, but also with practical views. In order to fully analyze this institute we need to elaborate in detail all the points in dispute.
Keywords: The Criminal code of practice of Ukraine, independence of investigator, judicial activity of investigator.

УДК 343.1

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ ЯК НОВЕЛИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Волошина Г.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті наведено аналіз майбутніх змін процесуального законодавства щодо впровадження проекту «Електронного суду». Розглянуто стан законодавчого регулювання інформатизації судової системи. Приведено аналіз сучасних проблем новел судочинства. На його основі запропоновано шлях вирішення проблеми.
Ключові слова: електронний суд, електронне судочинство, стан, проблеми, державне регулювання, модернізація.

Постановка проблеми. Серед всіх нововведень у процесуальне законодавство, одним із ключових та досить очікуваних буде запровадження електронного судочинства як форми правосуддя, покликаної якщо не вирішити, то хоча б нівелювати значний масив проблемних аспектів сучасного судочинства в Україні. Проте безліч факторів свідчать про реальну непідготовленість судової системи та суспільства для впровадження електронного судочинства та необхідність загальмувати процес впровадження електронного суду як частини судової реформи хоча б на наступні кілька років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На щастя, безліч авторитетних вітчизняних правознавців ведуть досить жваву дискусію щодо використання новітніх технологій та їх законодавчого закріплення в галузі судочинства. Значну увагу висвітленню даних питань приділяли А.Ю. Каламайко, М.Б. Кравчик, Н.В. Кушакова-Костицька, Н.І. Логінова, І.А. Каланча, Л.Р. Сердюк, М.В. Бондаренко, С.Г. Пограничний, В.В. Білоус, О.С. Фонова, А.Л. Паскар, І.О. Ізарова, О.В. Головченко, Р.О. Кирилюк, І.О. Боголюбський, О.О. Присяжнюк, О.П. Євсєєв, І.В. Булгакова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, у всьому світі електронне судочинство розглядається як надзвичайно ефективний та дієвий інструмент для реалізації особою свого права на ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист. Модернізація судочинства у закордонних державах відбувалось протягом десятиліть шляхом поступових та виважених змін. На відміну від своїх попередників, український законодавець, перебуваючи у вирі «європизації» сучасного життя у країні – переважно законодавства, прагне швидких та беззаперечно прогресивних змін. Проте, законодавець не звертає увагу досить вагомі проблеми, які постають у зв'язку з такими змінами. Саме через такі прогалини, впровадження проекту електронного судочинства та його подальше використання правозастосовувачами стає достатньо тривалим та неспроможним для задоволення потреб осіб.

Мета статті. Метою даної статті є висвітлення проблематичних питань впровадення електронного судочинства у судову систему України та наголошення на необхідності їх виправлення.

Виклад основного матеріалу. Життя плинне, воно не стоїть на місці особливо в епоху інформаційних технологій, життя стрімко біжить на зустріч змінам у напрямі побудови нового інформаційного суспільства. Наразі всі найбільші сфери життєдіяльності людини перейшли в нову електронну форму. Судова система також не думає відставати від виру суспільних змін, вона прагне стати більш зручною та легкою в користуванні для всіх і кожного. На сьогодні українське законодавство є достатньо адаптованим до інформатизації системи судочинства. Саме це зумовило появу проекту «Електронний суд», або електронний доступ до правосуддя, як його ще називають.

Мета впровадження даного проекту – нормативне врегулювання процесуальних механізмів, які мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод особи в суді. Така мета э досить амбіційною зважаючи також на висловлення наукових експертів проекту, про те, що на відміну від інших європейських держав, де електронне судочинство впроваджувалося поступово, а в деяких країнах протягом десятиліть, в Україні цей процес повинен пройти швидко і одночасно в судах всіх юрисдикцій. Електронне правосуддя спрямоване на забезпечення прозорості та доступності правосуддя, на підвищення якості роботи судів та значну економію державних коштів. Реалізація проекту «Електронний суд» є одним із напрямів підвищення ефективності роботи правосуддя в Україні [3, с 433]. На сьогодні відбуваються перші спроби втілити досвід закордонних країн, перейшовши від паперового судочинства до ефективнішого – електронного.

Для того, щоб зазначити проблемні аспекти електронного судочинства, перш за все необхідно дослідити історичний аспект появи такого явища, а також міжнародний досвід існування електронного судочинства.

У юридичній літературі під поняттям «Електронний суд» розуміють автоматизацію процесів судового діловодства і забезпечення повноцінного поширення інформації щодо судового розгляду, правової інформації, узагальнення судової практики, публікації цієї інформації для громадян, а також забезпечення дотримання процесуальних строків. Це можливість обміну процесуальними документами між судом і учасниками процесу в електронному вигляді [1]. Система електронного судочинства є одним з елементів електронного урядуван-

ня, що нині розглядається як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій.

Деякі науковці та правозастосовувачі виділяють наступні елементи системи електронного судочинства:

1) можливість повноцінної двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій;

2) визнання усього спектру існуючих сьогодні електронних інформаційних ресурсів належними і повністю допустимими доказами в судовому процесі;

3) можливості вчинення в електронному форматі усіх процесуальних дій під час розгляду будь-яких судових справ.

У закордонних країнах ідея електронного судочинства виникла у кінці вісімдесятих років минулого століття та вперше знайшла своє закріплення у провідних країнах – США, Канада, Австралія, Італія тощо. Наприклад, в Сінгапурі електронна система подачі документів до суду використовується ще з 1997 року, а з 2000 року така система є обов'язковою для всіх категорій цивільних справ. З 1998 року частиною судової системи США став «електронний суд», що забезпечує доступ для отримання інформації про судові справи та іншу визначену законодавством інформацію, пов'язану із судочинством. Також у США було прийнято систему «Управління справами / Електронний Архів справ» для забезпечення доступу до відповідних файлів в Інтернеті.

У Великобританії ще з 80-х рр. минулого століття влада поступово вводить в практику елементи електронного судочинства. У 2016 р було анонсовано проведення цифрової реформи в судовій системі країни. Така система перш за все дозволить відповідачам і потерпілим брати участь у засіданнях дистанційно, за допомогою онлайн-зв'язку. Зокрема, цифрова реформа дозволить потерпілим і свідкам брати участь у судових засіданнях, в тому числі в перехресних допитах, по відеозв'язку. Таким чином, на думку експертів, вдасться уникнути психологічних травм, викликаних особистою зустріччю потерпілих зі злочинцем, крім того дистанційна участь дозволить особам краще згадати обставини подій.

Також не можна не звернути увагу на Польщу з судовою системою, подібною до нашої, на яку перед впровадженням реформ (у тому числі судової) часто звертається увага, адже тут електронне судочинство успішно діє вже понад 7 років. Спори, що виникають з кредитних або інших грошових правовідносин, включаючи комерційні та трудові спори, в судах Польщі розглядаються в режимі онлайн, і що важливо без участі сторін або їхніх представників, за поданими в електронній формі матеріалами.

Питання інформатизації судової системи знайшли своє відображення у європейських та міжнародних рекомендаціях та стандартах. Цікавим є те, що ще у 1981 році Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував державам-членам скасувати застарілі процедури, які не мають практичної користі, забезпечити судам достатній персонал та можливості ефективної роботи і ухвалити порядок, який дозволить контролювати перебіг провадження з самого його початку [2].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки зазначає, що "Розподіл справ серед суддів суду має здійснюватися на основі об'єктивних попередньо встановлених критеріїв для забезпечення права на незалежність та неупередженість суддів. На такий розподіл справ не повинні впливати сторони у справі чи інші особи, зацікавлені в результатах розгляду справи" (п. 24). "І органи влади, і судді повинні підтримувати ідею використання систем електронного розподілу справ і технологій зв'язку та передачі інформації. Використання таких систем у судах вітається" [4].

Також необхідно звернути увагу, що 12 грудня 2003 р. була прийнята Декларація ООН «Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача в новому тисячолітті». Декларацією, зокрема, проголошено наступні принципи побудови інформаційного суспільства:

1) верховенство права, поряд зі сприятливою, прозорою, заснованою на принципі технологічної нейтральності і передбачуваною політичною і регламентною базою, враховує національні особливості, необхідне для створення орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства;

2) використання і розгортання проекту повинні бути спрямовані перш за все на створення переваг у всіх аспектах нашого повсякденного життя;

3) додатки на базі ІКТ потенційно важливі для діяльності органів державного управління і наданих ними послуг [5].

Зарубіжний досвід беззаперечно доводить, що за наявності чітко окресленої мети, досягнути позитивного результату – впровадження системи електронного судочинства, зовсім не складно. Спираючись на зарубіжний досвід, беручи до уваги рекомендації та настанови міжнародних інституцій 15 грудня 2017 року в Україні набрала чинності чергова судова реформа. Законом № 2147-VIII передбачено створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). Наказом Державної судової адміністрації України (далі – ДСА) від 22.12.2017 № 1126 затверджено План заходів щодо реалізації ДСА Закону № 2147-VIII. Так, ДСА планує до 28.02.2018 р. розробити проект положення про ЄСІТС, провести консультації з Радою суддів України та подати його на затвердження до Вищої ради правосуддя. За прогнозами ДСА, ЄСІТС має запрацювати у січні 2019 р.

Загальновідомо, що нині діюча автоматизована система документообігу була запроваджена у судово-процесуальну діяльність нашої держави ще до нещодавніх змін різноманітними нормативно-правовими актами, зокрема:

1) стаття 151 була включена до тексту КАС України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої систе-

ми документообігу в адміністративних судах» № 1475-VI від 05.06.2009 р.;

2) законом № № 1475-VI було доповнено ГПК України статтею 21;

3) стаття 111 доповнила ЦПК України, в силу припису п. 3.6. перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 року;

4) Новий Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року первинно містив відповідну норму про автоматизовану систему документообігу суду (див. ст. 35 КПК України).

Окрім того, незважаючи на нещодавнє оновлення основних принципів функціонування автоматизованої системи документообігу, і теоретики, і практики правозастосування наголошують на суттєвих системних недоліках у цій сфері. Зокрема, В. О. Смірнова та М. М. Пархоменко виділяють наступні проблеми у діяльності вже існуючої в українських судах автоматизованої системи документообігу, а саме:

1) автоматизована система документообігу в судах періодично дає збої, що призводить до понад півмільйона не зареєстрованих справ та їх нерівномірний розподіл;

2) відсутності у деяких судів електронного цифрового підпису, через що вони не можуть направляти рішення до реєстру;

3) неможливість списати непридатну техніку, яка давним-давно вийшла з ладу, з чого випливає неможливість її оновити;

4) недостатнє розуміння користувачами системи електронного документообігу в органах державної влади основних задач, які повинен вирішувати електронний документообіг, та психологічна неготовність працівників до використання нових інформаційних технологій; низький рівень комп'ютерної грамотності суспільства, що ускладнює перехід на електронний документообіг у взаємодії між державними установами і громадянами [6, с. 159].

Аналізуючи очікувані зміни до процесуального законодавства щодо впровадження електронного судочинства, думки науковців та правозастосовців, як завжди, поділилися на два протилежних табори.

Перші зазначають, що досліджувана новела є надхвчайно позитивною, і реалізація цих положень має стати одним з пріоритетних напрямків удосконалення системи судочинства, оскільки електронне судочинство значно спрощує доступ до справи її учасників, скорочує часові, фінансові та організаційні витрати, пов'язані з пересилкою матеріалів з одного суду до іншого та ознайомленням з ними учасників.

Дослідивши та проаналізувавши думки першого табору, якими вони аргументують свою позицію, можу виділити наступні позитивні риси:

1) Тепер направляти документи в суд, а також обмінюватися доказами зі сторонами процесу можна виключно в електронному вигляді, без додаткової їх реєстрації в паперовому вигляді в судовій канцелярії. Окрім того, за подачу документів в електронному вигляді на 20% зменшується ставка судового збору.

2) Виконавчі документи будуть також переведені в електронну форму і буде створений ще один реєстр – Реєстр виконавчих документів. До такого реєстру матимуть доступ як державні, так і приватні виконавці.

3) Електронні інструменти дозволять сторонам судового процесу в певних категоріях справ брати участь в судових засіданнях без обов'язкової присутності в залі.

4) Дотримання процесуальних строків, зниження часових і грошових витрат сторін по доставці документів до суду, підвищення зручності і швидкості обробки документів.

Інші навпаки, вказуючи на позитивні риси, акцентують увагу на суттєвих недоліках впровадження таких змін у судову систему України. В аспекті висвітлення проблемних питань впровадження електронного судочинства не можна не зверути увагу на висновки головного науково-експертного управління Апарату ВРУ, який узагальнює думки представників другого табору і виділяє наступні недоліки «Електроного Суду»:

1) Відсутність належного фінансування судової системи взагалі і видатків на інформатизацію, що призводить до неспроможності задоволення потреб усіх охочих у користуванні певними сервісами внаслідок недостатності потужностей відповідних програмно-апаратних комплексів та недостатності спеціалістів для їх обслуговування;

2) Відсутність єдиних стандартів щодо інформаційного контенту, котрим мають відповідати відповідні судові інформаційні ресурси, електронні сервіси, та відсутність стимулів щодо їх закріплення та покращення;

3) Відсутність єдиної уніфікованої інформаційної платформи для спілкування учасників процесу з судом та з іншими державними органами;

4) Невідповідність процедури електронного правосуддя гласності та відкритості судового процесу як основним засадам судочинства;

5) Впровадження новел закону змін до процесуального законодавства на загальнодержавному рівні буде можливим лише за умови подолання «цифрової нерівності». При цьому, ігнорується питання фінансових витрат, пов'язаних з процесом дематеріалізації судової процедури, порушуючи тим самим вимоги частини першої статті 91 Регламенту Верховної Ради України;

6) На думку Головного управління, питання визначення Адміністратора ІТС, а також питання вимог щодо безпеки відповідних баз даних та їх надійності, мали б вирішуватись не на підзаконному нормативно-правовому рівні (Положення – як це передбачено проекті), а на рівні Закону [7].

Дослідивши висновки представників двох таборів, я дійшла до цілком логічного на мій погляд висновку, що проблемні питання досліджуваних змін є вагомими та значно перевищують позитивні риси. Вважаю, що запропоновані науковцями переваги електронного судочинства є більш абстрактними і загалом виникають вже після остаточного впровадження інституту електронного судочинства, безпосередньо на стадії його використання. Висвітлені ж проблемні питання є більш реальними та такими, що виникають вже на стадії впровадження електронного суду, отже

здатні впливати на тривалість такого процесу та подальших результатів такої модернізації.

На мою думку одними із найбільш кричущих проблемних питань є наступні:

1) Неналежним чином підготовлена законодавча база, адже саме шляхом видання та на підставі законів ті НПА здійснюється зміни системи судочинства, які повинні бути достатніми та належним чином врегульовувати нововведення. Необхідне закріплення єдиного підходу та механізмів змін задля запобігання виникнення колізій та прогалин правової регламентації інституту;

2) Необхідність здійснення значних матеріальних затрат, що викликані особливістю процесів інформатизації, а також великою вартістю та кількістю обладнання, що необхідно для електронного судочинства Така проблема безпосередньо виникає внаслідок несприятливої економічної ситуації, що склалась у державі, та на подолання якої необхідно декілька років. Також це пов'язано як з низьким рівнем матеріального забезпечення населення і з відсутністю належного телекомунікаційного оснащення у багатьох регіонах України;

3) Проблема кібербезпеки електронної системи, адже інформація, яка використовується в процесі електронного судочинства, вимагає особливих заходів захисту. У квітні вступив у силу Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», але цей закон також є новелою, отже не в змозі належним чином врегулювати це проблемне питання;

4) Проблемним також є те, що необхідне створення й подальше функціонування автоматизованих робочих місць на основі та із застосуванням принципів системності, гнучкості, стійкості, ефективності. Проте це може дати ефект тільки за умови правильного розподілу функцій та навантаження між користувачем і комп'ютером. Лише за такого підходу автоматизовані робочі місця можуть бути засобом підвищення не тільки продуктивності праці та ефективності управління, а й соціальної комфортності фахівців, що безпосередньо впливає на функціонування «Електронного суду».

Висновки і пропозиції. Безперечно, такі зміни є вагомим кроком до запровадження механізмів електронного судочинства в Україні. Проте, аналіз вищезазначених думок щодо питань впровадження такої, безумовно прогресивної для сучасного судочинства інституції, проливає світ на проблеми, що є суттєвими перепонами для практичної реалізації таких змін, забезпечення реального доступу до електронного судочинства всім громадянам, її надійності та збереження інформації. Також досить проблемним є фінансовий аспект, адже впровадження електронного суду вимагає залучення значної кількості ресурсів, як у грошовій формі так у формі людських ресурсів.

Таким чином, підсумовуючи усе вищезазначене, можу констатувати, що й оптимізація та вдосконалення автоматизованої системи документообігу суду (у форматі перетворення її на єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему) беззаперечно буде сприяти полегшенню доступу до правосуддя. Проте, як свідчить практика, навіть найрозвиненішим країнам для впровадження систем електронного суду знадобилося досить багато часу. Україна лише починає свій шлях в даному напрямку. Через існування значних проблем «Електронний суд» є для нашої країни сьогодні недосяжною метою, але є величезна надія та віра, що незабаром він все ж запрацює, адже в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій питання електронного судочинства – швидше вже необхідність, ніж просто бажання вдосконалитися.

Список літератури:

1. «Електронний суд: зарубіжний досвід та впровадження в Україні» [Електронний ресурс] // Вінницький апеляційний адміністративний суд. – 2016. – Режим доступу: http://www.vaas.gov.ua/news/elektronnij-sud-zarubizhnij-dosvid-ta-vprovadzhennya-v-ukra%D1%97ni/.
2. Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя, ухвалена на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
3. Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства [Електронний ресурс] / Н. І. Логінова. – Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v72/61.pdf.
4. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалена на 1098 засіданні заступників міністрів 17 листопада 2010 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
5. 5. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 12.12.2003. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
6. Смірнова В. О., Пархоменко М. М. Проблеми впровадження «електронного суду» в Україні / В. О. Смірнова, М. М. Пархоменко // Філософсько-педагогічні аспекти формування свідомості технічної інтелігенції: Матеріали регіональної науково-практичної конференції (15 березня 2012 р.) – Красноармійськ, КІІ ДонНТУ, 2012. – С. 156-160.
7. У ВР знайшли 6 причин не поспішати зі створенням електронного суду [Електронний ресурс] // Закон і Бізнес. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zib.com.ua/ua/print/129277u_vr_znayshli_6_prichin_ne_pospishati_zi _stvorennyam_elektro.html.

Волошина А.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ЭЛЕКТРОННОГО СУДА КАК НОВЕЛЛЫ УКРАИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье приведен анализ будующих изменений процессуального законодательства в части внедрению проекта «Электронного суда». Рассмотрено состояние законодательного регулирования информатизации судебной системы. Приведен анализ современных проблем модернизации судопроизводства. На его основе предложено путь решения проблемы.
Ключевые слова: электронный суд електронне судопроизводство, состояние, проблемы, государственное регулирование, модернизация.

Voloshina G.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMATIC ASPECTS OF E-COURT AS UKRAINIAN INNOVATIVE LEGISLATION

Summary
This article gives an analysis in introduction of the e-court project in procedure legislation. There is examined the state legislative regulation of information of the judicial system as well as the analysis of modern problems of modernization of legal proceedings is given. On the basis of article, we are offered ways to solve problems considered there.
Keywords: electronic court, e-mail court proceedings, status, problems, state regulation, modernization.

УДК 347.634/.637

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ТА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

Горіславська І.В., Дідух А.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті на основі теоретично-правових джерел досліджуються окремі питання правового регулювання майнових та особистих немайнових прав батьків і дітей. Розкрито зміст аліментів, покарання за несплату аліментів. Проаналізовано окремі проблемні питання категорії – «вдосконалення порядку стягнення аліментів». Аналізується національне законодавство, пов'язане з питанням цивільного стану особи, встановлення факту батьківства. Розкриваються особливості встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.
Ключові слова: цивільний стан особи, встановлення факту батьківства, встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, аліменти, несплата аліментів, порядок стягнення аліментів.

Постановка проблеми. Зміна соціально-економічного укладу, негативні демографічні процеси у нашій країні призвели до суттєвих змін щодо становища особи в суспільстві. До питань національної безпеки нині входять питання міграційної політики, і охорони здоров'я, охорони дитинства та культурного розвитку населення. Нині в Україні на 229 шлюбів 130 розлучень на 1000 осіб, що складає майже 56%[1], що негативним чином впливає і на питання щодо встановлення фактів походження дитини [1]. Крім цього існує вічна проблема для багатьох неповних сімей – це аліменти на дитину. Не всі батьки є добросовісними, є такі, які інколи уникають від своїх обов'язків щодо дітей, у тому числі майнових. На захисті порушеного права дитини стоять Сімейний кодекс України, інші нормативно-правові акти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти правового регулювання аліментних правовідносин досліджувалися у роботах С. А. Петреченко, Т. В. Малярчук, Х. К. Рогів, С. Л. Старнс, Н. А. Д'ячкова, О. О. Дерій, І. Грішина, Н. Єршової, І. Жилінкової, О. Кудрявцевої, Г. Клімова, та інших. Свої дисертаційні дослідження питанню аліментні правовідносини в Україні присвятила Л. В. Афанасьєва, а питанню правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей – Л. В. Сапейко. Проте, новели в законодавстві, що регулюють майнових та особистих немайнових прав батьків і дітей, вимагають нового погляду та аналізу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Характер внутрішньо суспільних трансформацій, їхні масштаби та глибина негативно позначились на становищі сучасної українського сім'ї, яка опинилась на межі кризи. Питання встановлення батьківства, зокрема в умовах військових дій у нашій країні, та правові новели реалізації обов'язку батьків по утриманню своїх дітей через механізм стягнення аліментів – потребує додаткового дослідження.

Метою цієї статті є дослідження окремих новел правового регулювання майнових та особистих немайнових прав батьків і дітей.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 180 СК України, батьки зобов'язанні утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Обов'язок утримувати дитину є рівною мірою обов'язком як матері, так і батька, причому, він є особистим, індивідуальним, а не солідарним [2, с. 16].

Болючим питанням для багатьох неповних сімей є аліменти на дитину, аліменти – кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги [3, с. 44]. Відповідно до ст. 179 СК України [4] аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини, а той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина (від 14 до 18 років) має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання, а також на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України. Обов'язок по утриманню батьками дитини закріплений в Конституції України (статті 51, 52), а також в СК України (статті 180-201). Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними, або за рішенням суду. За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі, виходячи із інтересів дитини.

Новели у сфері посилення захисту права дитини на належне їх утримання спрямовані на вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості із сплати аліментів, шляхом: 1) спрощення порядку встановлення тимчасового обмеження у праві виїзду боржника – за межі України (покладено обов'язок на виконавця встановлювати тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України у разі наявності заборгованості зі сплати аліментів у розмірі, що сукупно перевищує суму відповідних платежів за шість місяців без участі суду); 2) впровадження нових засобів примусового виконання рішень, які можуть вживатися тільки до боржника, в якого наявна заборгованість зі сплати аліментів у розмірі, що сукупно перевищує суму відповідних платежів за шість місяців (тимчасове обмеження боржника у праві керування транспортними засобом, тимчасове обмеження боржника у праві

[1] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

користування вогнепальною мисливською, пневматичною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії; тимчасове обмеження боржника у праві полювання); 3) впровадження нового виду адміністративного стягнення у вигляді соціальних робіт, які полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час оплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначатимуть органи місцевого самоврядування; 4) усунення прогалин, наявних в чинному законодавстві (звільнення від сплати судового збору заявників у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів); 5) встановлення припису, відповідно до якого передбачається, що у випадку наявності заборгованості зі сплати аліментів у розмірі, що сукупно перевищує суму відповідних платежів за шість місяців, питання тимчасового виїзду дитини за межі України на строк, що перевищує один місяць, самостійно вирішує той з батьків, з яким рішенням суду визначено місце проживання дитини [5].

Однією з найскладніших проблем, пов'язаних зі сплатою аліментів батьків і дітей в Україні, є навмисна несплата аліментів. Як свідчить статистика, серед невиконаних судових рішень 90% складають ті, що стосуються аліментів [6, с. 113].

Міністерством юстиції України запущено публічний реєстр неплатників аліментів, куди потрапляють усі неплатники з боргом понад 3 місяці, не залежно від їхніх статків, соціального становища чи місяця роботи (станом на 4 червня 2018 р. таких осіб 183529), сформовано окремі групи виконавців, робота яких сфокусована на виконанні судових проваджень саме по виплаті аліментів, створено штаби з моніторингу та контролю за станом виконання органами Державної виконавчої служби Мін'юсту рішень про стягнення аліментів.

Проблему навмисної несплати аліментів можна розв'язати завдяки укладенню між подружжям шлюбного договору, що регулюватиме аліментні правовідносини подружжя в разі розірвання шлюбу [6, с. 117].

Відповідно до ст. 92 СК України шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми (ст. 93 СК України). Як підкреслює О. Маломуж, найважливішою особливістю шлюбного договору є те, що ним майнові права й обов'язки подружжя може бути визначено інакше, ніж це передбачено загальними правилами сімейного законодавства. При укладенні шлюбного договору необхідно враховувати деякі особливості щодо правового режиму майна, а з урахуванням IT сфери то й щодо віртуального майна (комп'ютерні програми, веб-сайти, аккаунти, електронні кошти, віртуальні об'єкти інтелектуальної власності, результати творчості, які розміщуються на сайтах в Інтернеті тощо): допускається вирішувати питання щодо електронних коштів; сторони можуть передбачити, що віртуальне майно, яке набуте кожним з подружжя до шлюбу або одержане за час шлюбу в дар, належатиме подружжю разом і набуватиме режиму спільної часткової або спільної сумісної власності подружжя [7, с. 85].

Зважаючи також на позицію СК України (п. 3[1] ст. 182), що вносить до числа обставин, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів – наявність рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, було б доцільно передбачити і віртуальні об'єкти.

Питанням, що тісно пов'язане та впливає на можливість реалізовувати обов'язки по утриманню дітей, є питання встановлення батьківства. Цивільний стан особи – це правове положення конкретного громадянина як носія різноманітних прав та обов'язків, у тому числі майнових та особистих немайнових, яке визначається фактами та обставинами як природного, так і соціального громадського характеру [8, с. 63]. Відповідно до ст. 49 ЦК України та ст.ст. 122-125 СК України походження дитини від певних батьків стає юридичним фактом лише за умови його посвідчення органом реєстрації актів цивільного стану.

Таким, що не відповідає положенням Конвенції ООН з прав дитини [9], що набула чинності для України 27 вересня 1991 року в частині забезпечення права дитини знати своїх батьків і мати право на їх піклування (ст. 7 Конвенції), є виключення статті 127 СК України, за положеннями якої чоловік, що не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, мав право подати заяву про визнання батьківства у визначених статтею випадках. Відтак визнання батьківства у випадку, якщо мати і батько не перебувають у зареєстрованому шлюбі, відносно дитини можливе лише на підставі спільної заяви матері та батька дитини, а за її відсутності – за рішенням суду (ст. 125 СК України). І хоча передбачено процедуру визнання батьківства за рішенням суду (ст. 128 СК України) через подання позову про визнання батьківства особою, яка вважає себе батьком дитини, така обставина веде до затягування процесу встановлення походження дитини додатковою процедурою. Тим паче, що Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні [10] визначають, що державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові, а серед підстав для проведення державної реєстрації народження дитини – рішення суду про встановлення батьківства не має. Зате у 2016 році Правила були доповнені абзацом про те, що якщо державна реєстрація народження дитини проводиться на підставі рішення суду про встановлення факту народження, дані про дату і місце народження дитини зазначають відповідно до рішення суду.

Новели Цивільного процесуального кодексу України [11] дають можливість не лише встановити походження дитини через встановлення факту батьківства у порядку окремого провадження відповідно до п. 1. ч. 1 ст. 315 ЦПК України, а саме: суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами. Запроваджена особливість встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, а заявниками можуть виступати батьки, родичі, їхні пред-

ставники або інші законні представники дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника (ст. 317 ЦПК України).

Висновки і пропозиції. Питання реалізації обов'язку батьків по утриманню дітей може вирішуватись на різних рівнях, як правових (санкції, публічні реєстри та штаби з моніторингу та контролю тощо), так і підвищення загального духовного та матеріального рівня розвитку суспільства. Проблему несплати аліментів можна розв'язати завдяки укладенню між подружжям шлюбного договору, що регулюватиме аліментні правовідносини подружжя в разі розірвання шлюбу. Викликає увагу віднесення до кола заявників «родичів», оскільки у межах СК України здійснюється регулювання сімейних, зокрема, особистих немайнових відносин між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком. Якщо провести аналіз ЦК України, то до кола «родичів» відносять також і родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно (ст. 1265 ЦК України). Доцільно чітко окреслити коло осіб, що можуть бути заявниками у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України.

Список літератури:

1. Населення. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
2. Петреченко С. А. Аліменти на дитину в Україні [Електронний ресурс] / С. А. Петреченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Право. – 2015. – Вип. 31(2). – С. 15-18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_31(2)__5.
3. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2012. – 543 с.
4. Сімейний кодекс України: кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page.
5. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1404-19.
6. Малярчук Т. В. Актуальні проблеми сплати аліментів дітям і можливі шляхи їх подолання [Електронний ресурс] / Т. В. Малярчук, Х. К. Рогів // Сучасні питання економіки і права. – 2013. Вип. 2. – С. 113-118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spep_2013_2_21.
7. Сафончик О. І. Шлюбний договір і IT: проблемні питання застосування [Електронний ресурс] / О. І. Сафончик // Часопис цивілістики. – 2017. – Вип. 26. – С. 83-86. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_26_20.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/692-331.html – Цитовано за версією сайту на 25.04.2018 року.
9. Про права дитини: Конвенція ООН від 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789XII (78912). Офіційний сайт Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
10. Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18 листопада 2003 р. № 140/5 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00.
11. Цивільний процесуальний кодекс України: кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України: Законодавство. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

Гориславская И.В., Дидух А.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИМУЩЕСТВЕННЫХ И ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ РОДИТЕЛЕЙ И ДЕТЕЙ

Аннотация
В статье на основе теоретико-правовых источников исследуются отдельные вопросы правового регулирования имущественных и личных неимущественных прав родителей и детей. Раскрыто содержание алиментов, наказание за неуплату алиментов. Проанализированы отдельные проблемные вопросы категории – «совершенствование порядка взыскания алиментов». Анализируется национальное законодательство, связанное с вопросом гражданского состояния лица, установление факта отцовства. Раскрываются особенности установления факта рождения или смерти лица на временно оккупированной территории Украины.

Ключевые слова: гражданское состояние лица, установление факта отцовства, установлении факта рождения или смерти лица на временно оккупированной территории Украины, алименты, неуплата алиментов, порядок взыскания алиментов.

Horislavska I.V., Didukh A.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE SPECIAL QUESTIONS FOR LEGAL REGULATION OF LABOR AND PERSONAL NARRATIVE RIGHTS OF PARENTS AND CHILDREN

Summary
In the article, on the basis of theoretical and legal sources, separate issues of legal regulation of property and personal non-property rights of parents and children are examined. The content of alimony, punishment for non-payment of alimony is disclosed. Some of the problem issues of such a category as «improvement of the procedure for collecting alimony» are analyzed. Analyzed the national legislation related to the issue of the civil status of a person, the establishment of the fact of paternity. Disclosed the peculiarities of establishing the fact of the birth or death of a person in the temporarily occupied territory of Ukraine.
Keywords: civil status of a person, establishing the fact of paternity, establishment of the fact of the birth or death of a person in the temporarily occupied territory of Ukraine, alimony, non-payment of alimony, procedure for collecting alimony.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.37

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Белова І.М., Дідоренко Т.В.
Тернопільський національний економічний університет

Розглянуто систему внутрішнього контролю діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Запропоновано основні напрями удосконалення організації і методики внутрішнього контролю за сучасних умов господарювання. У статті досліджено методику внутрішнього контролю спеціалізованих робочих активів підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Охарактеризовано основні завдання системи контролю досліджуваних предметів.
Ключові слова: внутрішній контроль, система управління, доходи, витрати, фінансовий результат, підприємства готельно-ресторанного бізнесу.

Постановка проблеми. Аналізуючи роль і місце готельно-ресторанного бізнесу в національній економіці, необхідно відзначити, що рівень його розвитку, з одного боку, виступає одним із індикаторів, що визначають якість життя населення в країні; а з іншого – підприємницька діяльність у сфері готельно-ресторанного бізнесу забезпечує виконання цілей і завдань зростання економіки.

На сьогоднішній день від підприємств готельно-ресторанного бізнесу вимагається побудови сучасної системи внутрішнього контролю, яка повинна бути інтегрованою в загальну інформаційну систему управління суб'єктом господарювання, що дасть змогу використовувати систему збалансованих показників як інструмент оперативної ідентифікації на зовнішні та внутрішні чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток системи внутрішнього контролю діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу зробили такі вчені: І.М. Белова, О.Г. Варенич, Н.С. Герасимова, О.М. Гриценко, І.В. Десяткіна, В.А. Дерій, Т.В. Дідоренко, Н.І. Дорош, П.О. Куцик, С.Я. Король, Ю.А. Маначинська, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, Я.О. Остапенко, В.І. Попович, І.Б. Садовська, І.В. Скавронська, І.В. Сегеда, О.М. Чабанюк, Л.М. Янчева, О.В. Яшина та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформаційні процеси, що супроводжують національну економіку, зумовлюють потребу в системному дослідженні функцій внутрішнього контролю з метою вдосконалення обліково-контрольного забезпечення системи управління підприємств як важливої інформаційно-аналітичної складової у сучасних умовах господарювання.

У зв'язку з цим суттєвим завданням, що потребує уточнення, на нашу думку, є дослідження сучасної системи внутрішнього контролю результатів діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу, визначення основних проблем розвитку та наукове обґрунтування напрямів удосконалення в сучасних умовах господарювання.

Мета статті. Головною метою статті є поглиблення теоретико-методологічних положень та розробка науково-практичних рекомендацій із удосконалення внутрішнього контролю у системі управління діяльністю підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема успішного функціонування і забезпечення безперервності розвитку підприємств готельно-ресторанної індустрії є першочерговою в умовах ринкової економіки, в умовах динамічно невизначеного й нестійкого середовища. Для успішного функціонування підприємств в таких умовах система управління повинна мати в своєму арсеналі не меншу кількість різноманітних реакцій, ніж можлива кількість негативних змін, які можуть виникнути у середовищі, яке його оточує [19].

Система внутрішнього контролю – сукупність політики правил і процедур, прийнятих управлінським персоналом суб'єктом підприємництва з метою забезпечення організованого й ефективного здійснення фінансово-господарської діяльності для збереження активів, запобігання й виявлення випадків зловживань і помилок, точності та повноти облікових даних, а також оперативної підготовки належної фінансової інформації.

Організація контролю підприємств готельно-ресторанного бізнесу в Україні повинна враховувати особливості, які зумовлені ринковими умовами їх господарювання, розмірами та категоріями цих підприємств, станом їх матеріально-технічного оснащення, переліком послуг, що ними надаються, кваліфікацією персоналу, рівнем обслуговування та різним майновим статусом [9].

М. Д. Корінько наголошує, що внутрішній контроль – це система заходів, визначених менеджментом підприємства, що враховуються в діяльності суб'єкта господарювання з метою найбільш ефективного виконання працівниками своїх посадових обов'язків щодо забезпечення і здійснення господарських операцій. Внутрішній контроль визначає законність цих операцій та їх економічну доцільність для зазначеного підприємства [8, с. 53].

Т. В. Ковтун вважає, що внутрішній контроль – це процес, який спрямовується на досягнення певних цілей, що є наслідком дій системи управління з планування, організації, моніторингу діяльності підприємства загалом та її окремих центрів відповідальності [7].

Т. А. Бутинець стверджує, що важливою складовою для ефективної системи внутрішнього контролю є належний поділ функціональної відповідальності, або поділ обов'язків за керівниками центрів відповідальності та працівниками підприємства [3, с. 98–99].

Д. М. Марченко та Г. М. Яровенко стверджують, що внутрішній контроль фіксує та відслідковує дотримання суб'єктами контролю вимог чинних законодавчих та нормативних актів щодо ефективності та цільового використання коштів, збереження майна; правомірності та ефективності використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, достовірності системи обліку та звітності тощо [10].

Система внутрішнього контролю повинна мати не формальний, а реальний і систематичний характер. Ознаками такого контролю є: систематичний контроль всієї фінансово-господарської діяльності підприємства, оперативний контроль за використанням виробничих ресурсів з боку керівників структурних підрозділів; контроль, оснований на точних оцінках, об'єктивних вимірниках, його здійснюють керівник підприємства, його заступник, головний бухгалтер, бухгалтери та інші фахівці апарату управління; встановлення зворотного зв'язку з контрольованим об'єктом. Керівники структурних підрозділів звітують перед керівництвом про усунення недоліків, а керівництво вживає заходів для впливу на осіб, винних у негативних наслідках; затвердження систем внутрішнього контролю в обліковій політиці, що передбачає графік документообігу; посадові інструкції менеджерів усіх рівнів, узагальнення результатів контролю, їх аналізу, розроблення заходів з усунення недоліків [21].

Внутрішній контроль як складова системи управління повинен бути безперервним, оскільки він впливає на функціонування підконтрольного об'єкта, що дозволяє забезпечувати прийняття більш ефективних рішень з метою вдосконалення фінансово-господарської діяльності підприємства.

Внутрішній контроль з позиції практики є основним джерелом, що забезпечує ефективність менеджменту, достовірне та оперативне формування облікової інформації в управлінській і фінансовій звітності, контролює економічну доцільність здійснення відповідних бізнес-процесів; сприяє збереженню та раціональному використанню активів, оперативному контролю за понесеними витратами й отриманими доходами тощо.

Ефективність функції контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу є очевидною в тому разі, коли його завдання не зводиться лише до виявлення розбіжностей між фактичними і плановими показниками. Головне в його проведенні – усунення причин, які спричиняють цю розбіжність, забезпечення безумовного виконання планів і всіх нормативних вимог, створення сприятливих умов для діяльності працівників на кожному робочому місці.

На підприємствах готельно-ресторанного бізнесу практикується здійснення контролю за якістю прийнятих рішень. Дані такого контролю використовуються при оцінці індивідуальної діяльності менеджерів і вирішенні питань щодо їх службового просування. Серед заходів, спрямованих на удосконалення організації контролю за виконанням рішень, важливе значення має досягнення правильного співвідношення між безпосереднім візуальним спостереженням і дистанційним контролем. Ефективність контролю може зростати і за рахунок добре налагодженого оперативного його планування.

При здійсненні контролю за основними змінними (час, обсяг, вартість, якість, ступінь досягнення цілі) доцільно дотримуватись сучасних наукових методик і орієнтуватись на передові практичні досягнення у готельноресторанному бізнесі. Контроль не повинен обмежуватись інцидентами, як і набувати тотальної форми, яка породжує недбалість у роботі контролюючих органів і приховане або відкрите невдоволення контрольованих працівників. Недоліки в роботі краще обговорювати на робочому місці; за всіх умов контроль не повинен пригнічувати працівників, створювати напруження в колективі й призводити до конфліктних ситуацій. Навпаки, завдяки усуненню виявлених недоліків у роботі й об'єктивній оцінці діяльності працівників, ефективний контроль сприяє успішному досягненню цілей організації, породжує відчуття впевненості й задоволення від роботи у виконавців.

При реалізації функції контролю слід враховувати загальний режим і умови діяльності працівників апарату управління. Контроль потрібно здійснювати в такі періоди, коли спеціалісти апарату найменш завантажені основною роботою, мають можливість більше часу приділити реалізації програми спостереження чи перевірки, або чітко визначати заздалегідь час і форму контролю.

Для підвищення ефективності контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу необхідно:

1) розробляти плани, які об'єктивно відбивають результати діяльності працівників;

2) забезпечувати двостороннє спілкування між працівниками органів контролю та працівниками підприємства, діяльність яких контролюється;

3) уникати надто пильного (прискіпливого) контролю;

4) застосовувати методи розробки планів, які забезпечують жорсткий, але справедливий контроль;

5) використовувати методи матеріального стимулювання контролюючих органів за досягнуті результати;

6) впроваджувати інформаційно-управлінську систему контролю;

7) приділяти основну увагу контролю за процесам здійснення основних видів діяльності підприємства.

Сутність внутрішнього контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу можна дослідити, характеризуючи його основні функції (рис. 1).

Крім того, слід виділяти додаткові функції контролю: контроль повноважень, контроль документального оформлення та контроль збере-

ження. Контроль повноважень передбачає виконання лише тих контрольних процедур, які сприяють ефективному функціонуванню досліджуваних підприємств. Це дає можливість попереджувати зловживання посадових осіб і запобігає здійсненню господарських операцій, в яких відсутня економічна доцільність.

Контроль документального оформлення забезпечує формування повної інформації за господарськими операціями, що підтверджується первинними документами та реєстрами обліку. Контроль збереження передбачає ефективне використання і раціональне споживання наявних на підприємстві необоротних та оборотних активів (спеціалізованих робочих активів).

Слід відзначити, що система внутрішнього контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу залежить від організаційної структури, наявних бізнес-процесів та виділених об'єктів контролю, розподілу функцій контролю за суб'єктами контролю, складу служби внутрішнього контролю та інформаційних запитів системи управління.

Побудова системи внутрішнього контролю має бути здійснена на основі системного підходу, який враховує специфіку діяльності кожного центру відповідальності та передбачає:

1) виділення об'єктів контролю;

2) формування центрів відповідальності (центрів доходів і центрів витрат) з метою контролю за раціональним використанням (споживанням) спеціалізованих робочих активів та отриманими доходами і понесеними витратами з метою виявлення відхилень;

3) затвердження бюджетів з метою формування оптимальних показників, за якими визначатиметься результативність діяльності підприємства та структурних підрозділів;

4) формування аналітичного забезпечення та контрольних процедур для здійснення контролю;

5) розробку та впровадження форм внутрішньої звітності з метою формування оперативного інформаційного забезпечення системи управління.

Результати дослідження стану внутрішнього контролю підприємств готельно-ресторанного бізнесу показують відсутність системного підходу до проведення контрольних процедур за об'єктами контролю, що дає підстави стверджувати про незадовільний стан системи контролю та зумовлює необхідність побудови ефективної для управлінського персоналу системи контролю.

Система внутрішнього контролю є ефективною лише за умови налагоджених взаємовідносин між суб'єктами контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу, які спільно застосовують контрольні процедури за здійснюваними господарськими операціями, зокрема перевірка доцільності здійснення господарських операцій та повнота відображення їх в обліку, що спрямовані на формування оперативної та достовірної інформації для системи менеджменту.

На більшості підприємств готельно-ресторанного бізнесу відсутня налагоджена система контролю за центрами відповідальності та центрами витрат, внаслідок чого не закріплені посадові інструкції осіб, що відповідають за функціонування системи контролю. Проблемним аспектом сучасного стану системи контролю є відсутність системного підходу до її побудови на всіх ділянках обліку за відповідними бізнес-процесами, а також перекладання функцій контролю з керівників структурних підрозділів на бухгалтерію підприємства. Це призводить до надмірного навантаження працівників бухгалтерії та до неналежного здійснення контрольних процедур, що шкодить загальному результату.

Вищий рівень контролю, який є на підприємстві належить засновникам, що визначають основні бізнес-процеси та формують цілі й завдання для керівника підприємства. Центром відповідальності III рівня виступає керівник, який формує систему внутрішнього контролю та затверджує порядок проведення контрольних процедур за відповідними об'єктами контролю. Надпроцесний рівень контролю (центр відповідальності II рівня) делегується керівникам центрів відповідальності (адміністратору готелю, адміністратору ресторану, керівнику відділу прокату тощо), на яких покладено відповідальність за ефективність функціонування структурних підрозділів. Вони мають право підпису певних документів і формування внутрішньо управлінської звітності, яка подається керівнику підприємства. Центрами відповідальності I рівня є керівники центрів витрат і центрів доходів, які виконують контрольні функції згідно із затвердженими посадовими інструкціями.

На підприємствах готельно-ресторанного бізнесу суб'єктом контролю управління є засновни-

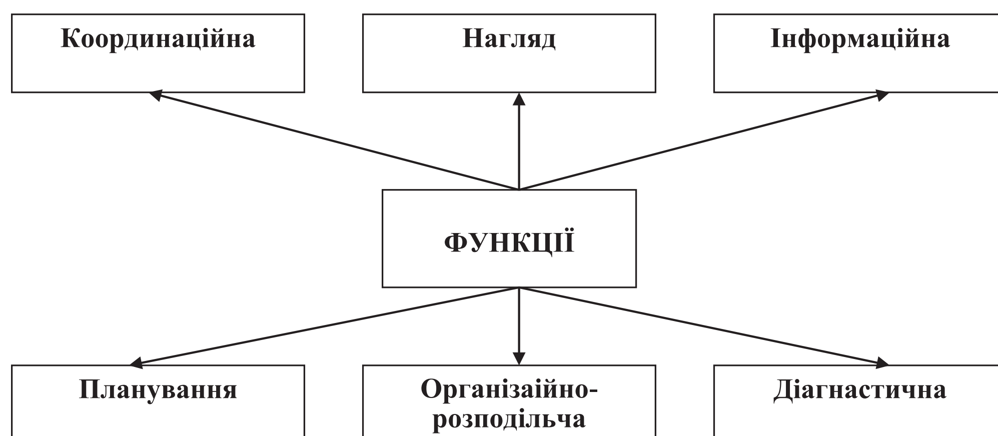

Рис. 1. Основні функції системи внутрішнього контролю підприємств готельно-ресторанного бізнесу

ки (вищий рівень контролю), керівник підприємства (центр відповідальності III рівня), керівники структурних підрозділів (центри відповідальності II рівня) та керівники центрів відповідальності (центри відповідальності I рівня). Суб'єктами контролю – виконавцями є працівники підприємства (первинні центри відповідальності), які виконують поставлені завдання керівників центрів відповідальності. В свою чергу, керівники центрів є виконавцями перед керівниками структурних підрозділів, які звітують про виконану роботу перед керівником підприємства. Керівник виступає виконавцем перед засновниками суб'єкта господарювання.

Особливу увагу слід приділити розподілу контрольних функцій між суб'єктами контролю, тобто встановлення меж відповідальності. Для цього керівник вищого рівня, делегуючи відповідні повноваження керівнику нижчого рівня, повинен контролювати та проводити оцінку результатів його діяльності шляхом запровадження системи внутрішньої звітності.

Наступний етап організації системи внутрішнього контролю передбачає вибір організаційної форми. Практика показує, що суб'єкти господарювання можуть створювати окрему службу внутрішнього контролю або розподілу контрольних функцій за керівниками структурних підрозділів. Вибір організаційної форми контролю залежить від поставлених цілей та завдань, організаційної структури й обсягів діяльності.

Крім вище окреслених складових, Н. А. Остап'юк відзначає, що на формування внутрішнього контролю також впливає організаційно-правова форма суб'єкта господарювання [12].

Л. Г. Медвідь стверджує, що однією з проблем належної побудови системи внутрішнього контролю є визначення кола його об'єктів [11].

В. П. Пантелеєв вважає, що об'єктами контролю є господарські процеси, управлінські рішення, результати діяльності щодо яких спрямовано на контрольні дії суб'єкта контролю та до яких застосовуються заходи щодо встановлення відповідності визначеним параметрам [13, с. 37].

Є. В. Калюга зазначає, що об'єктами контролю є рух необоротних активів, калькулювання та нормування матеріальних і трудових ресурсів, матеріальні запаси та грошові цінності, зобов'язання, витрати діяльності й доходи, фінансові результати, обліково-аналітична інформація [6, с. 46-47].

Н. Г. Виговська, досліджуючи питання ідентифікації об'єктів контролю, робить висновок: об'єктами внутрішнього контролю є процеси господарської діяльності, майно підприємства та джерела його формування, а також функції управління [4].

Футоранаська Ю.М. зазначає, що запроваджена система контролю повинна надавати можливість формувати належне управлінське рішення та виявляти ініціативу керівників і працівників структурних підрозділів з метою підвищення результатів діяльності підприємства [20].

У контексті внутрішнього контролю діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу об'єктами контролю виступають насамперед процеси (господарські операції, що відбуваються на суб'єктах дослідження), спеціалізовані робочі активи, понесені витрати та отримані доходи по підприємству загалом і в розрізі наданих послуг та реалізованих товарів, оцінка діяльності структурних підрозділів і визначення ефективності прийнятих управлінських рішень (табл. 1).

Відповідно до виділених об'єктів контролю застосовують такі контрольні процедури: контроль обсягів надання послуг та продажу товарів; оцінка понесених витрат та отриманих доходів; проведення аналізу діяльності; перевірка забезпеченості спеціалізованими робочими активами структурних підрозділів, контроль за їх рухом та ефективністю використання (споживання); визначення відхилень фактичних показників від бюджетних (планових) за центрами відповідальності.

Важливою складовою ефективної побудови системи внутрішнього контролю на підприєм-

Таблиця 1

Складові внутрішнього контролю діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу

Об'єкти контролю	Елементи об'єктів контролю	Параметри контролю
Процеси	надання готельних послуг; виробництво та продаж страв у ресторані; надання послуг ресторану; надання інших послуг у готелі	контроль обсягів надання послуг та продажу товарів; визначення відхилень фактичних показників від бюджетних
Спеціалізовані робочі активи	спеціалізовані робочі активи на складі; спеціалізовані робочі активи у готелі; спеціалізовані робочі активи у ресторані	адекватність забезпечення; раціональність використання
Отримані доходи	дохід від надання готельних послуг; дохід від продажу товарів у ресторані; дохід від надання послуг у ресторані; дохід від надання інших послуг у готелі	контроль обсягів надання послуг та продажу товарів, оцінка отриманих доходів; визначення відхилень фактичних показників від бюджетних
Понесені витрати	прямі та непрямі витрати надання готельних послуг; витрати на виробництво страв у ресторані; витрати на інші послуги готельно-ресторанного закладу; загальногосподарські витрати; витрати обігу ресторану	оцінка понесених витрат; перевірка правильності оцінки та віднесення витрат на відповідний центр витрат; перевірка методики розподілу непрямих витрат; визначення відхилень фактичних пока-зників від бюджетних
Оцінка діяльності структурних підрозділів	працівники підрозділів; керівники центрів відповідальності; керівники структурних підрозділів; керівник підприємства	оцінка понесених витрат; оцінка отриманих доходів; визначення результатів діяльності
Визначення ефективності прийнятих управлінських рішень	перевірка отриманих результатів внаслідок використання контрольних процедур	

ствах готельно-ресторанного бізнесу є формування належного інформаційного забезпечення, що використовується при застосуванні контрольних процедур.

С. М. Петренко стверджує, що інформаційне забезпечення – сукупність рішень, які застосовуються щодо об'єктів інформації, її якісного та кількісного складу, розміщення та форм організації [16, с. 17].

У цілому, діяльність готельно-ресторанного бізнесу пронизана контрольними заходами. Починаючи від набору працівників, склад і кваліфікація яких повинна відповідати певним нормам, та закінчуючи розрахунком зі споживачами. При цьому контроль базується на чіткому та суворому документуванні кожного кроку, обліковому відображенні стану й операцій з використання кожної групи ресурсів. Бухгалтерський облік у переплетенні з контрольними заходами формує систему внутрішнього контролю якості процесу надання послуг закладом ресторанного бізнесу. Схема документообороту повинна враховувати необхідність ув'язки дій суб'єктів на процесах придбання сировини, приготування страв і їх видачі: адміністратор – агент по закупці – офіціант – повар – офіціант.

Прийняття на роботу працівників, оприбуткування основних засобів (особливої уваги тут потребує дотримання податкового законодавства та вимог щодо розрахункових операцій: придбання та встановлення, зокрема, розрахунково-касового апарату), сировини та матеріалів супроводжується складанням та перевіркою відповідних первинних, розпорядчих, звітних документів. Особливої уваги як засіб контролю вимагає документацію щодо прийнятих замовлень і їх виконання. Ця ділянка є найбільш відповідальною. Витрати часу на отримання, а в подальшому, і виконання якісного замовлення є ознакою ефективності управлінської системи ресторану та способом створення відповідного бренду.

Інформаційною базою внутрішнього контролю підприємств готельно- ресторанного бізнесу є:

1) положення, посадові інструкції та інші внутрішні нормативні документи;

2) затверджені бюджети, кошториси тощо;

3) дані первинного обліку;

4) інвентаризаційні описи;

5) відомості внутрішнього контролю та управлінська звітність;

6) реєстри аналітичного та синтетичного обліку, відомості обліку й фінансова звітність;

7) інша документація, яка сформована на підприємстві та виступає інформаційним забезпеченням при прийнятті управлінських рішень.

Залежно від інформаційного забезпечення, що застосовується при здійсненні контрольних процедур, внутрішній контроль поділяється на документальний та фактичний.

Під документальним контролем розуміють процес встановлення достовірності й доцільності здійснюваних господарських операцій на основі даних первинного обліку, реєстрів, відомостей обліку і даних управлінської звітності, які підтверджують процеси, що відбулися на підприємстві.

Фактичним називається контроль, за яким перевіряється кількісний та якісний склад об'єктів, що здійснюється шляхом проведення інвентаризації й інших методів перевірки їх фактичного стану. Об'єктами контролю, до яких застосовується фактичний контроль, є спеціалізовані робочі активи та товарні запаси ресторану.

Слід відзначити, що документальний і фактичний контроль є взаємопов'язаними між собою, тому їх спільне застосування дає можливість встановити фактичний стан об'єкта контролю. Поєднання документального і фактичного контролю у теорії та практиці називають комбінованим контролем [18, с. 34].

Для контролю за збереженням і раціональним використанням спеціалізованих робочих активів підприємств готельно-ресторанного бізнесу застосовують метод фактичного контролю – інвентаризацію. Метою її проведення є забезпечення достовірності даних системи обліку і звітності шляхом фактичної перевірки та документального підтвердження їх фізичної наявності й стану, відповідності умовам визнання та оцінки.

У. В. Ковалишин відзначає, що інвентаризація як метод контролю не обмежується перевіркою фактичної наявності цінностей [5, с. 107]. При застосуванні такого методу контролю здійснюється перевірка посадових осіб на зловживання та умов зберігання активів, виявляються залежані й невикористані предмети, що втратили повністю або частково свої якісні характеристики, виявлення не придатних до експлуатації необоротних спеціалізованих предметів, перевірка дотримання умов споживання та використання спеціалізованих робочих активів у діяльності досліджуваних підприємств.

Інвентаризація як метод внутрішнього контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу повинна бути чітко регламентована. Об'єкти, періодичність та строки проведення інвентаризації необхідно відображати у розробленому Положенні про інвентаризацію. В організаційному документі повинні описуватися: терміни та порядок проведення; порядок правильності визначення інвентаризаційних різниць; документальне оформлення; перевірка й оформлення результатів інвентаризації.

У нормативному документі відповідно до організаційної структури та обсягів діяльності, враховуючи норми чинного законодавства, чітко визначаються терміни здійснення амортизації, а також випадки, коли інвентаризація має бути обов'язково проведеною [17].

Правильна побудова підготовчого етапу інвентаризації як методу внутрішнього контролю дозволяє сформувати належний інформаційний зв'язок, який забезпечує послідовність та достовірність перевірки, виявлення ймовірних порушень і надмірного використання спеціалізованих робочих активів у здійсненні господарських операцій, пов'язаних із їх рухом.

Організація внутрішнього контролю на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу не є регламентованою, а визначається внутрішнім документом у межах окремого суб'єкта господарювання, який визначає регламенти формування та узагальнення контрольної інформації й використання результатів контролю для прийняття управлінських рішень.

Для ефективного функціонування системи внутрішнього контролю на підприємствах готель-

но-ресторанного бізнесу є необхідним ознайомлення посадових осіб із чинними регламентами контролю. Інформацію слід доводити до відома лише в межах їх повноважень та компетенцій.

При організації внутрішнього контролю діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу має бути враховано: суб'єктами контролю є особи, які є працівниками підприємства, ефективне функціонування прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами контролю (управлінцями) та суб'єктами контролю (виконавцями).

Отже, при організації внутрішнього контролю слід враховувати, що на систему контролю впливають внутрішні та зовнішні чинники. До внутрішніх чинників слід відносити організаційну структуру, структуру системи управління, рівень вмінь і навичок управлінського персоналу, делегування повноважень між ланками менеджменту тощо. Зовнішніми чинниками є нормативно-правове регулювання галузі, економічна ситуація в країні, наявність конкуренції тощо. Сучасна фінансово-економічна криза, яка супроводжує національну економіку, негативно впливає на результативність діяльності досліджуваних підприємств, що призводить до зацікавленості власників та керівників суб'єктів дослідження у функціонуванні ефективної системи внутрішнього контролю.

Список літератури:

1. Белова І. М. Організація стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства / Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємства в умовах інституційних трансформацій: монографія / Р. Ф. Бруханський, П. Р. Пуцентейло [та ін.] – Тернопіль: Вектор, 2017. – 260 с.
2. Белова І. М. Теоретичні основи облікової політики / І. М. Белова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – Хмельницький: ХНУ, 2015. – № 2, Т. 1 (222). – С. 84-90.
3. Білик М. Д. Обліково-аналітичне забезпечення управління фінансовими результатами діяльності підприємств / М. Д. Білик, В. В. Бабіч // Бізнесінформ, 2015. – № 4. – С. 205-213.
4. Бойко М. Г. Організація готельного господарства: [підручник] / М. Г. Бойко, Л. М. Гопкало. – К.: КНТЕУ, 2006. – 448 с.
5. Василенко В. А. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В. А. Василенко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – Вып. 56. – Т. 1. – С. 100-107.
6. Варфоломеев В. И. Алгоритмическое моделирование элементов экономических систем: [практикум] / В. И. Варфоломеев. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
7. Верига Ю. А. Бухгалтерський облік: [навч. посіб.] / Ю. А. Верига. – Центр учбової літератури, 2008. – 396 с.
8. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Н. Г. Виговська. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
9. Ганич Н. Особливості врахування якості послуг у міжнародних системах класифікації готелів [Текст] / Н. Ганич // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2008. – Вип. 24. – С. 49-53.
10. Головко О. М. Організація готельного господарства: [навч. посібник] / О. М. Головко, Н. С. Кампов, С. С. Махлинець. – К.: Видавництво Кондор, 2012. – 338 с.
11. Гриценко О. М. Облік і контроль запасів на підприємствах ресторанного господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09 / О. М. Гриценко; КНТЕУ. – К., 2014. – 24 с.
12. Дергільова Г. С. Облік і аналіз прибутку підприємств громадського харчування: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / Г. С. Дергільова. – Х., 2003. – С. 19.
13. Десяткіна І. В. Підходи до організації обліку виготовлення продукції в закладах ресторанного господарства / І. В. Десяткіна, О. М. Глущук: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/45220/42251.
14. Дідоренко Тетяна. Проблемні аспекти інноваційного розвитку економіки вітчизняних підприємств [Текст] / Тетяна Дідоренко, Святослав Паряк // Обліково-аналітичне та правове забезпечення інституційних секторів економіки України в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку: зб. наук. праць всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 30 берез. 2017 р.] / редкол.: Р. Ф. Бруханський, І. М. Белова, А. Гасьор [та ін.]. – Тернопіль: Крок, 2017. – С. 153-155.
15. Дідоренко Тетяна Функціональний зміст обліково-аналітичної інформації у стратегічному розвитку підприємств ресторанного господарства [Текст] / Тетяна Дідоренко // Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 27 жовт. 2017 р.] / редкол.: П. Р. Пуцентейло, Б. О. Язлюк, Р. Ф. Бруханський [та ін.]; відп. за вип. П. Р. Пуцентейло. – Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. – С. 147-149.
16. Довгопол Н. Методи визнання доходів і виникнення зобов'язань у податковому обліку: оптимальний вибір для України / Н. Довгопол, М. Нестеренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 6. – С. 49-57.
17. Домбик О. М. Внутрішній контроль спеціалізованих робочих активів підприємств готельно-ресторанного бізнесу: методичний аспект / О. М. Домбик // International Scientific Journal, 2016. – № 1. – Т. 2. – С. 22-28.
18. Домбик О. М. Облік спеціалізованих робочих активів підприємств готельно-ресторанного бізнесу: організаційно-методичний аспект / О. М. Домбик // Вісник Львівської комерційної академії: збірник наук. праць / [ред. кол.: Г. І. Башнянин, П. О. Куцик, Б. Б. Семак та ін.]. – Львів, 2015. – Вип. 49. – С. 176-184.
19. Касенін В., Ткаченко Т. Проблеми розвитку ресторанного господарства в Україні [Текст] / В. Касенін, Т. Ткаченко – К.: Економіка України, 2011. – С. 41-46.
20. Футоранська Ю. М. Окремі аспекти державного регулювання у сфері внутрішнього фінансового контролю в Україні [Текст] / Ю. М. Футоранська // Фінансовий контроль: зб. наук. праць. – 2006. – № 2. – С. 20-23.
21. Макарук Ф. Ф. Внутрішній контроль витрат діяльності ринків: організаційно-управлінський аспект [Текст] / Ф. Ф. Макарук, О. О. Куцик // Вісник НУ "Львівська Політехніка". – 2012. – № 721. – С. 138-142.

Белова И.М., Дидоренко Т.В.
Тернопольский национальный экономический университет

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Рассмотрена система внутреннего контроля деятельности предприятий гостинично-ресторанного бизнеса. Предложены основные направления усовершенствования организации и методики внутреннего контроля при современных условиях ведения хозяйства. В статье исследовано методику внутреннего контроля специализированных рабочих активов предприятий гостинично-ресторанного бизнеса. Охарактеризованы основные задания системы контроля исследуемых предметов.
Ключевые слова: внутренний контроль, система управления, предприятия гостинично-ресторанного бизнеса.

Belova I.M., Didorenko T.V.
Ternopil National Economic University

ORGANIZATION OF INTERNAL CONTROL OF ACTIVITY OF ENTERPRISES HOTEL-RESTAURANT TO BUSINESS

Summary
The internal checking of activity of enterprises system is considered hotel-restaurant to business. Basic directions of improvement of organization and method of internal control are offered at the modern terms of menage. In the article investigational method of internal control of the specialized workings assets of enterprises hotel-restaurant to business. The basic tasks of the system control of the probed objects are described.
Keywords: internal control, control system, enterprise, hotel-restaurant to business.

УДК 338.001.36

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬГОСПМАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СНД

Брожко О.О., Тимошенко Н.Ю.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено сутності поняття «інноваційно-інвестиційна привабливість» підприємств-виробників сільгоспмашинобудування. Досліджено інноваційно-інвестиційну привабливість України у порівнянні з іншими країнами СНД. Визначено складові інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств-виробників сільськогосподарської техніки. Здійснено порівняння інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств сільськогосподарського машинобудування України з провідними виробниками країн СНД. Запропоновано напрями підвищення інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств сільськогосподарського машинобудування в Україні.
Ключові слова: інноваційно-інвестиційна привабливість, сільськогосподарське машинобудування, підприємство, міжнародні рейтинги, країни СНД.

Постановка проблеми. Сільське господарство в Україні – одна з провідних галузей держави, що становить близько 12% від ВВП. Водночас, для сучасного розвитку галузі та підвищення ефективності діяльності як фермерів, так і сільськогосподарських підприємств необхідна якісна сільгосптехніка, яка є недоступною для більшості споживачів, оскільки вона здебільшого є імпортною. Так, у 2017 році 87% придбаної сільськогосподарської техніки були іноземного виробництва. Таким чином, перед Україною постає проблема забезпечення сільського господарства якісною вітчизняною технікою. З огляду на економічну ситуацію, що склалась у країні, найкращим способом вирішення цієї проблеми є залучення міжнародних партнерів з метою випуску конкурентоспроможної вітчизняної продукції доступної для внутрішнього споживача.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання щодо інноваційно-інвестиційного розвитку та вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва досліджуються у працях вчених: В.Г. Андрійчука, Я.К. Білоуська, С.О. Гуткевич, М.В. Зубця, М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської, В.І. Кравчука та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема інноваційно-інвестиційної привабливості сільськогосподарського машинобудування України потребує додаткового дослідження внаслідок відсутності порівняння матеріально-технічного стану вітчизняних виробників та підприємств з країн СНД, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є аналіз інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств сільгоспмашинобудування України та їх порівняння з провідними виробниками країн СНД.

Виклад основного матеріалу. Інноваційно-інвестиційна привабливість підприємства сільськогосподарського машинобудування визначається низкою факторів, що за певних обставин та уподобань інвесторів прямо або опосередковано впливають на діяльність підприємств. При цьому слід зауважити, що кожен з факторів має різний рівень впливу на результати діяльності підприємства. В кінцевому підсумку, для міжнародного партнера інноваційно-інвестиційна привабливість підприємств сільгоспмашинобудування зводиться до трьох рівнів, а саме – країни, галузі і регіону.

Отже, аналіз інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств-виробників сільгоспмашинобудування доцільно починати з аналізу загальної привабливості країни. У табл. 1 продемонстровано місце України у міжнародних рейтингах у порівнянні з іншими країнами. Для аналізу нами були обрані країни СНД, в яких наявні потужні підприємства сільгоспмашинобудування, а також такі, де сільське господарство відіграє провідне значення для національної економіки (Узбекистан, Казахстан).

За рейтингом Doing Business, котрий оцінює країни світу за легкістю відкриття нового бізнесу, отримання дозволу на будівництво, реєстрацію власності, одержання позики, захисту прав інвесторів, сплату податків Україна у 2017 році посіла 76 місце. Позитивним є те, що Україна протягом аналізованого періоду покращувала свої місця у даному рейтингу. Так, у 2012 році було 137 місце, а у 2013 – 112 місце. Порівнюючи з іншими проаналізованими країнами, для іноземних інвесторів Україна у 2017 році є найменш привабливою. Так, країни СНД за цим рейтингом посіли: РФ (35 місце), Казахстан (36 місце), Білорусь (38 місце), Узбекистан (74 місце).

За Індексом сприйняття корупції, Україна у 2017 році отримала 30 балів і посіла 130 місце з 180 країн. Для порівняння РФ отримала – 29 балів, Узбекистан – 22 бали. В цілому, країни у рейтингу впорядковуються за шкалою від 100 балів (немає корупції) до 0 (сильна корупція).

У рейтингу Brand Finance Nation Brands 100, котрий аналізує країни світу за показником вартості національних брендів, Україна не змогла відновити своє 45 місце, котре вона мала у 2012-2013 роках. Так, станом на 2017 рік Україна як бренд коштує 68 млрд. дол. США, що у два рази менше ніж у 2013 році. Вартість вітчизняного бренду відповідає 61 місцю. Отже, за цим рейтингом Україна програє у 2017 році всім країнам, окрім Білорусі та Узбекистану.

По індексу глобальної конкурентоспроможності Україна у 2017 році знаходиться на 81 позиції (у 2016 році була 85). Україна за конкурентоспро-

можністю виграє в Узбекистана та Білорусі, однак статистична інформація по цим країнам відсутня.

За BDO International Business Compass Україна у 2017 році погіршила своє місце у порівнянні з минулим роком: зараз 134 місце, а було 130. Україна по інвестиційній привабливості випереджає лише Узбекистан, котрий у 2017 році знаходиться на 138 місці.

За глобальним індексом інновацій Україна з кожним роком покращує свої позиції, у 2017 році – 50 місце, у 2016 році – 56 місце. За даним показником обходимо такі країн як: Казахстан (78 місце), Білорусь (88 місце), Узбекистан (122 місце у 2015 році), а також Грузія (68 місце) та Молдова (54 місце).

Щодо аналізу інноваційно-інвестиційної привабливості виробників сільгосптехніки, то нами було проаналізовано наступні підприємства: ВАТ «МТЗ» (Білорусь), ВАТ «Гомсельмаш» (Білорусь), АТ «Агромашхолдинг» (Казахстан), ПАТ «Ростсельмаш» (РФ), ВАТ «ЧЗСТ» (Узбекистан), ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» (Україна), ПАТ «Ельворті» (Україна), ПАТ «Уманьферммаш» (Україна).

ВАТ «МТЗ» входить до 8 найбільших виробників сільськогосподарської техніки у світі, його основна спеціалізація – колісні та гусеничні трактори, мотоблоки, причіпні і навісні знаряддя для сільськогосподарських, будівельних, лісових і комунальних робіт. На білоруському підприємстві працює близько 17 тисяч працівників. ВАТ «МТЗ» є інноваційним, минулого року обсяг реалізованої підприємством інноваційної продукції оцінюється в суму понад 133 мільйонів дол. США. Її питома вага в загальному відвантаженні збільшилася до 22,4 відсотка.

ВАТ «Гомсельмаш» – сучасний багатопрофільний білоруський виробник, що випускає зернозбиральні, кормозбиральні та картоплезбиральні комбайни, косарки. На підприємстві працює близько 8 тисяч осіб. У 2017 році ВАТ «Гомсельмаш» на II Премії розвитку Республіки Білорусь був нагороджений дипломом ГРАН-ПРІ в номінації «Інноваційний продукт» за впровадження інноваційних конструкторських рішень у комбайні моделі Палессе GS16.

АТ «Агромашхолдинг» є єдиним в Казахстані промисловим підприємством, що виробляє зернозбиральні комбайни марки «ESSIL КЗС-760.1», «ESSIL КЗС-740». Підприємство також випускає картоплезбиральні комбайни, сіялки та культиватори.

Таблиця 1

Порівняння інноваційно-інвестиційної привабливості України

Країни	Роки	Назва рейтингу					
		Doing Business, місце	**Corruption Perceptions Index, балів**	**Brand Finance Nation Brands, місце**	**The Global Competitiveness Index, місце**	**BDO International Business Compass, місце**	**The Global Innovation Index, місце**
Україна	2012	137	26	45	73	115	63
	2013	112	25	45	84	99	71
	2014	96	26	53	76	109	63
	2015	83	27	68	79	89	64
	2016	80	29	62	85	130	56
	2017	76	30	61	81	134	50
Білорусь	2012	58	31	n/a	n/a	90	78
	2013	63	29	n/a	n/a	117	77
	2014	57	31	n/a	n/a	115	58
	2015	44	32	n/a	n/a	86	53
	2016	37	40	n/a	n/a	89	79
	2017	38	44	n/a	n/a	87	88
Казахстан	2012	49	28	52	51	70	83
	2013	50	26	48	50	73	84
	2014	77	29	45	50	73	79
	2015	41	28	44	42	73	82
	2016	35	29	49	53	64	75
	2017	36	31	53	57	72	78
Узбекистан	2012	154	17	n/a	n/a	136	127
	2013	146	17	n/a	n/a	139	133
	2014	141	18	n/a	n/a	139	128
	2015	87	19	n/a	n/a	141	122
	2016	87	21	59	n/a	144	n/a
	2017	74	22	67	n/a	138	n/a
РФ	2012	112	28	11	67	112	51
	2013	92	28	11	64	111	62
	2014	62	27	12	53	104	49
	2015	51	29	18	45	100	48
	2016	40	29	18	43	100	43
	2017	35	29	17	38	109	45

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3; 4; 5; 6; 7]

ТОВ «Ростсельмаш» – російський виробник сільгосптехніки, котрий входить у світову п'ятірку найбільших підприємств. Чисельність працівників близько 10 тисяч осіб. ТОВ «Ростсельмаш» спеціалізується на зернозбиральних та кормозбиральних комбайнах, тракторах, сівалках та боронах. На YUGAGRO 2017 компанія представила понад 10 одиниць сучасної техніки. Більшість з них- новинки: RSM 161, нова агромашина серії TORUM, RSM 2375 та давно очікуваний компактний комбайн NOVA.

ВАТ «ЧЗСТ» – узбецьке підприємство, що спеціалізується на виробництві культиваторів, плугів, боронів. ВАТ «ЧЗСТ» підписало 5 квітня 2017 року угоду про співпрацю з ТОВ «Ростсельмаш» задля зборки їх техніки на території Узбекистану та її подальшої реалізації.

ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» – лідер вітчизняного сільгоспмашинобудування у сфері тракторів. На підприємстві працює 10 тисяч співробітників. У 2017 році на виставці АгроЭкспо ПАТ «ХТЗ» продемонстрував дві оновленні машини: трактори ХТЗ-242К.20 й ХТЗ-243К.20, який відповідає екологічним європейським нормам Stage IIIA. Модернізація даних тракторів пройшла лише за рік.

ПАТ «Ельворті» – український виробник сівалок, дискових боронів, культиваторів та обприскувачів. Кількість працівників на підприємстві – 1 тисяча. Підприємство має сучасне іноземне обладнання – токарні верстати фірми Haas, обладнання для лазерного різання металу фірм Trumhp (Німеччина) і Amada (Японія) та фарбувальну лінію для порошкового фарбування машин фірми Ideal-line (Данія), яка не має аналогів в СНД.

ПрАТ «Уманьферммаш» – одне з провідних підприємств України з виробництва сільськогосподарської техніки та запчастин до неї. Випускає в основному борони, культиватори, плуги, котки та напівпричепи. На підприємстві працює близько 700 осіб. Нещодавно підприємством було представлено модернізований коток КЗК-6-04 та 2 плуги: ПОН-5/4М (з подовженою стійкою) та ПОН-7+1 (8 робочих органів).

У табл. 2 продемонстровано результати розрахунків показників інноваційно-інвестиційної привабливості для даних підприємств. Вхідні дані для аналізу були взяті з офіційних вебсайтів компаній та Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (Smida).

За коефіцієнтом забезпеченості власними оборотними засобами, що показує здатність компанії фінансувати оборотний капітал за рахунок власних оборотних коштів найбільш стійкими є ПАТ «Ростсельмаш», ПАТ «Ельворті» та ПАТ «Уманьферммаш». Дані фірми можуть проводити активну діяльність навіть навіть в умовах відсутності доступу до позикових коштів і зовнішніх джерел фінансування.

За коефіцієнтом поточної ліквідності є привабливі такі підприємства сільськогосподарського машинобудування як: ВАТ «МТЗ», ПАТ «Ростсельмаш», ВАТ «ЧЗСТ». Ці підприємства здатні погасити свої поточні зобов'язання оборотними активами. З точки зору кредиторів, найбільш при-

Таблиця 2

Показники інноваційно-інвестиційної привабливості за 2016 рік для підприємств сільгоспмашинобудування СНД та України

Назва показника	Назва підприємства							
	ВАТ «МТЗ»	ВАТ «Гомсельмаш»	Акціонерне товариство «Агромашхолдинг»	ПАТ «Ростсельмаш»	ВАТ «Чирчикський завод сільськогосподарської техніки»	ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	ПАТ «Ельворті»	ПАТ «Уманьферммаш»
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	0,18	-0,35	-2,24	0,51	0,09	-4,72	0,36	0,30
Коефіцієнт поточної ліквідності	2,62	1,89	0,44	2,42	2,10	0,11	4,21	1,44
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,03	0,01	0,03	0,78	1,26	0,01	0,13	0,14
Коефіцієнт рентабельності активів (ROA), %	3,06	0,05	-0,48	21,99	-0,45	-62,81	23,60	1,13
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу, %	7,08	0,53	-1,67	38,50	-0,69	-353,71	37,39	1,71
Коефіцієнт швидкої ліквідності	2,03	1,27	0,32	1,33	1,51	0,05	2,56	0,37
Коефіцієнт концентрації власного капіталу	0,45	0,11	0,28	0,62	0,60	0,21	0,69	0,59
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	1,27	0,90	-0,35	1,97	0,40	-0,53	0,72	0,45
Коефіцієнт зносу основних засобів, %			19,71		4,01	9,99	34,40	69,85
Коефіцієнт фінансового ризику	1,00	5,42	0,69	0,08	0,33	0,48	0,18	0,08
Індекс постійного активу	0,73	2,99	2,74	0,37	0,94	4,11	0,75	0,69
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	1,19	1,19	9,05	8,43	7,75	5,13	6,21	9,63
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	3,91	1,20	1,03	4,98	0,63	1,37	12,57	55,29
Рентабельність продукції, %	21,88	7,52	-1,88	-6,68	3,56	-152,17	38,32	1,14

Джерело: розроблено автором

вабливим підприємством є ПАТ «Ельворті» у якого коефіцієнт поточної ліквідності дорівнює 4,21.

За коефіцієнтом абсолютної ліквідності найбільш надійними є такі підприємства як ПАТ «Уманьферммаш» та ПАТ «Ельворті». ПАТ «Ростсельмаш» та ВАТ «ЧЗСТ» мають значення більше нормативного, що свідчить про неефективну стратегію управління фінансовими ресурсами.

По ROA ПАТ «Ельворті» у 2016 році отримав 23,60 копійки чистого прибутку на кожну гривню активів. На другому місці ПАТ «Ростсельмаш»: отримав 21,99 копійок на кожний російський рубль активів.

За коефіцієнтом рентабельності власного капіталу найкращі показники у ПАТ «Ростсельмаш» (38,50%) та ПАТ «Ельворті» (37,39%), який також є безумовним лідером по терміновій ліквідності (2,56). Доволі високий показник по терміновій ліквідності мають ВАТ «МТЗ» (2,03) та ВАТ «ЧЗСТ» (1,51).

У підприємств машинобудування у тому числі й сільськогосподарського, коефіцієнт концентрації власного капіталу повинен бути більше 0,5, оскільки в них більш висока питома вага необоротних активів. Найкращий показник є у ПАТ ВАТ «ЧЗСТ» (0,60) та ПАТ «Уманьферммаш» (0,59). ПАТ «Ельворті» та ПАТ «Ростсельмаш» мають коефіцієнт автономії більше 0,6, що свідчить про недостатнє використання свого внутрішнього потенціалу.

За коефіцієнтом маневреності власного капіталу всі аналізовані підприємства, крім АТ «Агромашхолдинг» та ПАТ «ХТЗ» мають змогу за рахунок власних коштів фінансувати необоротні та оборотні активи. АТ «Агромашхолдинг» та ПАТ «ХТЗ» слід брати позики задля забезпечення оборотних активів, що зменшує фінансову стійкість підприємства.

З інноваційної точки зору, для міжнародних партнерів є привабливим ПАТ «Уманьферммаш» та ПАТ «Ельворті». На даних підприємствах є потреба у модернізації основних засобів, що може дозволити випускати більш конкурентоспроможну продукцію. Станом на 2016 рік знос основних засобів по зазначеним підприємствам становить 69,85% та 34,40% відповідно.

Найменш фінансово ризикованими є такі підприємства як: ПАТ «Ростсельмаш», ПАТ «Уманьферммаш» та ПАТ «Ельворті». Індекс постійного активу практично у всіх аналізованих підприємствах (крім ВАТ «Гомсельмаш», АТ «Агромашхолдинг» та ПАТ ХТЗ) знаходиться у діапазоні значень 0,69-0,94.

Порівнюючи коефіцієнти оборотності кредиторської та дебіторської заборгованості ми дійшли до висновку, що всі підприємства крім ПАТ «Ростсельмаш» та АТ «Агромашхолдинг» використовують кредиторську заборгованість для фінансування власних дебіторів, а решту для фінансування інших активів. По рентабельності продукції найкращі показники у ПАТ «Ельворті» та ВАТ «МТЗ»: 38,32% та 21,88% відповідно.

Висновки і пропозиції. Українське сільськогосподарське машинобудування – це потужна галузь, що має потенціал до залученняяк вітчизняних, так і іноземних інвесторів. За результатами проведеного аналізу показників інноваційно-інвестиційної привабливості підприємств сільськогосподарського машинобудування та України країн СНД, ми дійшли до висновку, що серед досліджуваних підприємств найбільш інноваційно та інвестиційно привабливим є ПАТ «Ельворті».

До напрямів підвищення інноваційно-інвестиційної привабливості сільськогосподарське машинобудування в цілому доцільно віднести: посилення рівня захисту як вітчизняних, так і міжнародних інвесторів; удосконалення судової системи; створення спільних інноваційно-активних підприємств; зниження часу на оформлення документів необхідних для міжнародної торгівлі. Активізації інноваційно-інвестиційних процесів сприятиме також продовження функціонування програм часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, а також збільшення мита на ту продукцію сільгоспмашинобудування, яка виробляється в Україні. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці програм інноваційного переозброєння вітчизняних сільгоспмашинобудівних підприємств із визначенням джерел фінансового забезпечення та ефективних механізмів контролю за досягненням поставлених цілей.

Список літератури:

1. Щербатенко І., Горбачова О. Аналіз факторів, що впливають на інвестиційну привабливість підприємств авіатранспортної галузі // Економічний аналіз. – 2013. – С. 166-170.
2. The World Bank Group. URL: http://www.worldbank.org.
3. Transparency International. URL: https://www.transparency.org.
4. Brand Finance. URL: http://brandfinance.com.
5. World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org.
6. The Global Innovation Index. URL: https://www.globalinnovationindex.org.
7. BDO International Business Compass. URL: https://www.bdo-ibc. com/home/.

Брожко А.А., Тимошенко Н.Ю.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬХОЗМАШИНОСТРОЕНИЯ УКРАИНЫ И СТРАН СНГ

Аннотация
Статья раскрывает сущность понятия «инновационно-инвестиционная привлекательность» предприятий-производителей сельскохозяйственного машиностроения. В работе исследована инновационно-инвестиционная привлекательность Украины по сравнению с другими странами СНГ. Определены составляющие инновационно-инвестиционной привлекательности производителей сельскохозяйственной техники. Проведено сравнение инновационно-инвестиционной привлекательности предприятий сельскохозяйственного машиностроения Украины с ведущими производителями стран СНГ. Предложены направления повышения инновационно-инвестиционной привлекательности предприятий сельскохозяйственного машиностроения в Украине.
Ключевые слова: инновационно-инвестиционная привлекательность, сельскохозяйственное машиностроение, предприятие, международные рейтинги, страны СНД.

Brozhko O.O., Tymoshenko N.Y.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF INNOVATION AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE AND CIS COUNTRIES

Summary
The article studies the essence of the concept of «innovation and investment attractiveness» of agricultural engineering. The innovation-investment attractiveness of Ukraine explores in comparison with other CIS countries. The components of innovative and investment attractiveness of enterprises agricultural engineering enterprises are determined. The innovation and investment attractiveness of Ukrainian agricultural engineering enterprises is compared with the leading CIS countries producers. The directions for increasing the innovative and investment attractiveness of agricultural engineering enterprises in Ukraine are proposed.
Keywords: innovation and investment attractiveness, agricultural engineering, enterprise, international ranking, CIS countries.

УДК 338.48(477)

НАПРЯМКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ФОП)

Герман І.В.
Черкаський державний технологічний університет

У статті здійснено аналіз ведення бізнесу в туристичному секторі економіки Україні фізичних осіб-підприємців (ФОП). Розглянуто питання нормативно-правового регулювання в Україні діяльності ФОП. Визначено основні напрямки стимулювання ефективної діяльності ФОП у сучасних умовах господарювання. Акцентовано увагу на принципах підтримки діяльності ФОП на державному та регіональному рівні.
Ключові слова: бізнес, пріоритетні напрямки, стимулювання розвитку, туризм, туристична діяльність, туристичні підприємства, туристична сфера, туристична фірма, фізична особа-підприємець (ФОП).

Постановка проблеми. Після Революції Гідності в Україні відбулося чимало реформаторських змін у сферах суспільного життя. Серед тих, які сприяють оптимізації процедур відкриття власної справи, можна назвати спрощення процедури реєстрації реєстрації фізичної особи-підприємця.

В Україні відбувається трансформація економіки, коли пріоритетна увага приділяється забезпеченню сталого розвитку регіонів країни на основі мобілізації всіх наявних ресурсів та враховуючи специфіку господарювання в кожному окремо взятому та в комплексному поєднанні для народного господарства.

Саме розробка та впровадження ринкових механізмів для реальної підтримки бізнесу, пошук взаємозацікавлених регулятивних засобів і механізмів для створення сприятливого інвестиційного клімату та партнерських відносин у бізнес-середовищі, підтримка новостворених і діючих малих/середніх підприємств визначається сьогодні серед пріоритетних. Проблематика, пов'язана з пошуком найбільш оптимальних методів, засобів і механізмів підтримки підприємців, які представляють малий і середній бізнес, зокрема фізичних осіб-підприємців, зумовлює необхідність пошуку реальних важелів для вирішення низки питань щодо їх ефективного функціонування.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Наукову інформативну основу для дослідження становили наукові праці та методичні розробки вітчизняних і зарубіжних учених щодо організації та стратегії розвитку малого й середнього бізнесу, зокрема на регіональному рівні. Правова база дослідження – чинні законодавчі та нормативні документи, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання в Україні, а також матеріали Державної служби статистики [1-4]. Різнобічні напрямки дослідження щодо сфери середнього та малого бізнесу на регіональному рівні висвітлені в наукових працях вітчизняних учених, зокрема Є. Ахромкіна, І. Білецької, І. Бузько З. Варналія, В. Гейця, І. Димиденко, Л. Дяченко, В. Дубровського, П. Єгорова, О. Загорулькіна, В. Захарченка, Т. Кукліної, Д. Лук'яненка, В. Ляшенко, Я. Москвяк, Г. Надьон, Д. Стеченко, І. Труніної, К. Панасюк, М. Пашкевич, Н. Прямухіної, М. Реги, Л. Сарани, Д. Циганкова, Л. Швайка, В. Філатова, О. Фінагіної, О. Якушевої та ін.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є розгляд та аналіз актуальних питань ведення бізнесу в туристичному секторі економіки України фізичних осіб-підприємців (ФОП) та визначення основні напрямків стимулювання ефективної діяльності ФОП у сучасних умовах господарювання. Об'єкт дослідження – процес організації та ведення бізнесу фізичними особами-підприємцями в туризмі. Предмет – сучасні наукові підходи до організації та надання туристичних послуг фізичними особами-підприємцями.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Згідно Конституції України, як основного Закону нашої держави, право бути підприємцем є невід'ємним правом кожного дієздатного громадянина України [1]. Цивільним кодексом України визначено право здійснювати підприємницьку діяльність громадян із повною цивільною дієздатністю [2]. До цієї категорії належать особи, які досягли 16-ти річного віку (в даному випадку потрібна письмова згода батьків або усиновлювачів, згода піклувальника або згода органів опіки), або повнолітні громадяни, тобто ті, які досягли 18-ти річного віку. Лише після проведення державної реєстрації такий громадянин отримує статус фізичної особи-підприємця. Наразі чинним законодавством України обумовлені певні обмеження для зайняття підприємницькою діяльністю. Так, зокрема, заборонено бути підприємцем громадянам, які працюють на державній службі (є державними службовцями), заборонено займатись бізнесом працівникам силових органів (працівникам прокуратури, суду, СБУ, поліції, тощо). Також заборонено займатись підприємницькою діяльністю військовослужбовцям, які в даний момент несуть службу. Згідно рішення суду також може бути заборонено певним окремим особам здійснювати певні види підприємницької діяльності, що становить незначний відсоток й, здебільшого, мають місце лише поодинокі випадки застосування подібної заборони.

Кількість ФОП у 2014 р. нараховувала 1591160 одиниць, у 2015 р. – 1630878 (дані наведено без урахування результатів діяльності тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції); кількість товариств з обмеженою відповідальністю на обліку в ЄДРПОУ у 2014 р. – 448537, у 2015 р. – 453931, у 2016 р. – 488205, у 2017 р. – 532401 одиниць (дані на початок року за 2015-2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [5]. За 2017 р. в Україні заре-

єстрована 71 тисяча компаній і 242 тисяч ФОП. Так, щотижня в країні відкриваються 1366 компаній, закривається при цьому 419. Відзначається, що в зв'язку з новими правилами сплати ЄСВ за перші кілька місяців 2017 р. закрито понад 300 тисяч ФОП. У квітні цей процес припинився. Як відомо, з 1 січня 2017 р. ФОП другої та третьої групи змушені платити єдиний соціальний внесок (далі -ЄСВ), навіть якщо не мають доходу. При цьому ЄСВ з 1 січня 2017 р. зріс до 704 грн у зв'язку з підвищенням мінімальної зарплати в Україні до 3200 грн. Це мотивувало українців масово ліквідувати так звані «сплячі» ФОП [6].

В Україні розроблені та діють відповідні правила та механізм реєстрації в якості фізичної особи – підприємця. Безпосередньо процес реєстрації фізичною особою-підприємцем (ФОП) або приватним підприємцем (ПП) визначається вимогами Закону України № 755 «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [7]. Реєстрація ФОП здійснюється органами державної реєстрації (державними реєстраторами). Реєструватись можна лише за місцем проживання громадянина. Місцем проживання вважається адреса, що вказана у паспорті, тобто місце прописки. Громадянин України, що бажає стати підприємцем, для проведення державної реєстрації, має можливість звернутись до державного реєстратора декількома способами:

– безпосередньо особисто;
– через уповноважену особу;
– направити документи за допомогою поштового зв'язку, обов'язково з описом вкладення;
– в електронному вигляді, за допомогою спеціального порталу (за наявності зареєстрованого електронного цифрового підпису, який безкоштовно виготовляється у кожному обласному управлінні державної фіскальної служби).

Здебільшого для реєстрафії ФОП підприємці використовують можливість самостійно особисто подати документи, що пояснюється мінімальною кількістю необхідниих для процедури реєстрації документів. У разі реєстрації через уповноважену особу, має бути додатково представлена нотаріально оформлена довіреність із зазначенням повноважень. За умови направлення документів поштою необхідно нотаріально засвідчити свій підпис на реєстраційній картці. Достатньо привабливою є процедура електронної реєстрації ФОП, яка дозволяє мінімізувати процес спілкування з органами державної влади.

Окремо варто зупинитися на інноваційності пропозиції відкрити власну справу завдяки онлайн-реєстрації. Наразі для легалізації ФОП необов'язково звертатися до податкової та Міністерства юстиції, адже можна скористатися онлайн-послугами держави., дотримуючись певних правил, про які відкритою є вся потрібна інформація [7]. Для реєстрації (усіма дозволеними на час реєстрації засобами) необхідно, перш за все, заповнити заповнення реєстраційну заяву, для означення виду (чи видів) діяльності, яким ФОП буде займатися, обрати класифікатор видів економічної діяльності (далі – КВЕД). Список усіх КВЕДів є на офіційному сайті Фіскальної служби України (далі – ФСУ). По-друге, для оформлення онлайн-заяви про реєстрацію ФОП потрібно обов'язково мати електронний цифровий підпис (ЕПЦ).

Для відкриття онлайн-методом ФОП в Україні наразі пропонують декілька способів, зокрема через сайт Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст), де передбачені наступні кроки:

– увійти в «Кабінет електронних сервісів»;
– у «Реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» обрати пункт меню «Заява на державну реєстрацію юридичної особи або фізичної особи-підприємця»;
– у відкритому вікні системи входу (реєстрації) треба зареєструватися, чітко дотримуючись онлайн-вказівок.

Як запевняють в Мін'юсті, процедура подібної реєстрації здійснюється протягом одного дня. Так, зокрема, заявнику необхідно:

– війти в приватний кабінет (на сайті Мін'юсту);
– створити заяву;
– підписати заяву електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП);
– відправити заяву;
– перевірити стан розгляду заяви;
– отримати електронний або паперовий документ [8].

У таких областях, як Дніпропетровська, Донецька, Тернопільська, у 2017 р. почали застосовувати на рівні з вище зазначеними, спосіб онлайн-реєстрації за допомогою Порталу державних послуг iGov, де пропонується вибрати «Послуги бізнесу», і в підрозділі «Реєстраційні дані» – пункт «Державна реєстрація фізичної особи-підприємця». Наразі цією послугою можливо скористатися й в інших регіонах України, адже ідентифікація особи в iGov відбувається також за допомогою ЕЦП або систем BankID (є, зокрема, у клієнтів Приватбанку та Ощадбанку) чи IDcard (за наявності біометричного паспорту), які містять інформацію й про місце реєстрації особи. Таким чином, майбутній підприємець (ФОП) має право самостійно обирати будь-який зручний для нього спосіб реєстрації, враховуючи тривалість процедури, зважаючи на іміння користуватися онлайн-засобами і т. д.

У той же час деякі формальні дії треба буде здійснювати однаково в усіх випадках. Так, наприклад, книгу обліку доходів потрібно буде реєструвати навіть у випадку онлайн-реєстрації ФОП. Також треба отримати свідоцтво про те, що ФОП є платником єдиного податку, та реквізити банківського рахунку, на який треба буде сплачувати цей податок. Одночасно варто знати про те, що, безвідносно способу реєстрації, потрібно буде відкрити рахунок у банку для проведення безготівкових розрахунків [8].

Доцільно зазначити, що законодавством України чітко визначені підстави, коли державний реєстратор може відмовити у реєстрації [7]. У разі, якщо державний реєстратор відмовляє у проведенні державної реєстрації ФОП, повинне бути надане вмотивоване повідомлення із зазначенням причини такої відмови не пізніше наступного робочого дня після отримання пакету документів від заявника, та повернути всі надані йому документи. Усунувши всі зазначені причини відмови, заявник може повторно звернутись до держреєстратора для проведення процедури реєстрації ФОП. Якщо державний реєстратор необґрунто-

вано відмовляє у проведенні державної реєстрації, його дії можна (потрібно) оскаржити у суді. Виписка, оформлена державним реєстратором щодо новоствореної ФОП є документом, який підтверджує не лише реєстрацію у якості фізичної особи-підприємця, але й взяття на облік як платника податків у органі фіскальної служби, та платника платника єдиного соціального внеску [7]. ФОП після реєстрації має визначитися зі статусом платника податків. В Україні – це платник податків на загальних підставах або за спрощеною системою оподаткування [9].

В Україні чинним законодавством передбачено поділ усіх приватних підприємців на чотири групи, про що детальну інформацію та відмінності (особливості) оподаткування реально дізнатися на будь-якому інформаційному ресурсі для бухгалтерів (табл. 1) [8].

Розміри сплати єдиного податку ФОП встановлюються рішеннями територіальних громад (окрім платників 3 і 4 груп). Таким чином, залежно від групи платника податку існують різні умови (а отже – і суми) для сплати єдиного податку та єдиного соціального внеску. Варто зазначити, що в Україні від сплати єдиного соціального внесну (далі – ЄСВ) звільняється особа на спрощеній системі оподаткування, що одночасно є пенсіонером за віком або по інвалідності та отримує пенсію або соціальну допомогу [10]. В Україні з 2018 р. діють нові показники мінімальної заробітної плати (далі – МЗП) та прожиткового мінімуму, які напряму впливають на розмір податків (табл. 2) [10].

Відповідно до статті 291 Податкового кодексу України друга група платників єдиного податку – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, зокрема й у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

– не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

– обсяг доходу не перевищує 1500000 гривень [10].

Таким чином, якщо турагентство є юридичною особою, в цьому випадку має бути тільки платником єдиного податку 3-ї групи. У разі, якщо туристичне агентство створено у формі фізичної особи-підприємця, тоді слід врахувати, що туристичні агенти мають право реалізувати туристичний продукт та туристичні послуги тільки на підставі посередницького договору, а платники – фізичні особи-підприємці, які провадять господарську діяльність у другій групі єдиного податку, можуть надавати послуги тільки платникам єдиного податку та/або населенню. У разі, якщо агентські договори укладено із (товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), які перебувають на загальній системі оподаткування, укладення таких договорів є порушенням перебування платника в 2 групі платників єдиного податку. ФОП у (туристичному агентству) у цьому випадку більш доцільно перебувати в 3 групі платників єдиного податку. Відповідно до статті 291 Податкового кодексу України третя група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 млн грн [11].

Таблиця 1

Інформація про особливості оподаткування приватних підприємців

Група	Ставка ЄП	Статус	Дохід	Наймані працівники
1	До 10% прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня звітного року	ФОП	до 300 тис. грн	0
2	до 20% від мінімальної зарплати, встановленого на 1 січня звітного року	ФОП	до 1,5 млн грн	до 10 осіб
3	3% від доходу для платників ПДВ	Фізичні особи-підприємці та юридичні особи	до 5 млн грн	не обмежено
	5% від доходу для неплатників ПДВ			
4	залежно від площі та типу земельних ділянок/водних наділів та їх нормативної грошової оцінки	юридична особа-сільськогосподарський товаровиробник	не обмежено	не обмежено

Таблиця 2

Розмір податків для приватних підприємців

ФОП	Вид податку	Од. виміру	Кількісний показник
ФОП 1 група	Єдиний Податок	грн/міс	176,20
	ЄСВ «за себе»	грн/міс	819,06
ФОП 2 група	Єдиний Податок	грн/міс	744,60
	ЄСВ «за себе»	грн/міс	819,06
ФОП 3 група	Єдиний Податок	від доходу, %	3 або 5
	ЄСВ «за себе»	грн/міс	819,06
ФОП загальна система оподаткування	ЄСВ «за себе»	грн/міс	819,06
	ВЗ	від нарахованої зарплати за найманих працівників %	1,5
	ПДФО	від нарахованої зарплати за найманих працівників %	18
	ЄСВ	від нарахованої зарплати за найманих працівників %	22
		але не менше % від МЗП	22

Таблиця 3

Види туристичної діяльності, які підлягають лацензуванню в Україні

Пор. №	Вид турдіяльності	Примітка
1	прийом та обслуговування іноземних туристів в Україні	іноземний туризм
2	організація прийому та обслуговування вітчизняних туристів в Україні	внутрішній туризм
3	організація туристичних поїздок за межі України	зарубіжний туризм
4	екскурсійна діяльність	в усіх випадках за виключенням посадових осіб екскурсійних об'єктів (приклад – Національні природні парки (НПП), дендропарки і т. п.)
5	організація масового туризму	в усіх випадках
6	організація спортивно-оздоровчого туризму	в усіх випадках

Отже, ФОП у сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу має володіти знаннями та набувати практичні навички не тільки безпосередньо під час організації та надання відповідних туристичних послуг, але й дотримуватися чинного законодавства України щодо фінансово-кредитних, податкових та інших вимог і правил. Враховуючи достатньо потужну конкуренцію під час туристичного сезону серед підприємств, ФОП, які надають відповідні туристичні послуги, доцільно знаходити поряд із популярними пропозиціями й креативні ідеї для створення нового або удосконаленого турпродукту тощо. Беззаперечним залишається для усіх видів послуг безпека туриста. Так, однією з ідей туристичного бізнесу є надання послуг приватного екскурсовода. Таким чином не тільки в туристичний сезон, але й в міжсезонний період приватний гід-екскурсовод за умови офіційної реєстрації має право надавати свої послуги. Важливо зазначити, що такий вид бізнесу в сфері туризму не вимагає значних капіталовкладень, може бути одночасно й бізнес-хобі [12].

Закон України «Про туризм» згідно Конституції України визначає туризм як діяльність по наданню туристичних послуг [13]. Практика показує, що організація туристичного бізнесу має свої особливості, зокрема це стосується, в першу чергу, необхідності в багатьох випадках отримувати відповідні ліцензії. Законодавчі вимоги та порядок отримання й надання різного роду в сфері туризму визначені в законодавстві України про ліцензування [14, 15]. В табл. 3 відображено види туристичної діяльності, які підлягають ліцензуванню.

Для чіткого розуміння прав і обов'язків суб'єктів туристичної діяльності варто звернутися до сутності їх визначення в Законі України «Про туризм» (табл. 4) [13].

В Україні існують достатньо різноманітні форми організації туристичної діяльності. Мають місце реальні підстави для того, щоб кожен, хто відповідає вимогам законодавства, за бажання здійснювати туристичну діяльність, міг досягти своєї мети – стати підприємцем на туристичному ринку й працювати в туристичному агентстві, у туристичного оператора, в бюро екскурсій, в готелях та інших закладах розміщення (мотелях, кемпінгах, туристичних базах тощо).

Для того, щоб розпочати свій власний туристичний бізнес, особа, яка прийняла це рішення, має чітко визначитися з правилами ведення подібної господарської діяльності в рамках чинного законодавства України. У табл. 5 відображено основні відмінності між туроператором і турагентом [13].

Згідно «Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу» [16] фахівцям туристичного супроводу необхідно отримати спеціальний дозвіл на пра-

Таблиця 4

Суб'єкти туристичної діяльності згідно законодавства України

Пор. №	Назва суб'кта	Характеристика
1	туристичні оператори (туроператори)	юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних і супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність
2	туристичні агенти (турагенти)	юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних і супутніх послуг;
3	інші суб'єкти підприємницької діяльності	юридичні та фізичні особи-підприємці, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг
4	гіди-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу	фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, і які в установленому порядку отримали дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування
5	фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності	надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо

Таблиця 5

Основні відмінності між туроператором і турагентом (згідно чинного законодавства України)

Пор. №	Туристичний оператор	Туристичний агент
1	здійснює туристичну діяльність самостійно (розробляє туристичні маршрути, організовує перевезення, проживання туристів)	виступає в ролі підрядчика, пропонуючи готові пропозиції туропера
2	форма організації бізнесу – може бути лише юридична особа	форма організації бізнесу – може бути як юридична, так і фізична особа-підприємець
3	ліцензія на здійснення туристичної діяльності обов'язкова за наявності банківської гарантії	ліцензія на здійснення туристичної діяльності не потрібна
4	сума банківської гарантії – 20 тис. євро (сума, на яку страхується турист; реально підприємець вносить лише певну частину від неї, що залежить від вибору банка-гаранта)	сума банківської гарантії – суму, еквівалентну не менш як 2 тис. євро

во його здійснення, що підтверджує відповідну кваліфікацію фахівця. Цей офіційний документ дає право на надання екскурсійних послуг екскурсоводами та гідами-перекладачами в населених пунктах й об'єктах показу, внутрішніми правилами яких це не заборонено, у межах даної адміністративної території та надання дорожньої інформації під час слідування туристичних груп до місця призначення, а також надання відповідних послуг із туристичного супроводу іншими фахівцями туристичного супроводу. До цієї категорії фахівців належать: гіди-перекладачі; екскурсоводи; спортивні інструктори; провідники; інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, за винятком осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування (музеї, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, монастирські комплекси, спеціалізовані виставки тощо).

Підприємцям, які мають намір здійснювати туристичну діяльність в Україні, необхідно врахувати особливі законодавчі вимоги та відповідним чином обладнати й оформити приміщення (офіс), де будуть надаватися ці послуги, зокрема має бути обов'язкова наявність зовнішньої реклами (вказується найменування суб'єкта господарювання); розміщена при вході до приміщення інформація про графік роботи; інформація (оголошення) для споживачів туристичних послуг, з якими заключні договори, про закриття офісу в термін, не пізніше, ніж за 5 днів до його закриття.

Безпосередньо в приміщенні офісу туристичної фірми мають бути розміщені відповідні документи, які визначені законодавством України, зокрема копія ліцензії органу ліцензування; копія свідоцтва про реєстрацію; інформація про співробітників (П. І. Б. директора, його замісника, головного бухгалтера, менеджерів); книга відгуків та пропозицій; ліцензійні умови; перелік телефонних номерів фірми; рекламні, інформаційні оголошення, інформація о тарифах, тощо [17].

Отже, перш, ніж починати свою власну справу в сфері туризму, зокрема безпосередньо в туристичній фірмі, варто врахувати ті вимоги, дотримання яких є обов'язковим в Україні, та визначити, яким чином на перших етапах становлення бізнесу спрямувати свої зусилля, фінанси, інші ресурси для того, щоб етап становлення не був надто тривалим і не виникло форс-мажорних обставин, які спонукають до закриття новоствореної фірми в якості юридичної особи або діяльності ФОП.

Запорукою сталого зростання економіки України, фактором досягнення цілей за ключовими показниками соціально-економічних програм, а також із урахуванням стратегічного спрямування держави до членства в Європейському союзі має стати ефективне управління підприємствами та суб'єктами господарювання. Поряд із різними сферами економіки, які є пріоритетними для розбудови України в напрямку прогресу, туристична галузь належить до індикативних галузей економіки, за результатами досягнень якої можливо визначитися з якісними показниками ряду галузей, які безпосередньо або опосередковано впливають на якість послуг (транспорт, комунальне господарство, легка та харчова промисловість, сільське господарство, культура та ін.).

Як зазначалося вище, для гарантій туристичної фірми ще на початку діяльності треба мати відповідні базові показники. Ряд банківських установ розробляє та пропонує своїм клієнтам із середовища малого та середнього бізнесу відповідні пропозиції. Так, наприклад, «Піреус Банк» пропонує своїм клієнтам скористатися туристичною гарантією для забезпечення виконання зобов'язань турагентів (туроператорів) перед громадянами України за договорами на туристичне обслуговування (табл. 6) [18].

Таблиця 6

Основні умови надання гарантії Піреус Банком

Пор. №	Умови	Характеристика умов
1	Вимоги до клієнта	клієнти Банку (резиденти України) – юридичні особи, фізичні особи-підприємці, яким необхідно надати своїм партнерам-контрагентам підтвердження виконання ними своїх фінансових/не фінансових зобов'язань
2	Забезпечення	майнові права за депозитом, що розміщений в Піреус Банку або грошове покриття на внутрішньому рахунку в Піреус Банку
3	Валюта гарантії та грошового покриття/депозиту	гривня, долар США, євро; валюта грошового покриття/депозиту повинна відповідати валюті гарантії
4	Максимальний термін дії гарантії	63 місяці

Таблиця 7

Тариф комісійної винагороди Піреус Банку

Комісія за надання гарантії – сума гарантії екв. 2000 євро	50 євро щорічно	За перший рік користування сплачується наперед (до надання гарантії), за інші роки – щорічно, згідно з умова-ми відповідного Договору. Якщо гарантія надається на 63 місяці, то через 48 місяців комісія сплачується за останній період (повний наступний рік і 3 місяці) і складає 60 євро. Застосовується для гарантій терміном дії до 1 року, 1 рік та більше.
	або 200 євро одноразово	Сплачується одноразово, до надання гарантії за всі роки користування гарантією. Застосовується для гарантій терміном дії більше 1 року.
Комісія за надання гарантії – сума гарантії екв. 10000 євро	70 євро щорічно	За перший рік користування сплачується наперед (до надання гарантії), за інші роки – щорічно, згідно з умовами відповідного Договору. Якщо гарантія надається на 63 місяці, то через 48 місяців комісія сплачується за останній період (повний наступний рік і 3 місяці) і складає 85 євро. Застосовується для гарантій терміном дії до 1 року, 1 рік та більше.
	або 300 євро одноразово	Сплачується одноразово до надання гарантії за всі роки користування гарантією. Застосовується для гарантій терміном дії більше 1 року.
Комісія за надання гарантії – сума гарантії екв. 20000 євро	100 євро щорічно	За перший рік користування сплачується наперед (до надання гарантії), за інші роки – щорічно, згідно з умовами відповідного Договору. Якщо гарантія надається на 63 місяці, то через 48 місяців комісія сплачується за останній період (повний наступний рік і 3 місяці) і складає 125 євро. Застосовується для гарантій терміном дії до 1 року, 1 рік та більше.
	або 400 євро одноразово	Сплачується одноразово до надання гарантії за всі роки користування гарантією. Застосовується для гарантій терміном дії більше 1 року.

У табл. 7 відображено тарифи комісійної винагороди від Піреус Банку [18].

Протягом останніх років ряд українських банків розробляє та пропонує вигідні умови своїм клієнтам, зокрема це стосується й туристичного та готельно-ресторанного бізнесу. Так, наприклад, у 2017 р. (16-17 грудня) ПриватБанк представив смачні та корисні продукти на херсонському бізнес-форумі рестораторів [19].

У 2018 р. ПриватБанк спрямує на програму фінансової підтримки українського підприємництва не менше 5 млрд грн. У рамках національної програми «КУБ» підприємці зможуть отримати фінансування на суму від 50 тис. до 500 тис. грн на розвиток і масштабування бізнесу. Сьогодні перед підприємцями-учасниками програми «КУБ», серед яких чимало рестораторів і власників кафе, відкриваються нові можливості, зокрема це стосується технології сплати рахунку за допомогою QR-кодів. Варто зазначити, що з ПриватБанком наразі співпрацюють 58,4% юридичних осіб, 33,6% корпоративних клієнтів вважають його своїм основним банком, 73,2% суб'єктів підприємницької діяльності- фізичних осіб співпрацюють з ПриватБанком, 65,6% вважають своїм основним банком [19].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в статті здійснено аналіз сучасного стану в сфері приватного підприємництва, умов і процедур легалізації бізнесу фізичними особами-підприємцями, динаміки розвитку в Україні цього сектору економіки, зокрема на регіональному рівні. Визначено напрямки взаємодії ФОП і представників державних і приватних структур, зокрема стосовно банківської підтримки, впровадження інноваційних технологій та засобів для ведення та регулювання бізнесу. Вивчення вимог законодавчого поля в сфері господарської діяльності ФОП, у т.ч. й підприємств та окремих осіб, які працюють в туризмі та готельно-ресторанному господарстві, безпосередньо або опосердковано впливають на перебіг подій в бізнес-середовищі, є важливим сегментом гарантій досягнення ефективних результатів.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19, 20, № 21-22. – Ст. 144.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
5. Кількість ФОП та ТОВ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/ kilkist_fop_ta_tov_v_ukrayina_u.
6. В Україні відкрилися тисячі нових компаній і ФОП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.segodnya.ua/economics/business/v-ukraine-otkrylis-tysyachi- novyh-kompaniy-i-flp-1101834.html.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
8. Як відкрити ФОП-2017 в Україні: детальна інструкція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rivne.ogo.ua/hotnews/yak-vidkriti-fop-2017-v-ukrayini-detalna-instruktsiya/.
9. Податковий кодекс України: чинне законодавство зі змінами і доповненнями – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 480 с.
10. ФОП: податки 2018 – ставки, розмір, строки сплати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.buh24.com.ua/fop-podatki-2018-stavki-rozmir-stroki-splati/.
11. Консультація: які особливості оподаткування турагентства на 2 групій єдиного податку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bitlex.ua/ uk/blog/consultation/yaki_osoblyvosti_opodatkuvannya_turagentstva_na_2_grupi_yedynogo_podatku_.

12. Домашній бізнес: 1000+1 ідея для власного бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://homebiznes.in.ua/tag/turystychnyj-biznes/.
13. Про туризм: Закон України N 325/95-ВР від 15.09.95, ВВР, 1995, № 31, ст. 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/324/95-вр.
14. Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF/print1526749822029469.
15. Про ліцензування окремих видів господарської діяльності: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/222-19.
16. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу», затверджений Наказом Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 року № 83.
17. Організація туристичного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bsb-partners.com/299.
18. Туристична гарантія (гарантії цивільної відповідальності туроператора / турагента) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.piraeusbank.ua/ ua/ SME_bank_documetary_travel_guarantee.html.
19. ПриватБанк представив смачні та корисні продукти на херсонському бізнес-форумі рестораторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novakahovka. city/ read/events/1494/privatbank-predstaviv-smachni-ta-korisni-produkti-na-hersonskomu-biznes-forumi-restoratoriv.

Герман И.В.
Черкасский государственный технологический университет

НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФЛП)

Аннотация
В статье осуществлен анализ ведения бизнеса в туристическом секторе экономики Украины фических лиц-предпринимателей (ФЛП). Рассмотрены вопросы нормативно-правового регулирования в Украине деятельности ФЛП. Освещены основные направления стимулирования эффективной деятельности ФЛП в современных условиях хозяйствования. Акцентировано внимание на принципах поддержки деятельности ФЛП на государственном и региональном уровнях.
Ключевые слова: бизнес, приоритетные направления, стимулирование развития, туризм, туристическая деятельность, туристические предприятия, туристическая сфера, туристическая фирма, физическое лицо-предприниматель (ФЛП).

Herman I.V.
Cherkasy State Technological University

DIRECTIONS OF ORGANIZATION AND STIMULATION OF THE TOURISM BUSINESS DEVELOPMENT OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF FLP ACTIVITY)

Summary
In the article the analysis of business in the tourist sector of the economy of Ukraine of individual entrepreneurs (FLP) is carried out. The questions of regulatory and legal regulation in Ukraine of FLP activity are considered. The basic directions of stimulation of effective activity of FLP in modern conditions of management are covered. Attention is focused on the principles of supporting the activities of the FLP at the state and regional levels.
Keywords: business, priority directions, stimulation of development, tourism, tourist activity, tourist enterprises, tourist sphere, travel company, individual entrepreneur (FLP).

УДК 338.48(477)

ОРГАНІЗАЦІЯ І УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ: ЕКСТРЕМАЛЬНИЙ ТУРИЗМ

Глєбова А.О., Зозуля А.В.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Досліджено туристичний потенціал Кам'янець-Подільського регіону щодо розвитку екстремального туризму. Встановлено, що даний регіон має значні можливості щодо розвитку екстремального туризму, який сприятиме соціально-економічному розвитку даної області. Здійснено аналіз природно-рекреаційних, антропогенних ресурсів та інфраструктури, що дозволило визначити можливості розвитку екстремального туризму. Зокрема, проведено аналіз рафт-турів і спелеотурів до печери «Атлантида», що здійснюються на сучасному етапі на території Кам'янець-Подільського району. Запропоновано та обґрунтовано доцільність створення нового туристичного маршруту.

Ключові слова: екстремальний туризм, туристичні ресурси, розвиток, рафт-тур, спелеотур, туристична інфраструктура.

Постановка проблеми. Туристична галузь має стійкі темпи зростання і характеризується активним впровадженням інновацій, що дозволяють туристам не тільки відпочивати, але і отримувати емоційне задоволення. Саме емоційна складова нині стає одним із ключових факторів успіху будь-якого рішення у туристичній галузі. У зв'язку з цим набуває поширення і розвитку екстремальний туризм у різних регіонах світу і України. Нині спостерігається тенденція сталого розвитку екстремального туризму у світі, оскільки постійно з'являються нові його різновиди: повітряного, водного, наземного, гірського, екзотичного. Україна як і інші країни має значний потенціал щодо розвитку екстремального туризму, особливо окремі регіони не затрачаючи значні фінансові ресурси. Не зважаючи на складну соціально-економічну ситуацію, політичну нестабільність розвиток окремих видів туризму дозволить покращити ситуацію. Тому виникає необхідність дослідження потенціалу окремих регіонів щодо розвитку саме екстремального туризму, що дозволить формувати регіональний туристичний продукт, який буде цікавий як для українського туриста, так і іноземного.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Дослідженнями теоретичних та практичних аспектів щодо організації екстремального туризму займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як Н. Габчак, М. Кляп, Ю. Грабовський. Ф. Шандор, О. Любіцева, С. Фокін, І. Філіпов, В. Гуляєв, А. Бабкин, Н. Бадрутдинова, В. Бабарицька, Л. Шевчук, С. Зенцова, С. Хадсон, Г. Балдачіно, В. Таймазова, Ю. Федотова, Л. Вайхермюллер, Ф. Йентшуц та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значні наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, залишається недостатньо дослідженою методологічна основа розвитку та формування екстремальних турів в окремих регіонах.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів процесу управління туристичним потенціалом Кам'янець-Подільського району та визначенні перспектив розвитку екстремального туризму.

Виклад основного матеріалу. Екстремальний туризм характеризується найвищим ступенем ризику серед усіх інших видів туризму. Його основна ціль полягає у тому, щоб відчути небезпеку під час проходження маршруту. Постійно виникають нові види даного туризму – чорний туризм, джайлоо-туризм, космічний туризм, атомний туризм, кайтсерфінг, що у свою чергу привертає увагу нових мандрівників, особливо молодого покоління, які прагнуть активного та ризикового відпочинку. Тому на даному етапі є актуальним дослідити потенціал Кам'янець-Подільського району, який вважають відкритим музеєм під небом. Особливістю екстремального туризму є те, що він найменше від усіх інших видів залежить від інфраструктури. Даний різновид туризму орієнтується на території переважно зі складним рельєфом, оскільки не має чіткої територіальної прив'язки, тому може розвиватись у межах природо-заповідних територій, але за умов створення спеціально обладнаних місць відпочинку.

Кам'янець-Подільський район знаходиться у помірно-континентальній зоні, що характеризується м'якою нестійкою зимою, сухою весною (мало опадів), дощовим літом та відносно сухою осінню. Влітку середня температура повітря коливається від 18° С до 20° С, взимку мінімальна температура повітря коливається від -5° С до -7° С. Дані обставини створюють сприятливі погодні умови для розвитку екстремальних видів туризму. Серед яких ми можемо виокремити – трекінг, водний туризм, спелеотуризм тощо [12].

Пішохідний екстремальний туризм найкраще розвивається у каньйонах річок Дністер та Смотрич, а саме в наступних пунктах: Червоногородський, Обіжевсько-Кривецький, Совий Яр, Суржинецький, Монастироцько-Касперівський, Панівецький. Природні умови досить складні для подолання, оскільки характеризується формою рельєфу території у поєднанні зі значними масивами рослинності та мальовничими краєвидами. Тому на цій території є можливості щодо розвитку водного екстремального туризму. Основними центрами водного екстремального туризму є русла річок Дністер, Серет, Збруч, Смотрич [1].

Територія «Подільські Товтри», де й розташовується Кам'янець-Подільський район, володіє великою кількістю спелеологічних об'єктів міжнародного значення, зокрема печери: «Кришталева», «Млинки», «Атлантида», «Оптимістична»,

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

«Озерна» тощо. Практично усі печери регіону можуть слугувати базою розвитку екстремального туризму та відповідно сприяти створення необхідної інфраструктури. Важливою складовою туристичної галузі цього регіону є значна кількість родієвих заходів, що забезпечу емоційну складову будь-якої подорожі.

На сьогодні Кам'янець-Подільський являє собою музей під відкритим небом тому, що за кількістю історико-культурних об'єктів він є третім в Україні після Києва та Львова. У місті знаходяться більше ніж 200 історико-культурних та архітектурних об'єктів загальнонаціонального, обласного та районного значення (кількість пам'яток історії – 31, архітектури – 169, природи – 72, археології – 8). Перш за все це Кам'янець-Подільська фортеця (XIII-XVIII ст.), яка є візиткою міста. Не меншу цінність для розвитку туристичного потенціалу України становлять наступні об'єкти: Замковий міст, Ратуша, Кафедральний костел святих апостолів Петра і Павла, Смотрицький каньйон, Вірменська криниця та інші пам'ятки історії і архітектури [12].

Дане місто відоме на всю Україну як один із найбільших центрів проведення фестивалів різного типу – гастрономічних, етнографічних, культурних, музичних, кінофестивалів тощо. Не виключенням є проведення спортивно-екстремальних подій (табл. 1) – «Кубок Поділля», «Форпост», «Кам'яна стріла» тощо.

Таблиця 1

Подієві ресурси Кам'янця-Подільського з елементами екстриму [5]

Назва	Дата проведення	Опис
«Кубок Поділля – 2018»	18.05.2018 – 20.05.2018	Повітроплавальний фестиваль
«Битва у фортеці»	26.05.2018 – 27.05.2018	Всеукраїнський культурно-спортивний фестиваль
«Форпост»	01.06.2018 – 03.06.2018	Міжнародний лицарський фестиваль
«Кам'яна стріла»	30.06.2018 – 01.07.2018	Міжнародний стрілецький турнір
«Аква-BENZIN»	27.07.2018 – 29.07.2018	Фестиваль екстремальних видів спорту на воді
«BENZIN»	08.09.2018 – 09.09.2018	Фестиваль екстриму та авто-мотоспорту. Кубок України з мотокросу
«Золото Омега – 2018»	05.10.2018 – 07.10.2018	Повітроплавальний фестиваль

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Цей перелік можна доповнювати ще іншими регіональними заходами, які проводяться час від часу і дозволяють забезпечувати привабливість даного туристичного регіону.

Важливим елементом розвитку туристичної сфери Кам'янець-Подільського району є готельне господарство, що останнім часом стрімко розвивається та репрезентований значною кількістю об'єктів різного типу – готелі, готельно-туристичні комплекси, мотелі, «зелені» садиби, бази відпочинку тощо.

На сьогодні найбільш поширеним різновидом об'єктів розміщення, котрі використовуються у екстремальному туризмі, є готелі. Обслуговування найвищої якості пропонують у закладах м. Кам'янець-Подільський (табл. 2).

Таблиця 2.

Основні заклади розміщення у м. Кам'янець-Подільський [4]

Назва закладу розміщення	Кількість зірок	Адреса
«Reikartz Кам'янець-Подільський»	4	м. Кам'янець-Подільський, вул. Старобульварна, 2.
«Клеопатра»	4	м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 19
«7 днів»	3	м. Кам'янець-Подільський, вул. Соборна, 4.
«Gala-Hotel»	3	м. Кам'янець-Подільський, вул. Лесі Українки, 84
«Гетьман»	4	м. Кам'янець-Подільський, Польський ринок, 8.

Джерело: розроблено автором на основі [4]

Останнім часом значною популярністю серед екстремальних туристів користуються «зелені» садиби. Дані обставини зумовлені низькою ціновою політикою та тим, що вони розміщенні переважно у кожному населеному пункті, де є туристичні атракції екстремального характеру. Прикладами таких садиб є: садиба «Веселка» (с. Сокіл), садиба «Дубок» (с. Кізя-Кудренецька), садиба «Зелена миля» (с. Сокіл), садиба «Тетянин хутір» (смт. Стара Ушиця) тощо [4]. Однак існують проблеми, котрі зумовлені обмеженістю структури послуги об'єктів розміщення за межами м. Кам'янець-Подільський.

Заклади харчування необхідна складова організації туристичного господарства Кам'янець-Подільського. Даний різновид підприємницької діяльності розвивається стрімкими темпами. Слід зазначити, що ресторанні господарства міста орієнтовані на різні сегменти ринку та можливу кількість обслужених туристів (табл. 3). Однак, слід зазначити, що у процесі дослідження закладів харчування було визначено, що їм притаманні проблеми як і більшості закладів харчування у інших регіонах: висока плинність кадрів, низький рівень оплати праці офіціантів та іншого обслуговуючого персоналу, низький рівень обслуговування тощо.

Негативним моментом для сучасних закладів харчування є відсутність меню на англійській мові та інформаційного супроводу в електронній мережі -Інтернет. Оскільки дуже часто відсутня також інформація як дістатися до місць харчування різними видами транспорту (автомобільним або громадським). У даному випадку, негативні тенденції посилюються станом транспортної інфраструктури, яка у повній мірі не орієнтована на потреби туристично-рекреаційної діяльності. З позицій екстремального туризму всі транспортні шляхи Кам'янець-Подільського району можна умовно поділити на дві групи.

Перша група характеризується визначальною роллю для розвитку туристичної галузі.

Друга група – це транспортні шляхи, важливі для туризму, однак їх функції у разі необхідності, можуть компенсувати шляхи першої групи (табл. 4).

Таблиця 3

Характеристика закладів ресторанного господарства у м. Кам'янець-Подільський [5]

Назва закладу	Адреса закладу	Посадкові місця
Ресторан «Клеопатра»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 19	Мала зала – 80 Велика зала – 300
Ресторан «Гетьман»	м. Кам'янець-Подільський, пл. Польський ринок, 8	48
Ресторан «Стрілець»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 22	150
Ресторан «Стара фортеця»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Вали, 1	120
Ресторан «Старий замок»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 5	100
Ресторан «Хотей»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Соборна, 4	230
Ресторан «Світанок»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 17	100
Караоке-ресторан «Ля Мажор»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Драгоманова, 14а	100
Ресторан «Бломанже»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Уральська, 4а	76
Ресторан «Пуаро»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Лесі Українки, 84	100
Ресторан «У домінікана»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Старобульварна, 2	55
Ресторан «Княжий двір»	м. Кам'янець-Подільський, вул. Північна, 90а	100

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Таблиця 4

Аналіз транспортної інфраструктури м. Кам'янець-Подільський [10]

	Наявність підприємств	Кількість		Наявність станцій / аеропортів/ вокзалів	Кількість
		пасажирські	вантажні		
Залізничний	+	1	1	+	1
Авіаційний	-	-	-	-	-
Автомобільний	+	112	14	+	2
наявність автомобільних шляхів:		194 км.			
загальнодержавного		12,9 км.			
республіканського		-			
місцевого		181,1 км.			

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Розглянемо більш детально транспортні шляхи першої групи. Вони містять три підгрупи:

перша підгрупа складається з основних під'їзних шляхів до головних туристичних центрів регіону – це автомобільні та залізничні шляхи всеукраїнського та регіонального значення, що характеризуються найвищою якістю покриття та інтенсивним транспортним сполученням. Вони забезпечують транспортування клієнтів до туристичних центрів (наприклад, Хмельницький – Кам'янець-Подільський, Чернівці – Кам'янець-Подільський, Борщів – Кам'янець-Подільський);

друга підгрупа – наскрізні автошляхи районного значення, покриття яких поступається шляхам першої підгрупи, їх важливість характеризується у можливостях моніторингу тривалих туристичних маршрутів та їх коригування (наприклад, Усть-Зелена – Монастириська – Бучач – Чортків – Скала-Подільська – Кам'янець-Подільський; Кам'янець-Подільський – Стара Ушиця);

третя підгрупа – складається з локальних та регіональних шляхів, що здійснюють допоміжну функцію, а саме транспортування туристів до конкретних туристичних об'єктів (наприклад, Кам'янець-Подільський – Завалля). Таким чином, транспортні шляхи другої групи створюють додаткові умови сполучення та є важливими для екстремального туризму, однак стан покриття характеризується низькою якістю, тому використовуються лише за необхідністю (наприклад, Кам'янець-Подільський – Лука Врублівецька).

Сучасний стан розвитку туризму у досліджуваному районі характеризується тісним зв'язком з індустрією дозвілля та розваг. До спортивних об'єктів м. Кам'янець-Подільського належать: стадіон – 4 об'єкти, спортивні зали – 33, фізкультурно-оздоровчі зали – 48, стрільбища та тири – 15, інші спортивні споруди – 30. Особливу увагу при розгляді питання аналізу спортивних об'єктів екстремального типу ми хочемо акцентувати на «Альпін-парку» та скеледромі [10].

«Альпін-парк» – це відносно новий різновид екстремального відпочинку у Кам'янці, що складається із системи взаємопов'язаних дерев'яних платформ – атракціонів: підвісні лінії перешкод, канатні «тарзанки», сходи, мости й гойдалки, закріплені на висоті 1-12 метрів над землею. У Кам'янці новий атракціон розрахований як на дітей, так і на дорослих. Він має всього два рівні: нижчий, висотою в 1 м – розрахований на дітей від 3 років та які мають зріст не більше 1,30 м; та вищий – до 5 м над землею – для відвідувачів вищих за 1,30 м. На дорослому рівні розміщено 12 ділянок, а на дитячому – 7. Одночасно проходити маршрут можуть 12 дорослих відвідувачів та 8 дітей. Перед тим, як розпочати проходження по складній підвісній системі, екстремали одягають відповідне спорядження та обов'язково проходять підготовчий інструктаж. «Альпін-парк» в Кам'янці-Подільському знаходиться у міському парку над Лебединим озером [11].

Скеледром у Кам'янці-Подільскому – це тематичний критий зал, де можна спробувати власні сили у скелелазінні. Тематично він поділений на декілька зон – розминки, боулдерингова ділянка та дитяча штучна скеля. Скеледром має у своєму розпорядженні професійних тренерів. Слід зазначити, що даний заклад також пропонує різноманітні послуги – персональні та групові заняття як для дорослих, так і для дітей. Нині на скеледромі проходять Всеукраїнські змагання зі скелелазіння серед дорослих та дітей. Більш

детально даний процес ми розглянемо на прикладі організації рафт-турів та спелеотурів до Кам'янець-Подільського району.

Перший – рафт-тури. Для того щоб здійснити повну та цілісну оцінку, ми обрали дводенний сплав річкою Збруч, маршрути якої характеризуються різною категорією складності, що дозволяє організовувати тури для груп туристів з диференційованим рівнем підготовки та досвідом. Порівняльну характеристику досліджуваного об'єкта ми здійснювали за такими ознаками: термін проведення, організація перевезення, маршрут туру, харчування, послуги гіда, страхування, проживання, протяжність маршруту, вартість, програма лояльності та наявність додаткових послуг (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльна характеристика організації рафт-турів по річці Збруч [6-7]

	Назва туристичного підприємства	
	«Ture»	**«Тернопіль»**
Назва туру	«Вихідні на Збручі»	«Сплав по Збручу»
Тип туру	Рафтинг	Рафтинг
Кількість днів у турі **(дні/ночівлі)**	Два дні та одна ночівля	Два дні та одна ночівля
Термін проведення	З квітня по жовтень	З квітня по вересень
Організація перевезення	+	+
Маршрут туру	Кам'янець-Подільський – Чорнокозинці – с. Завалля – Брага – Кам'янець-Подільський	Кам'янець-Подільський–Кудринці–Ісаківці–Кам'янець-Подільський
Харчування	Передбачено програмою	Передбачено програмою
Послуги гіда	+	+
Страхування	+	+
Проживання	Ночівля у наметі	Ночівля у наметі
Протяжність маршруту	51 км.	28 км.
Вартість	1450 грн.	1850 грн.
Програма лояльності	+	+
Додаткові послуги	-	-

Джерело: розроблено автором на основі [6-7]

Туристичний продукт «Вихідні на Збручі» підприємства «Ture» містить у собі усі базові послуги, що повинен мати тур, а саме організацію перевезення, харчування, проживання, страхування, послуги гіда. Відповідно до програми, послуги з перевезення здійснюються автобусом до місця початку сплаву (с. Завалля), а також з місця його закінчення (с. Брага) до Кам'янець-Подільського. Харчування туристів передбачає один сніданок, обід та вечерю протягом дводенного туру. До вартості також входять послуги досвідченого інструктора, прокат човнів та загального спорядження, а також намету. Слід зазначити, що окремо турист може орендувати спальний мішок, килимок та придбати вхідні квитки до Хотинської фортеці. Головною перевагою туру «Вихідні на Збручі» є те, що на даному маршруті діє система знижок без зміни загального об'єму послуг, що надаються (рис. 1).

Отже, загальні знижки діють за умов, якщо туристи були у турах підприємства «Ture» три рази або більше – 5% та довготривале проживання (5 і більше днів – 10%). Групові знижки діють за умови якщо у склад організованої групи понад десять осіб – 10%. Знижки для дітей від трьох до дванадцяти років – 25%.

Туристичний продукт підприємства «Тернопіль» містить аналогічний спектр послуг, що пропонуються туристичним оператором «Ture». Так, вартість даного туру містить у собі роботу інструкторів на маршруті, прокат водного спорядження, харчування відповідно до програми туру, прокат наметів, трансфер та оформлення страхового поліса. Окремо сплачується вартість вхідних квитків та екскурсійного обслуговування у Хотинській фортеці. Слід зазначити, що при організації даного туристичного продукту туристичне підприємство «Тернопіль» пропонує знижки на «високу воду» – 10-15%, для дітей віком до дванадцяти років – 50%, для постійних клієнтів – 5-10% [7].

Здійснивши порівняльний аналіз організації рафт-турів по річці Збруч, ми дійшли до висновків, що туристичне підприємство «Ture» пропонує більш якісний туристичний продукт ніж туристичне підприємство «Тернопіль». Дані обставини обумовлюються нижчою вартістю на тур, а також більшою протяжністю маршруту. Однак організація туру «Вихідні на Збручі» має й свої недоліки. На нашу думку, найбільшим недоліком є організація послуг харчування (один сніданок, обід та вечерю протягом дводенного туру). Оскільки рафт-тур характеризується високим рівнем фізичного виснаження.

Другий – спелеотуризм. Найбільш популярною на території Національного природного парку «Подільські Товтри» є спелеотури до печери «Атлантида». Особливістю організації турів до даної печери є підбір маршрутів за рівнем складності – ознайомчий, детальний, максимальний та екстремальний. Порівняльну характеристику досліджуваного об'єкта ми здійснювали за

Рис. 1. Програма лояльності за маршрутом «Вихідні на Збручі»

Розроблено автором на основі [6]

такими ознаками: термін проведення, організація перевезення, маршрут туру, харчування, послуги гіда, страхування, проживання, протяжність маршруту, вартість, програма лояльності та наявність додаткових послуг (табл. 6).

Таблиця 6

Порівняльна характеристика організації спелеотурів до печери «Атлантида» [8-9]

	Назва туристичного підприємства	
	«NRC Travel»	«Вездеход»
Назва туру	«Тур вихідного дня: печера Атлантида + Кам'янець-Подільський»	«Кам'янець-Подільський + печера Атлантида»
Тип туру	Спелеологічний	Спелеологічний
Кількість днів у турі (дні/ночівлі)	Три дні та дві ночівлі	Два дні та одна ночівля
Термін проведення	Цілорічно	Цілорічно
Організація перевезення	+	+
Маршрут туру	Кам'янець-Подільський–с.Заваля–Кам'янець-Подільський	Кам'янець-Подільський–с.Заваля–Кам'янець-Подільський
Харчування	Передбачено програмою	Передбачено програмою
Проживання	Ночівля у готелі	Ночівля у готелі
Організація екскурсій	+	+
Вартість	950 грн.	1450 грн.
Програма лояльності	-	+

Джерело: побудовано автором на основі [8-9]

Вартість туристичного продукту «Тур вихідного дня: печера Атлантида + Кам'янець-Подільський« підприємство «NRC Travel» містить у собі: трансфер за програмою туру, екскурсії, вхідні квитки у замки, проживання у готелі у двомісному номері зі зручностями, харчування – тільки сніданки, послуги гіда та інструктора у печері, екскурсію по печері, а також оренду комбінезону, ліхтаря та рукавичок. Основним недоліком даного туру є відсутність пропозиції щодо додаткових послуг туристам.

Таким чином, туристичний продукт підприємства «Вездеход» містить аналогічний спектр послуг, що пропонуються туроператором «NRC Travel». Так, вартість даного туру містить у собі: послуги інструктора, аптечка, страхування, організація перевезення за маршрутом, проживання у двомісному номері у готелі, екскурсія по печері, оренда комбінезонів та ліхтаря для печери, обід після печери та сніданок у готелі, оглядова екскурсія Кам'янець-Подільського. Головною перевагою даного туру є те, що у вартість туру входить організація квестів та подарунків переможцям.

Проаналізувавши порівняльну характеристику організації спелеотурів до печери «Атлантида» ми дійшли до висновків, що наведені вище тури туристичних підприємств «NRC Travel» та «Вездеход» мають спільні негативні сторони – це відсутність пропозиції щодо додаткових послуг. На нашу думку, саме варіативність у організації будь-яких турів та підлаштування під різні типи туристів відіграють важливе значення при виборі того чи іншого туристичного продукту.

Висновок. Отже, доцільно зробити висновок що нині у Кам'янець-Подільський район має потенціал щодо розвитку екстремального туризму, але як і в інших регіонах виникає проблема із формуванням конкурентоспроможного туристичного продукту, який можна було б позиціонувати як на регіональну, так і міжнародному ринках. У зв'язку з цим перспективою подальших досліджень є визначення напрямів щодо формування нових туристичних маршрутів, які будуть цікавими як для внутрішніх туристів, так і іноземних.

Список літератури:

1. Касіяник І. Інфраструктура пригодницького туризму в Подільському Придністер'ї (на матеріалах Тернопільської та Хмельницької областей) / І. Касіяник, В. Монастирський, І. Любинська // Вісник Львівського університету. – 2013. – С. 207-2015.
3. Паньків Н. Туристичні ресурси та їх класифікація / Н. Паньків // Наукові записки. – 2014. – С. 93-99.
4. Офіційний сайт Кам'янець-Подільської міської ради. Готелі та приватні садиби [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://kam-pod.gov.ua/turistu/item/160-hoteli-ta-pryvatni-sadyby – Заголовок з титулу екрану.
5. Офіційний сайт Кам'янець-Подільської міської ради. Ресторани [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://kam-pod.gov.ua/turistu/item/161-restorany – Заголовок з титулу екрану.
6. Офіційний сайт туристичного підприємства «Ture» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ture.ua/ – Заголовок з титулу екрану.
7. Офіційний сайт туристичного клубу «Тернопіль» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.tourclub.com.ua/uk/ – Заголовок з титулу екрану.
8. Офіційний сайт туристичного підприємства «NRC Travel» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.nrc. com.ua/ – Заголовок з титулу екрану.
9. Офіційний сайт туристичного клубу «Вездеход» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.vezdehod-tour.com.ua/ru/ – Заголовок з титулу екрану.
10. Паспорт міста Кам'янця-Подільського [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ru.scribd.com/doc/149889029/Паспорт-міста – Заголовок з титулу екрану.
11. Перший портал міста Кам'янець-Подільський. Альпін-парк в Кам'янці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://k-p.net.ua/dovidka_kamenec/rozvagu/2164-alpn-park-v-kamyanc. html – Заголовок з титулу екрану.
12. Стратегічний план підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку міста Кам'янця-Подільського [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://kam-pod.gov.ua/files/Ekonomika/Ekonomika-mista/sp.pdf – Заголовок з титулу екрану.

Глебова А.А., Зозуля А.В.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОГО РАЙОНА: ЭКСТРЕМАЛЬНЫЙ ТУРИЗМ

Аннотация
Исследован туристический потенциал Каменец-Подольского региона по развитию экстремального туризма. Установлено, что данный регион имеет значительные возможности по развитию экстремального туризма, который будет способствовать социально-экономическому развитию данной области. Осуществлен анализ природно-рекреационных, антропогенных ресурсов и инфраструктуры, что позволило определить возможности развития экстремального туризма. В частности, проведен анализ рафт-туров и спелеотуров в пещеру «Атлантида», осуществляемых на современном этапе на территории Каменец-Подольского района. Предложено и обосновано целесообразность создания нового туристического маршрута.
Ключевые слова: экстремальный туризм, туристические ресурсы, развитие, рафт-тур, спелеотур, туристическая инфраструктура.

Hliebova A.O., Zozulia A.V.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF TOURISM POTENTIAL IN KAMIANETS-PODILSKYI DISTRICT: EXTREME TOURISM

Summary
The tourist potential of Kamianets-Podilskyi district concerning the development of extreme tourism is investigated. It is determined that the region has significant opportunities for the development of extreme tourism, which will contribute to the socio-economic development of this region. Analysis of nature-recreational, human resources, and infrastructure has been carried out, which allowed determining the possibilities of development of extreme tourism. In particular, an analysis of raft tours and speleotours to the Atlantida cave, carried out at the present stage on the territory of Kamianets-Podilskyi district. The expediency of creating a new tourist route is suggested and substantiated.
Keywords: extreme tourism, tourist resources, development, raft-tour, speleotour, tourist infrastructure.

УДК 379.85

УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ

Глєбова А.О., Солодовник М.О.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондартюка

Досліджено сутність поняття «дестинація», яке пропонується використовувати на регіональному рівні у процесі формування туристичного продукту. Це дозволить сконцентрувати зусилля всіх зацікавлених осіб певного місця, території у розвитку туристичного потенціалу з урахуванням наявних ресурсів та створенню певного туристичного продукту. Встановлено, що формування дестинацій дозволить вирішити низку нагальних завдань, які є актуальними для сучасних регіонів. По-перше, провести інвентаризацію стану всіх туристично-рекреаційних ресурсів; по-друге, оцінити реально туристичний потенціал певної території, яка має адміністративні межі; по-третє, сформувати систему менеджменту управління туристичними ресурсами; по-четверте, сформувати конкретний туристичний продукт, який можливо буде позиціонувати на різних рівнях (громади, області, національному рівні, міжнародному тощо); по-п'яте, зберегти і примножувати природну і культурну спадщину; і останнє, це можливість реалізовувати виховну і патріотичну функцію туризму. Визначено концептуальні основи управління туристичним потенціалом у результаті формування туристичної дестинації. Запропоновано виділяти та формувати не тільки туристичні дестинації, але і впроваджувати інтегроване управління ними, що сприятиме розвитку туристичного потенціалу України.
Ключові слова: дестинація, управління, функції управління, специфічні функції управління, турист, підходи.

Постановка проблеми. На сьогодні туризм визначається як пріоритетна галузь економіки України, оскільки вона є вагомим чинником соціально-економічного зростання регіонів. Особливістю регіональної економіки України є те, що всі регіони дуже різняться за своїм потенціалом та соціально-економічними показниками розвитку, станом інфраструктури тощо. Водночас, світовий досвід свідчить, що саме розвиток туристичної діяльності допомагає органам державної влади залучати інвестиції у формування сучасної інфраструктури, ефективно використовувати наявні рекреаційні ресурси, покращувати рівень і якість життя, створювати нові робочі місця, тощо. Нині основною проблемою туристичної галузі є відсутність: повної достовірної інформації про стан туристично-рекреаційних ресурсів; єдиної методологічної бази щодо оцінки стану матеріально-технічного стану об'єктів туристичної галузі; готових регіональних туристичних продуктів тощо. Все це робить регіональний туристичний продукт неконкурентоспроможним на міжнародному туристичному ринку. У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження наукових праць та практичних здобутків у світовій практиці щодо управління туристичним потенціалом на рівні регіонів шляхом формування дестинацій.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Проблематика управління туристичним потенціалом шляхом формування та просування туристичних дестинацій розкривається у наукових працях таких учених сучасності як: Н. Корж [5], Д. Басюк, Д. Стеченко [8], В. Семенова, Ю. Забалдіна, Т. Ткаченко [10], К. Макаричева, Е. Мошняги [6], Д. Стеченко [8], Р. Батлер, Х. Кім, Н. Лейпер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на напрацювання теоретичних підходів щодо формування туристичних дестинацій, які набули поширення наприкінці XX ст., залишається недостатньо дослідженою методологічна основа їх створення на регіональному рівні з урахуванням сучасних тенденцій розвитку туристичної галузі.

Мета статті. Метою статті є дослідження світового досвіду та поглиблення теоретичних знань щодо формування та розвитку туристичних дестинацій на рівні регіонів України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, думки як українських, так і іноземних вчених щодо чіткого тлумачення поняття «дестинація» розділилися. Тому нами було проаналізовано вже наявні визначення поняття (табл. 1).

Таким чином, поняття «туристична дестинація» є доцільним для формування управління туристично-рекреаційними ресурсами у процесі формування сучасних територіальних громад та територіально-об'єднаних громад. На відміну територіально-адміністративних одиниць (область, район, місто), дестинація має свої відмінності. У даному випадку, ми погоджуємося із думкою Е.В. Мошняги, який зазначає, що сутність цього поняття гарно відображають елементи (конструкти), які використовуються в англомовному туристичному дискусі: place (місце), place construction (конструювання місця), experience (досвід), identity (ідентичність), setting (оточення), frontstage і backstage (фасад і задвірки), що дозволяє концептуально відобразити культурні, туристичні, іміджеві складові, цінності та звичаї тощо [6]. Такий підхід на нашу думку є вкрай важливим. Оскільки регіони України є колоритними, мають свою ідентичність та велику кількість туристично-рекреаційних ресурсів.

Цьому сприяє багатогранність поняття «дестинація», яку відображають сучасні підходи: територіально-географічний, соціально-культурний, економіко-управлінський, маркетинговий (рис. 1).

Географічний підхід полягає у дослідженні фізичної, економічної, соціальної географії та ключового елементу даного підходу – ресурс-

ного потенціалу території, що створює привабливість для туристів.

Соціально-культурний підхід ґрунтується на вивченні історико-культурних, мистецьких, релігійних, етнографічних пам'яток, соціально-побутових традицій й звичаїв громади, котра проживає у межах туристичної дестинації та здійснює прийом туристів.

Економіко-управлінський підхід розглядає туристичну дестинацію як унікальний економічний простір, що забезпечує інтенсивне вироблення та споживання туристичного продукту та при цьому даний підхід аналізує дестинацію як об'єкт управління, що поєднує різнопланові суб'єкти туристичної діяльності.

Маркетинговий підхід трактує туристичну дестинацію, як специфічний товар, який можна продати та є результатом попиту туристів на отримання певних відчуттів і здатності їх задовольнити. Це надає поняттю «туристична дестинація» нове змістове навантаження, що характеризується не адміністративно-територіальними кордонами, а через формування бренду місця та його іміджу, які формуються у свідомості потенційних споживачів туристичних послуг дестинації. Таким чином, туристичну дестинацію можливо розглядати як певний:

динамічний туристичний продукт, який можливо позиціонувати туристам як на національному рівні, так і міжнародному;

концепт місця, який є привабливим для туриста (тобто певна територія) має чітко сформовану інфраструктуру та атракцію, що дозволяє впливати на сприйняття туристів і формувати спогади у них, після того як вони вже поїхали;

об'єкт управління, який має свою атракцію, інфраструктуру, туристичні ресурси. І його можливо вартісно оцінити та просувати.

Використання саме поняття «дестинація» дозволить сконцентрувати зусилля всіх зацікавлених осіб певного місця, території у розвитку туристичного потенціалу з урахуванням наявних ресурсів та створенню певного туристичного продукту (рис. 2).

Водночас, формування дестинацій дозволить забезпечити не тільки сталий розвиток, але і вирішити низку нагальних завдань, які є актуальними для сучасних регіонів. По-перше, провести інвентаризацію стану всіх туристично-рекреаційних ресурсів; по-друге, оцінити реально туристичний потенціал певної території, яка має адміністративні межі; по-третє, сформувати систему менеджменту управління туристичними ресурсами; по-четверте, сформувати конкретний туристичний продукт, який можливо буде позиціонувати на різних рівнях (громади, області, національному рівні, міжнародному тощо); по-п'яте, зберегти і примножувати природну і культурну спадщину; і останнє, це можливість реалізовувати виховну і патріотичну функцію туризму.

Тому виділяють низку різновидів туристичних дестинацій (табл. 2).

Зокрема, на території України створені наступні дестинації. За туристично-рекреацій-

Рис. 1. Підходи до трактування туристичних дестинацій [11]

Таблиця 1

Тлумачення поняття «дестинація»

Міжнародна наукова рада	**Автор**
Дестинація – це фізичний прості, в якому відвідувач проводить не менше однієї ночі [13]. Дестинація має фізичні і адміністративні межі, які дозволяють виділяти менеджмент дестинації, імідж і сприйняття, що дозволяє виділяти її ринкову вартість.	Всесвітня туристична організація
Дестинація – місце, куди в даний час направляються люди або предмети [7].	«Оксфордський словник понять і термінів»
Дестинація (туристична) – це місце призначення туристичної подорожі особами, які не проживають постійно в даній місцевості і не належать до категорії місцевого населення [1].	Закон України «Про туризм»
Дестинація – це об'єкт управління, що має туристично-рекреаційні ресурси, які є привабливими для подорожуючих, доступними завдяки наявності необхідної інфраструктури, доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій в системі важелів інтегрованого суб'єктами господарювання [10].	Т. Ткаченко
Дестинація – це туристичний продукт конкретної місцевості, запропонований для продажу у формі комплексу матеріальних і нематеріальних цінностей [8].	Д. Стеченко
Конкретна територія із адміністративними межами: держава, макро-регіон (сукупність декількох країн), провінція або штат в середині країни, місто, унікальна територія типу національного парку, меморіалу) [12].	Річі Б., Кроуч Д.
Об'єкт регіонального проектування, який представлений територіальними, рекреаційними системами різних рівнів: країна – регіон, ландшафт – центр – підприємство – маршрут [4].	Зорін А.І.

ною ознакою на вісім регіональних – Кримська, Азово-Причорноморська, Донецька, Карпатська, Подільська, Придніпровська, Слобожанська, Поліська, котрі в свою чергу поділяють на локальні туристичні дестинації. Так, наприклад, сьогодні в Україні діють чітко сформовані локальні туристичні дестинації за видами туризму. Наприклад, спортивно-оздоровча дестинація «Буковель», екологічна – Національний дендрологічний парк «Софіївка», релігійна – «Свято-Успенська Почаївська лавра», екологічна та сільська – «Дунайські плавні», культурологічна – «Історичний центр Львова», туристичний об'єкт-дестинація – «Кам'янець-Подільська фортеця», екологічна та зелена – «Українська Венеція», культурно-історична – «Чернігів стародавній», освітня та екологічна – «Шевченківський національний заповідник» тощо [11]. Проте ці дестинації не дозволяють у повній мірі використовувати наявний туристичний потенціал України, оскільки їх кінцевий результат – туристичний продукт знаходиться на стадії формування, так як і кластери.

Тому на сьогодні пріоритетним напрямом адміністрування туристичними дестинаціями, які формуються в Україні є впровадження інтегрованого управління. Такий підхід здатний поєднати всі компоненти у єдину цілісну систему, котра буде сприяти забезпеченню виробництва та реалізації якісної туристичної послуги. Так, передовий досвід управління міськими дестинаціями на світовому ринку туристичних послуг на основі інноваційних підходів та проектів «Смарт місто» свідчить, що нині розроблені і впроваджені безліч інструментів інноваційного характеру (наприклад, Інтернет-речей, технології безконтактних комунікацій, хмарні технології тощо), які забезпечують реалізацію основних положень концепції сталого розвитку туризму та підвищення соціальних стандартів населення. На сьогодні концепція «Smart City» впроваджена в багатьох містах туристично розвинених країн: Іспанії, ОАЕ, Німеччині, Китаї, Південній Кореї.

Серед найпоширеніших способів використання технологій Інтернету-речей та безконтактних комунікацій в рамках «Smart City» у туризмі можна виділити:мобільні додатки та платежі, електронні квитки, геолокація, онлайн-доступ до інформаційних видань, використання мобільних пристроїв як ключів для відкриття дверей в засобах розміщення, ваучерів чи дисконтних карток. Активно проводяться роботи із використання біометричних даних та елементів штучного інтелекту [9].

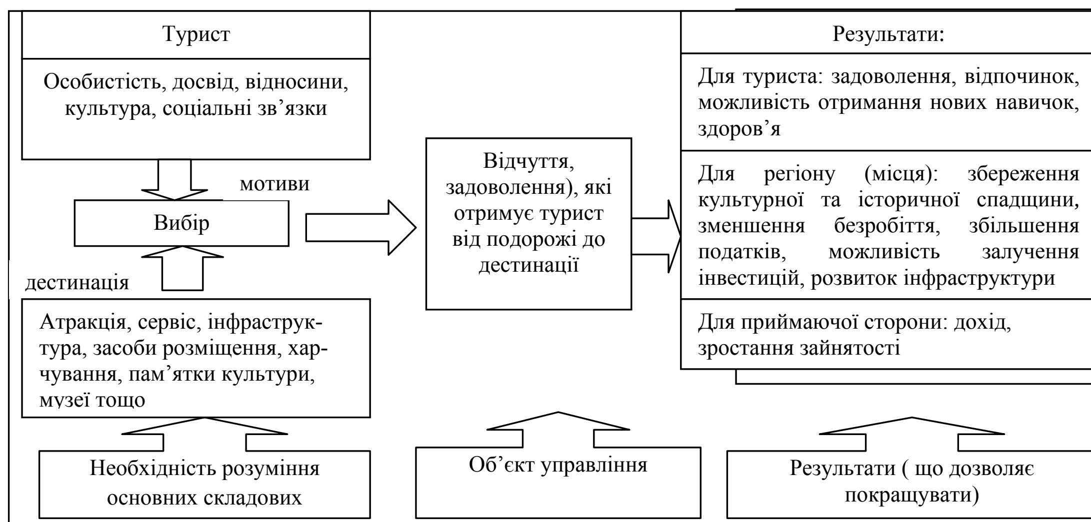

Рис. 2. Концептуальні основи управління туристичним потенціалом у результаті формування туристичної дестинації

Таблиця 2

Класифікація туристичних дестинацій

Ознака	Типи дестинації
За масштабом	Туристичний регіон, країна – макродестинація; адміністративно-територіальна одиниця – мезодестинація; туристичний об'єкт – мікродестинації
За стадією життєвого циклу	Народження, розвиток, зростання, рецесія, стагнація, відродження
За видами туризму	Культурно-пізнавальний, сільський, екстремальний, гастрономічний, етнографічний тощо
За цілями	Комплексна, спортивно-оздоровча, лікувальна, ділова, спеціалізована
За ресурсною базою	Природна, штучна, змішана
За станом розвитку	Реальна, перспективна, планова, прогнозована
За ступенем навантаження	Слабко навантажена, оптимально навантажена, максимально навантажена, перевантажена
За рівнем агрегації	Мала та велика
За ступенем агломерації	Проста та складна
За категорією споживачів	Молодіжна, сімейна, універсальна

Джерело: побудовано автором на основі [10]

Інтегроване управління туристичними дестинаціями має спрямовуватись на вирішення наступних завдань. По-перше, збереження та примноження наявного туристичного потенціалу певного регіону. По-друге, забезпечення органами державної та місцевої влади умов для організації обслуговування туристів. По-третє, організація та підтримка політичних та економічних зв'язків між суб'єктами туристичної діяльності, котрі беруть участь у процесі обслуговування туристів. Отже, ми дійшли висновків, що інтегроване управління туристичними дестинаціями дає змогу отримувати позитивний економічний і соціальний ефект, а також примножувати наявні туристичні ресурси.

Особливістю системи адміністрування туристичними дестинаціями полягає у тому, що туристи можуть вступати як суб'єктом, так і об'єктом (після оплати турпослуг, оскільки їх ведуть маршрутами, котрі передбачені програмою турів) даної діяльності. Тому управління регіональним розвитком туристичних дестинацій має спиратись на наявність у регіоні концепції сталого розвитку, а також робочих груп, котрі будуть працювати за даним напрямком. Виходячи з цього система функцій управління повинна бути зорієнтована на перспективи, а не на сучасний стан керування регіональним розвитком.

До числа найбільш важливих функцій управління туристичними дестинаціями України належать:

прогнозування та планування – вивчення комплексу ресурсного потенціалу території, населення та суб'єктів господарювання;

організація – поділ управлінської праці, визначення повноважень і відповідальності керуючих осіб, котрі приймають рішення;

координація – узгодження дій щодо управління територіальними підсистемами під час врахування сезонності, виробничих ритмів, циклів регіонального розвитку тощо.

регулювання – прийняття управлінських рішень, що допоможуть усунути відхилення та неузгодженості у цілеспрямованому розвитку дестинаціями;

моніторинг та аналіз – фіксація та оцінювання поточних станів об'єкта управління (дестинація), виявлення поточних та перспективних відхилень, котрі виникають у процесі функціонування дестинацією.

Також існують специфічні функції, котрі сприяють якісному управлінню туристичними дестинаціями – управління трудовими ресурсами, управління брендом, управління інформацією та інформаційними зв'язками, управління ризиком, управління екологічною ситуацією, соціальною, культурною і економічною стійкістю тощо на різних рівнях управління. На різних рівнях управління вони будуть різнитися (табл. 3).

Таким чином, адміністрування розвитку туристичних регіонів полягає у виділенні саме

Таблиця 3

Специфічні функції управління туристичними дестинаціями на різних рівнях управління

Функції	Рівні		
	Національний	Регіональний	Місцевий
Просування дестинації, враховуючи брендування та імідж	*	*	
Заходи, щодо розвитку малого та середнього бізнесу, а особливо мікропідприємств	*	*	*
Забезпечення об'єктивної та достовірної інформації	*	*	*
Управління бронюванням послуг			*
Координація, управління діяльністю дестинацій		*	*
Інформація для відвідувачів і резервування			*
Навчання і тренінги		*	*
Бізнес-консультування		*	*
Виведення продукту на ринок		*	*
Подієвий менеджмент			*
Розвиток і менеджмент атракцій			*
Стратегія, дослідження і розвиток	*	*	*

Таблиця 4

Джерела конкурентних переваг туристичних дестинацій

Джерела порівняльних переваг	Джерела конкурентних переваг
Природні ресурси (ландшафт, клімат,тощо)	Фінансові ресурси: ресурси приватного сектора економіки, залежність від державної фіскальної політики, оподаткування, можливість залучення інвестицій тощо
Культурні ресурси (мова, історія, національна кухня,мистецтво, звичаї, традиції тощо)	Правові ресурси: бренд торгової марки, ліцензування та візова підтримка
Людські ресурси (навички робочої сили, стандарти обслуговування, відносини місцевого населення тощо)	Організаційні ресурси: структура державної влади, навички та досвід роботи персоналу, організаційна культура, адаптивність
Ресурси доброї репутації (родинні зв'язки, задоволеність попередніми візитами відносно попереднього відвідування дестинацій, новизна і модність дестинації)	Інфраструктурні ресурси: пропускна транспортна здатність (залізничного, авіаційного, автомобільного транспорту); доступність транспорту; своєчасність інформування про зміни у графіку перевезень, масштаби і пропускна здатність створених атракцій
	Ресурси відносин: внутрішня і зовнішня інтеграція індустрії і альянси, кооперація підприємців, політичний вплив тощо

дестинацій, а не регіонів, міст, що дозволяє цілеспрямовано формувати конкурентні переваги (табл. 4) на різних рівнях управління. Зарубіжні науковці Б. Річі та Дж. Крауч досліджуючи дестинації та фактори їх успішності запропонувати їх розподілити на дві групи (порівняльні та конкурентні переваги). Їх праця «The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective» була прийнята до уваги Всесвітньою туристичною організацією і запропонована як теоретичне та практичне керівництво по ефективному менеджменту дестинацій [12].

Вони зазначили, що ресурси, які має територія (клімат, ландшафт тощо) це є порівняльні переваги, а ресурси, які створюються та виводяться на ринок – це конкурентні переваги. В той же час, використання інтегрованого управління дозволяє максимально використати наявний туристичний потенціал щодо розвитку туризму. Для українських реалій, коли всі регіони за потенціал та соціально-економічними показниками різняться, такий підхід дозволить не тільки сформувати дорожні карти розвитку туризму, але і створить передумови для розвитку інших галузей.

Список літератури:

1. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.
2. Гончаорва Н.А. Подходы к опеределению концепта «туристическая дестинация» в научном дискурсе – [Електронний ресурс]. – Вестник науки Сибири. – № 2 (17) – 2015 – Режим доступа: http://sjs.tpu.ru.
3. Забалдіна Ю.Б. Інституалізація управління туристськими дестинаціями / Ю.Б. Забалдіна // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2014. – № 3. – С. 90-94.
4. Зорин А.И. Концептуальное дидактическое проектирование туристских дестинаций: монография. – М.: Советский спорт, 2012. – 80 с.
5. Корж Н.В. Управління туристичними дестинаціями / Н.В. Корж, Д.І. Басюк. – Вінниця: «ПП» ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
6. Мошняга Е.В. Концепт «дестинация» в системе концептов международного туризма [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/v/kontsept-destinatsiya-v-sisteme-kontseptov-mezhdunarodnogo-turizma.
7. Оксфордский словарь понятий и терминов. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://www.oxfordreference.com/search?q=tourist+destination&searchBtn=Search&isQuickSearch=true.
8. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком туризму [Текст]: навч. посібник / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий, Н.П. Турло, С.М. Мархонос. – Київ: Знання, 2012. – 455 с.
9. Ткаченко І. Смарт-місто: інноваційна туристична дестинація / Ткаченко Т.І., Туник О.М. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01584786/document.
10. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: КНТЕУ, 2006. – 537 с.
11. Управління регіональним розвитком туризму: Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Семенова – Одеса, 2011. – 225 с.
12. Crouch G.I. Modelling destination competitiveness: a survey and analysis of the impact of com-petitiveness attributes. Sustainable Tourism Cooperative Research Centre's Monograph series, Australia, Queensland, 2007. Available at: http://www.sustainabletourismonline.com/awms/Upload/Resource/bookshop/Crouch_modelDestnComp-web.pdf (accessed 5 October 2014).
13. UNWTO World Tourism Barometer. Edition 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unwto.org/facts/eng/barometer.htm – Назва з титул. екрану.

Глебова А.А., Солодовник М.А.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ РЕГИОНОВ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ

Аннотация
Исследовано сущность понятия «дестинация», которое предлагается использовать на региональном уровне в процессе формирования туристического продукта. Это позволит концентрировать усилия всех заинтересованных лиц определенного места, территории в процессе развития туристического потенциала с учетом существующих ресурсов и создания определенного туристического продукта. Установлено, что формирование дестинаций позволит решить перечень заданий, которые на данном этапе являются ключевыми на региональном уровне. Во-первых, это осуществить инвентаризацию состояния всех туристических и рекреационных ресурсов; во-вторых, оценить реальный туристический потенциал определенной территории, которая имеет административные границы. В-третьих, сформировать систему менеджмента управления туристическими ресурсами; в-четвертых, сформировать конкретный туристический продукт, который возможно будет позиционировать на разных уровнях (национальном, региональном, международном); в-пятых, сохранить и приумножить природное и культурное наследие; и последнее, это возможность реализовать воспитательную и патриотическую функцию туризма. Определены концептуальные основы управления туристическим потенциалом в результате формирования туристической дестинации. Предложено выделять и формировать не только туристические дестинации, но и внедрять интегрированное управление ими, что будет способствовать развитию туристического потенциала Украины.
Ключевые слова: дестинация, управление, функции управления, специфические функции управления, турист, подходы.

Hliebova A.O., Solodovnyk M.O.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

MANAGEMENT OF THE TOURISM POTENTIAL OF REGIONS BASED ON THE FORMATION OF TOURIST DESTINATIONS

Summary
The essence of the concept of "destination", which is proposed to be used at the regional level in the process of formation of a tourist product, is studied. This will allow concentrating the efforts of all interested persons of a certain place, territory in the development of tourism potential, taking into account available resources and creating a certain tourist product. It is established that the formation of destinations will allow solving a number of urgent tasks that are relevant for modern regions. Firstly, to conduct an inventory of the status of all tourist and recreational resources; secondly, to really assess the tourism potential of a certain territory that has administrative boundaries; thirdly, to form a management system for tourism resource management; fourthly, to formulate a specific tourism product that can be positioned at different levels (communities, regions, national, international, etc.); fifthly, to preserve and multiply the natural and cultural heritage; and last, it is an opportunity to realize the educational and patriotic function of tourism. Conceptual foundations of tourism potential management as a result of tourist destination formation are defined. It is proposed to allocate and form not only tourist destinations, but also to implement integrated management of them, which will contribute to the development of tourism potential of Ukraine.
Keywords: destination, management, management functions, specific management functions, tourist, approaches.

УДК 336.14:352

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Качула С.В., Малоок І.А., Проценко К.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено теоретико-прикладні аспекти формування та використання коштів місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Визначено сутність децентралізації та недоліки її впровадження. Вказано основні вимоги до системи місцевих фінансів із урахуванням впливу фінансової децентралізації. Проаналізовано динаміку загальної суми номінальних та реальних доходів місцевих бюджетів, структуру доходів та видатків місцевих бюджетів, а також показники бюджетної децентралізації в Україні протягом 2008-2017 рр. Визначено проблеми, які виникли в ході практичного застосування нових норм бюджетного законодавства та шляхи вдосконалення системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні. Наголошено, що повною мірою виконання соціальних зобов'язань місцевих бюджетів можливе за умови забезпечення самодостатності місцевого самоврядування шляхом закріплення за місцевими бюджетами достатньої кількості дохідних джерел. Окреслено проблемні завдання, які необхідно вирішити для дієвого функціонування місцевих бюджетів, забезпечення виконання соціальних зобов'язань органами місцевого самоврядування, сприяння економічному зростанню та забезпечення позитивних соціальних наслідків децентралізації.

Ключові слова: доходи місцевих бюджетів, видатки місцевих бюджетів, децентралізація, фінансова самостійність, соціальний та економічний розвиток.

Постановка проблеми. Останнім часом все гостріше постає питання зростання ефективності забезпечення фінансовими ресурсами місцевих бюджетів та виконання ними функції сприяння економічному і соціальному розвитку певної території. Міцна дохідна база є основою розвитку певного адміністративно-територіального утворення, за рахунок наявних бюджетних коштів органи місцевої влади можуть стимулювати ті сфери матеріального та нематеріального виробництва, які є найбільш ефективними та перспективними, приносять найбільший дохід та забезпечують надання достатньо якісних суспільних послуг, що в кінцевому результаті має на меті підвищення добробуту населення територіальних громад. При цьому, формування дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів останні роки здійснюється в особливо складних умовах, що пов'язано з фінансово-економічними, політичними факторами, анексією частини української держави та військовими діями на сході України. Питаннями загальнодержавного рівня у контексті реалізації фінансової децентралізації стали: обмеженість фінансових ресурсів, нестійкість дохідної частини місцевих бюджетів, а також недостатня фінансова самостійність місцевих органів влади. Тож, актуальним є дослідження впливу децентралізації на зміцнення дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів та соціальних наслідків її здійснення для населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню основних аспектів формування місцевих бюджетів в умовах зміни податкового і бюджетного законодавства у контексті впровадження фінансової децентралізації присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці: С.Г. Батажок [1], Т.В. Гургула [3], Л.В. Лисяк та Т.В. Сальникова [4], І.О. Луніна [7], Л.Є. Фурдичко [9], В. Танзі [12], Р. Фісман [13] та інші.

Т.В. Гургула окреслила основні проблеми становлення та розвитку спроможності територіальних громад щодо формування кращих умов для економічного зростання, покращення рівня якості життя населення [3]. Л.Є. Фурдичко запропонував шляхи зміцнення фінансового підґрунтя місцевих органів влади [10]. С.Г. Батажок визначив основні трансформаційні зміни системи місцевих фінансів внаслідок реалізації заходів реформи та шляхи її адаптації до нових умов [1]. Л.В. Лисяк та Т.В. Сальникова обґрунтували теоретичні засади та практичні напрями удосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації [4]. В. Танці [12], Р. Фісман [13] досліджували вплив фінансової децентралізації на різні аспекти суспільного життя, зокрема, економічне зростання, рівень корупції тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи значний внесок науковців, які працюють над окресленою проблематикою, питання соціальних наслідків зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації потребують подальшого вивчення та виявлення проблемних аспектів, які заважають в повній мірі досягти самостійності місцевих бюджетів для забезпечення соціального й економічного розвитку певної території.

Мета статті: визначення соціальних наслідків зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації та обґрунтування напрямів підвищення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування для найбільш повного забезпечення населення суспільними благами.

Виклад основного матеріалу. Місцеві бюджети сьогодні, як основна ланка бюджетної системи держави та фінансова база органів місцевого самоврядування, концентрують до 80% загального обсягу фінансових ресурсів місцевого самоврядування. При цьому роль місцевих бюджетів у кожній країні зумовлюється типом економічної системи, визначеними цілями та пріоритетами суспільного розвитку.

В Україні місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантій, вирішенні соціальних проблем, підвищенні рівня добробуту населення. Вони концентрують

значну частину фінансових ресурсів для утримання і розвитку місцевого господарства.

У сучасних умовах особливого значення набуває самодостатнє місцеве самоврядування, яке здатне забезпечити виконання своїх завдань та володіє необхідним обсягом фінансових ресурсів для покриття власних витрат. Більшість країн із сильною економікою та розвинутою системою соціального захисту розпочинали свої реформи з проведення бюджетної децентралізації. Пріоритетними напрямами в Україні у цьому контексті є: децентралізація влади, формування більш значних бюджетних ресурсів на місцевому рівні управління, їх використання на рівні громад, зміцнення фінансового потенціалу органів місцевого самоврядування, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідних територіях, надання високоякісних та доступних публічних послуг населенню, узгодження інтересів держави і територіальних громад.

У процесі фінансової децентралізації передбачається передача відповідальності у сфері планування, управління, а також залучення та розподілу фінансових ресурсів від державних органів

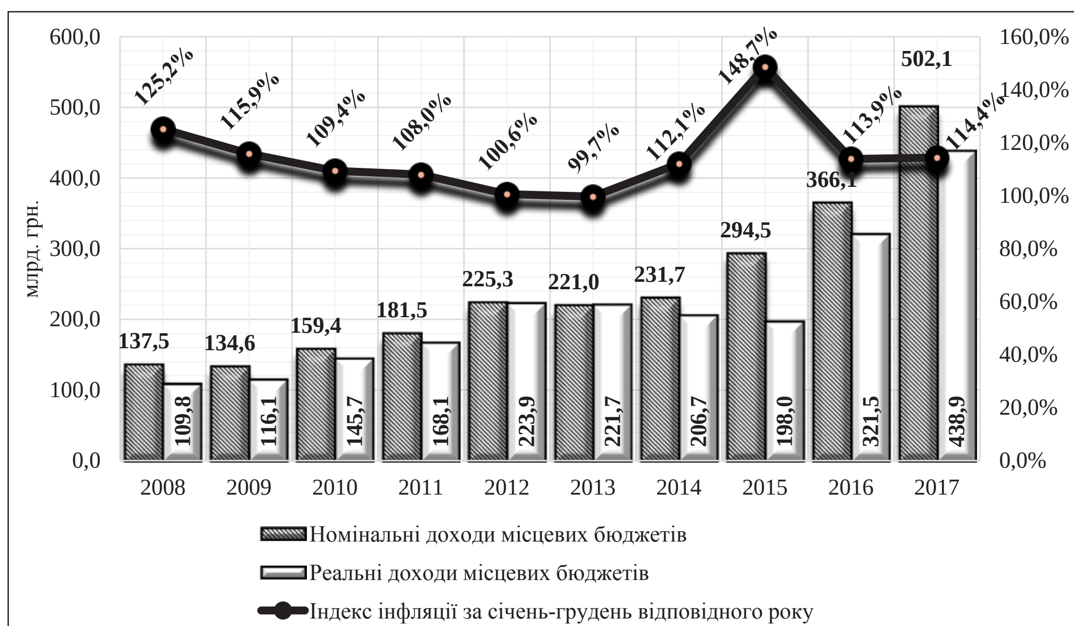

Рис. 1. Динаміка загальної суми номінальних та реальних доходів місцевих бюджетів України у 2008-2017 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [5; 6]

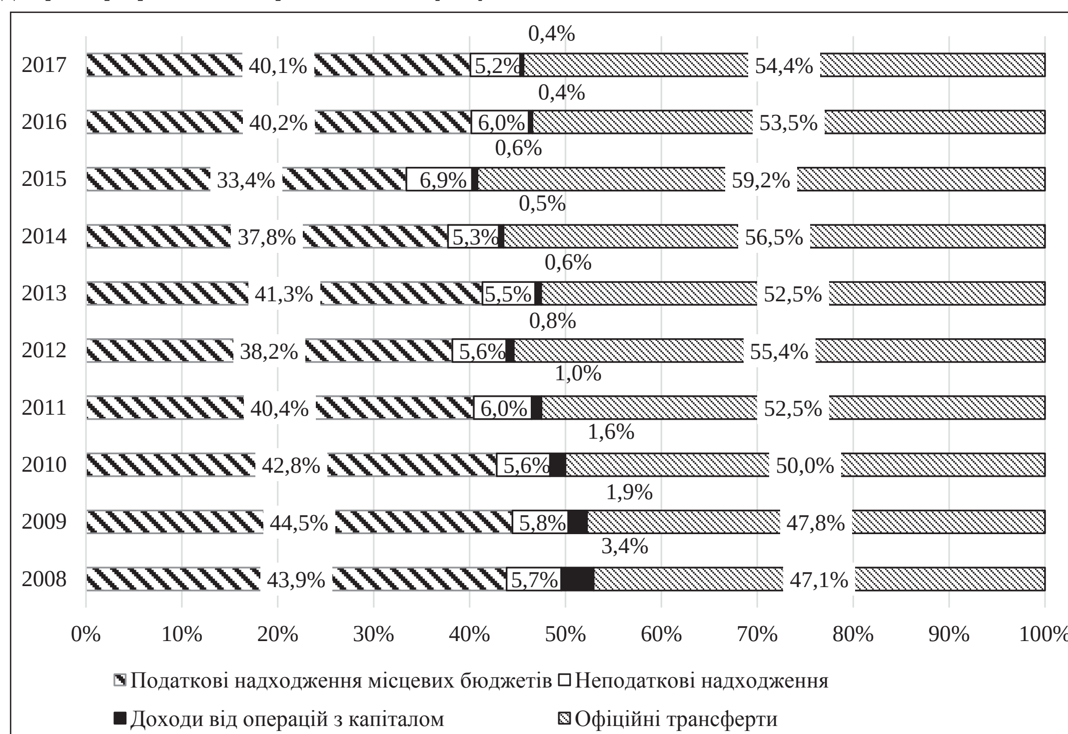

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів у 2008-2017 рр.

Джерело: розроблено авторами за офіційними даними [5]

влади до місцевих. При цьому державна влада повинна виконувати лише ті завдання, які неможливо виконати більш ефективно на локальному рівні. Децентралізація призначена для створення умов взаємодоповнюючого функціонування державних та місцевих органів влади, що виключає дублювання обов'язків та повноважень [8].

В грудні 2014 р., для забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації, Верховна Рада України ухвалила зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України, які визначили нову фінансову основу органів місцевого самоврядування, новий розподіл загальнодержавних податків, запровадили нові місцеві податки та систему бюджетного вирівнювання. Відбулись значні зміни до підходів у формуванні видаткових повноважень, які делегуються виключно на рівень міста обласного значення, районний рівень та рівень територіальних громад. Так, починаючи з 2015 р., місцеві бюджети отримують нові види трансфертів: освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів та медична субвенція [4].

Підвищення спроможності територіальних громад до зростання добробуту населення та найповніше задоволення його потреб є метою бюджетної децентралізації. Цілі соціального й економічного розвитку досягаються внаслідок підтримки чи створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності. Все це відбувається за рахунок заохочення підприємницької ініціативи, ефективного використання місцевих ресурсів, створення нових робочих місць, розширення податкової бази місцевих бюджетів тощо [3; 4]. Тобто соціальні наслідки фінансової децентралізації залежать від формування доходів місцевих бюджетів для належного якісного виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій, які б не лягали непосильним тягарем на підприємницьку діяльність, та раціонального й ефективного здійснення видатків місцевих бюджетів.

Для оцінки формування доходів місцевих бюджетів України до і після змін бюджетного та податкового законодавства у контексті децентралізації проаналізуємо динаміку загальної суми номінальних та реальних (тобто з урахуванням інфляції) доходів місцевих бюджетів України у 2008-2017 рр. (рис. 1).

Позитивні тенденції щодо обсягу номінальних доходів місцевих бюджетів спостерігалися у 2009-2012 рр. (збільшення з 134,6 млрд. грн. до 225,3 млрд. грн.) та у 2013-2017 рр. (збільшення з 221,0 млрд. грн. до 502,1 млрд. грн.). Однак, зростання інфляції у 2014-2015 рр. спричинило скорочення загальної суми реальних доходів у 2015 р. порівняно з 2013 р. на 23,7 млрд. грн. в той час, як номінальні доходи за аналогічний період зросли на 73,5 млрд. грн. В цілому, за останніх 10 років сума номінальних доходів місцевих бюджетів зросла на 364,6 млрд. грн. або 265,2%, а сума реальних доходів – на 329,1 млрд. грн. або 299,7%.

Отже, 2015 р. – перший рік впровадження реформи децентралізації – ознаменувався зростанням лише номінальних доходів, реальні доходи почали зростати тільки з 2016 р., що частково пояснюється зменшенням темпів інфляції, а також збільшенням кількості об'єднаних територіальних громад та їх переходом на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Структура доходів місцевих бюджетів України за останні 10 років зазнала певних змін (рис. 2).

Згідно з рис. 2, у структурі доходів місцевих бюджетів у 2008-2017 рр. найбільшу частку займали міжбюджетні трансферти: їх величина коливалася в межах від 47,1% у 2008 р. (мінімальне значення) до 59,2% у 2015 р. (максимальне значення). Другою за величиною є частка податкових надходжень у структурі: мінімальне значення спостерігалося у 2015 р. – 33,4%, а максимальне значення – 44,5% – у 2009 р. Частка неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом досить незначна та не має великого впливу на формування доходів місцевих бюджетів.

Таким чином, не зважаючи на новий розподіл загальнодержавних податків та запровадження нових місцевих податків, частка податкових надходжень у структурі місцевих бюджетів після впровадження реформи, не перевищує аналогічний показник до впровадження реформи (наприклад, частка податкових надходжень у структурі доходів у 2013 р. становила 41,3%, а після впровадження та реалізації законодавчих змін – 33,4%, 40,2% та 40,1% у 2015, 2016 та 2017 рр. відповідно).

Слід зазначити, що Україна має вищий порівняно з більшістю країнами ЄС показник залежності місцевих бюджетів від трансфертів з Державного бюджету, маючи при цьому високу частку податкових надходжень. Крім того, в Україні в середньому лише 48,5% трансфертів, що спрямовувались урядом на рівень місцевих бюджетів становлять трансферти на загальні цілі – кошти яких органи місцевої влади мають право самостійно розподіляти та витрачати на власний розсуд. В свою чергу, у більшості країн ЄС така частка є значно вищою, для прикладу, у Німеччині вона складає 95%, у Швеції – 75%, у Великобританії – 64%, Польщі – 62% [10].

Видатки місцевих бюджетів відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку території. За допомогою видатків органи місцевого самоврядування повинні вирішувати основні завдання та функції, покладені на них законодавством Україні. Структура видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією у 2008-2017 рр. (рис. 3) свідчить, що досить невелика частка коштів спрямовується на фінансування капітальних видатків (мінімальне значення 6,2% у 2014 р., максимальне – 18,6% у 2008 р.), хоча саме вони пов'язані з розвитком інноваційної та інвестиційної діяльності та спрямовані на реалізацію соціально-економічних програм. Частка капітальних видатків почала зростати, починаючи з 2015 р. та за 3 роки збільшилася з 6,2% до 15,0%.

Розглянемо структуру видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією за останні 10 років (табл. 1). Найбільшою статтею видатків місцевих бюджетів є видатки на освіту (максимальне значення у 2013 р. – 33,9%, мінімальне значення у 2016 р. – 27,0%), а також на соціальний захист та соціальне забезпечення (максимальне значення у 2016 р. – 30,3%, мінімальне значення у 2008 р. – 16,7%). Зазначені по-

казники мають двоїстий характер та несуть певні соціальні наслідки: з одного боку, піклування держави про соціально незахищені верстви населення – це позитивний момент, який забезпечує реалізацію досягнення справедливості та рівності в суспільстві; з іншого боку – зростання соціальних витрат спричиняє додатковий тиск на місцеві бюджети та обмежує фінансові можливості здійснення видатків розвитку. Найменшою статтею видатків є видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу, а також на оборону. Слід відзначити, що видатки на оборону до 2011 р. з місцевих бюджетів не здійснювалися.

У структурі видатків місцевих бюджетів у 2015-2017 рр. підвищилася частка трансфертів з місцевих бюджетів до державного бюджету, частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, економічну діяльність, без змін залишається частка на фізичну культуру і спорт, а всі інші показники знизилися. Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення визначено забезпечення розвитку об'єктів соціального та культурного при-

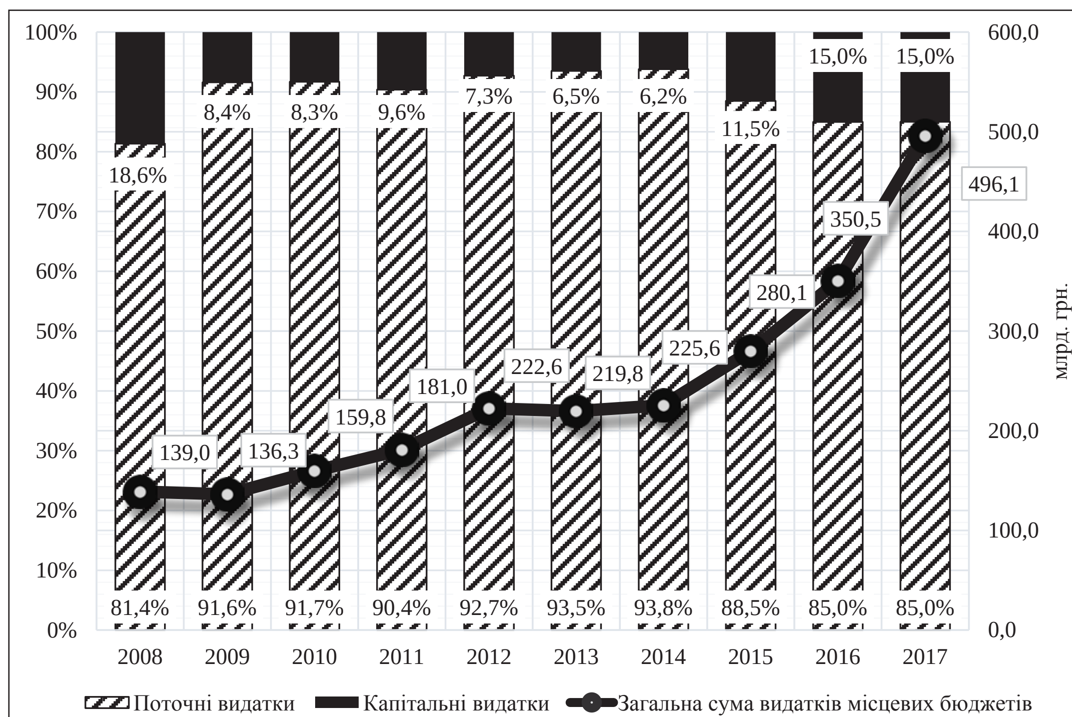

Рис. 3. Структура видатків місцевих бюджетів у 2008-2017 рр. за економічною класифікацією

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

Таблиця 1

Структура видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією у 2008-2017 рр.

Функції	Роки									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальнодержавні функції	6,5%	6,1%	6,4%	5,5%	4,8%	5,3%	4,9%	5,2%	4,6%	4,8%
Оборона	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Громадський порядок, безпека та судова влада	1,6%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
Економічна діяльність	9,1%	4,7%	4,9%	6,8%	5,8%	4,3%	4,1%	6,8%	9,9%	11,3%
Охорона навколишнього природного середовища	0,4%	0,5%	0,4%	0,5%	0,5%	0,5%	0,4%	0,5%	0,4%	0,5%
Житлово-комунальне господарство	6,1%	5,3%	2,9%	4,6%	8,8%	3,5%	7,8%	5,6%	5,0%	5,5%
Охорона здоров'я	18,8%	21,3%	22,5%	21,4%	21,2%	22,1%	20,6%	21,3%	18,0%	17,3%
Духовний та фізичний розвиток	3,6%	3,8%	4,0%	3,8%	3,7%	3,9%	4,0%	3,4%	3,4%	3,3%
Освіта	28,3%	31,4%	31,9%	32,6%	32,0%	33,9%	31,7%	30,0%	27,0%	27,5%
Соціальний захист та соціальне забезпечення	16,7%	20,0%	22,0%	23,1%	22,5%	25,7%	25,5%	25,9%	30,3%	28,5%
Міжбюджетні трансферти	8,8%	6,7%	4,8%	1,5%	0,6%	0,7%	0,9%	1,1%	1,2%	1,2%
Усього	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Джерело: розроблено авторами на основі [5; 6]

значення та надання соціальної допомоги через територіальні центри. У зв'язку з цим слід зазначити, що органи місцевого самоврядування наділені більш широкими повноваженнями щодо фінансового забезпечення соціального захисту населення, водночас, мають обмежені власні джерела і залежать від трансфертів з державного бюджету, частка яких у доходах місцевих бюджетів із року в рік збільшується.

Варто відзначити, що починаючи з 2011 р. місцеві бюджети є профіцитними, однак це більшою мірою спричинено великою часткою міжбюджетних трансфертів у структурі доходів, аніж зростанням власних надходжень місцевих бюджетів.

Також розглянемо, як змінилися показники бюджетної децентралізації в Україні, зокрема:

– коефіцієнт децентралізації доходів – частка власних доходів місцевих бюджетів (тобто доходів без урахування трансфертів) у доходах Зведеного бюджету, %;

– коефіцієнт децентралізації податкових доходів – частка місцевих бюджетів у податкових надходженнях Зведеного бюджету, %;

– коефіцієнт децентралізації видатків – частка місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету, %;

– коефіцієнт фінансової залежності – частка трансфертів з Державного бюджету України у доходах місцевих бюджетів, % [7].

Коефіцієнт децентралізації доходів за останні 10 років був найбільшим у 2009 р. та становив 26,0%, а найменшим – у 2015 р. та становив 18,5%; після 2015 р. простежується позитивна динаміка даного показника: його значення зросло до 22,6% у 2017 р., однак не перевищило значення показника року, що передував початку законодавчих змін: 2013 р. – 23,8%. Щодо коефіцієнта децентралізації податкових доходів ситуація аналогічна: найбільший показник спостерігався в 2009 р. – 28,4%, а найменший – у 2015 р. та становив 19,3%; після 2015 р. значення коефіцієнта зросло до 24,3% у 2017 р. Коефіцієнт децентралізації видатків демонструє найбільш кардинальні зміни: за аналізований період показник сягнув найвищого значення у 2017 р. – 46,9%, причому за 2015-2017 рр. спостерігалися найвищі темпи зростання коефіцієнта. Щодо коефіцієнта фінансової залежності ситуація наступна: починаючи з 2011 р. частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів перевищила 50% та досягла найвищого значення у 2015 р. – 59,1%; станом на 2017 р. коефіцієнт зменшився порівняно з аналогічним показником 2015 р., але збільшився порівняно з показником 2016 р., та склав 54,3% (рис. 4).

Проведений аналіз свідчить, що перший рік запровадження реформи був не досить успішним, оскільки: по-перше, був потрібен час для адаптації до нових законодавчих змін; по-друге, почався процес створення та об'єднання територіальних громад, що вимагало належної фінансової підтримки держави та призвело до збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам. Крім того, очевидним недоліком системи формування місцевих бюджетів є високий рівень концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті.

Місцеві бюджети все ще залишаються фінансово залежними, що свідчить про неефективність наявної бюджетної політики й потребу швидких, скоординованих дій для внутрішньої стабілізації та забезпечення соціально-економічного розвитку в середньостроковій перспективі. Важливим завданням бюджетної політики як ефективного інструменту соціально-економічного розвитку України й адміністративно-територіальних утворень в умовах децентралізації є гармонізація структури доходної та видаткової частин бюджету [4].

Фінансова децентралізація, крім позитивного впливу (перспектив ефективного реформування системи державного управління, підвищення фі-

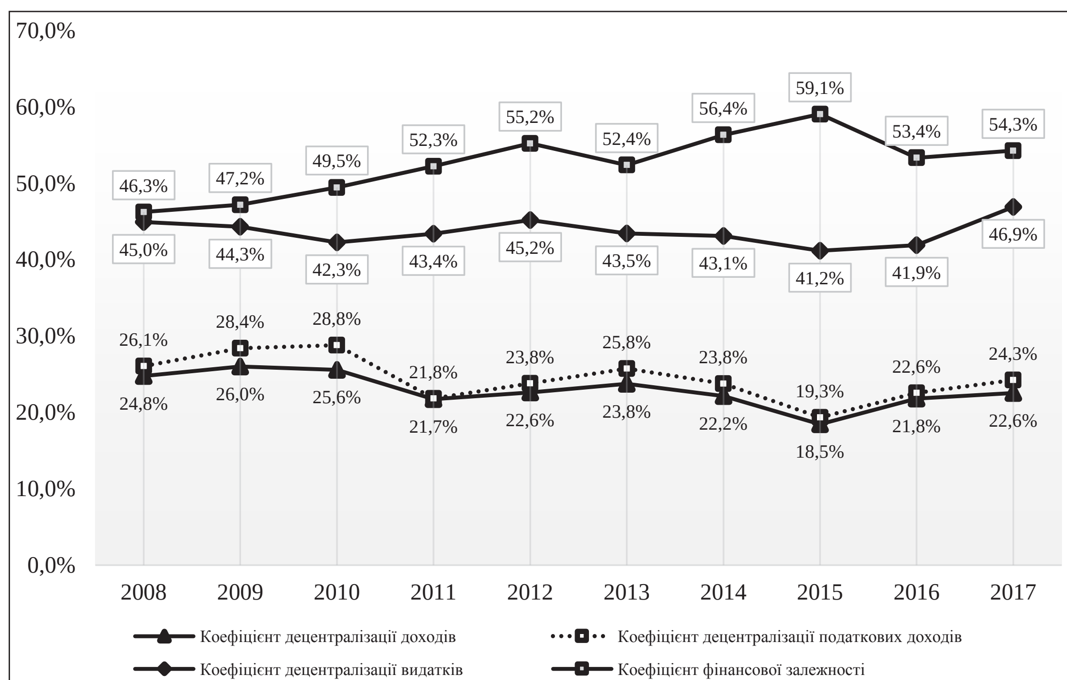

Рис. 4. Динаміка показників бюджетної децентралізації в Україні у 2008-2017 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [5]

нансової спроможності місцевих громад, надання автономності органам місцевого самоврядування у прийнятті управлінських рішень, результативного й своєчасного визначення та задоволення потреб місцевого населення), може мати наслідком дисбаланс у соціально-економічному розвитку територій, процвітання корупції, неефективність управлінської діяльності [8].

В. Танці вважав, що запровадження реформи фінансової децентралізації є необхідною умовою суспільного розвитку, аргументуючи, що у великих, централізованих державах зростає ймовірність корупції та зловживання владою. Проте сильна індивідуальна взаємодія бюрократів і громади може мати і зворотний соціальний ефект, сприяючи корупції за рахунок тісних особистих зв'язків [12]. Тому важливим є посилення громадського контролю за прийняттям рішень у сфері планування та управління фінансовими ресурсами територіальних громад; за дотриманням місцевою владою норм бюджетного законодавства

Для вдосконалення системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Україні, надання якісних суспільних послуг населенню, отже зростання соціальних наслідків бюджетної децентралізації необхідно:

– розширення переліку власних доходів місцевих бюджетів;

– забезпечення ефективного витрачання коштів місцевих бюджетів;

– вдосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин;

– стимулювання розвитку державно-приватного партнерства;

– посилення громадського контролю за прийняттям рішень у сфері планування та управління фінансовими ресурсами територіальних громад; за дотриманням місцевою владою норм бюджетного законодавства;

– сприяння створенню нових робочих місць з достойною заробітною платою;

– викорінення неформальної занятості, зниження детінізації системи оподаткування, збільшення податкоспроможності регіону.

Висновки і пропозиції. Таким чином, місцеві бюджети залишаються соціально спрямованими бюджетами. Проте, на місцевому рівні спостерігається нестача власних фінансових ресурсів та нестійкість дохідної частини місцевих бюджетів. У процесі бюджетної децентралізації суми доходів місцевих бюджетів зростають, однак у той же час спостерігається висока концентрація міжбюджетних трансфертів у їх структурі (більше 50%), що свідчить про доволі високу залежність територій від центру.

Хоча у 2015-2017 рр. зроблено перші кроки на шляху створення умов для соціального й економічного розвитку України та її регіонів, місцеві бюджети все ще не мають достатньо автономії та фінансових ресурсів для реалізації перспективних проектів, реалізації соціальних програм.

Повною мірою виконання соціальних зобов'язань місцевих бюджетів можливе за умови забезпечення самодостатності місцевого самоврядування шляхом закріплення за місцевими бюджетами достатньої кількості дохідних джерел. Тому, на нашу думку, для дієвого функціонування місцевих бюджетів, забезпечення виконання соціальних зобов'язань органами місцевого самоврядування, сприяння економічному зростанню та забезпечення позитивних соціальних наслідків децентралізації необхідно вирішити такі завдання:

– здійснити подальший розподіл повноважень між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування з відповідним розширенням бази дохідних джерел формування місцевих бюджетів, а також узгодження інтересів держави, бізнесу та громадян;

– залучати додаткові джерела надходжень до бюджетів;

– підвищити прозорість та ефективність витрачання бюджетних коштів;

– вдосконалити механізм міжтериторіального фінансового вирівнювання;

– впровадити систему оцінки фінансового стану та якості управління фінансами місцевого самоврядування.

Подальше впровадження децентралізації повинно ґрунтуватися на вирішенні наявних проблем, сприянні стабілізації соціально-економічної ситуації в країні та забезпеченні реальної фінансової самостійності органів місцевої влади у вирішенні суспільно важливих завдань локального рівня та посиленні позитивних соціальних наслідків, що є перспективою подальших досліджень.

Список літератури:

1. Батажок С.Г. Доходи місцевих бюджетів як основа фінансової незалежності органів місцевого самоврядування / С.Г. Батажок // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 2 (177). – С. 86-91.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI за редакцією від 01.01.2018. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
3. Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення / Т.В. Гургула // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2017. – Випуск 1 (7). – С. 132-136.
4. Лисяк Л.В. Напрями вдосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації / Л.В. Лисяк, Т.В. Сальникова // Науковий погляд: економіка та управління. – 2017. – № 2 (58). – С. 42-56.
5. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
7. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2016. – 70 с.
8. Соколова О.М. Теоретичні засади фінансової децентралізації в умовах реформування системи державного управління / О.М. Соколова, А.В. Ковальчук // Вісник НАДУ при Президентові України (Серія «Державне управління»). – 2016. – № 4. – С. 117-124.

9. Фурдичко Л.Є. Децентралізація: фінансова незалежність місцевих бюджетів України / Л.Є. Фурдичко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 5. – С. 39-42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_11.
10. Consolidated government revenue as percentage of total general government revenue (consolidated) [Електронний ресурс] // Організація економічної співпраці та розвитку (OECD): [сайт]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/tax/federalism/oecdfiscaldecentralisationdatabase.htm.
11. Karmel Ezra Decentralising government: what you need to know: briefing paper [Електронний ресурс] / Ezra Karmel. – June 2017. – 13 с. – Режим доступу: http://www.stepdemocracy.eu/wp-content/uploads/2017/09/DRI-MM-BP-87-Decentralisation-v1-2017-09-28-EN.pdf.
12. Tanzi V. Pitfalls On the Road To Fiscal Decentralization [Електронний ресурс] / V. Tanzi // Working papers. – 2001. – № 19. Режим доступу: http://carnegieendowment.org/files/19Tanzi.pdf.
13. Fisman R. Decentralization and Corruption: Evidence across Countries / R. Fisman, R. Gatti // World Bank Policy Research Working Paper. – 2000. – № 2290. – С. 1-18.

Качула С.В., Малоок И.А., Проценко Е.В.
Университет таможенного дела и финансов

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УКРЕПЛЕНИЕ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье исследованы теоретико-прикладные аспекты формирования и использования средств местных бюджетов в условиях децентрализации. Определена сущность децентрализации и недостатки ее применения. Указаны основные требования к системе местных финансов с учетом влияния финансовой децентрализации. Проанализирована динамика общей суммы номинальных и реальных доходов местных бюджетов, структура доходов и расходов местных бюджетов, а также показатели бюджетной децентрализации в Украине в 2008-2017 гг. Определены проблемы, которые возникли в ходе практического применения новых норм бюджетного законодательства и пути совершенствования системы финансового обеспечения местного самоуправления в Украине. Отмечено, что в полной мере выполнение социальных обязательств местных бюджетов возможно при условии обеспечения самодостаточности местного самоуправления путем закрепления за местными бюджетами достаточного количества доходных источников. Определены проблемные задания, которые необходимо решить для эффективного функционирования местных бюджетов, обеспечения выполнения социальных обязательств органами местного самоуправления, содействия экономическому росту и обеспечения положительных социальных последствий децентрализации.
Ключевые слова: доходы местных бюджетов, расходы местных бюджетов, децентрализация, финансовая самостоятельность, социальное и экономическое развитие.

Kachula S.V., Malook I.A., Protsenko E.V.
University of Customs and Finance

SOCIAL ASPECTS OF STRENGTHENING LOCAL BUDGETS IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Summary
The article explores the theoretical and applied aspects of the formation and use of local budgets in the context of decentralization. The essence of decentralization and the disadvantages of its application have been determined. The main requirements for the local finance system are indicated, taking into account the influence of financial decentralization. The dynamics of the total amount of nominal and real incomes of local budgets, the structure of incomes and expenditures of local budgets, as well as the indicators of budget decentralization in Ukraine in 2008-2017 are analyzed. Problems that arose in the course of practical application of new norms of budget legislation and ways to improve the system of financial support for local self-government in Ukraine were identified. It is noted that full implementation of social obligations of local budgets is possible provided that self-sufficiency of local self-government is ensured by fixing sufficient sources of revenue for local budgets. The problem tasks that need to be solved for the effective functioning of local budgets, ensuring the fulfillment of social obligations by local governments, promoting economic growth and ensuring the positive social consequences of decentralization are identified.
Keywords: income of local budgets, expenditure of local budgets, decentralization, financial independence, social and economic development.

УДК 339.5

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

Колосінська М.І., Солійчук А.О., Лахнюк В.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті визначено основні чинники, що впливають на здійснення операцій купівлі-продажу у мережі Інтернет. В межах визначених причин проаналізовано частоту та причини користування населенням соціальних мереж та розглянуто найпопулярніші з них. Виокремлено ряд цілей використання Інтернету для здійснення операцій купівлі-продажу на ринку електронної комерції. Досліджено фактори впливу при купівлі товару. На основі проведеного аналізу зроблено висновки, щодо переваг і недоліків торгівлі в Інтернеті. Сформульовано основні етапи процесу купівлі-продажу на ринку електронної комерції.
Ключові слова: електронна комерція, ринок, соціальні мережі, Інтернет, поведінка споживача.

Постановка проблеми. На порозі XXI століття суспільство охопив розвиток глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, що зв'язує десятки мільйонів абонентів у більш як 140 країнах світу. Щомісяця її поширеність зростає на 5-10%. Дана мережа – це глобальне загальнодоступне середовище, інтелектуальної і культурної взаємодії людства. Всі споживачі мають доступ до великої кількості товарів, робіт і послуг, що дає можливість просувати продукцію, обмінюватись життєвим досвідом, поєднуючи при цьому різні інформаційні канали. Тому й трансформується поведінка споживачів у величезній павутині Інтернет.

За 2015 рік товарообіг збільшився на 32% – з 19 до 25 млрд грн, а в 2016 році він зріс уже на 52% – до 38,5 млрд грн. У 2017 році ринок електронної комерції в Україні продовжить стрімке зростання. Товарообіг збільшиться приблизно на 30-40%, до 50 млрд грн. [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо сучасний стан та тенденції розвитку електронної комерції в Україні було досліджено у наукових працях О.Ю. Кудіної [1] та О.В. Креденець [2]. Також питанням сутності та тенденцій її розвитку приділяється увага в матеріалах багатьох міжнародних організацій, зокрема: Світової організації торгівлі (СОТ), Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Однак у зв'язку з тим, що розвиток електронної комерції є стрімким та динамічним, то подальші наукові пошуки є вимогою часу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень особливостей поведінки споживачів на ринку електронної комерції в Україні окремі питання, пов'язані з ефективними просування товару на сучасному ринку залишаються нерозкритими. Актуальність зазначених питань, необхідність їх поглибленого дослідження зумовили вибір теми роботи і окреслили мету дослідження.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в дослідженню впливу поведінки споживачів на розвиток ринку електронної комерції в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження впливу поведінки споживачів на розвиток ринку електронної комерції в Україні розглянемо основні чинники, що впливають на здійснення операцій купівлі-продажу у мережі Інтернет, а саме:

1. Віковий розподіл користувачів та цілі, з якими вони користуються всесвітньою мережею Інтернет.
2. Частота та причини користування соціальними мережами, покупки через соціальні мережі.
3. Дизайн сайту та візуальний елемент товару, як фактор впливу при купівлі.
4. Час за який завантажується сайт.

Життя в сучасному світі неможливо уявити без мережі Інтернет. Зрозуміло, що зацікавленість в користуванні Інтернетом залежить від певної вікової категорії. Тому доцільно виокремити перший чинник – вік користувачів. Розглянемо ж детальніше віковий розподіл користувачів всесвітньою мережею. Найбільшу частку складає населення віком від 18 до 29 років. Молодь проводить найбільше часу в інтернеті, адже це є універсальний майданчик для спілкування, перегляду фільмів, читання книг або гри в онлайн ігри. Найменшу частку займають особи віком від 40 до 60 років. Проводячи свій час в інтернеті лише для спілкування. Вікова категорія від 30 до 40 років охоплює користувачів, які використо-

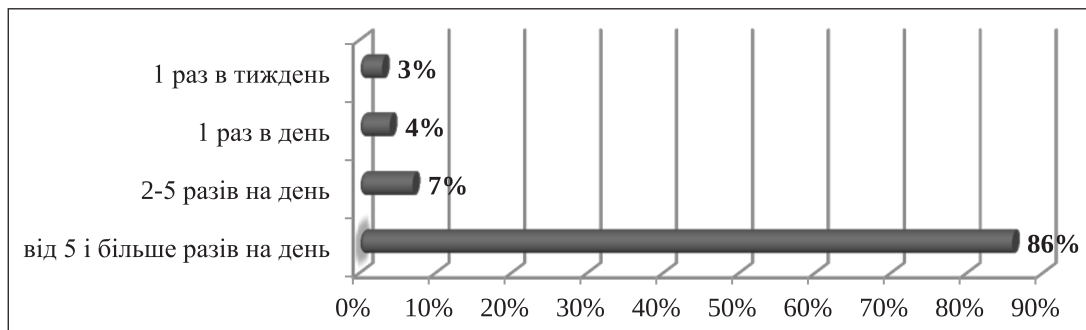

Рис. 1. Частота користування населенням соціальних мереж

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

вують інтернет з метою комунікації з іншими людьми, отримання новин та для роботи.

Другим чинником, що впливає на здійснення операцій купівлі-продажу на ринку електронної комерції є частота та причини користування соціальними мережами. Левову частку вільного часу українці витрачають саме на соціальні мережі, тому доцільно розглянути частоту користуванням соціальних мереж (рис. 1).

Найбільш популярною соціальною мережою є Facebook, оскільки після заборони 17 травня 2017 року соціальних мереж Vkontakte та Ondoklassniki, люди почали реєструватись в інших мережах.

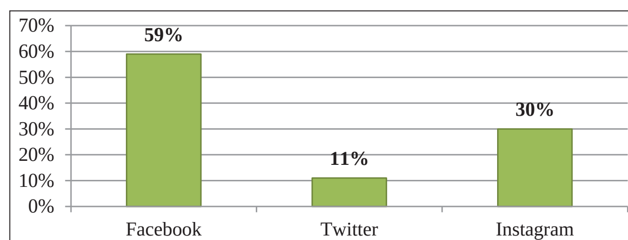

Рис. 2. Найпопулярніші соціальні мережі в Україні

Майже третина населення свій час проводить в мережі Instagram, але з розвитком сучасних технологій можна зробити висновок, що в найближчі роки така популярність до мереж впаде. Facebook можна використовувати у якості новин, спілкування, в Instagram менш звужені можливості, а населення бажає завантажувати у мережі більше фото, знаходити нових друзів, листуватись. Такою узагальненою була мережа Vkontakte, і тому зараз програмісти працюють над розвитком нової української версії, де зовсім скоро буде зареєстрована більша частина нашої країни.

Варто приділити більшу увагу причинам користування соціальними мережами.

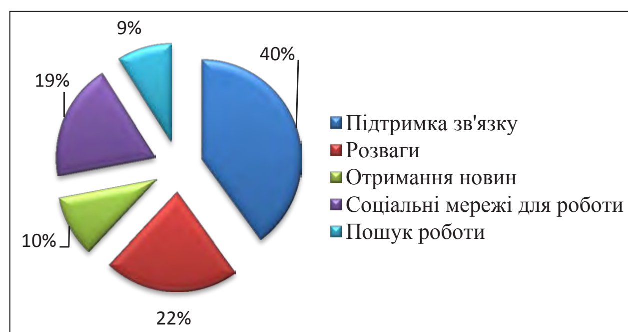

Рис. 3. Причини користування соціальними мережами

З наведених даних видно, що люди користуються мережами найбільше для спілкування та розваг. Також соціальні мережі можна використовувати і в цілях ведення особистих блогів, для знайомств,для заключення різного роду угод та багато іншого. Це говорить про те, що вплив соціальних мереж на споживчу поведінку користувачів суттєво збільшується, а отже компанії мають застосовувати чіткі засоби взаємодії зі своєю аудиторією на даних майданчиках. Оскільки значну частку займають соціальні мережі для роботи та її пошуку, то соціальні мережі відкривають значні можливості для просування товарів і ідей власної справи, пошуку професійних знайомств.

Багато користувачів здійснюють покупки товарів через соціальні мережі під впливом реклами або коментарів інших користувачів. На даний час це є досить популярно. Адже це набагато скорочує час та нерви простого населення. Всі системи інтернет-магазинів базуються на доставці і наявній оплаті або на інших схемах передоплати. Незважаючи на це, існує висока ймовірність шахрайства, яка може нанести збитків громадянам.

Безумовним фактором, що сприяє розвитку ринку інтернет послуг є підключення людей до соціальних мереж. І основними причинами, що впливають на розвиток такої торгівлі є:

– розвиток сайтів агрегаторів;
– розвиток платіжних систем та інструментів;
– збільшення продажів через інтернет-магазини;
– збільшення продажів через мобільні пристрої;

Трансформація соціальних мереж з каналу комунікації в канали продажів.

Для ефективного використання можливостей, що надають соціальні мережі важливо розуміти, як саме інформація з соціальних мереж впливає на процес здійснення покупки.

Цілями використання Інтернету для здійснення операцій купівлі-продажу на ринку електронної комерції:

1) Пошук товарів для порівняння і вибору найкращого;
2) Пошук порад та відгуків про товари;
3) Отримання безпосередньої інформації про товар;
4) Зняття напруги від страху прийняти неправильне рішення.

Важливим чинником, що впливає на здійснення операцій купівлі-продажу на ринку електронної комерції є дизайном. На 42% відвідувачів веб-ресурсів впливає те, як опрацьована дизайнерська складова сайту. Якщо дизайн сайту відвідувачам не сподобався (це може бути саме через неправильний підбір кольорів і відтінків), більше половини з них свідомо чи несвідомо на даний ресурс не повернуться знову.

Рис. 4. Фактори впливу при купівлі товару

Візуальний елемент товару в цілому – головний фактор, котрий має вплив на купівлю того чи іншого товару. 93% респондентів відзначили його як визначальний. На текстуру товару звертають головну увагу всього 6%, а на запах або звук (наприклад, гучність динаміка смартфона) 1%.

За допомогою кольору можна підвищити впізнаваність торгової марки

Колір, що асоціюється у споживачів з конкретним брендом, може підвищити його впізнаваність на 80%, отже, принести компанії додаткову популярність і продажі. Якщо ставка робиться на традиційних покупців, то найбільш вигідним буде використання ніжно-блакитних і рожевих відтінків. Це найпоширеніші кольори оформлення онлайн магазинів одягу.

Цікавим чинником впливу є час. Наприклад, за результатами дослідження Amazon.com, 64% споживачів відмовляться від здійснення покупки, якщо їм доведеться чекати, поки сайт повністю завантажиться. У середньому, з кожним збільшенням часу завантаження сайту на 100 мілісекунд продажі зменшуються на 1%.

Існує думка, що поступове запровадження електронної торгівлі може змінити навіть життєву філософію людей. Тому розглянемо основні переваги і недоліки покупки товарів в Інтернеті для споживачів.

Таблиця 1

Переваги та недоліки торгівлі в Інтернеті

№	Переваги	Недоліки
1	Економія власного часу	Можливі спами, неправдива інформація
2	Можливість отримання додаткової інформації щодо товарів	Загроза зловживань у разі розкриття номера кредитної картки
3	Анонімність щодо покупки	Неможливість повернення товару
4	Доставка і супровід програм при покупці через мережу	Відсутність можливості ознайомитись з властивостями товару до його придбання
5	Покращення життя людей з особливими потребами та людей похилого віку	

Джерело: складено авторами на основі [1, 3]

Висновки і пропозиції. Отже, ми дослідили основні характеристики поведінки споживачів в всесвітній системі Інтернет:

1. Виокремили переваги та недоліки торгівлі в Інтернеті. Основна перевага це економія власного часу, а недолік можливі спами, неправдива інформація.

2. Ми прослідкували динаміку кількості користувачів користування мережі Інтернет в Україні. Найбільшу частку складає населення віком від 18 до 39, найменшу займають особи віком від 40 до 60 років.

3. Дослідили частоту користування населенням соціальних мереж. Майже всі користувачі заходять в свої акаунти в соціальних мережах від 5 разів на день, лише 3% людей заходять раз в тиждень в соціальні мережі для спілкування, та дізнатись нові новини. Тому доцільно здійснювати електронну комерції і в соціальних мережах також.

4. Розглянули найпопулярніші соціальні мережі. У результаті проведеного дослідження найбільш популярною соціальною є Facebook, майже третина населення свій час проводить в мережі Instagram.

5. Ознайомились з основними причинами користування соціальних мереж: підтримка зв'язку, розваги, отримання новин, соціальні мережі для роботи, пошук роботи.

6. Розглянули також, фактори впливу при купівлі товару: візуальний елемент товару в цілому 93%, на текстуру товару звертають головну увагу всього 6%, а на запах або звук 1%.

7. Проаналізували асоціації, які виникають з кольором товарів середньостатистичного покупця онлайн-магазину.

8. Розроблено модель прийняття рішень про купівлю-продаж на ринку електронної комерції та ключові питання якими задається покупець (табл. 2).

Новизна представлена в табл. 2. Модель прийняття рішень, щодо купівлі-продажу на ринку електронної комерції полягає у відображені не лише етапів, а й джерел та їх характеристик. В умовах інформаційного суспільства, маючи доступ до багатьох джерел інформації про товари та послуги, споживач контактує з мережевим контентом на кожному етапі покупки. Причому, даний контакт може вплинути на подальшу послідовність дій споживача, актуалізуючи нові потреби та викликаючи інтерес до нового товару та заново запускаючи процес пошуку та оцінки альтернатив. Проте споживач завжди повертається до початкової стадії перебування в Інтернеті, в результаті якого може актуалізуватися нова потреба та інтерес у товарі.

Таблиця 2

Модель прийняття рішень про купівлю-продаж на ринку електронної комерції

№	Основні етапи процесу купівлі-продажу на ринку електронної комерції	Де шукають інформацію?	Яку саме інформацію шукають?
1.	Перебування споживача в інтернеті	Інформаційні сайти, соціальні мережі	Розважальна інформація, новини, спілкування
2.	Інтерес до товару	Соціальні мережі, сайти відгуків	Інформація користувачів, лідерів думок (фото, відео-, відгуки)
3.	Пошук інформації про товар	Сайт виробника	Інформація про товар та його характеристики
4.	Оцінювання варіантів вибору	Сайти-агрегатори, інтернет магазини	Інформація стосовно ціни, наявність товару у постачальника, додатковий сервіс
5.	Рішення про покупку	Форуми, сайти відгуків, соціальні мережі	Інформацію про доцільність придбання товару
6.	Купівля	Сайти виробника і постачальника	Інформація про умови купівлі
7.	Реакція на покупку	Сайти відгуків, соціальні мережі, сайти виробника	Публікація про товар, задоволеність від покупки, корисність, обговорення товару.

Список літератури:

1. Кудіна О. Ю. Розвиток електронної торгівлі в умовах становлення глобального інформаційного простору [Текст] / О. Ю. Кудіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1(4). – С. 196-202.
2. Креденець О. В Стан і тенденції розвитку електронної роздрібної торгівлі в українському секторі мережі Internet [Текст] / О. В. Креденець // Вісник Львівської комерційної академії. – 2011. – № 34. – С. 268-272.
3. Світова статистика у реальному часі – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.worldometers.info/uk/.
4. Інтернет Асоціація України – [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://promo.semantrum.net/uk/2017/04/21/v-ukrayini-na-pochatok-2017-roku-narahovano-21-6-mln-koristuvachiv-internetu.
5. Статистика УАНЕТУ – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://watcher.com.ua/uanet-statistics.
6. Українська онлайн аудиторія та ринок інтернет реклами – [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ain.ua/2017/07/23/ukrainskaya-onlajn-auditoriya-i-rynok-internet-reklamy-dajdzhest-issledovanie.
7. Олександр Прохоров. Соціальні мережі: психологія, соціологія, бізнес – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://compress.ru/article.aspx?id=23890.

Колосинська М.И., Солийчук А.О., Лахнюк В.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА РЫНКЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье определены основные факторы, влияющие на осуществление операций купли-продажи в сети Интернет. В пределах определенных причин проанализированы частоту и причины пользования населением социальных сетей и рассмотрели самые популярные из них. Выделены ряд целей использования Интернета для совершения сделок купли-продажи на рынке электронной коммерции. Исследованы факторы влияния при покупке товара. На основе проведенного анализа сделаны выводы относительно преимуществ и недостатков торговли в Интернете. Сформулированы основные этапы процесса купли-продажи на рынке электронной коммерции.
Ключевые слова: электронная коммерция, рынок, социальные сети, Интернет, поведение потребителя.

Kolosinsyka M.I., Soliychuk A.O., Lahnyuk V.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FEATURES OF THE BEHAVIOR OF CONSUMERS IN THE MARKET OF E-COMMERCE IN UKRAINE

Summary
In the article defined the main factors that affect the operations of purchase-sale in the Internet. Within the limits determined by the reasons analysed the frequency and causes of population using social networks and covered most of them. Outlined a number of objectives of the use of the Internet for transactions of purchase and sale on the market of e-commerce. Investigated factors influencing the purchase of goods. Based on the conclusions of the analysis on the advantages and disadvantages of online trading. The main stages of the process of sale on the market of e-commerce.
Keywords: e-commerce, market, social networking, Internet, consumer behavior.

УДК 657.22

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ДАВАЛЬНИЦЬКОЮ СИРОВИНОЮ НА БОРОШНОМЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Кудлаєва Н.В., Погрібна С.П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розкриті питання сутності операцій з давальницькою сировиною. Визначено основні етапи операцій з давальницькою сировиною, а також встановлено порядок документального оформлення на кожному з етапів. Розглянуто порядок калькулювання собівартості готової продукції на ДП «НКХП». Визначено оптимальний варіант для розмежування калькуляції окремо за давальницькою сировиною та окремо за купованою сировиною. Виокремлено методи оцінки давальницької сировини на підприємстві-замовника та підприємстві-виконавця.
Ключові слова: давальницька сировина, готова продукція, калькуляція, собівартість, купована сировина.

Постановка проблеми. На сьогодні існує значна потреба у вдосконаленні облікового відображення операцій з давальницькою сировиною (толінгових операцій) на борошномельних підприємствах, адже це допоможе достовірно обчислювати фактичну собівартість випущеної продукції, приймати якісні управлінські рішення та зменшить ймовірність податкових правопорушень. Ефективність відображення в обліку перш за все залежить від правильного калькулювання собівартості готової продукції на підприємстві, адже більшість підприємств здійснюють загальне калькулювання собівартості виготовленої продукції як з давальницької так і з купованої сировини.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії, методології та організації обліку операцій з давальницькою сировиною внесли такі вітчизняні вчені як: Ф.Ф. Бутинець, Л.О. Кадуріна, О.Р. Кіляр [7], Н.О. Козіцька [8], Н.А. Осницька [10], практики А.І. Свіріденко [12], Ю.І. Граковський [3] та ряд інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне здійсненим науковим напрацюванням вітчизняних вчених, необхідно відзначити, що за сучасних умов здійснення підприємницької діяльності подальшого наукового розвитку потребують питання щодо розмежування витрат, які формують собівартість продукції виготовленої з давальницької та купованої сировини.

Мета статті. Розробка та обґрунтування теоретичних положень, практичних рекомендацій щодо вдосконалення методики визначення собівартості готової продукції, виготовленої з давальницької сировини з метою забезпечення достовірного облікового відображення толінгових операцій.

Виклад основного матеріалу. Операції з давальницькою сировиною в Україні почали набувати популярності з 90-х років ХХ-ого століття, що пов'язано з набуттям нашої державою незалежності, з формуванням значної кількості нових підприємств різних організаційно-правових форм та розширенням зовнішньоекономічних зв'язків.

Аналіз праць за темою дослідження засвідчив, що у вітчизняних літературних джерелах не у повному обсязі розкривають усі суттєві аспекти здійснення операцій з давальницькою сировиною. Відсутність чітких критеріїв визнання операцій з давальницькою сировиною та самої давальницької сировини, призводить до викривлення інформації у бухгалтерському обліку.

Сьогодні в Україні механізм здійснення операцій з давальницькою сировиною регулюється насамперед Митним кодексом України [9], Податковим кодексом України [11], а також Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Податковий кодекс України розкриває зміст терміну «давальницька сировина» таким чином: «давальницька сировина – сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику) для виробництва готової продукції, з подальшим переданням або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі» [11]. При цьому до операцій з давальницькою сировиною належать операції, в яких сировина замовника на конкретному етапі її переробки

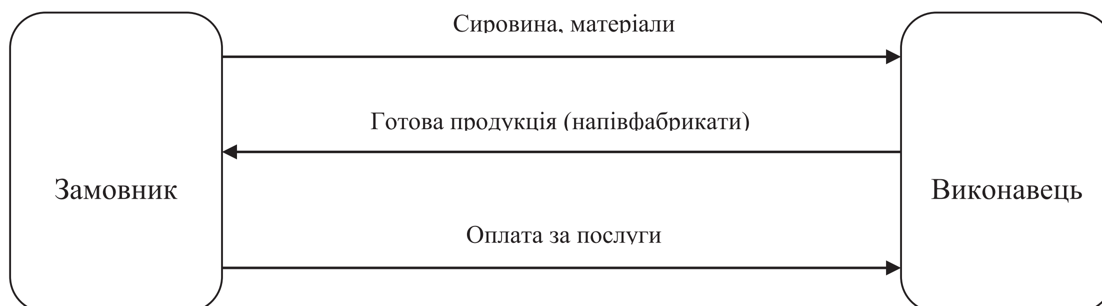

Рис. 1. Схема операцій з давальницькою сировиною

Джерело: [3]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

становить не менш як 20 відсотків загальної вартості готової продукції.

Операції з давальницькою сировиною є можливими не лише для виробничих підприємств, а також для сфери надання послуг. Операції з давальницької сировини першими почали застосовувати такі галузі економіки України як нафтопереробна промисловість, металургія, енергетика, хімічна промисловість. Дещо пізніше, з тенденцією спаду вирощування зерна в Україні, послуги з переробки (обробки або збагачення) почали надавати і підприємства борошномельної промисловості.

Схематично операції з давальницькою сировиною наведено на рис. 1.

Зазвичай у операціях з давальницькою сировиною постійно діють дві особи, це замовник та виконавець. Замовником може бути суб'єкт господарювання, який бажає отримати послуги з переробки власної сировини чи матеріалів, з причини відсутності власних виробничих потужностей чи виробничого обладнання для переробки сировини самостійно, а виконавець виступає суб'єктом господарювання, який може надати послуги з переробки сировини чи матеріалів, адже у власності є необхідні виробничі потужності та обладнання, проте немає вільних коштів для придбання сировини чи матеріалів.

Підставою для відображення операцій з давальницькою сировиною обліку є їх документальне оформлення. Для операцій з давальницькою сировиною характерний ряд специфічних ознак, які і відрізняють їх від інших операцій підприємства, що, у свою чергу вимагає формування особливої системи документування. Документальне оформлення таких операцій залишається недостатньо дослідженим питанням, оскільки чинним законодавством не визначено типових форм первинних документів, які б відображали їх специфіку. Особливості документальне оформлення операцій з давальницькою сировиною борошномельних підприємств відображене на рис. 2.

Відповідно до Інструкції про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку для обліку давальницької сировини прийнятої для переробки призначено рахунок «02 «Активи на відповідальному зберіганні», субрахунок 022 «Матеріали прийняті для переробки» [6]. Використання позабалансового рахунку обумовлене тим, що отримана від замовника давальницька сировина відноситься до цінностей, що тимчасово знаходяться на підприємстві і не є його власністю.

Аналітичний облік давальницької сировини ведеться за замовниками, видами сировини, за місцями їх зберігання чи переробки. Облік витрат з переробки давальницької сировини здійснюється на рахунках обліку витрат виробництва (за винятком вартості давальницької сировини замовника) [6].

Для визначення собівартості наданих послуг з переробки давальницької сировини здійснюється калькулювання. До основних особливостей калькулювання собівартості продукції на борошномельних підприємствах з використанням давальницької сировини відносять:

1) необхідність врахування можливих природних втрат давальницької сировини, витрат на поточний період, витрат, що передбачені умовами технологічного процесу та ін.;

2) необхідність включення до собівартості продукції наступних статей: витрати на транспортування та зберігання сировини, витрати на оплату праці виробничого персоналу, витрати по єдиному соціальному внеску, витрати на опалення, освітлення, водовідведення, витрати на амортизацію та інші витрати, які можна прямо віднести до собівартості наданих послуг з переробки.

Приклад оформлення калькуляції собівартості виготовленої продукції на ДП «Неполоковецький комбінат хлібопродуктів» наведено у табл. 1.

Облікові працівники ДП «Неполоковецький комбінат хлібопродуктів» самостійно розробили власну форму документу для калькулювання

Рис. 2. Документальне оформлення операцій з давальницькою сировиною

Джерело: розроблено автором на основі джерела [1; 2; 3; 4; 5; 12]

собівартості продукції. На нашу думку, основним зауваженням до даного документа є те, що у калькуляції вказуються також і витрати зерна купованого, тобто калькуляція складається разом по готовій продукції, яка виготовлена з давальницької та купованої сировини, без необхідного розмежування.

Враховуючи, що собівартість реалізованої продукції та собівартість наданих послуг по переробці давальницької сировини відображають на окремих субрахунках до рахунку 90 «Собівартість реалізації», пропонуємо здійснювати розмежування витрат попередньо у калькуляції, що дозволить сформувати обґрунтовану ціну як на вартість послуг так і на вартість готової продукції, виготовленої із давальницької сировини.

Для розмежування витрат окремо за продукцією з давальницької сировини і окремо за продукцією з купованої сировини використовують наступну формулу «Собівартість переробки одиниці виготовленої продукції»:

$$С_{од} = \frac{В}{К_{вл.} + К_{дв.}}$$

де, В – витрати на виготовлення продукції (крім вартості сировини);

$К_{вл.}$ – кількість власного зерна;

$К_{дв.}$ – кількість давальницького зерна.

На ДП «Неполоковецький комбінат хлібопродуктів» таку методику не застосовують, тобто калькулювання собівартості виготовленої продукції з давальницької і купованої сировини здійснюється разом. Тому для достовірного відображення облікової інформації, а також для проведення якісної аналітичної роботи щодо калькулювання собівартості продукції рекомендуємо завжди застосовувати формулу «Собівартість переробки одиниці виготовленої продукції» та чітко розмежовувати готову продукцію, виготовлену з купованої сировини та окремо з давальницької сировини.

Погоджуємось з думкою О.Р. Кіляр, яка зазначає «адекватність даних обліку для характеристи-

Таблиця 1

Документ калькуляція витрат борошномельної продукції

«Затверджую»
Директор комбінату
В.К. Чопик

Калькуляція витрат на виробництво борошномельної продукції

Загальна калькуляція собівартості виготовленої продукції

Елементи витрат	**Витрати**	
	на 1 тону	**на випуск**
Матеріальні витрати:	4010,81	401081
Вартість зерна	3803,93	380393
Допоміжні матеріали	3,98	398
Електроенергія	144,14	14414
Запчастини, матеріали	31,08	3108
Ремонт і виконані роботи	14,78	1478
Інші матеріальні витрати	12,90	1290
Витрати на оплату праці	266,76	22676
Відрах. на соц. заходи	49,20	4920
Амортизація	20,52	2052
Інші витрати	14,14	1414
Собівартість	4321,43	432143
З прибутком	4410,17	441017

Калькулювання собівартості продукції окремо по видах виготовленої продукції

Вид продукції	К-сть	Матеріальні витрати	Витрати на оплату	Витрати на соц. заходи	Амортизація	Інші витрати	Собівартість
Борошно в/г	120,52	229819,41	12993,35	2819,16	1175,80	810,22	247490,37
Борошно 1/г	62,40	118719,98	6712,10	1456,32	607,39	418,54	128139,72
Борошно 2/г	1,86	3609,73	204,08	44,28	18,46	12,73	3819,55
Крупа манна	2,66	5214,05	294,79	63,96	26,68	18,38	5462,37
Висівки	23,0	43717,83	2471,68	536,28	223,67	154,13	47230,99
Разом	210,44	401081,00	22676,00	4920,00	2052,00	141,00	432143,00

Головний економіст ____________ Т.В. Кибіч
(підпис)

Таблиця 2

Методи оцінки давальницької сировини

Об'єкт оцінки	Етап оцінки		Метод оцінки
Давальницька сировина	Замовник	До моменту передачі виконавцю	За меншою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації давальницької сировини
		Після передачі виконавцю у переробку	За меншою з двох оцінок: первісною вартістю сировини або чистою вартістю реалізації готової продукції, що може бути виготовлена з цієї сировини, зменшеною на вартість робіт з переробки
	Виконавець	Оприбуткування виконавцем давальницької сировини, одержаної як оплата робіт з переробки	За справедливою вартістю одержаної сировини, яка визначається за основними методичними підходами вартісної оцінки
Виконані роботи з переробки	Замовник	При розрахунку грошовими коштами	За сумою грошових коштів, що є платою за виконані роботи з переробки
		При розрахунку давальницькою сировиною	За справедливою вартістю робіт з переробки
		При розрахунку готовою продукцією	За справедливою вартістю робіт з переробки
	Виконавець	При розрахунку грошовими коштами	За сумою грошових коштів, що є платою за виконані роботи з переробки
		При розрахунку давальницькою сировиною	За справедливою вартістю отриманої сировини, яка визначається за основними методичними підходами вартісної оцінки
		При розрахунку готовою продукцією	За справедливою вартістю отриманої готової продукції, яка визначається за основними методичними підходами вартісної оцінки
Готова продукція	Замовник	Отримана замовником готова продукція, що виготовлена з давальницької сировини	За виробничою собівартістю продукції, виготовленої з давальницької сировини
	Виконавець	Оприбуткована виконавцем готова продукція, отримана як оплата робіт з переробки	За справедливою вартістю отриманої готової продукції, яка визначається за основними методичними підходами вартісної оцінки

Джерело: [7]

ки операцій з давальницькою сировиною залежить від їх оцінки. Вибір методу оцінки давальницької сировини визначальною мірою залежить від обраної форми розрахунку між замовником та виконавцем» [7, с. 7]. Методів оцінки давальницької сировини сьогодні є дуже багато, тому для систематизації інформації була сформовано табл. 2.

Наведені у табл. 2 методи оцінки давальницької сировини враховують об'єкт та етап оцінки, що є досить важливим саме при здійсненні операцій з давальницькою сировиною. При цьому об'єктами оцінки виступає давальницька сировина, готова продукція, яка виготовлена з цієї сировини та виконані роботи з переробки.

Висновки і пропозиції. Операції з давальницькою сировиною є досить поширеним явищем для борошномельних підприємств України. Розглядаючи питання доцільності розмежування у калькуляції витрат давальницької та купованої сировини, прийшли до висновку, що необхідною умовою є використання формули «Собівартість переробки одинці виготовленої продукції». За її допомогою борошномельні підприємства, що здійснюють калькулювання продукції разом за давальницькою та купованою сировиною можуть визначити собівартість одиниці продукції, яка не включає витрати на основну сировину, здійснити калькулювання окремо за кожним видом виготовленої продукції, що у свою чергу дозволить достовірно відобразити облікову інформацію, здійснити аналіз ряду показників, за результатами яких у подальшому можна прийняти ефективні управлінські рішення щодо операцій з давальницькою сировиною.

Список літератури:

1. Адамович Н. І. Договір на переробку давальницької сировини: важливі моменти. Податки та бухгалтерський облік. 2017. № 20. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/march/issue-20/article-25782.html (дата звернення: 30.05.2018).
2. Білинська Н. Є. Позабалансовий облік операцій з давальницькою сировиною у виробника. Науковий вісник НЛТУ. 2011. Вип. 21.7. С. 151-158.
3. Граковський Ю. І. Операції з давальницькою сировиною на території України: бухгалтерський і податковий облік. Офіційне видання Державної Фіскальної служби Вісник «Офіційно про податки». 2011. № 11(11). URL: http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/2962 (дата звернення: 30.05.2018).
4. Дерев'янко Б. В. Відмежування договору міжнародної купівлі-продажу від інших договорів. Вісник ІСПД НАН України.2010. № 1. С. 53-57.
5. Іваненко В. О. Особливості бухгалтерського обліку робіт з переробки давальницької сировини. Сер.: Облік і фінанси. 2012. Вип. 9(1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2012_9%281%29__64 (дата звернення: 30.05.2018).
6. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активу, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30 листопада 1999 р. № 291. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page (дата звернення: 30.05.2018).

7. Кіляр О. Р. Облік і аналіз операцій з давальницькою сировиною: автореф. дис. канд. екон. наук з 08.00.09. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Київ. 2008. 20 с.
8. Козіцька Н. О. Облік і контроль операцій з давальницькою сировиною (на прикладі олійно-жирових підприємств): автореф. дис. канд. екон. наук з 08.00.09. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Київ. 2011. 21 с.
9. Митний кодекс України. від. 13 березня 2013 р. № 4495-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page (дата звернення: 30.05.2018).
10. Осницька Н. А. Бухгалтерський облік і контроль операцій з давальницькою сировиною: автореф. дис. канд. екон. наук з 08.00.09. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Житомир. 2012. 21 с.
11. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page (дата звернення: 30.05.2018).
12. Свіріденко А. І. Переробка давальницької сировини нерезидента (ввезення): шпаргалка переробника. Податки та бухгалтерський облік. 2017. № 20. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2017/march/issue-20/article-25784.html (дата звернення: 30.05.2018).

Кудлаева Н.В., Погребная С.П.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТНОГО ОТРАЖЕННИЯ ОПЕРАЦИЙ С ДАВАЛЬЧЕСКИМ СЫРЬЕМ НА МУКОМОЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье раскрыты вопросы сущности операций с давальческим сырьем. Определены основные этапы операций с давальческим сырьем, а также установлен порядок документального оформления на каждом из этапов. Рассмотрен порядок калькулирования себестоимости готовой продукции на ГП «НКХП». Определен оптимальный вариант для разграничения калькуляции отдельно за давальческим сырьем и отдельно за купленным сырьем. Выделены методы оценки давальческого сырья на предприятии заказчика и организации-исполнителя.
Ключевые слова: давальческое сырье, готовая продукция, калькуляция, себестоимость, покупная сырье.

Kudlaeva N.V., Plebitna S.P.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

FEATURES OF ACCOUNTING OPERATIONS WITH TOLLING RAW MATERIALS ON THE MILLING ENTERPRISES

Summary
The article deals with the question of the nature of operations with tolling raw materials. The basic stages of operations with the customer's raw materials are determined, also the documentary procedure been established at each of the stages. The order of calculation cost price of finished products at the state enterprise «NBBP» is considered. The optimum variant for differentiation of calculation separately for the tolling raw material and separately for the purchased raw materials is determined. The methods of evaluation of the customer's raw materials at the enterprise-customer and the enterprise-executor are singled out.
Keywords: tolling raw material, final product, calculation, cost, purchased raw materials.

УДК 331.101.26(477.64)

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Кутідзе Л.С., Єськов К.О.
Запорізький національний технічний університет

У статті проведено аналіз стану ринку праці Запорізької області. Визначено сучасні тенденції, що спостерігаються на регіональному ринку праці. Запропоновано виділити фактори, що формують попит на працю і фактори, що формують пропозицію. Такі фактори було розглянуто, як фактори сукупного попиту, що відображені у показнику валового регіонального продукту. Такий підхід дозволить більш чітко визначити регіональним органам влади напрямки і важелі впливу на стан регіонального ринку праці.
Ключові слова: регіональний ринок праці, фактори розвитку ринку праці, заробітна плата, попит і пропозиція робочої сили.

Постановка проблеми. Ринок праці є важливою складовою розвитку національної економіки, фактор зайнятості населення є визначальним як у формуванні соціально-економічного стану як всього суспільства, так і кожної людини. Створення необхідних умов для його ефективного функціонування сприяє більш високим темпам розвитку як національного, так і регіонального бізнесу, впровадженню інноваційних методів управління, підвищенню конкурентоспроможності різних галузей національного виробництва. Трансформаційні зміни, що відбуваються в економіці України, суттєво вплинули на регіональні ринки праці. І однією з найважливіших функцій державного управління в регіоні є аналіз та адекватне отриманому результату регулювання процесів зайнятості населення. Тому, для розробки рішень, щодо мінімізації негативних наслідків, актуальним є аналіз тенденцій, які спостерігаються на регіональному ринку праці і визначення основних факторів, що призводять до змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ринку праці України, присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як З. В. Герасимчук, І. Ф. Гнибіденко, Б. М. Данилишин, Т. А. Заєць, Е. М. Лібанова. Аналіз проблем розвитку регіональних ринків праці, визначення основних тенденцій, чинників та напрямів їх розвитку проводять С. М. Жовнір, М. Я. Зуб, Л. С. Шевченко, Г. Ю. Швидка та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні трансформації, що відбуваються на регіональних ринках праці в Україні потребують ідентифікації сучасних проблем і виявлення їх причин, а також факторів, що впливають на збалансованість попиту і пропозиції на регіональному ринку праці.

Метою статті є оцінка стану регіонального ринку праці і виявлення факторів формування попиту і пропозиції в умовах сучасної кризи для подальшого визначення напрямків регулюючих дій регіональних органів влади.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у всьому світі гостро стоїть проблема ефективного використання трудових ресурсів. В деяких країнах це пов'язано із швидкими темпами росту економіки, а відтак і зростанням потреб у трудових ресурсах, в інших – у зв'язку із появою інноваційних секторів економіки та нестачею кваліфікованих кадрів для їх обслуговування на вітчизні, а інколи проблеми викликані низькими стандартами якості життя у країні, низькою оплатою праці, недостатнім соціальним пакетом.

Під ринком праці розуміють певну форму відносин, що відбивають зміст та баланс інтересів між суб'єктами ринку: роботодавцями, працівниками та державою. Ринок праці – це динамічна форма відносин, яка розвивається та змінюється, в результаті змінюються вимоги і коло проблем, пов'язаних з інтересами найманої робочої сили, наймачів, підприємців та профспілок [1].

Територіальна структура ринку праці є досить складною просторовою системою, яка складається з локального, регіонального, національного і світового ринків. Регіональний ринок праці визначають як сукупність соціально-трудових відносин, форм і методів узгодження і регулювання інтересів безпосередніх виробників і роботодавців (власників фірм), що функціонують у певному регіоні країни [2]. Структура регіонального ринку праці залежить від суспільно-географічних чинників та визначається структурою господарського комплексу регіону, особливостями територіальної організації виробництва та регіональної системи розселення, особливостями природно-географічних та соціально-економічних умов проживання населення.

Дослідження регіональних ринків праці надасть можливість відповідним державним інститутам точніше виявляти здобутки і проблеми в їх розвитку, визначати пріоритети і цільові показники для кожного з регіонів, конкретизувати заходи, спрямовані на вирівнювання соціально-економічного розвитку та подальше зростання регіонів.

У комплексній діагностиці регіональних ринків праці найбільш поширенішими показниками є рівень безробіття, навантаження на одне вільне робоче місце, частка зайнятого населення у загальній його чисельності, частка безробітних, які перебувають на обліку більше одного року. Науковці пропонують використовувати й такі показники, як: територіальна мобільність; рух робочої сили по підприємствах; обсяги найму і вивільнення працівників; чисельність тимчасових і сезонних працівників; дані про загальний стан економіки; рівні продуктивності праці і заробітної плати; попит на робочу силу та її пропозиція на ринку тощо [2; 3].

Регіональні ринки праці є складовими системи національного ринку праці, тому аналіз не-

Таблиця 1

Кількість населення Запорізької області з 1995 по 2017 рр.

Рік	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Тисяч осіб	2095	2047	1996	1949	1909	1877	1847	1821	1801	1785	1765	1774

Джерело: [5]

обхідно проводити, розглядаючи їх як елементи такої системи.

Для визначення можливих регулюючих дій з боку влади та розробки стратегічних планів і програм, крім оцінки стану і тенденцій розвитку регіональних ринків праці, необхідним є виявлення факторів їх формування. Важливо враховувати, що на ринок праці регіону будуть впливати фактори як регіонального, так і національного та міжнародного середовища. Доцільно ідентифікувати такі з них, які регіональна влада може корегувати.

Під час кризи в Україні відбулися серйозні структурні деформації економіки, що вплинуло й на ринок праці. У кожному з регіонів України зміни мають як загальні, так і специфічні риси. Розглянемо стан і основні тенденції, що спостерігаються на ринку праці Запорізької області.

Як і в Україні в цілому, де починаючи з 1992 р. кількість населення зменшилася на 19,1%, або 10 млн осіб [4], у Запорізькому регіоні з 1995 р. населення суттєво скорочувалося щороку (табл. 1).

Проте у 2015-2017 рр. відмічається стабілізація чисельності, попри початок кризи. Це можна пояснити тим, що саме на Запорізьку область припала значна кількість вимушено переміщених осіб (переселенців із АРК, м. Севастополь та зони Антитерористичної операції на сході України) – понад 65000 (офіційно зареєстрованих), а це понад 4,5% із більш ніж 1,6 млн осіб, більшість яких є працездатними. За кількістю переселенців Запорізька область займає друге місце після Харківщини [5].

У IV кварталі 2017 р. кількість зайнятого населення (15-70 років) по Україні становила 16,0 млн осіб, число безробітних відповідного віку – 1,8 млн осіб, рівень зайнятості населення – 55,4%, що на 0,3 пункти нижче у порівнянні із аналогічним періодом 2016 р., а рівень безробіття серед економічно-активного населення в Україні становив 9,9%. У Запорізькій області цей показник складав 10,3% [6].

Варто відмітити, що в оновленій стратегії розвитку «Україна-2020», яка була доповнена розділом «Стратегія подолання бідності» (документ має на меті впровадження європейських стандартів та норм життя), передбачено зменшення рівня безробіття по державі у 2018 р. до рівня 8,9% та до рівня 8,5% у 2020 р. [7].

Скорочення обсягів виробництва у регіоні та зростання кількості населення призвели до того, що станом на 2016 р. Запорізька область мала найбільший попит на одне вільне вакантне робоче місце – 46 заяв, при середньому значенні по країні – 11 претендентів на 1 вільне робоче місце (табл. 2).

Важливим елементом оцінки регіонального ринку праці є аналіз змін структури зайнятості населення за видами економічної діяльності.

Зайнятість населення за усіма видами діяльності, крім діяльності у сфері адміністративного обслуговування та державного управління й оборони, скоротилася. При цьому найбільший дисбаланс між офіційним попитом і пропозицією робочої сили спостерігався у сільському господарстві, фінансовій та страховій діяльності, організації харчування, державному управлінні. Причини такого стану у кожній сфері мають різне походження – сезонний фактор, тіньова зайнятість, невідповідність ринку освітніх послуг запитам роботодавців тощо, и потребують детального дослідження (табл. 3).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика статистичних даних регіонів України щодо кількості безробітних та потреб роботодавців у кадрах на основі даних за IV квартал 2016 року

Області* * – території областей, що підконтрольні українській владі	**Кількість зареєстрованих безробітних**		**Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних вакантних посад, тис. од.**	**Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб**
	тис. осіб	**% до населення працездатного віку**		
Україна	390,8	1,5	36,0	11
Дніпропетровська	30,7	1,5	3,4	9
Донецька*	14,1	0,5	0,4	35
Закарпатська	5,9	0,8	0,4	14
Запорізька	23,3	2,2	0,5	46
Луганська*	8,1	0,6	0,4	23
Львівська	17,3	1,1	2,8	6
Одеська	14,0	1,0	2,7	5
Харківська	23,6	1,4	2,8	8
Чернівецька	8,0	1,4	0,7	11
м. Київ	11,6	0,6	5,5	2

Джерело: [8]

За видами виникнення (звільнення) у 2016 р. структура безробіття у Запорізькій області мала наступний вигляд: звільнено за власним бажанням 33%; з економічних причин (скорочення штату) 22%; не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів 16%; мають сезонних характер роботи 10%; закінчився строк контракту 9%; зайняті домашніми обов'язками 3%; за станом здоров'я, оформлені на пенсію 2%; демобілізовані з військової строкової служби 1%; інше 4% [9].

Структура відкритих вакансій у регіоні на кінець 2017 р. виглядала так: виробництво 17,3%; торгівля 14,4%; сільське господарство 8,6%; транспорт 8,5%; туризм 6%; обслуговуючий персонал

4,8%; охорона та безпека 4,5%; IT, комп'ютери та інтернет 3,8%; будівництво 3,3%; інше 28,8% [10].

Виявлення дисбалансів на ринку праці потребує аналізу рівня заробітної плати, яка визначає рівновагу попиту і пропозиції робочої сили. Так, за рівнем середньої заробітної плати регіон займає 5 сходинку серед усіх регіонів України, без урахування АР Крим та м. Севастополь. Значення середньої зарплати у області становить 8336 грн. (станом на березень 2018 р.), що є на 0,55% менше середнього значення по країні (8382 грн.). Запорожці отримують на 38% менше ніж кияни (м. Київ – це регіон із найвищою оплатою праці), та на 30% більше від чернівчан, де показник середньої заробітної плати є найменшим (6424 грн) [11].

Необхідно також зазначити, що на добробут населення значно вплинула інфляція. Виходячи з того, що за січень 2014 – травень 2018 рр. значення накопиченої інфляції дорівнює +98,7% [12].

Середній рівень заробітної плати по Запорізькій області на січень 2014 р. становив 3079 грн, а станом на квітень 2018 р. – 8478 грн [11], розглянемо тенденції зміни середнього рівня оплати праці у гривнях (рис. 1) та у доларовому еквіваленті (рис. 2).

З початку 2014 р. рівень оплати праці у гривневому вимірі невпинно зростає. Так за 52 місяці

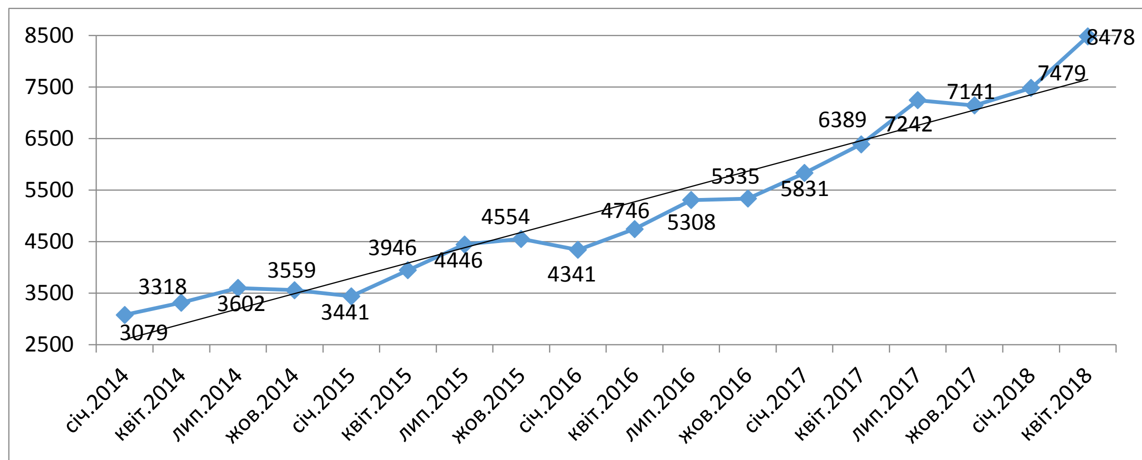

Рис. 1. Середній рівень оплати праці у Запорізькій області (2014-2018 рр.), грн.

Джерело: розраховано авторами на основі [11]

Таблиця 3

Зайнятість населення за видами економічної діяльності, рівень безробіття та кількість вакантних посад у Запорізькій області, 2013-2016 рр.

	2013 рік (тис. осіб)	2014 рік (тис. осіб)	2015 рік (тис. осіб)	2016 рік (тис. осіб)	Кількість зареєстрованих безробітних на кінець 2016 р.	Потреба роботодавців у кадрах для заміщення вакантних посад на кінець 2016 р.
Усього	**821,9**	**773,5**	**745,1**	**734,9**	**23332**	**508**
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	134,9	122,0	120,0	122,2	5259	25
Промисловість	188,4	172,8	166,6	163,1	3026	261
у т. ч. добувна промисловість	7,0	7,1	6,3	6,2	162	11
Переробна промисловість	146,5	131,6	127,0	122,6	2374	188
Будівництво	32,6	30,6	29,8	28,7	295	7
Оптова та роздрібна торгівля	184,4	168,4	156,0	157,5	2596	81
Транспорт, складське господарство	39,6	39,0	37,6	37,3	744	21
Тимчасове розміщування й організація харчування	15,5	15,0	13,8	13,2	1032	7
Інформація та телекомунікації	10,0	9,0	8,5	8,6	189	5
Фінансова та страхова діяльність	9,3	9,2	8,1	7,5	619	3
Операції з нерухомістю	12,5	12,4	12,3	11,6	139	1
Професійна, наукова та технічна діяльність	20,9	19,5	16,9	17,1	276	3
Адміністративне та допоміжне обслуговування	11,8	12,5	13,4	12,3	426	9
Державне управління й оборона	32,9	36,1	41,4	38,3	2930	20
Освіта	59,9	58,9	55,2	53,3	408	23
Охорона здоров'я	49,1	49,6	48,1	47,4	674	33
Мистецтво, спорт, розваги	8,9	8,8	8,5	7,5	109	6

Джерело: [8, с. 48, с. 52]

(січень 2014 – квітень 2018 рр.) середньорегіональний розмір зарплати збільшився на 5399 грн, тобто приріст склав 175% (рис. 1).

Задля нівелювання впливу девальвації на реальні доходи громадян, середній розмір оплати праці був перехований у долари США за середньомісячним курсом НБУ [13]. Аналіз виявив, що за час кризи найменше громадяни в доларовому еквіваленті отримували узимку 2016 р. – 169 дол. США., потім з'являється тенденція до зростання.

У квітні 2018 р. порівнюючи із січнем 2014 р. мешканці Запорізької області отримують на $38 менше; у порівнянні із січнем 2016 р. (найгіршим часом) – на $155 більше, що вказує на можливі перспективи подальшого зростання.

Тому регіональній владі, для виявлення проблем і більш чіткого розуміння можливих управлінських впливів, для досягнення рівноваги регіонального ринку праці, необхідно визначити фактори, що формують попит на працю саме за складовими внутрішнього регіонального продукту (ВРП).

Виявлення тенденцій, що спостерігаються на регіональному ринку праці є передумовою визначення факторів, яки призводять до тих чи інших процесів. Визначення і аналіз факторів, що впливають на ринок праці, доцільно проводити, виходячи з того, що ринок являє собою взаємодію продавців і покупців, тобто його функціонування знаходиться під впливом факторів попиту і пропозиції. Попит на фактори виробництва, яким є труд, є похідним від попиту на товари для виробництва яких він використовується. Зменшення сукупного попиту безпосередньо впливає на попит на працю.

Найбільш повно регіональний сукупний попит враховано у такому показнику як валовий регіональний продукт (ВРП), який є узагальнюючим показником результату діяльності регіональної господарської системи [14]. ВРП агреговано оцінює стан її розвитку, у ньому відображено попит на товари та послуги з боку домогосподарств, інвесторів, держави, іноземців.

Виявлені у результаті аналізу ринку праці Запорізької області тенденції дозволяють припустити, що на ринок праці вплинули зменшення купівельної спроможності, зменшення інвестиційної активності бізнесу, зменшення обсягів експорту товарів та послуг.

Незважаючи на зростання номінальних доходів купівельна спроможність населення зменшилась, що негативно відображається на внутрішньому попиті на споживчі товари, які виробляються у країні і, у тому числі, у регіоні. Це призводить до зменшення обсягів виробництва споживчих товарів та послуг і зменшенню попиту на робочу силу з боку деяких галузей.

Уповільнення інвестиційної активності підприємців, пов'язане з нестабільністю політико-правового та економічного середовища, знижує попит на інвестиційні товари, що, також, призводить до зменшення потреби у робочий силі для їх виробництва і особливо суттєво відбивається на економіці промислових регіонів.

Значний вплив на формування сукупного попиту мають економічні фактори, що пов'язані зі змінами кон'юнктури ринків і цінами на товари, що експортуються. Звуження ринків збуту для промислових підприємств внаслідок розриву зв'язків на традиційних ринках, квотування обсягів продажу продукції аграрного сектору на європейському ринку не дає у повній мірі реалізувати підприємствам свій експортний потенціал і призводить до зменшення обсягів виробництва і, відповідно, до зменшення потреби у робочій силі. Це особливо відчутно для Запорізької області, експорт товарів і послуг якої у 2010 році складав 3376231 тис. дол. США, а у 2016 році – 246577, 8 тис. дол. США [11, с. 293].

Також, важливою складовою формування сукупного попиту є державні витрати, які пов'язані із виплатою заробітних плат у бюджетній сфері, державними замовленнями інвестиційних товарів тощо. Як вказує аналіз, у бюджетній сфері зайнятість зменшилася несуттєво. Але збільшення номінальної заробітної плати та інших соціальних виплат нівелюється інфляцією та необхідністю для населення спрямовувати значну частину коштів на оплату комунальних послуг, тим самим обмежуючи споживання інших товарів.

В той же час, стан ринку праці обумовлює її пропозиція. Однією з причин зміни пропозиції праці є переміщення робочої сили між регіонами і країнами. На сьогодні міграція стає однією із найбільших проблем на ринку праці України. Згідно досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) за кордоном працює близько

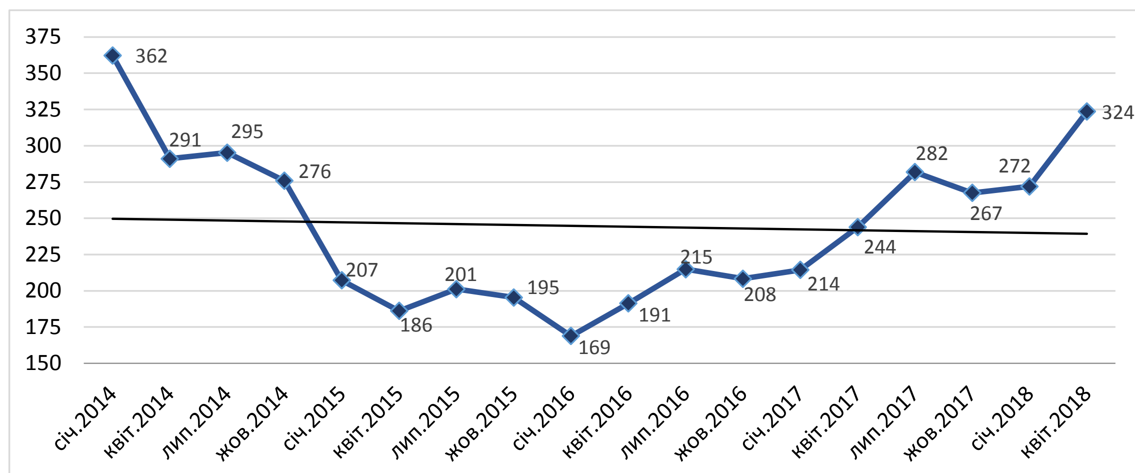

Рис. 2. Середній рівень оплати праці у Запорізькій області (2014-2018 рр.), дол. США

Джерело: розраховано авторами на основі [11, 13]

5,5 млн українців, третина з тих, що лишилися думають на питанням своєї трудової міграції, а 6,3% все готують пакет документів на оформлення робочої візи [15]. У докладі ООН Україна була внесена у п'ятірку країн світу із найбільш швидкими темпами відтоку населення [16].

Підвищення внутрішньої і зовнішньої мобільності робочої сили змушує підприємців підвищувати заробітну плату робітникам, що можна спостерігати в Україні взагалі і, зокрема, у Запоріжжі.

Потрібно також враховувати вплив технологічних факторів, які призводять до змін продуктивності праці, таким чином впливаючи на попит на робочу силу, а також до зміни потреб у тих чи інших професіях, що призводить до структурного безробіття. Згідно прогнозу світової аналітичної компанії McKinsey через роботизацію у 2030 р. без роботи може залишитись близько 800 млн осіб, а це складатиме близько 9,5% від усього населення планети [17].

Ще одним важливим аспектом збалансованості ринку праці є відповідність пропозиції робочої сили кваліфікаційним вимогам роботодавців. Наразі в Україні склалася проблема із працевлаштуванням осіб із вищою освітою, яка створює структурний дисбаланс на ринку трудових ресурсів. Серед безробітних значний рівень таких, що мають вищу освіту. Так, у Києві, Одесі, Харкові, Львові, Запоріжжі рівень безробітних осіб із вищою освітою складає 80-87%. Тобто, ринок праці в Україні потребує більше працівників із професійно-технічною освітою.

Висновки і пропозиції. Сучасна економічна криза в Україні призвела до суттєвого дисбалансу на регіональних ринках праці, у тому числі ринку праці Запорізького регіону. Наявні на сьогодні проблеми потребують розробки і впровадження регіональної політики у цій сфері, метою якої повинно стати ефективне використання трудових ресурсів регіону. Зусилля місцевих органів влади повинні бути спрямовані на створення умов збалансованого розвитку регіонального ринку праці, що передбачає розробку відповідних програм і механізмів їх реалізації. Для цього необхідним є виявлення факторів, які впливають на ринок праці, для подальшої розробки інструментів, що дозволять подолати їх негативний вплив. Виокремлення факторів, що формують попит на робочу силу і факторів, що формують її пропозицію, дозволить більш чітко визначити місцевим органам влади напрямки і інструменти впливу на стан ринку праці. Серед таких напрямків можна виділити необхідність поліпшення інвестиційного клімату, створення комфортного для проживання середовища, стимулювання експортної діяльності підприємств, ефективне використання програм державної підтримки регіонального розвитку, формування інфраструктури регіонального ринку праці. Конкретизація інструментів, що спрямовані на збалансування попиту і пропозиції праці потребує подальшої розробки.

Список літератури:

1. Шевченко Л.С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку / Л.С. Шевченко // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1-2. – С. 176-183.
2. Зайнятість та ринок праці: Підручник / за ред. Б.М. Данилишина: К.: 2008. – 200 с.
3. Швидка Г.Ю. Регіональні особливості ринку праці України / Г.Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2. – С. 160-167.
4. Демографічний щорічник: населення України // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/naselen_2015.pdf.
5. Демографічний паспорт території // Головне управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?23.
6. Основні показники ринку праці (річні дані) // Державна служба ста-тистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.
7. Електронна сторінка розділу «Законодавство України» сайту Верховної Ради України – «Стратегія подолання бідності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80.
8. Статистичний щорічник Запорізької області за 2016 рік / Державна служба статистики України / за ред. Н.М. Липової – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2017 р. – 435 с.
9. Інформація щодо кількості безробітних в Запорізькій області станом на початок 2018 року // Запорізький регіональний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zap.dcz.gov.ua/news.
10. Огляд статистики ринку праці міста Запоріжжя // Аналітичний сайт пошуку роботи та збору статистичних даних TRUD.COM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaporozhye.trud.com/salary/10.html.
11. Зведена таблиця індексів споживчих цін з 2000 по 2018 рр. (%) // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/.
12. Середня місячна зарплата по регіонах України в 2014-2018 рр. // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average/2014.
13. Архів валютних курсів // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://index.minfin.com.ua/exchange/archive/nbu/2014-2018.
14. Герасимчук З.В. Комплексна оцінка рівня сталого розвитку регіонів України // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 34-42.
15. Звіт щодо трудової міграції українців // Київський Міжнародний Інститут Соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports.
16. Доповідь ООН щодо трудової міграції та оцінки населення України на 2050 рік // ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu.
17. Прогноз McKinsey щодо трудової кризи // Міжнародна консалтингова компанія McKinsey & Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mckinsey.com/ukraine/overview.

Кутидзе Л.С., Еськов К.О.
Запорожский национальный технический университет

ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИЙ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА

Аннотация
В статье проведён анализ состояния рынка труда Запорожской области. Определены современные тенденции, наблюдаемые на региональном рынке труда. Предложено выделить факторы, формирующие спрос на труд и факторы, формирующие предложение. Такие факторы были рассмотрены, как факторы совокупного спроса, которые отражены в показателе валового регионального продукта. Такой подход позволит более чётко определить региональным органам власти направления и рычаги влияния на состояние регионального рынка труда.
Ключевые слова: региональный рынок труда, факторы развития рынка труда, заработная плата, спрос и предложение рабочей силы.

Kutidze L.S., Yeskov K.O.
Zaporizhzhya National Technical University

EVALUATION OF TRENDS AND IDENTIFICATION OF FACTORS OF REGIONAL LABOR MARKET

Summary
The project carried out an analysis of the labor market in the Zaporizhzhia region. Identified current trends that exist at the regional labor market. It`s suggested to identify the factors that shape the demand for labor and the factors that form the proposal. These factors were consider as factors of aggregate demand, which reflected in the index of gross regional product. This approach will allow regional authorities accurately determine the direction and instruments of influence on the state of the regional labor market.
Keywords: regional labor market, factors of development of the labor market, salary, demand and supply of work force.

УДК 336.5

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМИ «ДЕРЖАВНИЙ ДЕПОЗИТ»

Піменова М.М., Фрейдін М.Ю.
Університет митної справи та фінансів

В умовах економічних перетворень та бюджетного реформування реалізація державної політики у соціальній сфері набуває особливого значення. В статті охарактеризовано програму «Державний депозит». Авторами наведено відсоткові ставки по дитячим депозитам. Здійснено аналіз показників виплат за народження дитини в Україні до і після реформи. Запропоновано механізм розподілу соціальної допомоги при народженні дитини.
Ключові слова: депозит, виплати, народження дитини, відсоткова ставка, фінансові ресурси, банк, реформа.

Постановка проблеми. Соціальні виплати – це архіважлива складова для загального функціонування населення держави. Кожна країна світу зобов'язана підтримувати громадян, які потребують допомоги, бути гарантом соціального забезпечення населення. При цьому рівень довіри до державної влади безпосередньо залежить від рівня виплат, таких як пенсія, допомога з інвалідності або допомога при народженні дитини.

Однак, в той же час, рівень соціальних виплат напряму залежить від економічного стану країни. При настанні кризи, держава може гарантувати виплату лише захищених видатків бюджету, в які входять соціальні відрахування для населення, про підвищення стандартів в такій складній ситуації для країни не може бути і мови. Описана вище ситуація зараз прослідковується в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансового забезпечення державних програм та заходів соціальної підтримки населення присвячені праці вчених: Л. Крамаренко, Р. Левін, С. Сіденко, П. Шевчук, О. Яременко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вражає, що в таких країнах світу як Швеція, ОАЕ, Білорусія, не зважаючи на кризові явища, влада виділяє кошти на створення депозитів для новонароджених дітей з періодом вкладу 18 років, який дає змогу при настанні повноліття використати дані кошти на свій розсуд. Але дивує те, що досі в нашій країні не використовують подібні соціальні механізми.

З цього і витікає актуальність даної проблеми – в Україні просто не має вільних коштів для введення нового виду соціальної допомоги. Але чи потрібні вони для впровадження депозитної програми для новонароджених? Ми вважаємо, що ні. Вся справа в тому, що виплату за народження дитини можна розділити на дві частини – виплати у перший рік життя та створення депозиту до настання повноліття. При цьому грошові виплати будуть навіть підвищенні. Таким чином, держава однією дією зможе вирішити два важливих питання – з одного боку, підвищити соціальні стандарти для населення, а з іншого – акумулювати фінансові ресурси, що зможуть стати значним поштовхом в майбутньому для виходу України з кризового становища.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розкриття теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо реалізації програми «Державний депозит».

Виклад основного матеріалу. Програма «Державний депозит» є однією з частин розподілу державної допомоги за народження дитини. Для відкриття даного депозиту, одному з батьків потрібно буде заповнити спеціальну заяву на створення персонального рахунку в «Ощадбанку» (при чому сам рахунок оформлюється не на громадянина, який заповнював анкету, а саме на дитину, щоб уникнути несвоєчасного та нецільового використання даних коштів), крім того потребується паспорт, ідентифікаційний код особи, яка заповнює заяву та свідоцтво про народження дитини. Також батьки повинні зареєструвати дитину в податковій інспекції для отримання ідентифікаційного номеру, з яким після закінчення терміну вкладу вже повнолітня особа зможе отримати кошти.

Як і кожен вклад «Державний депозит» буде мати капіталізаційну відсоткову ставку. Щоб виділити оптимальну відсоткову ставку, проаналізуємо відсотки по дитячим депозитам в комерційних банках України.

Таблиця 1
Відсоткові ставки по дитячим депозитам станом на початок 2018 р.

Назва банку	Ставка по дитячому депозиту, %
Банк ПІВДЕННИЙ	13,25
ОТП Банк	6,7
ПриватБанк	10
Креди агріколь банк	15
Києвська Русь	10,5

Процентна ставка дитячого депозиту в Україні коливається в межах 6,7-15% у національній валюті, а так як програма є державною, то оформлення та ведення рахунку буде відбуватися тільки у гривні. Для програми «Державний депозит» можна виділити середнє значення відсоткової ставки – 11%. При чому відсоток за депозитом та показник інфляції (при умові введення реформи у 2018 році) будуть рівними, адже проект держбюджету України на 2018 рік розроблено на базі середньострокової бюджетної резолюції з прогнозованими показниками зростання економіки в 2018 році на 3% при інфляції в 11%. Тобто реальна вартість капіталу буде залишатися незмінною.

Основними регулюючими законодавчими актами програми «Державний депозит» є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження

ня Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27 грудня 2001 р. № 1751 та Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII.

Згідно зі статтею 12 Закону та абзацом шостим пункту 13 Постанови, допомога при народженні дитини призначається у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Одним з пунктів впровадження програми «Державний депозит» є саме зміни у вищезазначених законодавчих актах розміру допомоги та порядку відрахування коштів на депозитний рахунок. Таким чином, пропонується підвищити загальний розмір виплати за народження дитини до 50000 гривень, з яких 13000 гривень виплачується одноразово, 12000 гривень виплачується рівними платежами протягом наступних 12 місяців, а 25000 гривень відправляється на особистий депозитний рахунок дитини.

Користь для державного бюджету та економіки України в цілому від даної реформи така, що до закінчення строку вкладу держава зможе користуватися даними коштами для поліпшення економічного стану країни. Акумулювання грошових потоків протягом року дадуть можливість перенаправляти їх по чітко розпланованим цільовим програмам. Також, слід звернути увагу, що від'ємне значення показників по програмі «Державний депозит» буде досягатися тільки в перший рік введення реформи. В наступній таблиці проаналізуємо вищезазначену інформацію.

Таблиця 2

Показники виплат за народження дитини в Україні

Показники	До введення реформи	Після введення реформи
Загальна сума виплати, грн., з них:	41280	50000
Одноразова виплата, грн.	10320	13000
Щомісячна виплата, грн.	860	1000
Відправлено на депозит, грн.	0	25000
Загальна виплата за 1-й рік, грн.	20640	25000 (-4360)
Загальна виплата за 2-й та 3-й рік, грн.	20640	0 (+20640)

Отже, ми можемо побачити, що у перший рік введення даної реформи виплати з державного бюджету збільшуються на 4360 грн. за одну дитину, але за наступні два роки держава економить 20640 грн. Тобто за три роки економляться кошти на загальну суму 16280 грн. за кожну дитину. Кошти, що були відправлені на депозит, перераховуються до спеціального фонду інвестування Держбюджету, акумулюються протягом року та відправляються «Ощадбанком» до Національного банку України, після чого перераховуються назад до державного бюджету для реалізації цільових програм.

Щодо акумульованої суми, яка через рік буде відправлена до державного бюджету, то її розмір можна буде знайти за допомогою оцінки демографічних показників Білорусії за 2013-2017 роки. Саме в даній країні в 2014 році була проведена схожа реформа, суть якої складалася у відрахуванні на депозитний рахунок 10000 доларів США за народження в сім'ї третьої (четвертої, п'ятої і т. д.) дитини. Проаналізуємо демографічні показники до та після введення реформи.

Отже, ми можемо побачити, що демографічна ситуація в Білорусії після введення реформи населення країни збільшилося приблизно на 2 тис. чол., аналогічне збільшення прослідковується і в кількості новонароджених. Тобто, можна зробити припущення, що при введення програми «Державний депозит» кількість новонароджених в Україні буде не менше ніж аналогічний показник у 2017 році.

У 2017 році в Україні народилося 458 167 дітей. При перерахуванні 25000 грн. на депозит за народження дитини, станом на кінець 2018 року акумульована сума у спеціальному фонду інвестування Держбюджету буде складати 11,454 млрд. грн.

Отримані кошти будуть розподілені між тими секторами економіки, які будуть найбільш пріоритетними для України. Однак, для найбільш ефективного використання акумульованих фінансових ресурсів потрібно дотримуватися таких принципів:

- принцип нарощення потенціалу;
- принцип прибутковості;
- принцип мінімізації ризику.

На рис. 1, можна відмітити, що сектори економіки, які є пріоритетними для розподілу, були вибрані опираючись саме на вищезазначені принципи. Далі щодо кожного принципу окремо:

Принцип нарощення потенціалу прослідковується в пункті субсидування малого та середнього бізнесу. Станом на початок 2017 року, основною перешкодою для створення МСП була висока ставка податку, яка складала приблизно 24% від доходу. Окрім цього витрати на реєстрацію, ліцензування та перевірку МСП у перший рік діяльності складає 55000 грн. Якщо держава підтримує малий та середній бізнес спрощеними умовами реєстрації та зниженою податковою ставкою на наступні 1,5-2 роки, це дасть не тільки поштовх для поліпшення бізнес клімату в Україні, а й призведе до зменшення рівня без-

Таблиця 3

Демографічні показники в Білорусії з 2013 по 2017 рр.

Рік	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна кількість населення, тис. чол.	9 494,12	9 497,85	9 498,12	9 498,88	9 499,64
Загальна кількість народжених, тис. чол.	117,99	118,52	119,51	121,07	120,64
Загальний приріст населення, %	-0,03	-0,02	0,01	0,01	0,02

робіття в країні, бо кожне МСП в середньому дає 22 робочих місця.

Принцип прибутковості найбільш точно описує пункт про санацію державних підприємств. Яскравим прикладом є Одеській припортовий завод, який планували приватизувати навесні 2018 року. Початкова ціна продажу даного підприємства складає 5,16 млрд. грн. Однак, дивлячись на потреби Латиноамериканського ринку щодо купівлі аміаку та підвищення ціни аміаку на китайському ринку до 492 дол. за тонну, можна зробити припущення, що вливання 6 млрд. грн. з акумульованого фонду можуть кардинально змінити ситуацію. При нарощенні темпів виробництва до показників 2010 року (932 тис. тонн.) та при зниженні ціни на продукцію до 450 дол. за тонну, порівняно з азіатськими конкурентами, на початок 2019 року можна спрогнозувати прибуток у розмірі 419.4 млн. дол., що практично покриває витрати на дане підприємство.

Принцип мінімізації ризику є основною ознакою пункту про операції на валютному ринку. Основним прикладом є прикладом є «Приватбанк». Проаналізувавши консолідовану звітність за 9 місяців 2017 року, можна відмітити, що прибуток від операцій з іноземною валютою склав 808 млн. грн., що в 2,5 рази більше, ніж аналогічний показник у 2016 році. Якщо зробити відрахування у статутний капітал з метою отримання прибутку, то є велика ймовірність успіху даної операції.

Висновки та пропозиції. Провівши аналіз схеми розподілу та виділивши основні принципи пріоритетності відрахувань з акумульованого фонду по програмі «Державний депозит», було визначено позитивні аспекти для проведення даної реформи. Але не слід забувати іншу мету даного проекту – депозит для майбутнього громадянина країни.

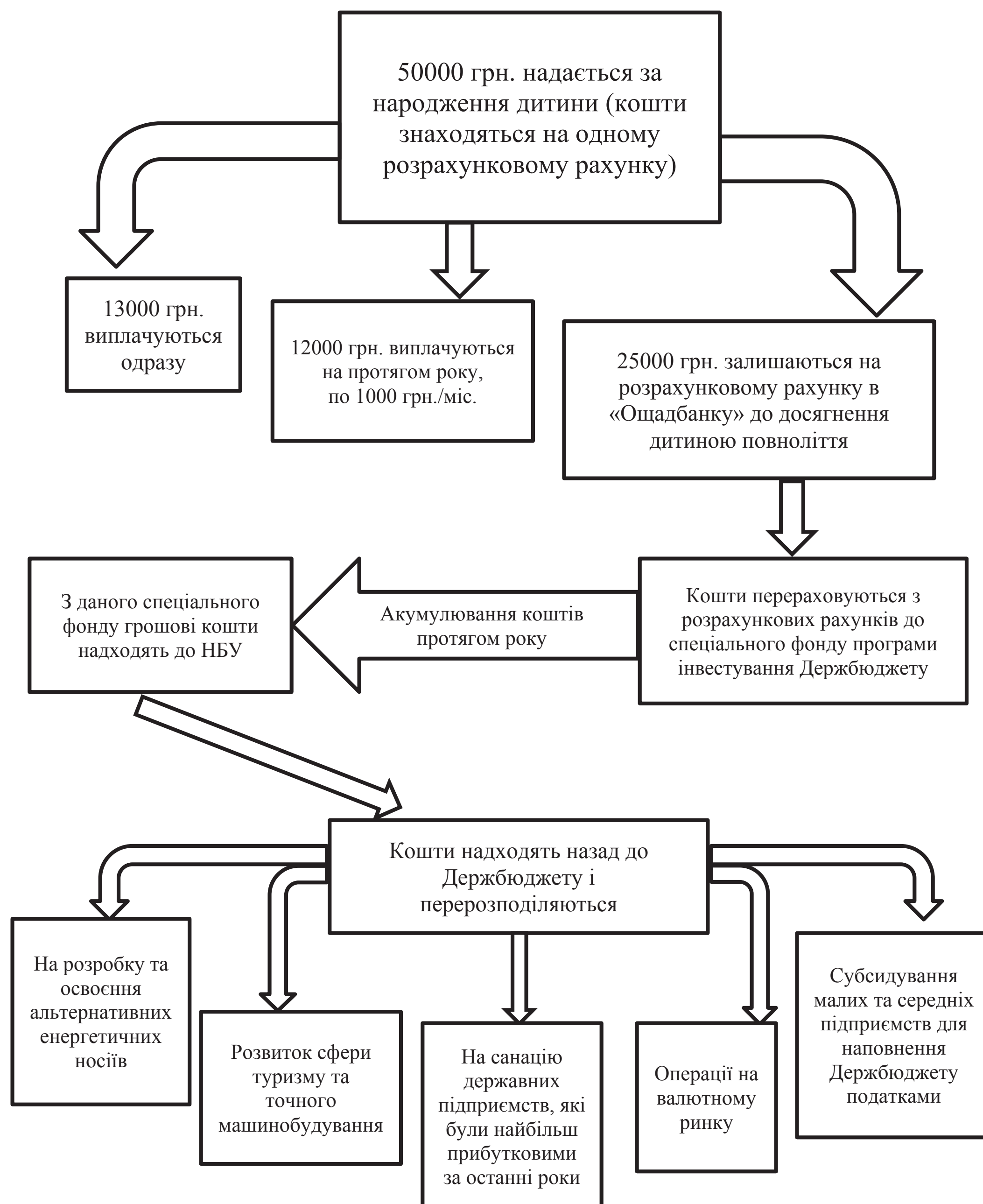

Рис. 1. Розподіл соціальної допомоги при народженні дитини

При настанні повноліття, власник вкладу має право зняти грошові кошти на свою потреби, тобто особа має право зняти накопичені на депозиті кошти повністю готівкою. Однак на даному етапі держава, для обопільної економічної вигоди, може запропонувати власнику депозиту інші шляхи застосування його фінансових ресурсів.

Таким чином, майбутній власник даного депозиту може використати накопичені кошти:

· На оплату навчання в будь-якому державному закладі освіти.

· Як перший внесок лізингового кредиту на транспортний засіб (при наявності водійського посвідчення потрібної категорії).

· Як перший внесок для придбання житлової площі в іпотеку.

· На оплату полісу медичного страхування.

· Перевести дані кошти на особистий пенсійний рахунок в державному або комерційному банку для отримання в майбутньому збільшеної пенсії.

· Перший вклад на створення власної справи і т. д.

Тобто, використання даних коштів по запропонованому державою сценарію, не тільки дасть змогу власнику депозиту направити грошові потоки за цільовим призначенням – громадянин в подальшому отримуватиме економічні на соціальні вигоди, але і дасть можливість державі зекономити майбутні витрати та поліпшити рівень довіри соціуму, що є одним з найважливіших завдань державної влади.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Приватбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://privatbank.ua/ru.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2811-12.
3. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 175 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF.

Пименова М.М., Фрейдин М.Ю.
Университет таможенного дела и финансов

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОГРАММЫ «ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕПОЗИТ»

Аннотация
В условиях экономических преобразований и бюджетного реформирования реализация государственной политики в социальной сфере приобретает особое значение. В статье охарактеризована программа «Государственный депозит». Авторами приведены процентные ставки по детским депозитам. Осуществлен анализ показателей выплат за рождение ребенка в Украине до и после реформы. Предложен механизм распределения социальной помощи при рождении ребенка.
Ключевые слова: депозит, выплаты, рождение ребенка, процентная ставка, финансовые ресурсы, банк, реформа.

Pimenova M.M.. Freidin M.Yu.
University of Customs and Finance

THE WAYS TO IMPROVE THE PROGRAM «STATE DEPOSIT»

Summary
In the context of economic transformation and budget reform, the implementation of public policy in the social sphere is very important. The program «State deposit» is described at the article. The interest rates on children's deposits are given by the authors. The indemnities of child birth in Ukraine before and after the reform were investigated. The mechanism for distributing social assistance for the birth of a child is proposed.
Keywords: deposit, payment, child's birth, interest rate, financial resources, bank, reform.

УДК 336.77.01

РОЗВИТОК ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЖИТЛОМ В УКРАЇНІ

Сальникова Т.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено законодавчі основи розвитку іпотечного кредитування, суть поняття іпотеки. Проаналізовано динаміку надання іпотечних кредитів за останні 5 років, їх структуру. Розглянуто структуру іпотечного кредитування в розрізі валют. Показано роль держави у сприянні розвитку іпотечного кредитування та у забезпеченні молоді житлом в сучасних умовах. Зазначено переваги та недоліки іпотечного кредитування та можливі шляхи усунення наявних проблем.
Ключові слова: іпотечне кредитування, житлове будівництво, пільгове кредитування, державні цільові програми, державна політика, житловий іпотечний кредит.

Постановка проблеми. Іпотечне кредитування в Україні є вкрай важливим з огляду на декілька причин: можливість забезпечення населення житлом, забезпечення соціального розвитку через задоволення потреб населення в житлі, сприяння економічному розвитку держави та окремих регіонів, розвиток кредитної системи, розширення доходної бази державного бюджету, покращення інвестиційного клімату. Іпотечне кредитування є інструментом реалізації державної політики у сфері забезпечення молоді житлом та сприяння розвитку житлового будівництва і соціально-економічному розвитку держави. Проблемою розвитку іпотечного кредитування та житлового будівництва є погіршення економічної ситуації в країні, зниження купівельної спроможності населення. Актуальним є визначення ролі держави у забезпечення молоді житлом та у забезпеченні розвитку іпотечного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням розвитку іпотечного кредитування займалось багато вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких – В. Вітюк, Ю.В. Жежерун, Л.В. Ільченко-Сюйва, С.І. Кручок, О.О. Ляхова, Ю.Л. Мохова, Б. Стас, Н.М. Терновська, Н. Грищук, О.П. Ніверська, О.О. Холява, К.А. Ягупова та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню іпотечного кредитування присвячено багато робіт як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Проте досі залишається недостатньо розкритим питання щодо поєднання ринку іпотеки, державного сектору та державних цільових програм, спрямованого не лише на отримання прибутку банками, але і на досягнення соціального ефекту на рівні держави.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз стану іпотечного кредитування в Україні на сучасному етапі, висвітлення зв'язку розвитку іпотеки з державною політикою забезпечення молоді житлом, огляд існуючих державних програм, які поєднують іпотечне кредитування, державну підтримку житлового будівництва та забезпечення громадян доступним житлом.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про іпотеку», разом з іншими нормативно-правовими актами регламентує існування в Україні іпотечного ринку, права та обов'язки його учасників, умови оформлення іпотеки, її види тощо [9]. Крім цього, іпотека базується на таких документах, як Конституція України, Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Земельний кодекс та міжнародні договори. Базовим є Закон «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» [10].

Згідно із законом, іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника [9].

Іпотечне кредитування – правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами [10]. Державний нагляд і регулювання іпотечного кредитування та емісії іпотечних сертифікатів здійснюють Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Саме іпотека є одним із інструментів забезпечення доступності житла в Україні, в тому числі забезпечення молодіжного житлового будівництва. Пільгове іпотечне кредитування є ключовим елементом багатьох державних програм сприяння доступності житла. Житловий іпотечний кредит – кредит, виконання своїх зобов'язань за яким позичальник забезпечує іпотекою нерухомого майна житлового призначення (крім об'єктів незавершеного будівництва), тобто віддає це майно в заставу [6].

Іпотечне кредитування робить доступним придбання населенням житла та сприяє підвищенню інвестиційної активності в капітальному будівництві, воно стимулює розвиток будівництва, розширює дохідну базу бюджету, забезпечує створення нових робочих місць та розвиток економіки України. За результатами досліджень науковців, кожна гривня, вкладена у будівництво житла, дає 2,5-3 гривні приросту ВВП [11].

Характерними ознаками іпотечного кредитування є: тривалий термін кредиту (10-30 років); велика сума кредиту; цільове призначення кредиту; супровід запорукою тієї нерухомості, для придбання якого видається; прийнятний розмір ставки відсотка; обов'язкове страхування застави; участь в системі іпотечного кредитування посередників, інвесторів і уряду [4].

Таблиця 1

Динаміка іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам, млн. грн.

рік	до 1 року	від 1 до 5 років	більше 5 років	усього	Загальна сума кредитів, наданих домогосподарствам	Темп приросту кредитів в цілому, %	Темп приросту іпотечних кредитів, %
2013	2 564	6 095	47 611	56 270	193 529	-	-
2014	3 806	6 428	61 922	72 156	211 215	9,1%	8,2%
2015	3 546	4 502	52 167	60 215	174 869	-17,2%	-5,7%
2016	3 212	4 374	52 679	60 265	163 333	-6,6%	0,029%
2017	1 659	2 611	34 330	38 601	174 182	6,6%	-13,3%

Джерело: складено за даними [2]

В Україні у 2010 р. на іпотечному ринку працювало близько 90 банків. Основними лідерами були: ВАТ "Райффайзен Банк Аваль", АКБ "Укрсоцбанк", АКІБ "УкрСиббанк", ЗАТ "Комерційний Банк ПриватБанк" та ВАТ "ВіЕйБі Банк". Виділяють декількох лідерів активності на іпотечному ринку: Укрсиббанк 16,43%, Укрсоцбанк 12,22%, ОТП банк 11,43%, Райффайзен Банк Аваль 11,01%, Приватбанк 5,82% [6]. Станом на жовтень 2012 р. в Україні на первинному іпотечному ринку працюють близько 20 банків з 50-ти найбільших, які мають достатній розмір довгострокових ресурсів та рівень капіталізації. На максимальний термін до 20 років кредити надають 11 установ.

Кредитна активність банків України в 2016 р. залишалась невисокою, що обумовлено зниженням платоспроможності потенційних позичальників, високим рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та високою вартістю кредитних ресурсів. Чинником коливання обсягу іпотечних кредитів в аналізованому періоді стала динаміка курсу національної валюти, виведення частини банків з ринку, скорочення кредитування [5].

За даними НБУ, у 2016 р. на іпотеку припадало всього 5% від загальної кількості угод. З початку 2017 року іпотечне кредитування знову активізувалося, ставки стали знижуватися. Якщо на початку 2016 року банки кредитували фізосіб в середньому за 34% річних, то до початку 2017-го зменшили ставку до 22%. У першому кварталі 2017 р. комерційні банки видали іпотечних кредитів на 178 млн грн, повідомляється в звіті НБУ. Зростання до аналогічного періоду минулого року складає 80%. Середній розмір позики – 546000 грн, частка позик на суму понад 2 млн грн скоротилася з 13 до 4% [1].

Співвідношення обсягу іпотечних кредитів до ВВП для країн світу досягає 35-80%, тоді як для України даний показник становить близько 5%. Останні роки іпотечні кредити надавали такі банки, як: АТ «Ощадбанк» – 13% ринку, АТ «Укрексімбанк» – 10%, АКБ «Аркада» – 6%, АКБ «Правексбанк» – 5%, ПАТ КБ «Приватбанк» – 4%, АКБ «Укрсоцбанк» – 3%, ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – 3% та ін. [5].

За період 2013-2017 рр. кількість банків в Україні зменшилась на 98, зі 180 до 82 установ. Відповідно, можливості надання доступної іпотеки значно скоротились. Попри це, станом на травень 2018 р. домогосподарствам надано на 5,2% більше іпотечних кредитів ніж за попередній 2016 р. Як видно з даних таблиці 1, у 2015-2016 рр. спостерігалось лише скорочення темпів приросту обсягів наданих кредитів домогосподарствам, що було зумовлено кризовими явищами в економіці, нестабільним валютним курсом, погіршенням становища банківських установ та рівня доходів громадян. З 2017 р. динаміка кредитування стає позитивною – на 6,6% до 2016 р. або на 10849 млн. грн. Щодо іпотечних кредитів, тенденція аналогічна: період скорочення у 2015-2017 рр., лише у 2018 р. спостерігається зростання на 2,5% до 2017 р.

Відповідно до структури іпотечних кредитів, розрахованої у таблиці 2, за термінами надання переважають іпотечні кредити строком більше 5 років, які складають 87% у загальній кількості іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам за 2013-2018 рр. Кредити до 1 року склали в середньому 5%, від 1 до 5 років – 8,1%.

Таблиця 2

Структура іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам, %

рік	до 1 року	від 1 до 5 років	більше 5 років	частка іпотечних кредитів в загальній сумі наданих кредитів, %
2013	4,6%	10,8%	84,6%	29,1%
2014	5,3%	8,9%	85,8%	34,2%
2015	5,9%	7,5%	86,6%	34,4%
2016	5,3%	7,3%	87,4%	36,9%
2017	4,3%	6,8%	88,9%	22,2%

Джерело: складено за даними [2]

Суттєвою проблемою іпотечного кредитування є те, що надаються вони не тільки в національній, а і в іноземній валюті, що за нестабільності курсу суттєво збільшує вартість кредиту та ризик його неповернення. Перевагою є нижчі ставки, порівняно з гривневими кредитами. Як свідчать дані, наведені в таблиці 3, у структурі кредитів, наданих домогосподарствам, переважають кредити в доларах. Зокрема, за період 2013-2017 рр. кількість наданих іпотечних кредитів зменшилась на 17669 млн. грн., у т. ч. гривневих кредитів надано на 8740 млн. менше, доларових – на 8761 млн., в євро – на 14 млн. більше, в рублях – менше на 1 млн.

У середньому, частка наданих іпотечних кредитів у гривні склала 26%, в доларах – 70%, в євро – 2%, в рублях – 0,002%, в інших валютах – 2%. До категорії інших валют відносяться злотий, фунт стерлінгів. єна, юань.

Слід зазначити, що надання кредитів в рублях штучно пригнічувалось, починаючи з 2011 р., а кредити в євро не користувались попитом серед домогосподарств через надмірно високі ставки, навіть порівняно з гривневими кредитами. Найбільший за аналізований період обсяг кредиту-

вання в гривні припадає на 2013 р. (18641 млн. грн), після цього обсяги лише зменшувались (на 6211 млн. грн. до травня 2018 р.), і лише у 2018 р. вже за 5 місяців сума наданих кредитів склала 12430 млн. грн, що вже на 25,5% більше за показник 2016 р.

Таблиця 3

Динаміка іпотечних кредитів, наданих домогосподарствам в розрізі валют, млн. грн.

рік	усього	у тому числі у розрізі валют				
		гривня	долар США	євро	російський рубль	інші валюти
2013	56 270	18 641	35 691	854	2	1 082
2014	72 156	16 167	53 311	1 204	1	1 473
2015	60 215	14 884	42 797	969	1	1 565
2016	60 265	13 263	44 267	923	1	1 812
2017	38 601	9 901	26 931	868	1	901
Відхилення	-17 669	-8 740	-8 761	14	-1	-181

Джерело: складено за даними [2]

З проаналізованих даних можна зробити висновок про початок відродження іпотечного кредитування в Україні, однак, залишається ряд проблем, суттєвих для іпотечного кредитування в Україні: відсутність гарантійних фондів іпотечного страхування, недосконалість правової бази та регулюванні процедур звернення щодо стягнення на предмети іпотеки, недовіра населення до українських банків, низька ефективність ринку житлового будівництва, відсутність спеціалізованих іпотечних банків, досить жорсткі умови надання іпотечних кредитів, високі ставки за кредитами, обмежений платоспроможний попит населення.

Для розвитку іпотечного кредитування необхідно: запровадити однакові механізми оподаткування коштів, що їх вкладають у цінні папери й на банківські депозити; максимально спростити процедури видачі кредитів; врегулювати процедури кредитування в іноземній валюті; забезпечити формування банками підвищених резервів; здійснити заходи, які б відновили довіру населення до ринку житла та сформували попит у цій сфері; знизити відсоткові ставки за кредитами; створити систему мобілізації вільних фінансових ресурсів та пошуку інвесторів. Слід активізувати подальший розвиток іпотечного кредитування через поширення діяльності Агенства з рефінансування іпотечних кредитів, на яке покладено функцію випуску іпотечних облігацій. Таке стимулювання банківської системи державою мінімізує ризики держави та банків, полегшує умови фінансування житлового будівництва [6].

Роль держави в більшості країн зводиться до визначення загальної стратегії розвитку системи іпотечного кредитування, до виконання функцій нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів іпотечного ринку. Методи державного регулювання можуть ґрунтуватись на грошово-кредитній та податковій політиці, або включати ініціювання створення спеціальних організацій вторинного ринку, стимулювання спеціалізованих кредиторів, державна стандартизація умов видачі іпотечних кредитів, пряме регулювання процентних ставок, стимулювання позичальників за рахунок кредиту, здійснення програм іпотечного кредитування за рахунок коштів бюджету [8].

В США, завдяки ефективному використанню державою механізмів іпотечного кредитування в якості інструментів макроекономічної політики, майже 18% загальнонаціонального продукту формується під впливом будівництва нерухомості, продажу комерційного житла, розвитку ринку нерухомості, продажу та розвитку різних застав, пов'язаних з нерухомістю.

Особливу увагу у всіх країнах приділяється сім'ям з низькими доходами, для яких передбачаються пільги при будівництві або придбанні житла, субсидіювання процентної ставки, зниження податків, надання дотацій на оплату орендованого житла [8].

Здійснення іпотечного кредитування є найбільш актуальним методом забезпечення молоді житлом в Україні сьогодні. Приймаються та реалізуються загальнодержавні та регіональні цільові програми пільгового кредитування будівництва та придбання житла, забезпечення молоді житлом.

З огляду на недостатність коштів у населення для самостійного придбання житла, такі програми є вкрай необхідними та актуальними. Наразі діє ряд державних програм із забезпечення населення доступним житлом: «Пільгове молодіжне кредитування», «Надання кредитів зі статутного капіталу», «Доступне житло», «Здешевлення іпотеки», «Часткова компенсація», «Кредитування ОСББ».

Фінансування цих програм здійснюється переважно за рахунок бюджетних коштів. Механізм державної підтримки у придбанні житла молоддю передбачає декілька напрямів: надання разової компенсації у розмірі 30% від вартості житла, створення фонду житла для оренди за доступну ціну, надання державного пільгового кредиту з відсотковою знижкою (рис. 1).

Діяла Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2017 рр. та понад 130 місцевих програм, відповідно до яких молоді громадяни

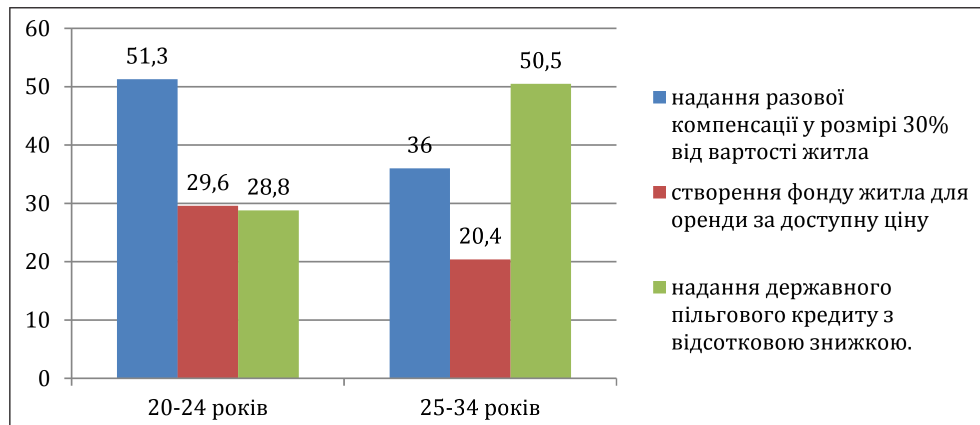

Рис. 1. Державна підтримка у придбанні житла для молоді, %

Джерело: [7]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 4

Показники надання пільгових кредитів молодим сім'ям

Рік	Державний бюджет, тис. грн.	Місцеві бюджети, тис. грн.	Власні кошти (статутний капітал), тис. грн.	Надано кредитів	Проінвестовано житла, тис. кв. м.
2013	70 629,70	33 532,30	35 613,90	407	28,8
2014	24 267,50	36 624,40	23 121,80	253	16,1
2015	0	64 694,20	58 956,10	231	14,5
2016	0	94 336,70	34 301,60	254	16,3
2017	0	115 693,10	63 559,30	319	19,7
Всього	955 805,20	738 766,70	346 365,60	12 335	851,2

Джерело: [3]

мають можливість придбати житло у кредит на пільгових умовах.

За час реалізації програмою скористалися понад 12 тисяч молодих сімей [3]. Основні результативні показники програми наведено в таблиці 4.

З 2017 р. знову почала діяти програма «Доступне житло», яка передбачає сплату державою: 30% вартості будівництва (придбання) доступного житла; 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла для громадян, на яких поширюється дія Закону України «про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла та/або пільгового іпотечного житлового кредиту для громадян за ЗУ «про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Таблиця 5

Показники надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла

Рік	Кількість квартир, всього	Надано державної підтримки, з них за рахунок коштів			
		державного бюджету		місцевих бюджетів	
		Кількість квартир	млн. грн.	Кількість квартир	млн. грн.
2010	590	590	71,4		
2011	792	792	98,2		
2012	1258	1222	156,6	36	3
2013	823	802	91,1	21	1,6
2014	147	144	17,9	3	0,4
2015	11	0	0	11	1,3
2016	39	0	0	39	6,5
2017	111	91	29,6	20	4,9
Всього	3771	3641	464,8	130	17,7

Джерело: [3]

З травня 2012 р. в Україні діє програма здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Сутність програми полягає у здешевленні вартості іпотечних кредитів шляхом відшкодування державою частини відсотків за банківськими кредитами, отриманими на будівництво чи придбання житла в новобудовах (таблиця 6).

Таблиця 6

Показники здешевлення вартості іпотечних кредитів

Рік	Кількість укладених угод, шт.	Обсяг банківських ресурсів, тис. грн.	Виплачено компенсації, тис. грн.
2012	1233	285 376,82	6 400,00
2013	2154	500 970,68	53 364,99
2014	170	40 054,31	89 351,62
2015	0	0	78 824,66
2016	0	0	68 779,37
2017	0	0	59 856,61
Всього	3 557	826 401,81	356 577,25

Джерело: [3]

Висновки і пропозиції. Іпотечне кредитування в Україні поступово відроджується після років кризи, за державної підтримки та ефективної системи регулювання іпотечне кредитування може не лише забезпечити приріст ВВП, економічний розвиток держави та її інвестиційну привабливість, але і сприяти поліпшенню соціального клімату в державі.

Іпотечне кредитування може стати рушійною силою покращення якості життя населення, яка дозволить вирішити цілий ряд соціально-економічних проблем: можливість вирішувати житлову проблему у державі, що сприятиме покращенню житлових умов населення і зменшить напруженість в суспільстві у соціальній сфері.

Основними формами державної підтримки іпотечного кредитування може бути цільове субсидування, надання податкових пільг позичальникам, підвищення доходів населення, стимулювання розвитку вторинного іпотечного ринку, застосування механізму страхування ризиків тощо.

Список літератури:

1. Болотова Х. Ринок іпотеки виходить з коми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazobeton.org/uk/node/368.
2. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65833&cat_id=44578.
3. Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.molod-kredit.gov.ua/.
4. Єлісєєва І.І. Статистика. Джерела і способи фінансування розвитку нерухомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/75058/statistika/dzherela_sposobi_finansuvannya_rozvitku_neruhomosti.

5. Жежерун Ю.В. Сучасний стан ринку іпотечного кредитування в Україні / Ю.В. Жежерун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/12_zhezherun.htm.
6. Ляхова О.О. Іпотечне кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О.О. Ляхова, А.В. Майстер // Ефективна економіка. – № 11. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1560.
7. Маліновська А. Квартира за півціни: програми Доступне житло і Молодіжне кредитування (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20180305-kvartyra-za-pivtsiny-programy-dostupne-zhytlo-i-molodizhne-kredytuvannya-infografika/.
8. Мохова Ю.Л. Державне регулювання іпотечного кредитування / Ю.Л. Мохова // Дослідження молодих. – № 1(67). – 2014 – С. 208-214. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Nzhm_2014_1_37.pdf.
9. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/898-15/paran24#n24.
10. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19.06.2003 № 979-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/979-15].
11. Стас Б. Ринок іпотечного кредитування в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Б. Стас, В. Вітюк // Ринок банківських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/272/281.

Сальникова Т.В.
Университет таможенного дела и финансов

РАЗВИТИЕ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы законодательные основы ипотечного кредитования, суть понятия ипотеки. Проанализирована динамика и структура предоставленных ипотечных кредитов за последние 5 лет. Рассмотрена структура ипотечного кредитования в разрезе валют. Показана роль государства в содействии развитию ипотечного кредитования и в обеспечении молодежи жильем в современных условиях. Отмечены преимущества и недостатки ипотечного кредитования и возможные пути устранения имеющихся проблем.
Ключевые слова: ипотечное кредитование, жилищное строительство, льготное кредитование, государственные целевые программы, государственная политика, жилой ипотечный кредит.

Salnikova T.V.
University of Customs and Finance

DEVELOPMENT OF MORTGAGE LOAN IN THE CONTEXT OF THE STATE POLICY OF POPULATION PROVIDING HOUSING IN UKRAINE

Summary
The article investigates the legal basis for the mortgage lending development, the essence of the concept of «mortgage». The dynamics of provision of mortgage loans for the last 5 years, their structure has been analyzed. The structure of mortgage lending in terms of currencies is considered. The role of the state in promoting the development of mortgage lending and providing young people with housing in modern conditions is shown. The advantages and disadvantages of mortgage lending and possible ways of eliminating existing problems are noted.
Keywords: mortgage lending, housing construction, preferential lending, state target programs, state policy, residential mortgage loans.

УДК 338.2/.3.054.22:005.336.1](477)(045)

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Сябер Є.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглянуто основні показники формування фінансових результатів підприємства. Визначено розмаїття факторів, які впливають на формування фінансових результатів підприємства. Наведено основні ознаки розглянутих факторів, що складають базу їх класифікації, яка має важливе значення для визначення головних напрямів пошуку резервів підвищення ефективності господарювання.

Ключові слова: прибуток підприємства, фактори підвищення прибутку, фактори формування прибутку.

Постановка проблеми. Кожний суб'єкт підприємницької діяльності, як юридична особа, веде її на основі отримання прибутку. Підприємства реалізують свою продукцію споживачам, отримуючи за неї грошову виручку. Однак це ще не означає отримання прибутку. Для виявлення фінансового результату необхідно співставити виручку з собівартістю продукції, а також з усіма податками та платежами до бюджету. Якщо виручка перевищує суму собівартості і податків, то підприємство отримує прибуток; якщо дорівнює, то підприємство находиться на рівні точки беззбитковості; і коли витрати перевищують виручку, то, зрозуміло, підприємство терпить збиток, тобто від'ємний фінансовий результат, що ставить його в складне фінансове становище, яке невиключно банкрутства. Тому підприємство повинно знати всі фактори впливу на прибуток підприємства суворо контролювати їх з метою збільшення прибутковості діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих науковців, предметом дослідження яких були проблеми підвищення прибутку суб'єктів господарювання, можна назвати таких авторів минулого і сьогодення, як Д. Грін, П. Самуельсон, К. Макконнелл, К. Друрі, І.О. Бланк, В.В. Вітлінський, І.В. Волошин, А.О. Заїнчковський, В.Е. Керимов, В.В. Ковальов, С.В. Мочерний, О.О. Орлов, С.Ф. Покропивний, Ю.С. Цал-Цалко, М.Г. Чумаченко.

Метою статті є обґрунтування науково-методичних засад та практичних рекомендацій щодо формування прибутку підприємства та виявлення факторів, які впливають на нього.

Виклад основного матеріалу. Прибуток являє собою форму доходу підприємця, який здійснює певний вид діяльності. Ця зовнішня найбільш проста форма вираження прибутку є разом з тим недостатньою для його повної характеристики, оскільки в деяких випадках активна діяльність в будь-якій сфері може і не бути пов'язана з отриманням прибутку (наприклад, діяльність політична, благодійна і тому подібна).

Категорія прибутку нерозривно пов'язана з категорією капіталу, особливим фактором виробництва, і в усередненому вигляді характеризує ціну функціонуючого капіталу. Прибуток не є гарантованим доходом підприємця, який вклав свій капітал в той чи інший вид бізнесу. Він є результатом лише вмілого та успішного здійснення цього бізнесу. Але в процесі ведення бізнесу підприємець внаслідок своїх невдалих дій чи об'єктивних причин зовнішнього характеру може не лише не отримати очікуваного прибутку, але й повністю чи частково втратити вкладений капітал, тому прибуток є в певній мірі платою за ризик здійснення підприємницької діяльності.

Розмір та рівень прибутку обумовлюють можливості підприємства щодо рішення стратегічних цілей та завдань, його фінансову стійкість та платоспроможність, конкурентоздатність. Прибуток є також якісним показником, так як в його величині відображається зміна обсягу товарообігу, доходів і витрат, рівня використання ресурсів. Розмір прибутку залежить від багатьох факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Найважливішими внутрішніми факторами є обсяг діяльності, стан та ефективність використання ресурсів підприємства, рівень доходів та витрат, ефективність цінової та асортиментної політики. Серед зовнішніх факторів виділяють рівень цін на споживчі товари, податкова політика держави, кон'юнктура ринку. Знання факторів, що впливають на прибуток, дозволяє розробити ефективний механізм управління прибутком.

Кількісно, як економічний показник, прибуток являє собою різницю між обсягом виручки (доходом) і сумою поточних витрат.

Прибуток підприємства характеризується не тільки своїм значенням і функціями, але й багатоваріантністю видів, в яких він виступає. Систематизація видів прибутку за основними економічними та обліковими ознаками, наведена в табл. 1.

Прибутки отримані в результаті діяльності класифікуються за видами діяльності: операційний прибуток, фінансовий та інвестиційний.

В процесі управління прибутком підприємства головна роль відводиться формуванню прибутку від операційної діяльності. Основу операційної діяльності більшості підприємств становить виробничо-комерційна або торгівельна діяльність, яка в свою чергу доповнюється інвестиційною та фінансовою діяльністю.

Як вже було зазначено, поряд з операційною діяльністю підприємство може здійснювати інші види діяльності, зокрема: інвестиційну (процес здійснення найбільш ефективних форм вкладання власного капіталу) та фінансову діяльність (процес залучення позикового капіталу) та отримувати від неї певні прибутки. З точки зору бухгалтерського обліку, прибуток може бути отриманий в результаті різних видів діяльності.

Проте, в фінансовому обліку, фінансовий результат від інвестиційної і фінансової діяльності окремо, без додаткових розрахунків, не можливо визначити. На рахунках бухгалтерського об-

ліку ведеться облік доходів і витрат від фінансових операцій. А під фінансовими операціями слід розуміти операції які відбуваються і в процесі фінансової діяльності, і в процесі інвестиційної діяльності.

І у фінансовій звітності виділяють валовий прибуток, прибуток від операційної діяльності, прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, прибуток від звичайної та надзвичайної діяльності, чистий прибуток а також скоригований прибуток, що припадає на одну просту акцію (порядок відображення якого ще не визначено). Цей поділ обумовлено порядком визначення прибутку:

– валовий прибуток, характеризує різницю між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції;

– прибуток від операційної діяльності, що визначається як алгебраїчна сума валового прибутку, іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат;

– прибуток до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку від основної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат;

– чистий прибуток, який характеризує обсяг прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податку на прибуток.

За характером використання прибуток поділяють на розподілений і нерозподілений. Нерозподілений прибуток відображає суму прибутку, яка реінвестована у підприємство. Нерозподілений прибуток є складовою частиною власного капіталу, тобто це прибуток, який залишається у розпорядженні підприємства після виплати доходів власникам та формування резервного капіталу.

Отже, прибуток підприємства – це єдина форма його грошових нагромаджень, а також він є одним із головних джерел формування фінансових ресурсів держави. Тобто прибуток синтезує в собі всі найважливіші сторони роботи підприємства.

В процесі управління прибутком підприємства головна роль відводиться формуванню прибутку від операційної діяльності. Основу операційної діяльності більшості підприємств становить виробничо-комерційна або торгівельна діяльність, яка в свою чергу доповнюється інвестиційною та фінансовою діяльністю. З врахуванням послідовності операційного циклу діяльності підприємства, особливостей формування доходів і витрат, а також інших факторів.

Розглянемо більш детально послідовність визначення чистого прибутку підприємства (табл. 2).

Таблиця 1

Систематизація видів прибутку за основними економічними та обліковими ознаками [1]

Класифікаційні ознаки	Види прибутку згідно ознак класифікації
ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ	- прибуток від операційної діяльності - прибуток від фінансової діяльності - прибуток від інвестиційної діяльності
В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПОРЯДКУ ВИЗНАЧЕННЯ (за даними “Звіту про фінансові результати”)	Валовий прибуток Прибуток від операційної діяльності Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування Прибуток від звичайної діяльності Прибуток від надзвичайної діяльності Чистий прибуток
ЗА ХАРАКТЕРОМ ОПОДАТКУВАННЯ	Оподатковуваний прибуток Прибуток що не підлягає оподаткуванню
ЗА ХАРАКТЕРОМ ВИКОРИСТАНЯ	Нерозподілений прибуток Розподілений прибуток
ЗА ЗНАЧЕННЯМ ПІДСУМКОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ	Позитивний (прибуток) Від’ємний (збиток)
ЗА ПЕРІОДАМИ ФОРМУВАННЯ	Прибуток минулого періоду Прибуток звітного періоду Прибуток планового періоду
ЗА МЕТОЮ ВИЗНАЧЕННЯ	Бухгалтерський прибуток Економічний прибуток
ЗА РОЗМІРОМ	Мінімальний прибуток Нормальний прибуток Максимальний прибуток

Таблиця 2

Послідовність визначення чистого прибутку підприємства [2]

Етап	Формула	Розшифровка
Визначення чистого доходу (ЧД).	*ЧД = ВД – (ПДВ – АЗ – ІЗ)*	ВД – сума валового операційного доходу; ПДВ – податок на додану вартість; АЗ – акцизний збір; ІЗ – інші податки і збори.
Визначення маржинального прибутку (МП)	*МП = ЧД – Впост*	Впост – сума постійних операційних витрат
Визначення валового операційного прибутку (ВП)	*ВП = МП – Взмін*	Взмін – сума змінних операційних витрат
Визначення чистого прибутку (ЧП)	*ЧП = ВП – ПП*	ПП – податок на прибуток
Визначення чистого прибутку підприємства від операційної діяльності	*ЧП = ВД -ПДВ – Взаг – ПП*	Взаг – сума постійних і змінних витрат

Поряд з операційною діяльністю підприємство може здійснювати інші види діяльності, зокрема: інвестиційну (процес реалізації найбільш ефективних форм вкладання власного капіталу) та фінансову діяльність (процес залучення позикового капіталу) та отримувати від неї певні прибутки. Отже, загальну схему утворення прибутку підприємства можна відобразити наступним чином (рис. 1).

Для того, щоб свідомо і цілеспрямовано приймати організаційно-технічні та господарські рішення, створювати сприятливі умови реалізації планів і програм накопичення прибутку, необхідно знати основні резерви та шляхи впливу на його розмір. Іншими словами, необхідно чітко розуміти від чого він залежить, які основні утворюючі фактори і параметри здійснюють вплив на прибуток, який кількісний вплив кожного з них на кінцевий результат діяльності [3].

Як відомо, прибуток, як результативний показник, залежить від співвідношення між розміром доходів підприємства і затратами на здійснення діяльності даного підприємства. Залежність прибутку від величини доходів і затрат можна представити наступним чином:

$$П = Д - З = (ВД + Д_{інш.}) - (В + В_{інш.}) = (Ц_{реал.} - Ц_{зак.}) * К - В + П_{інш.},$$

де: Д – доход від усіх видів діяльності;

З – затрати для здійснення всіх видів діяльності;

ВД – валовий доход від реалізації;

Дінш. – доход від іншої діяльності;

В – витрати операційної діяльності;

Вінш – витрати, пов’язані із здійсненням інших видів діяльності;

Цреал.; Цзак – відповідно, ціна реалізації і закупівлі товарів;

К – кількість товарів, що реалізується;

Пінш. – прибуток від іншої діяльності.

Таким чином, розмір одержаного прибутку залежить від цін реалізації і закупівлі товарів, кількості проданих товарів, різниці між доходами, затратами і втратами від іншої /неопераційної/ діяльності.

Так, зниження рівня цін закупівлі товарів та збільшення рівня цін продажу даного товару, сприяє зростанню розміру прибутку підприємства.

Розглянуті фактори прямо впливають на величину доходів, а відповідно і на прибуток підприємства. Але існує ряд факторів які хоча і не прямо, але впливають на обсяг прибутку, так як: обсяг товарообороту і його структура за асортиментом, складом, джерелами надходження товарів, місцем положення контрагентів комерційних угод, рівень продуктивності праці, ступінь використання ресурсів, співвідношення власних і позикових коштів, умови і валюта платежу та ін. Розглянемо фактори. які впливають на рівень прибутку у табл. 3.

На зміну прибутки впливають дві групи факторів зовнішні й внутрішні.

При здійсненні фінансово-господарської діяльності всі ці фактори знаходяться в тісному взаємозв’язку і взаємозалежності. “Прямий” вплив на величину собівартості продукції, а, отже, і прибутку, пов’язаний з тим, наскільки раціонально і економно витрачаються матеріальні ресурси – адже частка матеріальних витрат у складі собівартості зазвичай коливається від 60 до 90% (рис. 2).

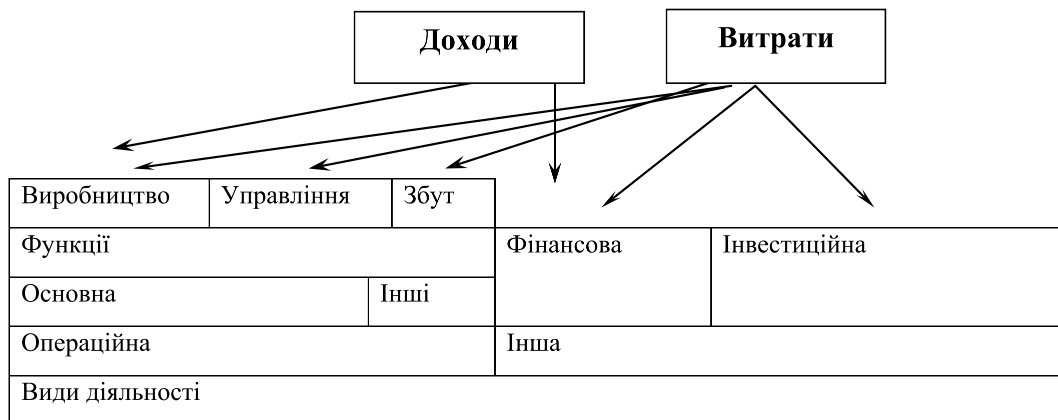

Рис. 1. Класифікація доходів та витрат [3]

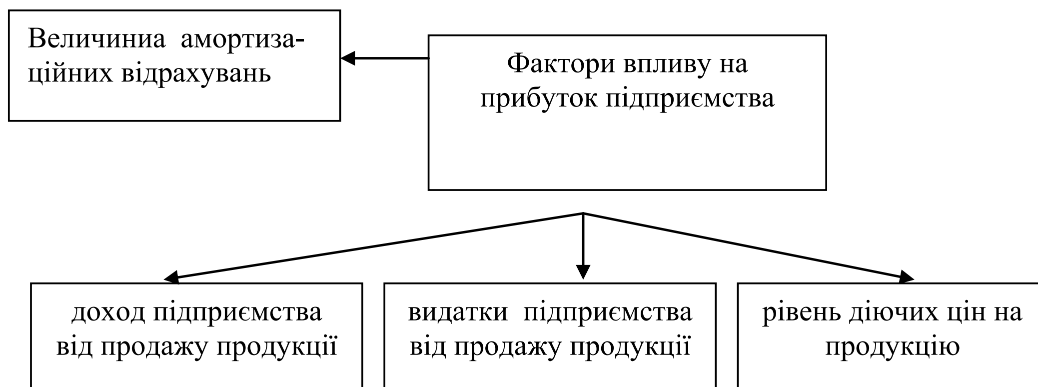

Рис. 2. Формування прибутку підприємства [5]

Таблиця 3

Фактори, що впливають на рівень прибутку [4]

Фактори	Класифікація		Опис
Внутрішні фактори	виробничі	екстенсивні	впливають на процес одержання прибутку через кількісні зміни: обсягу засобів і предметів праці, фінансових ресурсів, часу роботи обладнання, чисельності персоналу, фонду робочого часу тощо
		інтенсивні	впливають на процес отримання прибутку через "якісні" зміни: підвищення продуктивності обладнання і його якості, застосування прогресивних видів матеріалів і удосконалення технології їх обробки, прискорення обертання оборотних засобів, підвищення кваліфікації і продуктивності праці персоналу, зниження матеріалоємності продукції, удосконалення організації праці і більш ефективне використання фінансових ресурсів тощо
	позавиробничі		належать постачальницько-збутова і природоохоронна діяльність, соціальні умови праці і побуту тощо
	основні		валовий дохід і дохід від продажу продукції (обсяг продажів), собівартість продукції, структура продукції й витрат, величина амортизаційних відрахувань, ціна продукції
	неосновні		фактори, пов'язані з порушенням господарської дисципліни, такі як цінові порушення, порушення умов праці й вимог до якості продукції, інші порушення, що ведуть до штрафів і економічним санкціям
зовнішні фактори			природні умови, державне регулювання цін, тарифів, відсотків, податкових ставок і пільг, штрафних санкцій та інше. Ці фактори не залежать від діяльності підприємств, але можуть спричиняти значний вплив на величину прибутку

Найважливішими факторами зростання прибутку є зростання обсягу виробництва й продажу продукції, впровадження науково-технічних розробок, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції.

Види й рівень застосовуваних цін визначають в остаточному підсумку обсяг валового доходу підприємства, а отже, прибутки.

Проблема ціноутворення займає ключове місце в системі ринкових відносин. Проведена в Україні лібералізація цін привела до різкого скорочення впливу держави на процес регулювання цін, слідством чого з'явився ріст цін майже на всі вироблені товари. За допомогою високих цін підприємства відшкодовують будь-які по величині виробничі витрати, що аж ніяк не сприяє підвищенню якості продукції й ефективності проведення.

Наступний фактор, що впливає на величину прибутки – це амортизація основних фондів і нематеріальних активів. Сума амортизаційних відрахувань визначається на підставі балансової вартості основних фондів і діючих норм амортизації й амортизації нематеріальних активів, виходячи зі строку корисного використання таких нематеріальних активів, але не більш 10 років безперервної експлуатації. При цьому враховується прискорена амортизація активної частини основних виробничих фондів, що виражається у встановлених законодавством більш високих нормах амортизації на відповідні види основних фондів.

Найважливішим з них є величина валових видатків. Кількісно в структурі ціни видатки займають значну питому вагу, тому зниження видатків дуже помітно позначається на зростанні прибутку за інших рівних умов.

В аналізі факторів, що впливають на величину прибутки, лежать резерви збільшення прибутки підприємства, основними з яких є:

1. Забезпечення росту обсягу виробництва продукції на основі технічного його відновлення й підвищення ефективності проведення.

2. Поліпшення умов продажу продукції, у тому числі за рахунок удосконалювання розрахунково-платіжних відносин між підприємствами.

3. Зміна структури виробленої й продаваної продукції за рахунок збільшення частки більш рентабельної.

4. Зниження валових видатків на проведення й обіг продукції.

5. Установлення реальної залежності рівня цін від якості виробленої продукції, її конкурентоспроможності, попиту та пропозиції аналогічної продукції іншими виробниками.

6. Збільшення прибутки від іншої діяльності підприємства (від продажу основних фондів, іншого майна підприємства, валютних цінностей, цінних паперів і т. д.).

Висновки. Таким чином прибуток залежить від багатьох факторів. При здійсненні фінансово-господарської діяльності всі ці фактори знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. «Прямий» вплив на величину собівартості продукції, а отже і прибутку, пов'язаний з тим, наскільки раціонально й економно витрачаються матеріальні ресурси, адже частка матеріальних витрат у складі собівартості зазвичай коливається від 60 до 90%.

Список літератури:

1. Бердар М.М. Фінанси підприємств. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
2. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 313 с.
3. Романова Т.В., Даровський Є.О. Чинники, що впливають на збільшення прибутку підприємств України в сучасних умовах // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3976.

4. Фактори зростання прибутку промислового підприємства / Г.К. Дженкова // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 126. – С. 30-31.
5. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз: підручник. 276 – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

Сябер Е.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрены основные показатели формирования финансовых результатов предприятия. Определены разнообразие факторов, влияющих на формирование финансовых результатов предприятия. Приведены основные признаки рассмотренных факторов, составляющих базу их классификации, которая имеет важное значение для определения основных направлений поиска резервов повышения эффективности хозяйствования.
Ключевые слова: прибыль предприятия, факторы повышения прибыли, факторы формирования прибыли.

Siaber Ye.O.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

FACTORS OF FORMATION OF ENTERPRISE PROFIT

Summary
The main indicators of formation of financial results of the enterprise are considered. A variety of factors influencing the formation of financial results of the enterprise is determined. The main features of the factors considered, which form the basis for their classification, are given, which is of great importance for determining the main directions for the search for reserves to improve the efficiency of management.
Keywords: enterprise profit, factors of profit increase, factors of profit formation.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авраменко Сергій Миколайович** – студент юридичного факультету Сумського державного університету
2. **Бачинська Наталія-Вероніка Василівна** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
3. **Белова Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету
4. **Берник Владислав Володимирович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
5. **Бешок Тетяна Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
6. **Брожко Олексій Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
7. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
8. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
9. **Волошина Ганна Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
10. **Герман Ірина Валентинівна** – викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
11. **Глєбова Алла Олександрівна** – доцент кафедри туризму та адміністрування Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
12. **Горіславська Інна Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
13. **Грабовська Ірина Миколаївна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
14. **Григоренко Тетяна Олександрівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
15. **Дідоренко Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету
16. **Дідух Анастасія Олександрівна** – студентка юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
17. **Довгопола Тетяна Сергіївна** – студентка ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»
18. **Долженкова Олена Вікторівна** – доцент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
19. **Єськов Кирило Олегович** – студент Запорізького національного технічного університету
20. **Ждан Вячеслав Миколайович** – доктор медичних наук, професор кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
21. **Заєрко Валерій Вікторович** – викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
22. **Зозуля Андрій Вікторович** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
23. **Катеренчук Олександр Іванович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри сімейної медицини і терапії Української медичної стоматологічної академії
24. **Качула Світлана Валентинівна**, – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів
25. **Колосінська Мар'яна Іванівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри економіка та безпеки підприємства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
26. **Кудлаєва Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
27. **Кутідзе Людмила Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Запорізького національного технічного університету
28. **Лахнюк Вікторія Вячеславівна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
29. **Лесик Володимир Васильович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту

30. Малоок Ірина Анатоліївна – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
31. Мендерецька Наталія Вікторівна – асистент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
32. Мирославський Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права Сумського державного університету
33. Москалюк Олександр Петрович – кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії № 2 ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»
34. Мочалов Юрій Олександрович – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургічної стоматології, щелепно-лицевої хірургії та онкостоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
35. Назаренко Людмила Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, Загальноосвітня школа № 11, Миколаїв
36. Неведомська Євгенія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології Київського університету імені Бориса Грінченка
37. Ніколащенко Юлія Андріївна – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили
38. Оборонов Тарас Юрійович – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри теплотехніки та енергозбереження Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
39. Омельницька Єлизавета Вікторівна – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
40. Павлюченко Вікторія Сергіївна – студентка ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
41. Панфілова Антоніна Вікторівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри рослинництва та садово-паркового господарства Миколаївського національного аграрного університету
42. Пендрак Ярослав Васильович – студент Київського університету імені Бориса Грінченка
43. Півень Олександр Пилипович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
44. Піменова Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів
45. Погрібна Світлана Петрівна – студент факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
46. Порядіна Дар'я Сергіївна – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
47. Проценко Катерина Вікторівна – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
48. Роїк Ірина Володимирівна – асистент кафедри інженерної екології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
49. Роляк Ангеліна Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, Подільський державний аграрно-технічний університет
50. Рукасова Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики технологічної та професійної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
51. Сальникова Тетяна Валеріївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів
52. Семенишина Ірина Віталіївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, Подільський державний аграрно-технічний університет
53. Сербенюк Віктор Олексійович – кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник відділу сівозмін і землеробства на меліорованих землях Національного наукового центру «Інститут землеробства НААН»
54. Сербенюк Ганна Анатоліївна – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри екології агросфери та екологічного контролю Національного університету біоресурсів і природокористування України
55. Сіляк Олександра Андріївна – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
56. Слюсар Іван Тимофійович – доктор сільськогосподарських наук, професор відділу сівозмін і землеробства на меліорованих землях Національного наукового центру «Інститут землеробства НААН»
57. Снятковскі Маріуш – доктор габілітований, професор, завідувач кафедри методів та технік навчання Люблінської політехніки (Польща)

58. **Солійчук Аліна Олегівна** – студентка факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
59. **Солодовник Марія Олександрівна** – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондартюка
60. **Старовойт Тетяна Павлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61. **Стародубцева Людмила Геннадіївна** – асистент кафедри іноземних мов Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
62. **Сябер Євгеній Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
63. **Телестакова Вікторія Вікторівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
64. **Тимошенко Наталія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
65. **Федорусь Ганна Олегівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
66. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
67. **Фрейдін Максим Юрійович** – студент фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
68. **Швай Роксоляна Іванівна** – доктор педагогічний наук, професор, професор кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
69. **Штефан Наталія Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
70. **Шуба Віктор Олександрович** – кандидат педагогічних наук, доцент, Університет імені Альфреда Нобеля

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 6 (58) червень, 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.06.2018 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 27,67. Тираж 100 прим.
Зам. 0618-67.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.